

T.C.

SÜLEYMAN DEMİREL ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

TÜRK DİNDARLIĞINDA HAC ALGISI

(Batı Akdeniz Bölgesi Örneği)

DOKTORA TEZİ

Z. Nuran OĞUZ KELEŞ

Tez Danışmanı

Prof. Dr. Ramazan UÇAR

Isparta, 2015

T.C.
SÜLEYMAN DEMİREL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

DOKTORA TEZ SAVUNMASI
SINAV TUTANAĞI

Tez Savunması 2

(İkinci kez sınava girenler için)

Tarih: 12/12/2014

Enstitü Yönetim Kurulunun 12/11/2014 tarih ve 683 02/c sayılı kararıyla oluşturulan jürimiz, Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı Din Sosyolojisi Bilim Dalı DOKTORA öğrencisi Zekavet Nuran OĞUZ KELEŞ'in "Türk Dindarlığında Hac Algısı (Batı Akdeniz Bölgesi Örneği)" başlıklı tezini incelemek ve değerlendirmek üzere 12/12/2014 tarihinde saat 15:30'da toplanmış ve adayı tez savunmasına almıştır.

SDÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Lisansüstü Yönetmeliğinin 39. Maddesi uyarınca adaya dakika süreyle teziyle ilgili Ek'te sunulan sorular yöneltilmiştir. Yapılan değerlendirmeler sonunda adayın tezinin aşağıda belirtilen sebeplerle,

☒ **Tezin kabul edilmesine**

(Öğrenci, varsa jüri tarafından gerekli görülen düzeltmeleri yaparak, tezinin onaylı son şeklini bir (1) ay içinde Enstitü'ye teslim etmelidir.)

oy birliği/oy çokluğu ile karar verilmiştir.

Gereği için arz olunur.

☐ **Tezin reddedilmesine**

(Öğrenci,yeni tez konusu belirleyecektir.)

Jüri	Adı Soyadı	İmza
Danışman	: Prof. Dr. Ramazan UÇAR	
Üye	: Prof. Dr. Kemaleddin TAŞ	
Üye	: Prof. Dr. Kamil KAYA	
Üye	: Prof. Dr. Mehmet AKGÜL	
Üye	: Doç. Dr. Ümit AKCA	

Ekler :

- 1) Tez Değerlendirme Jüri Raporları
- 2) Sınav soru tutanağı,

SDÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Lisansüstü Eğitim ve Öğretim Yönetmeliği; MADDE 39

(4) Tez sınavının tamamlanmasından sonra jüri tez hakkında salt çoğunlukla kabul, ret veya düzeltme kararı verir. Bu karar, EABD Başkanlığınca tez sınavını izleyen üç gün içinde Enstitüye tutanakla bildirilir. Tezi reddedilen öğrenci yeni tez konusu sunmak zorundadır. Tezi hakkında düzeltme kararı verilen öğrenci en geç altı ay içinde gereğini yaparak tezini aynı jüri önünde yeniden savunur. Bu savunma sonunda da tezi kabul edilmeyen öğrenci yeni tez konusu sunmak zorundadır. Yeni tez konusu bu Yönetmeliğin 38 inci maddesinde yer alan esaslara göre belirlenir.

Enstitü Yönetim Kurulu Kararı	Tarih:	Karar No:
Bu form sınavdan sonra danışman tarafından düzenlenerek ilgili Anabilim Dalı Başkanlığı aracılığı ile 3 gün içinde Enstitüye teslim edilir.		

T.C.

SÜLEYMAN DEMİREL ÜNİVERSİTESİ

Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

YEMİN METNİ

Doktora tezi olarak sunduğum “Türk Dindarlığında Hac Algısı (Batı Akdeniz Bölgesi Örneği)” adlı çalışmanın, tezin proje safhasından sonuçlanmasına kadar ki bütün süreçlerde bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurulmaksızın yazıldığını ve yararlandığım eserlerin Bibliyografya’da gösterilenlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanılmış olduğunu belirtir ve onurumla beyan ederim.

Zekavet Nuran OĞUZ KELEŞ
05.01.2015

ÖZET

TÜRK DİNDARLIĞINDA HAC ALGISI

(Batı Akdeniz Bölgesi Örneği)

Zekavet Nuran OĞUZ KELEŞ

Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Felsefe ve Din Bilimleri

Anabilim Dalı, Doktora Tezi, Aralık, 2014

Danışman: Prof. Dr. Ramazan Uçar

Her inanç sisteminde, inananların aşkın varlıkla iletişime geçtiği, kutsalın gücünün ve yakınlığının daha çok hissedildiği mabedlerin, mekanların olduğu görülmektedir. Herhangi bir inanç sisteminde, herhangi bir yerde kutsalın tecellisine dayanan hac; belirli bir zamanda ve mekanda, kutsal kabul edilen mabedin ziyaretini ifade etmektedir. Hac; birçok inanç sisteminde var olması bakımından evrensel bir karakter sergilemektedir. Hac dini olmasının yanı sıra, bireysel ve toplumsal tezahürleri olan bir olgudur. Hac ritüelinin toplumsal temelleri ve bireylerin hacca yükledikleri anlam bu çalışmanın konusunu oluşturmaktadır. Araştırma Batı Akdeniz Bölgesi'nden elde edilen verilerle Türk toplumundaki çeşitli sosyal kesimlerin hacca yükledikleri anlam ve bu anlamı şekillendiren toplumsal temelleri tespit etmeyi amaçlamaktadır. Bu bağlamda çalışmada çeşitli dindarlık tanımlarından yola çıkarak Geleneksel Odaklı Hac, Popüler Odaklı Hac, Toplumsal Kabul Odaklı Hac ve Kişisel Dönüşüm Odaklı Hac olmak üzere dört ayrı hac tipinden oluşan Hac Algı Ölçeği hazırlanmıştır. Araştırmada veri toplama aracı olarak bu Hac Algı Ölçeği ve Kişisel Bilgi Anketi uygulanmıştır. Örneklem grubundan elde edilen verilere çeşitli istatistiksel analizler uygulanmıştır.

Araştırmanın Türk toplumundaki hac algısını ölçmeye yönelik bir tipoloji geliştirmeye çalışması bakımından önem taşıdığı düşünülmektedir. Ayrıca hac konusunu sosyolojik bağlamda ele alan çalışmalar gerek Türkiye'de gerekse de Batı literatüründe sınırlı sayıdadır. Dolayısıyla araştırmada elde edilen bulguların, din sosyolojisi alanına katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Kutsal, Kutsalın tezahürü, kutsal zaman, kutsal mekan, hac, dindarlık

ABSTRACT
PERCEPTION OF PILGRIMAGE (HAJJ) IN TURKISH PIETY
(Example of Western Mediterranean Region)

Zekavet Nuran OĞUZ KELEŞ

Süleyman Demirel University, Institute of Social Sciences, Department of
Philosophy and Religious Studies, Doctoral Thesis, December, 2014
Supervisor: Prof. Ramazan Uçar

It is a known fact that, in every faith system, there are shrines and localities where people try to reach out to a divinity and in which the power and intimacy of the divine is felt more strongly. Pilgrimage, which is based on the manifestation of divine in a specific place, represents a visit to a shrine deemed holy in a specific time and place. Pilgrimage has a universal character in terms of its presence in every faith system. Aside from its religious aspects, pilgrimage is a phenomenon that has individual and social manifestations. The social bases of pilgrimage and the meaning individuals attribute to it constitute the subject matter of this work. Through analyzing the data obtained from Turkey's Western Mediterranean Region, the study aims at identifying the meaning different social groups ascribe to pilgrimage and the social foundations that shape this meaning. Within this context, a Hajj Perception Index consisting of four different types of pilgrimage (tradition-oriented pilgrimage, popular-oriented pilgrimage, social approval-oriented pilgrimage and individuation-oriented pilgrimage) has been prepared. In this study, the Hajj Perception Index and a Personal Information Survey were used as data collection tools. Various statistical analyses were performed with the data obtained from the sample group, various.

The study is considered significant with regards to attempting to develop a typology aimed at evaluating the perception of pilgrimage within Turkish society. Besides, the number of studies dealing with pilgrimage in a sociological context is limited in both Turkey and the West. Therefore, it is believed that the data presented in this work will contribute to the field of sociology of religion.

Keywords: The divine, manifestation of the divine, holy timeframe, holy place, pilgrimage (Hajj), piety

İÇİNDEKİLER

TEZ SAVUNMA SINAV TUTANAĞI	i
YEMİN METNİ	ii
ÖZET	iii
ABSTRACT	iv
KISALTMALAR	ix
TABLolar DİZİNİ	x
ÖNSÖZ	xvii
GİRİŞ	1
1.ARAŞTIRMANIN KONUSU	1
2.ARAŞTIRMANIN AMACI VE ÖNEMİ	3
3.ARAŞTIRMANIN HİPOTEZLERİ	4
4.ARAŞTIRMANIN KAPSAM VE SINIRLARI	4
5.ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ	5
5.1.Araştırmanın Modeli	5
5.2.Araştırmanın Evren ve Örneklemi	6
5.3.Verİ Toplama Aracının Hazırlanması	6
5.4.Verİ Toplama Aracının Geçerliliği ve Güvenirliliği	8
5.4.1.Geleneksel Odaklı Hac Algısının Ölçeğinin Geçerlilik ve Güvenirliliği	8
5.4.2.Toplumsal Kabul Odaklı Hac Ölçeğinin Geçerliliği ve Güvenirliliği	10
5.4.3.Popüler Odaklı Hac Ölçeğinin Geçerliliği ve Güvenirliliği	11
5.4.4.Kişisel Dönüşüm Odaklı Hac Ölçeğinin Geçerliliği ve Güvenirliliği	13
5.5.Verilerin Analizi	15
BİRİNCİ BÖLÜM	16
KAVRAMSAL VE KURAMSAL ÇERÇEVE	16
1.KUTSAL VE KUTSALIN TEZAHÜRÜ	16
2.KUTSAL ZAMAN VE KUTSAL MEKÂN	21
3.KUTSAL SEMBOL	28
4.RİTÜEL	35
5.DİNDARLIK	40
6.DİNDARLIK TİPOLOJİLERİ	43
6.1.Batı Literatüründe Dindarlık Tipolojileri	44
6.2.Türkiye’de Dindarlık Tipolojileri	46
İKİNCİ BÖLÜM	54
DİNLERDE HAC	54

1.YAHUDİLİKTE HAC İBADETİ	54
2.HİRİSTİYANLIKTA HAC İBADETİ	57
3.DİĞER DİNLERDE HAC İBADETİ	61
4.İSLAM'DA HAC İBADETİ	63
4.1.Hacdaki Ritüeller ve Sembolik Anlamlar	69
4.1.1.İhram	69
4.1.2.Kâbe'yi Tavaf	73
4.1.3. Sa'y	80
4.1.4. Arafat Vakfesi	82
4.1.5. Müzdelife Vakfesi	83
4.1.6. Şeytan Taşlama	84
4.1.7. Kurban	85
4.1.8. Tıraş	88
4.1.9.Medine'yi Ziyaret	89
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM	92
TÜRK DİNDARLIĞINDA HAC ALGISI VE TİPOLOJİK ANALİZİ	92
1. TÜRK TOPLUMUNDA HAC	92
1.1.Osmanlı Döneminde Hac	92
1.2.Cumhuriyet'in Kuruluşundan Günümüze Hac	100
2.ÖRNEKLEM GRUBUNUN OLGUSAL KİMLİĞİ	105
3.HAC ALGISINA YÖNELİK TUTUMLARA ETKİ EDEN FAKTÖRLER	113
3.1. İllere Göre Hac Algısı	113
3.1.1. İllere Göre Geleneksel Odaklı Hac	113
3.1.2. İllere Göre Toplumsal Kabul Odaklı Hac	114
3.1.3. İllere Göre Popüler Odaklı Hac	115
3.1.4. İllere Göre Kişisel Dönüşüm Odaklı Hac	116
3.2.Cinsiyet ve Hac Algısı	117
3.2.1.Cinsiyet ve Geleneksel Odaklı Hac	117
3.2.2.Cinsiyet ve Toplumsal Kabul Odaklı Hac	118
3.2.3.Cinsiyet ve Popüler Odaklı Hac	118
3.2.4.Cinsiyet ve Kişisel Dönüşüm Odaklı Hac	119
3.3.Yaş ve Hac Algısı	120
3.3.1.Yaş ve Geleneksel Odaklı Hac	120
3.3.2.Yaş ve Toplumsal Kabul Odaklı Hac	122
3.3.3.Yaş ve Popüler Odaklı Hac	123
3.3.4.Yaş ve Kişisel Dönüşüm Odaklı Hac	124
3.4.Eğitim Durumu ve Hac Algısı	126
3.4.1.Eğitim Durumu ve Geleneksel Odaklı Hac	126
3.4.2.Eğitim Durumu ve Toplumsal Odaklı Hac	128
3.4.3.Eğitim Durumu ve Popüler Odaklı Hac	129
3.4.4.Eğitim Durumu ve Kişisel Dönüşüm Odaklı Hac	130
3.5.Medeni Durum ve Hac Algısı	131
3.5.1.Medeni Durum ve Geleneksel Odaklı Hac	132
3.5.2.Medeni Durum ve Toplumsal Odaklı Hac	133
3.5.3.Medeni Durum ve Popüler Odaklı Hac	134
3.5.4.Medeni Durum ve Kişisel Dönüşüm Odaklı Hac	135

3.6.Doğum Yeri ve Hac Algısı	136
3.6.1.Doğum Yeri ve Geleneksel Odaklı Hac	136
3.6.2.Doğum Yeri ve Toplumsal Kabul Odaklı Hac	137
3.6.3.Doğum Yeri ve Popüler Odaklı Hac	138
3.6.4.Doğum Yeri ve Kişisel Dönüşüm Odaklı Hac	139
3.7.Yerleşim Birimi ve Hac Algısı	140
3.7.1.Yerleşim Birimi ve Geleneksel Odaklı Hac	140
3.7.2.Yerleşim Birimi ve Toplumsal Odaklı Hac	141
3.7.3.Yerleşim Birimi ve Popüler Odaklı Hac	142
3.7.4.Yerleşim Birimi ve Kişisel Dönüşüm Odaklı Hac	143
3.8.Meslek ve Hac Algısı	145
3.8.1.Meslek ve Geleneksel Odaklı Hac	145
3.8.2.Meslek ve Toplumsal Odaklı Hac	146
3.8.3.Meslek ve Popüler Odaklı Hac	148
3.8.4.Meslek ve Kişisel Dönüşüm Odaklı Hac	149
3.9.Gelir Durumu ve Hac Algısı	150
3.9.1.Gelir Durumu ve Geleneksel Odaklı Hac	151
3.9.2.Gelir Durumu ve Toplumsal Kabul Odaklı Hac	152
3.9.3.Gelir Durumu ve Popüler Odaklı Hac	153
3.9.4.Gelir Durumu ve Kişisel Dönüşüm Odaklı Hac	154
3.10.Dindarlık Derecesi ve Hac Algısı	155
3.10.1.Dindarlık Derecesi ve Geleneksel Odaklı Hac	155
3.10.3.Dindarlık Derecesi ve Popüler Odaklı Hac	158
3.10.4.Dindarlık Derecesi ve Kişisel Dönüşüm Odaklı Hac	159
3.11.Tarikata/Cemaate Mensubiyet ve Hac Algısı	160
3.11.1.Tarikata/Cemaate Mensubiyet ve Geleneksel Odaklı Hac	160
3.11.2.Tarikata/Cemaate Mensubiyet ve Toplumsal Kabul Odaklı Hac	161
3.11.3.Tarikata/Cemaate Mensubiyet ve Popüler Odaklı Hac	162
3.11.4.Tarikata/Cemaate Mensubiyet ve Kişisel Dönüşüm Odaklı Hac	163
3.12.Umre Ziyareti ve Hac Algısı	164
3.12.1.Umre Ziyareti ve Geleneksel Odaklı Hac	164
3.12.2.Umre Ziyareti ve Toplumsal Kabul Odaklı Hac	164
3.12.3.Umre Ziyareti ve Popüler Odaklı Hac	165
3.12.4.Umre Ziyareti ve Kişisel Dönüşüm Odaklı Hac	165
3.13.Hac İbadeti Yapma ve Hac Algısı	166
3.13.1.Hac İbadeti Yapma ve Geleneksel Odaklı Hac	166
3.13.2.Hac İbadeti Yapma ve Toplumsal Kabul Odaklı Hac	167
3.13.3.Hac İbadeti Yapma ve Popüler Odaklı Hac	167
3.12.4.Hac İbadeti Yapma ve Kişisel Dönüşüm Odaklı Hac	168
4.HAC ALGILARININ ÇEŞİTLİ BOYUTLARINA YÖNELİK TUTUMLAR	170
4.1. Geleneksel Odaklı Hac Algısına Yönelik Tutumlar	170
4.2.Toplumsal Kabul Odaklı Hac Algısına Yönelik Tutumlar	182
4.3.Popüler Odaklı Hac Algısına Yönelik Tutumlar	190
4.3.Kişisel Dönüşüm Odaklı Hac	210
5.HACLA İLGİLİ KAVRAM VE RİTÜELLERE YÜKLENEN ANLAMLAR	222
5.1.İhram	222

5.2.Kâbe	223
5.3.Tavaf	225
5.4.Hacerülesved	226
5.5.Makam-ı İbrahim	227
5.6.Zemzem	228
5.7.Sa'y	229
5.8.Arafat Vakfesi	230
5.9.Müzdelife Vakfesi	231
5.10.Şeytan Taşlama	232
5.11.Kurban	232
5.12.Tıraş	233
5.13.Mekke	233
5.14.Medine	233
5.15.Hz. İbrahim; Hz. Hacer, Hz. İsmail	234
SONUÇ, GENELLEME VE DEĞERLENDİRME	236
1.SONUÇLAR	236
2.GENELLEMELER	241
3.DEĞERLENDİRME	243
KAYNAKÇA	246
Kitaplar	246
Makaleler	248
İnternet Kaynakları	251
EK	252
ÖZGEÇMİŞ	256

KISALTMALAR

a.g.e.	Adı geçen eser
a.g.m.	Adı geçen makale
ev.	Çeviren
Der.	Derleyen
DİB	Diyanet İşleri Başkanlığı
Fak.	Fakóltesi
Haz.	Hazırlayan
s.	Sayfa
SPSS	Statistical Package For Social Sciences
T.C.	Türkiye Cumhuriyeti
TDV	Türkiye Diyanet Vakfı
YKY	Yapı Kredi Yayınları

TABLOLAR DİZİNİ

Tablo 1: Geleneksel Odaklı Hac Algısı Ölçeği Faktör ve Madde Analizi-----	9
Tablo 2: Toplumsal Kabul Odaklı Hac Algısı Ölçeği Faktör ve Madde Analizi -----	10
Tablo 3: Popüler Odaklı Hac Algısı Ölçeği Faktör ve Madde Analizi-----	12
Tablo 4: Kişisel Dönüşüm Odaklı Hac Algısı Ölçeği Faktör ve Madde Analizi-----	14
Tablo 5: Görüşmenin Yapıldığı Yer-----	105
Tablo 6: Cinsiyet-----	105
Tablo 7: Yaş-----	106
Tablo 8: Eğitim Durumu-----	106
Tablo 9: Medeni Durum-----	107
Tablo 10: Doğum Yeri-----	107
Tablo 11: Yerleşim Birimi-----	107
Tablo 12: Meslek-----	108
Tablo 13: Gelir Durumu-----	108
Tablo 14: Kendini Dindarlık Bakımından Nasıl Tanımladığı-----	109
Tablo 15: Tarikat veya Cemaate Mensubiyet-----	110
Tablo 16: Hangi Tarikat veya Cemaate Mensup Olduğu-----	110
Tablo 17: Umre Ziyaretini Gerçekleştirme-----	111
Tablo 18: Hac İbadetini Gerçekleştirme-----	111
Tablo 19: Hangi Hacca Niyet Ettiği-----	112
Tablo 20: Geleneksel Odaklı Haccın İllere Göre Betimsel İstatistikleri-----	113
Tablo 21: Geleneksel Odaklı Haccın İllere Göre Varyans (Anova) Analizi Sonuçları-----	113
Tablo 22: Toplumsal Kabul Odaklı Haccın İllere Göre Betimsel İstatistikleri-----	114
Tablo 23: Toplumsal Kabul Odaklı Haccın İllere Göre Varyans (Anova) Analizi Sonuçları-----	114
Tablo 24: Popüler Odaklı Haccın İllere Göre Betimsel İstatistikleri-----	115
Tablo 25: Popüler Odaklı Haccın İllere Göre Varyans Analizi (Anova) Sonuçları-----	115
Tablo 26: Kişisel Dönüşüm Odaklı Haccın İllere Göre Betimsel İstatistikleri-----	116
Tablo 27: Kişisel Dönüşüm Odaklı Haccın İllere Göre Varyans Analizi (Anova) Sonuçları-----	116
Tablo 28: Geleneksel Odaklı Haccın Cinsiyete Göre t-Testi Sonuçları-----	117
Tablo 29: Toplumsal Kabul Odaklı Haccın Cinsiyete Göre t-Testi Sonuçları-----	118
Tablo 30: Popüler Odaklı Haccın Cinsiyete Göre t-Testi Sonuçları-----	118
Tablo 31: Kişisel Dönüşüm Odaklı Haccın Cinsiyete Göre t-Testi Sonuçları-----	119
Tablo 32: Geleneksel Odaklı Haccın Yaşa Göre Betimsel İstatistikleri-----	120
Tablo 33: Geleneksel Odaklı Haccın Yaşa Göre Varyans Analizi (Anova) Sonuçları-----	121

Tablo 34: Toplumsal Kabul Odaklı Haccın Yaşa Göre Betimsel İstatistikleri -----	122
Tablo 35: Toplumsal Kabul Odaklı Haccın Yaşa Göre Varyans Analizi (Anova) Sonuçları-----	122
Tablo 36: Popüler Odaklı Haccın Yaşa Göre Betimsel İstatistikleri -----	123
Tablo 37: Popüler Odaklı Haccın Yaşa Göre Varyans Analizi (Anova) Sonuçları-----	123
Tablo 38: Kişisel Dönüşüm Odaklı Haccın Yaşa Göre Betimsel İstatistikler -----	124
Tablo 39: Kişisel Dönüşüm Odaklı Haccın Yaşa Göre Varyans Analizi (Anova) Sonuçları-----	124
Tablo 40: Geleneksel Odaklı Haccın Eğitim Durumuna Göre Betimsel İstatistikleri-----	126
Tablo 41: Geleneksel Odaklı Haccın Eğitim Durumuna Göre Varyans Analizi (Anova) Sonuçları-----	127
Tablo 42: Toplumsal Kabul Odaklı Haccın Eğitim Durumuna Göre Betimsel İstatistikleri-----	128
Tablo 43: Toplumsal Kabul Odaklı Haccın Eğitim Durumuna Göre Varyans Analizi (Anova) Sonuçları-----	128
Tablo 44: Popüler Odaklı Haccın Eğitim Durumuna Göre Betimsel İstatistikleri -----	129
Tablo 45: Popüler Odaklı Haccın Eğitim Durumuna Göre Varyans Analizi (Anova) Sonuçları-----	129
Tablo 46: Kişisel Dönüşüm Odaklı Haccın Eğitim Durumuna Göre Betimsel İstatistikler-----	130
Tablo 47: Kişisel Dönüşüm Odaklı Haccın Eğitim Durumuna Varyans Analizi (Anova) Sonuçları-----	130
Tablo 48: Geleneksel Odaklı Haccın Medeni Duruma Göre Betimsel İstatistikleri-----	132
Tablo 49: Geleneksel Odaklı Haccın Medeni Duruma Göre Varyans Analizi (Anova) Sonuçları-----	132
Tablo 50: Toplumsal Kabul Odaklı Haccın Medeni Duruma Göre Betimsel İstatistikleri-----	133
Tablo 51: Toplumsal Kabul Odaklı Haccın Medeni Duruma Göre Varyans Analizi (Anova) Sonuçları-----	133
Tablo 52: Popüler Odaklı Haccın Medeni Duruma Göre Betimsel İstatistikleri -----	134
Tablo 53: Popüler Odaklı Haccın Medeni Durumuna Göre Varyans Analizi (Anova) Sonuçları-----	134
Tablo 54: Kişisel Dönüşüm Odaklı Haccın Medeni Duruma Göre Betimsel İstatistikler-----	135
Tablo 55: Kişisel Dönüşüm Odaklı Haccın Medeni Durumu Varyans Analizi (Anova) Sonuçları-----	135
Tablo 56: Geleneksel Odaklı Haccın Doğum Yerine Göre Betimsel İstatistikleri -----	136
Tablo 57: Geleneksel Odaklı Haccın Doğum Yerine Varyans Analizi (Anova) Sonuçları-----	136
Tablo 58: Toplumsal Kabul Odaklı Haccın Doğum Yerine Göre	

Betimsel İstatistikleri-----	137
Tablo 59: Toplumsal Kabul Odaklı Haccın Doğum Yerine Göre Varyans Analizi (Anova) Sonuçları-----	137
Tablo 60: Popüler Odaklı Haccın Doğum Yerine Göre Betimsel İstatistikleri-----	138
Tablo 61: Popüler Odaklı Haccın Doğum Yerine Göre Varyans Analizi (Anova) Sonuçları-----	138
Tablo 62: Kişisel Dönüşüm Odaklı Haccın Doğum Yerine Göre Betimsel İstatistikler-----	139
Tablo 63: Kişisel Dönüşüm Odaklı Haccın Doğum Yerine Göre Varyans Analizi (Anova) Sonuçları-----	139
Tablo 64: Geleneksel Odaklı Haccın Yerleşim Birimine Göre Betimsel İstatistikleri-----	140
Tablo 65: Geleneksel Odaklı Haccın Yerleşim Birimine Göre Varyans Analizi (Anova) Sonuçları-----	141
Tablo 66: Toplumsal Kabul Odaklı Haccın Yerleşim Birimine Göre Betimsel İstatistikleri-----	141
Tablo 67: Toplumsal Kabul Odaklı Haccın Yerleşim Birimine Göre Varyans Analizi (Anova) Sonuçları-----	142
Tablo 68: Popüler Odaklı Haccın Yerleşim Birimine Göre Betimsel İstatistikleri-----	142
Tablo 69: Popüler Odaklı Haccın Yerleşim Birimine Göre Varyans Analizi (Anova) Sonuçları-----	143
Tablo 70: Kişisel Dönüşüm Odaklı Haccın Yerleşim Birimine Göre Betimsel İstatistikler-----	143
Tablo 71: Kişisel Dönüşüm Odaklı Haccın Yerleşim Birimine Göre Varyans Analizi (Anova) Sonuçları-----	144
Tablo 72: Geleneksel Odaklı Haccın Mesleğe Göre Betimsel Analizi-----	145
Tablo 73: Geleneksel Odaklı Haccın Mesleğe Göre Varyans Analizi (Anova) Sonuçları-----	145
Tablo 74: Toplumsal Kabul Odaklı Haccın Mesleğe Göre Betimsel İstatistikleri-----	146
Tablo 75: Toplumsal Kabul Odaklı Haccın Mesleğe Göre Varyans Analizi (Anova) Sonuçları-----	147
Tablo 76: Popüler Odaklı Haccın Mesleğe Göre Betimsel İstatistikleri-----	148
Tablo 77: Popüler Odaklı Haccın Mesleğe Göre Varyans Analizi (Anova) Sonuçları-----	148
Tablo 78: Kişisel Dönüşüm Odaklı Haccın Mesleğe Göre Betimsel İstatistikler-----	149
Tablo 79: Kişisel Dönüşüm Odaklı Haccın Mesleğe Göre Varyans Analizi (Anova) Sonuçları i-----	149
Tablo 80: Geleneksel Odaklı Haccın Gelir Durumuna Göre Betimsel Analizi-----	151
Tablo 81: Geleneksel Odaklı Haccın Gelir Durumuna Göre Varyans Analizi (Anova) Sonuçları-----	151
Tablo 82: Toplumsal Kabul Odaklı Haccın Gelir Durumuna Göre Betimsel İstatistikleri-----	152

Tablo 83: Toplumsal Kabul Odaklı Haccın Gelir Durumuna Göre Varyans Analizi (Anova) Sonuçları -----	152
Tablo 84: Popüler Odaklı Haccın Gelir Durumuna Göre Betimsel İstatistikleri -----	153
Tablo 85: Popüler Odaklı Haccın Gelir Durumuna Göre Varyans Analizi (Anova) Sonuçları-----	153
Tablo 86: Kişisel Dönüşüm Odaklı Haccın Gelir Durumuna Göre Betimsel İstatistikler-----	154
Tablo 87: Kişisel Dönüşüm Odaklı Haccın Gelir Durumuna Göre Varyans Analizi (Anova) Sonuçları -----	154
Tablo 88: Geleneksel Odaklı Haccın Dindarlık Tanımına Göre Betimsel Analizi-----	155
Tablo 89: Geleneksel Odaklı Haccın Dindarlık Tanımına Göre Varyans Analizi (Anova) Sonuçları-----	156
Tablo 90: Toplumsal Kabul Odaklı Haccın Dindarlık Tanımına Göre Betimsel İstatistikleri-----	157
Tablo 91: Toplumsal Kabul Odaklı Haccın Dindarlık Tanımına Göre Varyans Analizi (Anova) Sonuçları -----	157
Tablo 92: Popüler Odaklı Haccın Dindarlık Tanımına Göre Betimsel İstatistikleri-----	158
Tablo 93: Popüler Odaklı Haccın Dindarlık Tanımına Göre Varyans Analizi (Anova) Sonuçları-----	158
Tablo 94: Kişisel Dönüşüm Odaklı Haccın Dindarlık Tanımına Göre Betimsel İstatistikler-----	159
Tablo 95: Kişisel Dönüşüm Odaklı Haccın Dindarlık Tanımına Göre Varyans Analizi (Anova) Sonuçları -----	159
Tablo 96: Geleneksel Odaklı Haccın Tarikat/Cemaat Mensubiyetine Göre Betimsel İstatistikleri -----	160
Tablo 97: Geleneksel Odaklı Haccın Tarikat/Cemaat Mensubiyetine Göre Varyans Analizi (Anova) Sonuçları -----	160
Tablo 98: Toplumsal Kabul Odaklı Haccın Tarikat/Cemaat Mensubiyetine Göre Betimsel İstatistikleri -----	161
Tablo 99: Toplumsal Kabul Odaklı Haccın Tarikat/Cemaat Mensubiyetine Göre Varyans Analizi (Anova) Sonuçları-----	161
Tablo 100: Popüler Odaklı Haccın Tarikat/Cemaat Mensubiyetine Göre Betimsel İstatistikleri-----	162
Tablo 101: Popüler Odaklı Haccın Tarikat/Cemaat Mensubiyetine Göre Varyans Analizi (Anova) Sonuçları -----	162
Tablo 102: Kişisel Dönüşüm Odaklı Haccın Tarikat/Cemaat Mensubiyetine Göre Betimsel İstatistikler-----	163
Tablo 103: Kişisel Dönüşüm Odaklı Haccın Tarikat/Cemaat Mensubiyetine Göre Varyans Analizi (Anova) Sonuçları -----	163
Tablo 104: Geleneksel Odaklı Haccın Umre Ziyaretine Göre t-Testi Sonuçları -----	164
Tablo 105: Toplumsal Kabul Odaklı Haccın Umre Ziyaretine Göre t-Testi Sonuçları -----	164
Tablo 106: Popüler Odaklı Haccın Umre Ziyaretine Göre t-Testi Sonuçları----	165
Tablo 107: Kişisel Dönüşüm Odaklı Haccın Umre Ziyaretine Göre	

t-Testi Sonuçları -----	165
Tablo 108: Geleneksel Odaklı Haccın Hac İbadetine Göre t-Testi Sonuçları -----	166
Tablo 109: Toplumsal Kabul Odaklı Haccın Hac İbadetine Göre t-Testi Sonuçları -----	167
Tablo 110: Popüler Odaklı Haccın Hac İbadetine Göre t-Testi Sonuçları -----	167
Tablo 111: Kişisel Dönüşüm Odaklı Haccın Hac İbadetine Göre t-Testi Sonuçları -----	168
Tablo 112: Hac, Müslüman'a mahşeri hatırlatmaktadır. -----	167
Tablo 113: Hac, kişinin gerçek dirilişe daha iyi hazırlanmasına vesile olmaktadır. -----	170
Tablo 114: Hac, Müslüman'ın hayatında yeni bir sayfa açmaktır. -----	171
Tablo 115: Hac, hesaba çekilmeden önce kulun dünyada kendisiyle olan hesaplaşmasıdır. -----	173
Tablo 116: Hac, Müslümanların Asr-ı Saadet ile bütünleştiği bir ibadettir. -----	174
Tablo 117: Gelir durumu iyi olan kişinin hac ibadetini yapması gerekmektedir. -----	174
Tablo 118: Hac, yeri geldiğinde kişinin sevdiklerini Allah için arkasında bırakmayı sağlamalıdır. -----	175
Tablo 119: Hac, kişinin Allah için, sahip olduğu maddi servetten vazgeçebilme duygusunu vermelidir. -----	176
Tablo 120: Gücü yeten her Müslüman'ın ömründe bir defa hacca gitmesi üzerine farzdır. -----	177
Tablo 121: Hac duaların kabul; tüm günahların af olduğu bir ibadettir. -----	177
Tablo 122: Kişi hac ibadetinin yükümlülük şartlarını sağladığı takdirde görevini ertelemekten yerine getirmelidir. -----	178
Tablo 123: Müslüman hac ibadetini yaparak Allah'a olan borcunu ödemektedir. -----	178
Tablo 124: Kadınların mahremi olmaksızın hac yapması uygun değildir. -----	179
Tablo 125: Hac, Allah'a sığınma ve arınma duygularının yoğun olarak yaşandığı bir ibadettir. -----	180
Tablo 126: Çeşitli vasıtalarla borç alarak hacca gitmek doğru değildir. -----	180
Tablo 127: Haccın makbul olması için ibadetlerin tüm kurallarına riayet etmek gerekir. -----	181
Tablo 128: Kişi hacda zamanını mümkün olduğunca ibadet ile değerlendirmelidir. -----	181
Tablo 129: Hac ibadeti lükse ve israfa kaçılmadan yapılmalıdır. -----	182
Tablo 130: Hac, toplumsal yaptırımı güçlü bir ibadettir. -----	182
Tablo 131: Hac ibadeti kişiye itibar kazandırmaktadır. -----	182
Tablo 132: Hac, dini kazanımlarının yanında sosyal kazanımları olan bir ibadettir. -----	184
Tablo 133: Hac ibadetini yapan kişi sosyal çevresinin güvenini kazanmaktadır. -----	184
Tablo 134: Hac ibadetini gerçekleştirmek dindarlığın bir göstergesidir. -----	185
Tablo 135: Hac toplumsal kabul derecesi yüksek olduğu için yerine getirilen bir ibadettir. -----	186
Tablo 136: Belli bir yaşa gelen kişinin hac ibadetini gerçekleştirmesinde sosyal çevresinin etkisi büyüktür. -----	186
Tablo 137: Hac ibadeti yapan kişi için hacı tabiri kullanılmalıdır. -----	187

Tablo 138: Hac ibadeti yapan kişiye itibar gösterilmelidir. -----	189
Tablo 139: Hacca gitmek toplum tarafından takdir edilen bir ibadeti gerçekleştirmektir. -----	189
Tablo 140: Mescid-i Haram'da ve Mescid-i Nebevi'de kılınan namazlar, diğer mescidlerde kılınan namazlardan daha çok sevap kazandırmaktadır. -----	190
Tablo 141: Hz. Muhammed, kendisini Mescid-i Nebevi'de ziyaret edenlere ahiret gününde şefa'at edecektir. -----	191
Tablo 142: Günahların affı ve duların kabulü noktasında hac, Müslüman için bir fırsat niteliğindedir. -----	192
Tablo 143: Hacdan sonra kişi anasından yeni doğmuş bir çocuğun saflığını, günahsızlığını kazanmaktadır. -----	192
Tablo 144: Hac sırasında vefat eden kişi Allah yolunda ölen şehit mertebesinde. -----	193
Tablo 145: Bir kişi niyet edip hazırlık yaptığı halde; hac yapamadan ölürse bu ibadeti gerçekleştirmiş sayılır. -----	194
Tablo 146: Ne kadar imkanı olursa olsun kişi ancak, Allah'ın onu davet etmesi üzerine hac ibadetini yapmaktadır. -----	194
Tablo 147: Kişi hacılığının gerekliliklerini yerine getireceğine inandıktan sonra hacca gitmelidir. -----	196
Tablo 148: Hac, belli bir yaş ve olgunluktan sonra yapılmalıdır. -----	197
Tablo 149: Kutsal topraklarda çeşitli yerlere kabul olunması istenen dilekleri yapmak gerekir. -----	198
Tablo 150: Hacdan dönen kişi dünya işlerinden elini eteğini çekmelidir. -----	199
Tablo 151: Hac ibadetini gerçekleştiren bir kişinin daha dindar bir hayat yaşaması gerekmektedir. -----	199
Tablo 152: Ramazan ayında yapılan umre ziyaretinin sevabı daha çoktur. -----	200
Tablo 153: Bir umre diğer umreye kadar işlenen günahlar için kefarettir. -----	200
Tablo 154: Hacdan dönen kişinin kazancı daha bereketli olmaktadır. -----	201
Tablo 155: Genç yaşta hacca gidilirse hacılığı tutmak zordur. -----	202
Tablo 156: Bir kişi ekonomik imkanları kısıtlı olsa bile hacca gitmelidir. -----	203
Tablo 157: Mescid-i Nebevi'de mutlaka 40 vakit namaz kılmak gerekmektedir. -----	203
Tablo 158: Ravza-i Mutahhara'da namaz kılmadan hac ibadeti tamamlanamamaktadır. -----	204
Tablo 159: Dileklerin gerçekleşmesi için Hacerülesved'e ve Kabe'ye sürülen eşyalar şifa niteliğindedir. -----	204
Tablo 160: Kadınların önceden kapalı olmasa bile hacdan sonra kapanması gerekmektedir. -----	205
Tablo 161: Mekke ve Medine'de bulunulan süre içerisinde vakit namazları otelde kılınabilir. -----	206
Tablo 162: Hac sırasında lüks otellerde kalınması ibadetin içeriğine uygun değildir. -----	206
Tablo 163: Hacdan sonra kişi haramlardan uzak durmak zorundadır. -----	208
Tablo 164: Kâbe'ye dokunmak haccın önemli unsurlarından birisidir. -----	209
Tablo 165: Hacı olmak kolay hacı kalmak zordur. -----	209
Tablo 166: Birden çok nafîle tavaf ve umre hac sevabı kazandırmaktadır. -----	210
Tablo 167: Hac, kulluğun sadece Allah'a olması gerektiğini özetleyen bir ibadettir. -----	210

Tablo 168: Hac, insanın Allah'ın huzurunda olduğunu kuvvetli şekilde hissettiği ibadetlerden biridir. -----	211
Tablo 169: Toplumsal itibar kazanmak için yapılan hac, Allah katında makbul değildir. -----	211
Tablo 170: Hac ibadeti, kişiyi günaha sürükleyecek davranışlardan uzaklaştırmaktadır. -----	212
Tablo 171: Hac, kişinin Allah'a sığınarak kendini güvende ve huzurlu hissettiği ibadetlerden biridir. -----	213
Tablo 172: Hac, bireyin hayatında bir dönüm noktasıdır. -----	213
Tablo 173: Hacda yapılan her ibadetin İslam'daki anlamını bilmek ve kavramak gerekir. -----	214
Tablo 174: Bugün hac ibadeti, Müslümanlar arasında eşitlik, hoşgörü, birlik ve beraberlik ruhunun oluşmasına katkı sağlamamaktadır. -----	215
Tablo 175: Hac, belirli bir mekân ve zamanda başlayıp biten bir ibadet değildir. -----	216
Tablo 176: Birden fazla hac ve umre yapmak yerine, o parayı muhtaç insanlara harcamak daha hayırlıdır. -----	217
Tablo 177: Hac asıl anlamından uzaklaştırılarak gösteriş için yapılan bir ibadet halin dönüştürülmüştür. -----	218
Tablo 178: Haccın genç yaşta yapılması daha uygundur. -----	218
Tablo 179: Bir kişi hacca gitmese de dar gelirli insanlara yardım ederek hac sevabı kazanabilir. -----	219
Tablo 180: Tablo 168- Hacdan sonra ahlaki açıdan bir dönüşüm yaşanmayacaksa haccı gerçekleştirmenin bir önemi yoktur. -----	220
Tablo 181: Müslümanlar çoğu zaman hac ibadetini gerçekleştirirken bencilce ve saygısızca hareket etmektedir. -----	221
Tablo 182: Hac, insana Allah karşısındaki acizliğini hatırlatmaktadır. -----	221

ÖNSÖZ

Genel olarak belirli bir zaman ve mekânda kutsal kabul edilen mekânların ziyaret edilmesi olarak tanımlanabilecek hac, dini olmasının yanında sosyal, ekonomik ve kültürel yönleri olan bir ibadettir. Hac ritüeli, bireysel ve toplumsal etkileri bakımından din sosyolojisi için önemli bir veriler sunmaktadır. Bu çalışmada, Batı Akdeniz Bölgesi Örneği'nden hareketle bireylerin hac algılarının sosyal temelleri, alan verileri çerçevesinde değerlendirilmeye çalışılmıştır.

Çalışma toplam üç bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde araştırmanın kavramsal ve kuramsal çerçevesinde kutsal ve kutsalın tezahürü, kutsal zaman, kutsal mekan, kutsal sembol, ritüel ve dindarlık kavramları üzerinde durulmuş; son olarak da Türkiye'de ve Batı literatüründe dindarlık tipolojileri bağlamında çalışmada geliştirilen hac tipolojilerinden bahsedilmiştir. İkinci bölümde, Yahudilikte, Hristiyanlıkta, diğer dinlerde, İslam'da hac ele alınmıştır. Üçüncü bölümde Türk toplumunda hac Osmanlı ve Cumhuriyet'in kuruluşundan günümüze kadar olan dönemde değerlendirildikten sonra çalışmada elde edilen bulgular analiz edilmiştir.

Konunun belirlenme aşamasından sonuna kadar geçen süre içerisinde hiçbir yardımını esirgemeyen ve değerli katkıları bulunan danışman hocam Sayın Prof. Dr. Ramazan UÇAR'a, istatistiksel analizlerin çözümlenme aşamasında yardımcı olan Sayın Prof. Dr. Kemaleddin TAŞ'a, tez çalışmamda değerli fikirleriyle bana yol gösteren Sayın Doç. Dr. Ümit AKCA ve Sayın Suat KOLUKIRIK'a, Dr. Meyrem TUNA UYSAL'a tüm hocalarıma, aileme ve arkadaşlarıma katkılarından dolayı teşekkür ederim. Araştırmanın uygulama aşamasında ise soruları sabırla yanıtlayan değerli görüşmecilere teşekkür ederim.

Bu çalışma Süleyman Demirel Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Yönetim Birimi tarafından desteklenmiştir. Projeyi destekleyen Bilimsel Araştırma Projeleri Yönetim Birimi Başkanlığına teşekkür ederim.

Z. Nuran OĞUZ KELEŞ

GİRİŞ

1.ARAŞTIRMANIN KONUSU

Din, insanın hayatını doğumdan ölüme kuşatan ve yaşamına yön vererek onu anlamlandıran bir olgudur. Bu olgunun toplumsal yaşamın önemli bir enstrümanı olduğu düşüncesi birçok din sosyologu tarafından paylaşılmaktadır. Birey günlük hayatında zorluklarla başa çıkmada, doğumu, yaşamı ve ölümü anlamlandırmada dini inançlarına atıf yapma gereği duymakta; kutsala sığınmaktadır. İnsan hayatını kuşatan bu aşkın değere belirli zaman ve mekanlarda daha yakın olacağına, bu yakınlığın ona daha fazla fayda sağlayacağına inanmaktadır. Bu yüzden inançlı birey, kutsallığı çeşitli yollarla kabul olmuş, sınırları belirlenmiş mekanlara yönelmektedir. Ancak her inanç sisteminde diğerlerinden daha kutsal kabul edilen mabedler bulunmaktadır. Söz konusu mekan herhangi bir inanç sisteminde; aşkın varlık tarafından işaret edilmiş, doğaüstü bir olaya sahne olmuş olabilir. Mekan kadar aşkın olan varlığa yönelme zamanı da önemlidir. Nitekim Hindular, 12 yılda bir gerçekleşen Kumbh Mela adlı festivalde Ganj nehrinde, Müslümanlar Kurban Bayramı'ndan bir gün önce güneş tam tepe noktasında iken başladıkları Arafat Vakfesi'nde günahlarından arınacaklarına inanmaktadır. Aynı şekilde Müslümanlar için Cuma'nın, Yahudiler için Cumartesi'nin, Hristiyanlar için Pazar günü yapılan ibadetin önemi ayrıdır.

Genel anlamda kutsal kabul edilen yerlerin belirli zamanda, belirli usullere göre ziyaret edilmesi olarak tanımlayabileceğimiz hac; her inanç sisteminde mevcuttur. Dolayısıyla evrensel bir karakter sergilemektedir. Söz konusu evrenselliği haccın çeşitli dinlerdeki ortak özelliklerinden yola çıkarak açıklamak mümkündür. Öncelikle hac, herhangi bir inanca bağlı bireyler için önemli bir arınma ritüelidir. Her inanç sisteminde, inananların aşkın varlıkla iletişime geçtiği, kutsalın gücünün ve yakınlığının daha çok hissedildiği mabedlerin, mekanların olduğu görülmektedir. Söz konusu mekanların kutsallığının daha fazla olduğuna yönelik inanç, burada yapılan ritüellerin önemini arttırmaktadır. Nitekim; Yahudiler için Mabed'de, Hristiyanlar için Kudüs'te, Müslümanlar için Mescid-i Haram'da yapılan duanın ve ibadetin kişiye daha fazla yarar sağlayacağına inanılmaktadır. Hac amacıyla ziyaret

edilen yerlerin sınırları bellidir ve dünyevi olandan ayrılmıştır. Dolayısıyla bu mekana giriş belirli usulleri gerektirmektedir.

Hac, bireysel ve toplumsal etkileri olan bir ritüeldir. Öncelikle insan, eylemine anlam veren bir varlıktır. Bu yüzden insan için kutsal toprakları ziyaret, arınmaktan, sosyal kabul görmeye, kişisel dönüşümden, sosyalleşmeye ya da farklı bir tecrübe yaşamaya kadar birçok amaca sahip olabilmektedir. Her bireyin hac ritüeline yüklediği anlam; biyolojik, psikolojik, sosyal ve kültürel unsurlarla birlikte değerlendirildiğinde farklılık arz etmekte; haccın insan üzerindeki etkisi değişiklik gösterebilmektedir. Haccın bir diğer fonksiyonunun ortak inanca sahip bireyler arasında eşitlik bilinci yaratarak kısa ya da uzun süreklilik ve bütünlüğe yol açtığı kabul edilmektedir. Nitekim İslam'daki hac ibadetinde Müslümanlar arasındaki bu eşitlik, birlik ve beraberlik duygusuna sürekli vurgu yapılmaktadır. Hac; ayrıca bireylerin, mevcut koşullarından ve rutinleşen hayatlarından uzaklaştığı, kutsala yöneldikleri bir ibadet olarak düşünülmektedir. Bunun için hac sırasında inananlar arasındaki sosyal farklılıkların ortadan kalktığına inanılmaktadır. Daha geniş toplumsal gruplar ya da aynı toplumsal yapı içindeki farklı gruplar açısından ele alındığında hac; kültürle, gelenekle şekillenen bir olgudur. Bu yüzden çeşitli toplumsal yapı ve kesimlerde haccın anlam ve işlevinin değiştiği görülmektedir.

Haccın bir başka boyutu iktisadidir. Ulaşım imkanlarının artması, eskiden daha meşakkatli olan hac yolculuklarının kolaylaşmasını sağlamış; kutsal seyahatlere olan talebi arttırmıştır. Bu durum hac ve umre organizasyonları ve pazarlarının gelişmesine yol açmıştır. Hac merkezlerine olan ilgilinin artmasına yol açan bir diğer faktör kitle iletişim araçlarıdır. Özellikle sosyal medyadaki paylaşımlar, canlı yayınlar kutsal mekanlara merak ve ilgiyi arttırmaktadır. Kırsal kesimimde orta ve ileri yaş gruplarında bu tür paylaşımların hala sözel yolla sağlandığı ifade edilebilir.

Birçok inanç sisteminde hac, mutlak olana yapılan nihai yolculuk olarak kabul edilmektedir ve ayrı bir öneme sahiptir. Ancak hac; hacılar, din görevlileri, hac ve umre pazarları birlikte ele alındığında dini olmasının yanı sıra sosyal bir olgudur. Hac ibadetinin toplumsal boyutlarını Türk toplumundan hareketle incelemek bu çalışmanın konusunu oluşturmaktadır. Araştırmada haccın çeşitli

sosyal kesimlerdeki anlam ve işlevini, farklı hac algılarını ve bu algıların şekillenmesinde etkili olan sosyal faktörler ele alınmaktadır.

2.ARAŞTIRMANIN AMACI VE ÖNEMİ

Bu araştırma haccın dini olmasının yanı sıra sosyal boyutu güçlü bir ritüel olduğundan hareket etmektedir. Bu varsayım çerçevesinde çalışma İslam'daki hac ritüelinin Türk toplumundaki işlevini, bireylerin hac ritüeline yükledikleri anlamı ve bu anlamın sosyal ve dinsel temellerini ortaya koymayı amaçlamaktadır. Araştırma; haccın çeşitli sosyal kesimlerdeki görünümünü, söz konusu toplumsal kesimlerin hacca yüklediği anlamı, haccın işlevini ve ibadet ile ilgili beklentilerini, haccın Türk toplumundaki yorumlanış biçimini ve bu anlayışı ortaya çıkaran sosyal koşulları ele almaya çalışmaktadır.

Araştırmada Türk toplumunun hac algısını tespit etmek amacıyla, öncelikle hac ve dindarlık ile ilgili literatürden faydalanarak bir “Hac Algısı Ölçeği” geliştirilmeye çalışılmıştır. Ölçek, bireylerin kutsal toprakları ziyaret etmedeki muhtemel amaçlarından yola çıkarak dört farklı tipe ayrılarak oluşturulmuştur. Her hac tipinin cinsiyet, yaş, eğitim durumu, meslek, gelir durumu, medeni durum, doğum yeri gibi çeşitli bağımsız değişkenlere bağlı sergiledikleri anlamlılıklar açıklanmaya çalışılmıştır.

Bu çalışma, Batı Akdeniz Bölgesi örneğinden elde verilerle Türk toplumunun çeşitli sosyal kesimlerde hac ritüelini nasıl yorumladığını, haccın bireysel ve sosyal alandaki işlevlerini, hacdan beklentilerini ve hacca yüklenen anlamın sosyal temellerini ortaya çıkarmaya çalışması bakımından önem arz etmektedir. Gerek Türkiye’de ve gerekse de Batı’da hac olgusuna ve özelde İslam’daki hac ritüeline yönelik çalışmalar yok denecek kadar azdır. Bu bağlamda araştırmadaki tipoloji denemesinin ve alan araştırmasından elde edilen verilerin din sosyolojisi alanında hac konusundaki literatüre katkı sağlayacağı düşünülmektedir. Çalışmanın, Batı Akdeniz Bölgesi örneğinden hareketle Türk toplumunun hacca yüklediği anlamı ve kutsalı nasıl yorumladığını ortaya koymaya çalışması bakımından da önem taşıyacağı öngörülmektedir.

3.ARAŞTIRMANIN HİPOTEZLERİ

Araştırmanın temel hipotezi şu şekilde ifade etmek mümkündür:

Türk toplumunda, bireylerin; sahip oldukları demografik özellikleri doğrultusunda hac algıları, kutsal toprakları ziyaret amacı ve beklentileri farklılaşmaktadır. Bu temel hipotez çerçevesinde araştırmanın alt hipotezleri şunlardır:

Cinsiyete göre hac anlayışı değişmekte; kadın ve erkeklerin hac algısına yönelik tutumları birbirinden farklılaşmaktadır.

Hac algısına yönelik tutumlar, bireylerin bulundukları yaş dönemine göre farklılık göstermektedir.

Bireylerin eğitim durumu hac algısına yönelik tutumlarında farklılaşmaya neden olmaktadır.

Hac algısına yönelik tutumlar, bireylerin doğum yerine göre farklılık göstermektedir.

Bireylerin hayatlarının büyük bölümünü geçirdiği yerleşim birimine göre hac algılarına yönelik tutumlar farklılaşmaktadır.

Hac algısına yönelik tutumlar, bireylerin mesleğine göre farklılık göstermektedir.

Hac algısına yönelik tutumlar, bireylerin gelir durumuna göre farklılaşmaktadır.

Bireylerin kendi dindarlık tanımları, hac algısına yönelik tutumlarda farklılaşmaya yol açmaktadır.

4.ARAŞTIRMANIN KAPSAM VE SINIRLARI

Türk Dindarlığında Hac Algısı (Batı Akdeniz Bölgesi Örneği) adlı tez çalışmasının kapsam ve sınırlarını şu şekilde belirtmek mümkündür;

Araştırmada ulaşılan sonuçlar örneklemin temsil ettiği Antalya, Isparta ve Burdur illeri olmak üzere Batı Akdeniz Bölgesi Örneği ile sınırlıdır.

Çalışmada elde edilen veriler, anket sorularına deneklerin vermiş oldukları cevapların samimi ve doğru olduğu varsayımıyla sınırlıdır.

Veriler Kasım 2013 Haziran 2014 tarihleri arasında gerçekleştirilen anket ve görüşmelerden elde edilmiştir. Araştırma belirli bir zaman diliminde gerçekleştirildiği için örneklem grubunda yer alan kişilerin görüş ve düşüncelerinde değişiklik olabileceği göz önünde bulundurulmalıdır.

5.ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ

Bu başlık altında, araştırmanın modeli, evren ve örnekleme, veri toplama aracının hazırlanması, veri toplama aracının geçerlik ve güvenirliği ve verilerin analizi ile ilgili bilgiler verilmiştir.

5.1.Araştırmanın Modeli

Araştırma, bilginin bulunması, geliştirilmesi ve gerçeğe uygun olup olmadığının kontrol edilmesi için harcanan bir çabadır. Buradan hareketle araştırma bir veri toplama tekniği veya metodoloji değildir; ve çoğu kez veri toplama ve metodoloji ile karıştırılmaktadır. Araştırmanın gerçekleştirilmesi için metod ve teknikler birer araçtır; amaç, ele alınan konuyu belli bir model çerçevesinde incelemek, doğru bilgisini elde etmektir. İşte araştırma; bir araştırma modelini gerçekleştirebilmek için sarf edilen gayrettir.

Çalışma, dokümantasyon ve tarama olmak üzere iki metoda dayanmaktadır. Teorik kısımda dokümantasyon metodu ile toplanan bilgiler araştırmanın ilk iki bölümünde değerlendirilmiştir. Alan araştırmasında ise, tarama metodu ile elde edilen veriler, istatistiksel analizlere tabi tutularak hipotezlerin test edilmesi sağlanmıştır. Bu çalışmada Batı Akdeniz Bölgesi örneğinden hareketle Türk toplumunun hac algısını ve söz konusu algının çalışmanın bağımsız değişkenlere göre farklılaşıp farklılaşmadığı incelenmektedir. Bu amaçla “karşılaştırmalı türden ilişkisel tarama modeli” tekniğinden faydalanılmıştır. Araştırmanın bağımlı değişkeni hac algısına yönelik tutumlar; bağımsız değişkenleri ise cinsiyet, yaş, eğitim durumu, medeni durum, doğum yeri, yerleşim birimi, meslek, gelir durumu, dindarlık düzeyi, tarikat veya cemaate mensubiyettir. Diğer taraftan frekans dağılımı

ve örneklem grubunun ritüellere yüklediği anlamların yorumlanmasında ankete katılanların söylemlerinden yararlanılmıştır.

5.2.Araştırmanın Evren ve Örneklemi

Evren, araştırma sonuçlarının genellenmek istendiği elemanlar bütünü olarak tanımlanabilir. Örneklem ise, belli bir evrenden, kurallara göre seçilmiş, seçildiği evreni temsil etme yeterliliği kabul edilen küçük kümedir.¹ Araştırmanın evrenini Antalya, Isparta ve Burdur illerinin nüfusu oluşturmaktadır. Antalya, Isparta ve Burdur illerinin toplam nüfusu 2.833.306'dır. Evreni temsil edecek örneklem büyüklüğünün tespitinde aşağıdaki formül kullanılmıştır.

Sabit değerler; %95 güven aralığına göre Z:1,96; II: 0.50; p- II: %4 (0.04)

$$n = \frac{N \cdot Z^2 \cdot II (1-II)}{(N-1) (p-II)^2 + Z^2 II (1-II)}$$

$$n = \frac{2,833,306 \cdot (1,96)^2 \cdot 0,50 (1-0,50)}{(2,833,306-1) \cdot (0,04)^2 + (1,96)^2 \cdot 0,50 (1-0,50)}$$

$$n = 600$$

Örneklem büyüklüğü %95 güven düzeyi ve $\pm\%4$ göz yumulabilir yanılğı payı esas alınarak 600 kişi olarak belirlenmiştir. Ancak çalışmanın güvenilirlik düzeyini yükseltmek ve araştırma sürecinde ortaya çıkacak olumsuzlukları daha aza indirmek için örneklem büyüklüğü 649'a olarak belirlenmiştir. İllerin nüfuslarından hareketle Antalya'da 349, Isparta'da 200, Burdur'da 100 kişi ile anket yapılmıştır. Araştırmaya katılan denekler; basit tesadüfi örnekleme yoluyla seçilmiştir.

5.3.Veri Toplama Aracının Hazırlanması

Bu araştırmada veri toplama aracı olarak Kişisel Bilgi Anketi ve Hac Algısı Ölçeği bölümlerinden oluşan bir anket formu kullanılmıştır. Anket uygulanmasına geçilmeden önce, soruların anlaşılabilirliğini ve işlevselliğini kontrol etmek

¹ Niyazi Karasar, **Bilimsel Araştırma Yöntemi**, 8. Baskı, Nobel Yayınları, Ankara, 1998, s. 109-110.

amacıyla, örnekleme temsil etme yeteneğine sahip küçük bir grup üzerinde pilot uygulama yapılmış; anlaşılması güç ifadeler değiştirilmiş ve gerekli görülmeyen sorular çıkarılmış, eksik kaldığı düşünülen hususlar tamamlanmıştır.

Ankete katılanların kişisel durumları hakkında bilgi edinmek ve bu bilgilerle tutum puanları arasındaki ilişkiyi görebilmek için bağımsız değişkenlerden oluşan Kişisel Bilgi Anketi oluşturulmuştur. Daha sonra araştırmanın bağımlı değişkeni olan hac algısı kriterlerine yönelik tutumları ölçmek için Likert tipi beşli derecelendirmeli Hac Algısı Ölçeği geliştirilmiştir. Yapılan faktör ve madde analizi sonucunda Türk Dindarlığında Hac Algısı Ölçeği, 18 maddeli “Geleneksel Odaklı Hac”, 10 maddeli “Toplumsal Kabul Odaklı Hac”, 27 maddeli “Popüler Odaklı Hac”, 16 maddeli “Kişisel Dönüşüm Odaklı Hac” olmak üzere toplam dört faktörden meydana gelmekte ve ölçek toplam 71 maddeden oluşmaktadır. Araştırmaya katılan kişiler, hac algısına yönelik tutumlarının derecelerini, seçeneklerden bir tanesini işaretleyerek belirtmişler ve her kişinin işaretlediği seçeneğe göre puanları toplanarak, tutum puanları hesaplanmıştır.

Ölçekte yer alan her madde için “Tamamen katılıyorum”, “Katılıyorum”, “Karasızım”, “Katılmıyorum”, “Hiç katılmıyorum” şeklinde beş tane seçenek bulunmaktadır. Ankete katılanlar hac algılarını bu seçeneklerden bir tanesini seçerek belirtmişlerdir. Cevaplarının puanlanmasında olumlu maddelerde “Tamamen katılıyorum” tercihi 5, “Katılıyorum” tercihi 4, “Karasızım” tercihi 3, “Katılmıyorum” tercihi 2, “Hiç katılmıyorum” tercihi 1 puan verilmiştir. Olumsuz maddelerde ise “Tamamen katılıyorum” tercihi 1, “Katılıyorum” tercihi 2, “Karasızım” tercihi 3, “Katılmıyorum” tercihi 4, “Hiç katılmıyorum” tercihi 5 puan verilmiştir. Her deneğin, işaretlediği seçeneklerden yola çıkılarak ölçekte yer alan her dört faktördeki toplam tutum puanları ayrı ayrı hesaplanmıştır. Bu bağlamda geleneksel odaklı hac ile ilgili tutum ölçeğinde bireylerin alabildiği en yüksek puanın ($18 \times 5 = 90$), en düşük puanın ($18 \times 1 = 18$); toplumsal kabul odaklı hac ile ilgili tutum ölçeğinde en yüksek puanın ($10 \times 5 = 50$), en düşük puanın ($10 \times 1 = 10$); popüler odaklı hac ile ilgili tutum ölçeğinde en yüksek puanın ($27 \times 5 = 135$), en düşük puanın ($27 \times 1 = 27$); kişisel dönüşüm odaklı hac ile ilgili tutum ölçeğinde en yüksek puanın ($16 \times 5 = 80$), en düşük puanın ($16 \times 1 = 16$) olduğu anlaşılmaktadır.

5.4. Veri Toplama Aracının Geçerliliği ve Güvenirliliği

Tutumların ölçülmesi amacıyla bir ölçme aracı geliştirilirken, tutum cümlelerinin iyi oluşturulması, bunun için uzmanlara danışılması, geçerlilik ve güvenirlik kontrollerinin yapılması gerekir. Bunun için Hac Algısı Ölçeği, geçerlik ve güvenirliliği ilgili analizlere tabi tutulmuştur.

Hac Algısı Ölçeği toplamda dört alt kategoriden oluşmaktadır. Her alt kategoriye ayrı ayrı faktör analizi uygulanmıştır. Ölçeğin tek bir yapıyı ölçüp ölçmediğini test etmek için faktör analizi uygulanmıştır. Faktör analizi ortak faktör adı verilen yeni kavramları ortaya çıkarma veya maddelerin yük değerlerini kullanarak kavramların işlevsel tanımlarını elde etme süreci olarak tanımlanmaktadır. Yapılan faktör analizi sonuçlarının değerlendirilmesinde, ölçekte yer alan maddelerin faktör yük değerlerinin .30 ve daha yüksek olması, ölçüt olarak alınmıştır.

Ölçekte yer alan ifadelerin, ayırt etme gücünü ve bu kapsamda güvenirliğini incelemek için, ölçekte yer alan her bir maddeye verilen tepkiler ile ölçekten alınan toplam puan arasındaki ilişki oranı, pearson korelasyon katsayısı ile hesaplanmıştır. Ölçeğin güvenirliğinin bir göstergesi olarak da Cronbach Alpha iç tutarlılık katsayısı kullanılmıştır. Örneklem grubunun hac algısını belirlemek amacıyla geliştirilen her dört kategorinin faktör ve madde analizi sonuçları aşağıda Tablo:1’de verilmiştir.

5.4.1. Geleneksel Odaklı Hac Algısının Ölçeğinin Geçerlilik ve Güvenirliliği

Türk toplumunun hac algısına yönelik tutumlarını belirlemede de geliştirilen ölçeğin ilk kategorisi Geleneksel Odaklı Hac Algısı’dır. Bu kavramlaştırmayla toplumun genelinde kabul gören; Kur’an ve Sünnet doğrultusunda, ilmiyal bilgilerine ve din büyüklerinin görüşlerine dayanılarak gerçekleştirilen hac kastedilmektedir. Bu hac tipinde haccın asıl anlamının kavranmasının yanında ritüelin şekilsel açıdan kurallarına riayet ederek yapmak da önem arz etmektedir. Aşağıda örneklem grubunu temsil gücüne sahip olan bir grup (90 kişi) üzerinde uygulanan ve geliştirilen geleneksel odaklı hac ölçeğinin madde ve faktör analizi sonuçları verilmiştir.

Tablo 1- Geleneksel Odaklı Hac Algısı Ölçeği Faktör ve Madde Analizi

Geleneksel Odaklı Hac Ölçeği Maddeleri	Birinci Faktör Yük Değeri	Madde Toplam Korelasyonu
1-Hac, Müslüman'a mahşeri hatırlatmaktadır.	,44	,98
2-Hac, kişinin gerçek dirilişe daha iyi hazırlanmasına vesile olmaktadır.	,69	,71
3-Hac, Müslüman'ın hayatında yeni bir sayfa açmaktır.	,67	,79
4-Hac, hesaba çekilmeden önce kulun dünyada kendisiyle olan hesaplaşmasıdır.	,63	,84
5-Hac, Müslümanların Asr-ı Saadet ile bütünleştiği ibadettir	,61	,83
6-Gelir durumu iyi olan kişinin hac ibadetini yapması gerekir.	,73	,92
7-Hac yeri geldiğinde kişinin sevdiklerini arkasında bırakmayı sağlamalıdır.	,73	,85
8-Hac, kişinin Allah için sahip olduğu maddi servetten vazgeçebilme duygusunu vermelidir.	,80	,82
9- Gücü yeten her Müslüman'ın ömründe bir defa hacca gitmesi üzerine farzdır.	,62	,77
10-Hac, duaların kabul; tüm günahların af olduğu bir ibadettir.	,53	,86
11-Kişi hac ibadetinin yükümlülük şartlarını sağladığı takdirde; görevini ertelemekten yerine getirmelidir.	,66	,76
12-Müslüman, hac ibadetini yaparak Allah'a olan borcunu ödemektedir.	,60	1,11
13-Kadınların mahremi olmaksızın hac yapması uygun değildir.	,41	1,16
14-Hac, Allah'a sığınma ve arınma duygularının yoğun olarak yaşandığı bir ibadettir.	,69	,97
15-Çeşitli vasıtalarla hacca gitmek doğru değildir.	,65	1,11
16-Haccın, makbul olması için ibadetin tüm kurallarına riayet etmek gerekir.	,62	,89
17-Kişi, hacda zamanını mümkün olduğunca ibadet ile değerlendirmelidir.	,77	,87
18-Hac, ibadeti lükse ve israfa kaçılmadan yapılmalıdır.	,44	,92
Açıklanan Varyans = %39		
Alfa = .89		

Araştırmaya katılanların geleneksel odaklı hac algısı ile ilgili tutumlarını ortaya koymak için geliştirilen ve 18 maddeden oluşan, geleneksel odaklı hac algısı incelendiğinde, maddelerin birinci faktör yük değerlerinin .41 ile 77 arasında değiştiği görülmektedir. Maddelerin yük değerlerinin yüksek olması, maddelerin birbiriyle yakın ilişkili olduğunu ve amaçlanan yapıyı ölçtüğünü göstermektedir. Faktörün tek başına açıkladığı varyans %39'dur. Ayrıca her maddenin katılımcıları ayırt etme derecesini incelemek amacıyla yapılan madde analizi sonuçlarına göre madde toplam korelasyonlarının ,71 ile 1,16 arasında olduğu görülmektedir. Bulgular, geliştirilen geleneksel odaklı hac algısı ölçeğinin maddelerinin ayırt edici özelliğe sahip olduğunu göstermektedir. Ölçeğin güvenirlik katsayısı Alpha ise .89 olarak ortaya çıkmıştır. Veriler birlikte ele alındığında, geliştirilen geleneksel odaklı hac ölçeğinin ve güvenilir bir veri toplama aracı olduğu belirtilebilir.

5.4.2. Toplumsal Kabul Odaklı Hac Ölçeğinin Geçerliliği ve Güvenirliliği

Türk Dindarlığında Hac Algısını ölçümlemek amacıyla geliştirilen bir diğer tip toplumsal kabul odaklı hac algısıdır. Dış güdümlü dindarlık kavramından yola çıkılarak oluşturulmuştur. Dıştan motivasyonlu bir din anlayışını kapsayan dış güdümlü dindarlık tipinden hareketle toplumsal kabul odaklı hac algısında birey, toplum tarafından takdir edilen bu ritüel vasıtasıyla sosyal itibarı ve kabulü sağlamayı amaçlamaktadır. Örneklem grubunun hacle ilgili toplumsal kabul odaklı tutum ve davranışlarının düzeyini belirlemek amacıyla geliştirilen ölçeğin madde ve faktör analizi aşağıdaki gibidir.

Tablo 2- Toplumsal Kabul Odaklı Hac Algısı Ölçeği Faktör ve Madde Analizi

Hac Algısı Ölçeği Maddeleri	Birinci Faktör Yük Değeri	Madde Toplam Korelasyonu
1-Hac, toplumsal yaptırımını güçlü bir ibadettir.	,48	1,11
2-Hac, ibadeti kişiye itibar kazandırmaktadır.	,71	1,31
3-Hac, dini kazanımlarının yanında sosyal kazanımları olan bir ibadettir.	,63	1,12

4-Hac, ibadeti yapan kişi sosyal çevrenin güvenini kazanmaktadır.	,66	1,09
5-Hac, ibadetini gerçekleştirmek dindarlığın bir göstergesidir.	,51	1,18
6-Hac, toplumsal kabul derecesi yüksek olduğu için yerine getirilen bir ibadettir.	,60	1,31
7-Belirli bir yaşa gelen kişinin hac ibadetini gerçekleştirmesinde sosyal çevresinin etkisi büyüktür.	,53	1,16
8-Hac, ibadeti yapan kişi için hacı tabiri kullanılmalıdır.	,45	1,00
9-Hac ibadeti yapan kişiye itibar gösterilmelidir.	,77	1,12
10- Hacca gitmek toplum tarafından takdir edilen bir ibadeti gerçekleştirmektir.	,66	1,29
Açıklanan Varyans = %37,5		
Alfa = .80		

Araştırmaya katılanların toplumsal kabul odaklı hac algısına yönelik tutum ve davranışlarını belirlemeye yönelik geliştirilen 10 maddeden oluşan ölçeğin analiz sonuçlarına bakıldığında birinci faktör yük değerlerinin ,45-,77 arasında olduğu görülmektedir. Yük değerlerinin yüksek olması, ölçeğin tek faktörlü bir ölçek olduğunu göstermektedir. Faktörün açıkladığı varyans ise %37,5'dir. Ölçeğin maddelerinin ayırt edici özelliklerini incelemek için yapılan madde analizi sonuçlarına bakıldığında, madde toplam korelasyonlarının 1,00 ile 1,31 arasında olduğu görülmektedir. Bu durum ölçeğin maddelerinin kendi içinde ayırt edici özelliklerinin olduğunu göstermektedir. Ölçeğin güvenirlik katsayısı Alpha ,80 çıkmıştır. Bulgular birlikte ele alındığında, toplumsal odaklı hac algısına yönelik davranışları ölçmek için oluşturulan geçerli ve güvenilir olduğunu göstermektedir.

5.4.3.Popüler Odaklı Hac Ölçeğinin Geçerliliği ve Güvenirliliği

Türk Toplumunda Hac Algısı Ölçeği için oluşturulan bir diğer alt tip Popüler Odaklı Hac Algısı'dır. Bu ideal tip oluşturulurken popüler dindarlık kavramından faydalanılmıştır. Buna göre Popüler Odaklı Hac Algısıyla Kur'an ve Sünnette belirlenen hususların yanı sıra, eski Türk inanışları, başka kültürlerden etkilenmek suretiyle alınan, dini renk verilmiş inanç ve uygulamalar ile büyüsel, efsanevi ve mitsel öğeleri içinde barındıran hac ritüeli kastedilmektedir. Popüler odaklı hac algısında dileklerin kabulü ve arınma noktasında vasıtalarla eğilimli olan ve dini coşkuyu esas alan bir tip geliştirilmeye çalışılmıştır. Söz konusu eğilimi kapsayan ifadelerin faktör ve madde analizi aşağıdaki gibidir.

Tablo 3- Popüler Odaklı Hac Algısı Ölçeği Faktör ve Madde Analizi

Popüler Odaklı Hac Ölçeği Maddeleri	Birinci Faktör Yük Değeri	Madde Toplam Korelasyonu
1-Mescid-i Haram ve Mescid-i Nebevi’de kılınan namazlar, diğer mescidlerde kılınan namazlardan daha çok sevap kazandırmaktadır.	,53	,86
2-Hz. Muhammed kendisini Mescid-i Nebevi’de ziyaret edenlere ahiret gününde şefaate edecektir.	,56	,96
3-Günahların affı ve duaların kabulü noktasında hac bir fırsat niteliğindedir.	,59	,78
4-Hacdan sonra kişi, anasından yeni doğmuş bir çocuğun saflığını günahsızlığını kazanmaktadır.	,48	1,00
5-Hac sırasında vefat eden kişi, Allah yolunda ölen şehit mertebesindedir.	,46	,97
6-Bir kişi niyet edip hazırlık yaptığı halde, hac yapamadan ölürse, bu ibadeti gerçekleştirmiş sayılır.	,57	,96
7-Ne kadar imkanı olursa olsun, kişi ancak Allah’ın onu davet etmesi üzerine hac ibadetini yapmaktadır.	,51	1,15
8-Hac, belli bir yaş ve olgunluktan sonra yapılmalıdır.	,53	1,25
9-Kutsal topraklarda çeşitli yerlere kabul olunması istenen dilekleri yazmak gerekmektedir.	,30	1,29
10-Kişi, hacılığının gereklerini yerine getireceğine inandıktan sonra hacca gitmelidir.	,36	1,01
11-Hacdan dönen kişi dünya işlerinden elini eteğini çekmelidir.	,45	1,33
12-Hac ibadetini gerçekleştiren bir kişinin daha dindar bir hayat yaşaması gerekmektedir.	,59	,97
13-Hacdan dönen kişinin kazancı daha bereketli olmaktadır.	,67	1,10
14-Ramazan ayında yapılan umre ziyaretinin sevabı daha çoktur.	,66	1,04
15-Bir umre diğer umreye kadar işlenen günahlar için kefarettir.	,61	1,08
16- Genç yaşta hacca gidilirse hacılığı tutmak zordur.	,57	1,29
17-Mescid-i Nebevi’de kırk vakit namaz kılmak gerekmektedir.	,53	,92
18-Ravza-i Mutahhara’da namaz kılmadan hac ibadeti tamamlanamamaktadır.	,64	,84
19-Dileklerin gerçekleşmesi için Hacerülesved’e ve Kabe’ye sürülen eşyalar şifa niteliğindedir.	,55	,1,22
20-Kadınların önceden kapalı olmasa bile hacdan sonra	,53	,1,07

kapanması gerekmektedir.		
21-Hac sırasında lüks otellerde kalınması ibadetin içeriğine uygun değildir.	,47	1,11
22-Kabe'ye dokunmak hacın önemli unsurlarından birisidir.	,60	1,12
23-Birden çok nafil tavaf ve umre hac sevabı kazandırmaktadır.	,60	1,12
24-Bir kişi ekonomik imkânları kısıtlı olsa bile hacca gitmelidir.	,49	1,14
25-Mekke ve Medine'de bulunan süre içersinde vakit namazları otelde kılınabilir.	,45	1,18
26-Hacdan sonra kişi haramdan uzak durmalıdır.	,48	,81
27-Hacı olmak kolay hacı kalmak zordur	,40	,98
Açıklanan Varyans = %28,9		
Alfa = .87		

Araştırmaya katılanların popüler odaklı hac algısı ile ilgili tutumlarını ortaya koymak için geliştirilen ve 27 madden oluşan, popüler odaklı hac algısı incelendiğinde, maddelerin birinci faktör yük değerlerinin ,30 ile ,67 arasında değiştiği görülmektedir. Maddelerin yük değerlerinin yüksek olması, maddelerin birbiriyle yakın ilişkili olduğunu ve amaçlanan yapıyı ölçtüğünü göstermektedir. Faktörün tek başına açıkladığı varyans %28,9'dur. Ayrıca her maddenin katılımcıları ayırt etme derecesini incelemek amacıyla yapılan madde analizi sonuçlarına göre madde toplam korelasyonlarının ,78 ile 1,33 arasında olduğu görülmektedir. Bulgular, geliştirilen popüler odaklı hac algısı ölçeğinin maddelerinin ayırt edici özelliğe sahip olduğunu göstermektedir. Ölçeğin güvenirlik katsayısı Alpha ise ,87 olarak ortaya çıkmıştır. Veriler birlikte ele alındığında, geliştirilen popüler odaklı hac algısı ölçeğinin ve güvenilir bir veri toplama aracı olduğu belirtilebilir.

5.4.4. Kişisel Dönüşüm Odaklı Hac Ölçeğinin Geçerliliği ve Güvenirliliği

Türk Toplumunda Hac Algısı Ölçeğinde geliştirilen son ölçek ifadeleri Kişisel Dönüşüm Odaklı Hac Algısı adı altında değerlendirilmiştir. Bu tipolojide de dinsel bireycilik kavramından yararlanılmıştır. Şekilsel bir hacdan ziyade, benimsenen ahlaki değerler çerçevesinde kişisel dönüşüm amaçlayan bir hac tipidir. Bu ölçeğin ifadelerinin madde ve faktör analizi sonuçları aşağıdaki gibidir.

Tablo 4- Kişisel Dönüşüm Odaklı Hac Algısı Ölçeği Faktör ve Madde Analizi

Kişisel Dönüşüm Odaklı Hac Ölçeği Maddeleri	Birinci Faktör Yük Değeri	Madde Toplam Korelasyonu
1-Hac, kulluğun sadece Allah'a olması gerektiğini özetleyen bir ibadettir.	,48	,68
2-Hac, insanın Allah'ın huzurunda olduğunu kuvvetli şekilde hissettiği ibadetlerden biridir.	,83	,73
3-Toplumsal itibar kazanmak için yapılan hac Allah katında makbul değildir.	,39	1,07
4-Hac ibadeti kişiyi günaha sürükleyecek davranışlardan uzaklaştırmaktadır.	,66	,93
5-Hac, kişinin Allah'a sığınarak kendini güvende ve huzurlu hissettiği ibadetlerden biridir.	,81	,71
6-Hac, bireyin hayatında bir dönüm noktasıdır.	,69	,83
7-Hacda yapılan her ibadetin İslam'daki anlamını bilmek ve kavramak gerekir.	,83	,73
8-Bugün hac ibadeti, Müslümanlar arasında eşitlik, hoşgörü, birlik ve beraberlik ruhunun oluşmasına katkı sağlamamaktadır.	,80	1,26
9-Hac belirli zaman ve mekanda başlayıp biten bir ibadet değildir.	,49	1,23
10-Birden fazla hac ve umre yapmak yerine; o parayı muhtaç insanlara harcamak daha hayırlıdır.	,47	1,29
11-Hac asıl anlamından uzaklaştırılarak gösteriş için yapılan bir ibadet haline dönüştürülmüştür.	,62	1,22
12-Haccın genç yaşta yapılması daha uygundur.	,65	1,12
13-Bir kişi hacca gitmese de dar gelirli insanlara yardım ederek hac sevabı kazanabilir.	,67	1,34
14-Hacdan sonra ahlaki açıdan bir dönüşüm yaşanmayacaksa hacı gerçekleştirmenin bir önemi yoktur.	,63	1,26
15-Müslümanlar çoğu zaman hac ibadetini gerçekleştirirken bencilce ve saygısızca hareket etmektedir.	,57	1,07
16-Hac, insana Allah karşısındaki acizliğini hatırlatmaktadır.	,45	1,09
Açıklanan Varyans = 27,8		
Alfa =54		

Araştırmaya katılanların kişisel dönüşüm odaklı hac algısına yönelik tutum ve davranışlarını belirlemeye yönelik geliştirilen 16 maddeden oluşan ölçeğin analiz sonuçlarına bakıldığında birinci faktör yük değerlerinin ,39 ile ,83 arasında olduğu

görülmektedir. Yük değerlerinin yüksek olması, ölçeğin tek faktörlü bir ölçek olduğunu göstermektedir. Faktörün açıkladığı varyans ise %27,8'dir. Ölçeğin maddelerinin ayırt edici özelliklerini incelemek için yapılan madde analizi sonuçlarına bakıldığında, madde toplam korelasyonlarının ,68 ile 1,07 arasında olduğu görülmektedir. Bu durum ölçeğin maddelerinin kendi içinde ayırt edici özelliklerinin olduğunu göstermektedir. Ölçeğin güvenirlik katsayısı Alpha ,54 çıkmıştır. Bulgular birlikte ele alındığında, kişisel dönüşüm odaklı hac algısına yönelik davranışları ölçmek için oluşturulan geçerli ve güvenilir olduğunu göstermektedir.

5.5.Verilerin Analizi

Çalışmada anket tekniği ile toplanan veriler, SPSS istatistiksel paket programı kullanılarak bilgisayar ortamına aktarılmıştır. Örneklem grubunun hac algısına yönelik tutum düzeyleri kendi görüşlerine dayalı olarak, Likert tipi beşli derecelendirme ölçeği ile elde edilmiştir. Verilerin analizinde yüzde ve frekans dağılımı, aritmetik ortalama, t-testi, varyans analizi (Anova) ve Lsd Post-hoc çoklu karşılaştırma testi kullanılmıştır.

Hac algısına yönelik tutumların cinsiyete, umre ziyareti ve hac ibadeti yapıp yapmamaya göre farklılaşıp farklılaşmadığını belirlemek amacıyla, örneklemini iki ayrı gruba ayıran, ilişkisiz gruplar için t-testi kullanılmıştır. Bir değişkene ilişkin oluşan grupların, bir bağımlı değişkene ait ölçümlerinin karşılaştırılması için gruplar arasında gözlenen farkların istatistiksel olarak anlamlı olup olmadıklarını tespit etmek için “t testi” kullanılmaktadır. İki ilişkisiz örneklem ortalamaları arasındaki farkın anlamlı olup olmadığını test etmek için tercih edilmektedir.² Hac algısına yönelik tutumların, cinsiyet, umre ve hac ibadeti dışındaki diğer değişkenlere göre değişip değişmediğini tespit etmek için bir boyutlu varyans analizi (Anova) kullanılmıştır. Analiz sonucunda grupların tutum düzeylerinin farklılaştığı sonucuna ulaşılması durumunda, farklılığın kaynağını bulmak, diğer bir ifadeyle hangi grupların sahip oldukları tutum düzeyine göre farklılaştığını tespit etmek amacıyla, grupların ortalama puanları arasında Lsd Post-hoc çoklu karşılaştırma testi kullanılmıştır.

² Şener Büyüköztürk, **Sosyal Bilimler için Veri Analizi El Kitabı**, 2. Baskı, Pegem A Yayıncılık, Ankara, 2002, s.39.

BİRİNCİ BÖLÜM

KAVRAMSAL VE KURAMSAL ÇERÇEVE

1.KUTSAL VE KUTSALIN TEZAHÜRÜ

Kendisini doğal gerçeklerden tamamen farklı gösteren kutsal, aşkın ile ilişkisinden dolayı özel bir niteliğe sahip olan demektir. Kutsallık ise, aşkınla yakın ilişkileri sebebiyle, şahısların ya da eşyanın sahip olduğu bir özelliktir.³ Batı dillerinde, tanrıların dünyasına ait, dokunulmaz anlamına gelen bu kelime, Latince sacer'den gelmektedir. Aynı zamanda aziz ve murdar gibi ikili bir anlama sahiptir.⁴ Kutsal kavramının; mutlak iyiliği, mükemmelliği ve mutlak bütünlüğü içerdiği görülmektedir. Nitekim Arapça'da kuds; mübareklik, nezafet, pak olmak ve noksanlardan uzak olmak anlamına gelirken; İbranice'de kadosh; yükselen, gizemli, en doğru olandır.⁵

Kutsalın mahiyeti genel olarak iki açıdan ele alınmaktadır. İlk olarak kutsal, insanların herhangi bir zaman ve yerde dokunulmaz olarak mutlak saygı gösterdikleri, bir şeye yerleştirilen tabiatüstü değerdir. İkincisi o, müntesipleri tarafından tecrübe edilmiş olağanüstü bir güçtür.⁶ Profandan (kutsal olmayan) farklı olan kutsalla temasa geçildiğinde onun kudretinden faydalanılmaktadır. Örneğin Hristiyanlıkta İsa'nın son akşam yemeğinde içtiğine inanılan ve henüz bir miktarı kalmış olan kutsal şarap, iki bin yıldır su ile karıştırılarak büyük bir kadehten içilmektedir. Bu yüzden Kilise'nin ve Papa'nın bütün azameti, kutsal suya, şaraba ve ekmeğe sahip olmasından kaynaklanmakta; papa, keşişler ve patriklerin o ruhu taşıdığına inanılmaktadır. Ruhani kelimesinin bu inançtan geldiği ve söz konusu gruba mal edildiği kaydedilmektedir.⁷ Ruh sahibi olmayan cismani bir insan ise bu kutsal şaraptan içtiği takdirde Mesih ile mukaddes bir birlik kazanmaktadır.⁸

Kutsalla olan ilişkisinden ötürü herhangi bir kaya veya çakıl taşı hürmetten ileri gelen bir bağlılığın konusu olabilmıştır. İnsan taş, kendisinden başka bir şeyi

³ Ahmet Güç, **Dinlerde Mabed ve İbadet**, Düşünce Yayınları, İstanbul, 2011, s.6.

⁴ Saime Tuğrul, **Ebedi Kutsal Ezeli Kurban**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2010, s.15.

⁵ Tuğrul, **a.g.e.**, s.65.

⁶ William E. Paden, **Kutsalın Yorumu**, Çev. Abdurrahman Kurt, Sentez Yayıncılık, Bursa, 2008, s.101.

⁷ Ali Şeriati, **Dinler Tarihi**, Çev. Erdoğan Vatansever, Seçkin Kitaplar Yayıncılık, Ankara, 1990, s. 68.

⁸ Şeriati, **a.g.e.**, s.69.

temsil etmesinden dolayı aşırı ilgi göstermiştir.⁹ Öyleyse taşla bağlantılı herhangi bir kültürte, taş maddi bir nesne olarak değil, onu canlandıran ruha ve onu kutsal kılan simgeye yönelinmekte; taşın bir takım kutsal güçlerin işaretlerini barındırdığına inanılmaktadır.¹⁰

İnsan sayısız birçok şeyi kutsal olarak nitelendirebilmektedir. Kültüre bağlı olarak bunlar; kutsal bir metin, büyük bir şahsiyet ya da dini lider, bir tanrı, bir ced, Katolik Kilisesi gibi bir kurum, bir dağ ya da ırmak, Buda tarafından öğretilen bir disiplin yolu ya da ayin olabilir.¹¹ Bütün bu nesneler, kelimeler, varlıklar ve törenlerin tamamı, yöneten ve katılımcıların hayatına lütufta bulunan bir güçle doludurlar. Dolayısıyla din; kutsalı, insanüstü anlam taşıyan nesneleri tecrübe etme yollarıyla ilgili bir sistemdir.¹² O halde insanın kutsalla olan ilişkisi kaynağını nereden almaktadır? İnanç konusunda çalışmış pek çok düşünür bu olguyu çeşitli açılardan ele almıştır. Benedict Spinoza ve David Hume, eserlerinde dinin doğalcı bir açıklamasını vermişlerdir. Bu bağlamda Spinoza “eğer karşı karşıya kaldıkları her şeyi konulmuş olan kurallarla yönetebilseydiler ya da her zaman talih onlardan yana olsaydı insanlar hiçbir zaman batıl inançlara yönelmeyeceklerdi” der, “fakat kuralların yararsız hale geldiği darboğazlara sıklıkla sürüklenerek ve umut ile korku arasında zavalıca bir dalgalanmaya yakalandıkça... çoğu zaman her şeye inanmaya hazır olmuşlardır... O halde batıl inanç korku tarafından yayılır, korunur ve beslenir”. İzleyen yüzyıllarda David Hume da Dinin Doğal Tarihi’nde benzer düşünceleri ifade etmiş ve şöyle yazmıştır: “Din hakkındaki ilk düşünceler doğanın işleri üzerine derinlemesine düşünülmesinden değil, yaşananlara ilişkin bir uğraşından, insan zihnini harekete geçiren, süreklilik gösteren umutlar ve korkulardan doğmuştur.” Din, bireyin mutluluğa yönelik güçlü isteğinde güven ve umut verme işlevi görmüş ve yaşamının düzensizlik sergileyen manzarasının üstesinden gelmesinin bir aracı olmuştur.¹³ Diğer yandan, Weber metafiziğin nihai hedefinin bir bütün olarak dünya ve özel hayatın anlamının kavranması olduğuna işaret etmiştir.¹⁴

⁹ Mircea Eliade, **Dinler Tarihi**, Çev. Mustafa Ünal, Serhat Kitabevi, Konya, 2005, s. 258.

¹⁰ Eliade, **a.g.e.**, s.262.

¹¹ Paden, **a.g.e.**, s.100.

¹² Paden, **a.g.e.**, s.101.

¹³ Brian Morris, **Din Üzerine Antropolojik İncelemeler**, Çev. Tayfun Atay, İmge Kitabevi, Ankara, 2004, s.227-228.

¹⁴ Max Weber, **Din Sosyolojisi**, Çev. Latif Boyacı, Yarın Yayınları, İstanbul, 2012, s.156.

Max Müller'e göre ise din, duyulardan ve akıldan bağımsız olarak, insanı Sonsuz'u kavrayacak hale getiren, ruhun bir yetisidir.¹⁵

İlk dönem sosyologlardan günümüze kadar birçok araştırmacı dini tanımlama gayretlerinde kutsal kavramına atıfta bulunmuşlardır. Durkheim; din tanımında dünyevi ve kutsal ayırımına vurgu yapmış ve onu kutsallığına inanılan şeylerle ilgili pratikler ve inançlar bütünü olarak tanımlamıştır. Dinin; insanları disipline eden, onları bir araya getiren, toplumsal düzeni sağlayan ve insanlardaki mutluluğu arttıran işlevlerinden bahsederek dinin fonksiyonel rolü üzerinde durmuştur.¹⁶

Durkheim'ın tüm dini fenomenlerin evrensel özelliği olarak kabul ettiği kutsallık, grup tarafından nesneler üzerine konulan bir değerdir. Bu değer, tabu ve yasaklarla negatif ya da kutsalla bir olan cemaatin resmi ritüellerinde arınma gereksinimleri yoluyla pozitif olarak ifade edilebilir.¹⁷ Durkheim'ın tanımına göre kutsal, toplum tarafından, ortak ülkünün bireylerce yaşatılması amacıyla meydana getirilmiş, kolektif bilincin bir ürünüdür. Otto ise; kutsalı, sosyolojik ve seküler biçimde ele alan bu görüşü reddetmiş; kutsalda, bütün dinlerin temel unsurunu ve yaşayan ilkesini oluşturan ilahi değeri görmüştür. İnsan, ruhun bir ilk verisi sayesinde kutsalı keşfetmektedir. İlahi olanla gerçekleşen bu temasta onu "çok farklı olana" yaklaştıran, mistik ve tarif edilemez bir iç ilham bulunmaktadır. Bu anlamda Otto'ya göre, insanlığın çeşitli dinlerinin kökeninde, insanlık tarihindeki kutsallık tecellisi bulunmaktadır.¹⁸ Otto'nun kutsal tecrübesi için zorunlu gördüğü temalar; başkalık, gizem, heybetli oluşturma. Kutsal, rasyonel düşünce tarafından kavranılamayan ve insani gerçeklikten son derece farklıdır. Bu gerçekliğe en yaygın tepki; korkuyla karışık saygı ve korkuya benzeyen, bazen de korku haline dönüşen, fakat zıt unsurlardan oluşmasıyla korkudan farklı özel bir his olan cezbeyle kapılmaktır. "Kutsal, insanı hem korkutur hem büyüler; kişiyi bir yandan iter, bir yandan da kendine çeker."¹⁹

¹⁵ Felicien Challaye, **Dinler Tarihi**, çev. Samih Tiryakioğlu, Varlık Yayınları, İstanbul, 1998, s.213.

¹⁶ Bahattin Akşit, Recep Şentürk, Önder Küçükural, Kurtuluş Cengiz, **Türkiye'de Dindarlık Sosyal Gerilimler Ekseninde İnanç ve Yaşam Biçimleri**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2012, s.26.

¹⁷ Paden, **a.g.e.**, s.48.

¹⁸ Julien Ries, "Dinler Tarihi Fenomenoloji ve Hermenötik Mircea Eliade'nin Yapıtına Bir Bakış", **Din ve Fenomenoloji Mircea Eliade'nin Eserlerine Toplu Bakış**, Constantin Tacou, Çev. Havva Köser, İz Yayıncılık, İstanbul, 2000, s.13.

¹⁹ Peter Berger, "Dini ve Toplumsal Kurumların Değişimi, **Din ve Modernlik Toplumbilim Yazıları I**, Der. Adil Çiftçi, Ankara Okulu, Ankara, 2002, s. 126-127.

Kutsalın *ne'liği* üzerine çalışanlar; kutsalın özelliklerini tanımlamada, profanla olan karşıtlıklarından yararlanmışlardır. Bu anlamda sıradanlık ve aleladelik kutsal olmayanın karakteristik özellikleri olarak karşımıza çıkmaktadır. Sıradanlık özelliği taşıyan bu şeyler; varlık ve öz itibarıyla insanın çevresinde yer alır. Ancak aşkın bir nitelik taşımamaktadır.²⁰

Eliade, kutsal ve din dışından “dünyada olmanın iki biçimi” diye söz etmektedir. Deneyimin bu iki biçimini bir uçurum ayırmaktadır.²¹ Eliade, *homo religiosus*’un (dindar insan) davranışlarının, kutsalın tecellisinin bilinci çevresinde örgütlediğini ifade etmektedir. Kutsal ise ayinler, mitoslar, ilahi şekiller, nesneler, semboller, kozmoloji, insanlar, hayvanlar, bitkiler ve yerler gibi çok değişik biçimlerde tecelli etmektedir.²²

Eliade, *profane* dünyada ortaya çıkan diğer dış kuvveti tanımlamak için “hiyerofani” kavramını kullanmıştır. Hiyerofani, profan dünyada kutsalın tezahürüdür. Kutsal her ne kadar özerk yapıya sahip olsa da o, profan dünyamızın ayrılmaz parçası olan nesnelerde tezahür etmektedir. Eliade’e göre kutsalın tezahür ettiği nesne artık kutsallık kazanarak başka bir şey haline gelmektedir. Örneğin kutsalın kendisinde tezahür ettiği iddiasıyla kutsal olarak kabul edilmeye başlanan bir taşın gerçekliği artık doğaüstü bir gerçekliğe dönüşmüştür. Kutsal kabul edilen bir nesne artık sıradan bir nesne değil, normal varoluş şartlarının ötesinde başka bir şeye dönüşmüş bir objedir. Bir nesnenin hiyerofani olması artık onun kendini diğer nesnelerden soyutlamasını gerektirmektedir.²³

Kutsalın dünyada ansızın belirişine tanık olan insan, mutlak bir gerçeklik olan dünyayı aşan, ama yine orada tecelli ederek onu gerçek kılan kutsalın varlığını keşfetmektedir. Kutsal tecelli ederken dünyaya yeni bir boyut katmaktadır. Bu boyutu, keşfetmek, *homo religiosus*’a ait bir özelliktir. Bu keşif ile homo religiosus, dünyada özgül bir varoluşun sorumluluğunu yüklenmektedir.²⁴ Kutsalın tezahürünün tarihsel bir olay olması gerçeği, onun evrensel değerini azaltmamaktadır. Bunlardan

²⁰ Şinasi Gündüz, “Kutsal Hakkında Konuşmak: Dinsel Söylemde Mitos”, **Milel ve Nihal**, Cilt 6, s. 1, İstanbul, 2009, s.10.

²¹ Morris, **a.g.e.**, s.284.

²² Ries, **a.g.m.**, s.13-14.

²³ Mahmut Aydın, **Anahatlarıyla Dinler Tarihi, Tarih İnanç ve İbadet**, Ensar Yayınları, Samsun, 2013, s. 47.

²⁴ Ries, **a.g.m.**, s.14.

bir kısmı tamamen saf, yerel amaca sahipken diğerleri evrensel değere sahiptir. Örneğin Hintliler aşvattha adı verilen bir ağaca saygı göstermektedirler. Bu ağaç sadece onlar için anlamlıdır ve sade bir ağaçtan ziyade, her şeydir. “Sonuç olarak, kutsalın tezahürü, hem belli bir zaman, hem de belli bir yer ile ilgilidir. Bununla birlikte, Hintlilerin bir kozmik ağaç sembolü vardır ve bu destani-simgesel kutsalın tezahürü, evrenseldir.”²⁵ Dolayısıyla her gelenek, bağlılarına türünün tek örneği olarak görülebilen, ancak küresel perspektiften bakıldığında diğer dinlerdeki karşılıklarıyla benzer işlevleri paylaştığı görülen özel kelimelere ve davranışlara sahiptir.²⁶

Kutsal-profana arasındaki eşik iki dünyayı ayırmaktadır. İki dünya arasındaki geliş gidiş sürekli; ancak bu geçişin kuralları, ritüelleri vardır. İki dünya birbirine heterojendir. Bu heterojenliğin bulanıklaştığı, karıştığı yerlerde, hep bir sorun olduğu görülmektedir. Geçiş ritüelleri bu benzerliği, bağı kırmanın yollarıdır. Örneğin, genç erkek çocuk sadece kurban verme törenine katılıyor olmakla kutsallığın dairesine girdiği gibi, bu eylemle kendisi de “temsil” düzeyinde değişime uğramaktadır.²⁷ İslam’da hac ibadeti öncesi ihrama giriş bu bağlamda değerlendirilebilir. Abdest, niyet ve iki rekat namaz ile yapılan bu geçiş töreni ile kişi ölümlü olduğunu hatırlatarak onu kuşatan maddi dünyadan sıyrılmaktadır. İhram aynı zamanda insanın, inancının gereklilikleri doğrultusunda sürdürmeye gayret edeceği kalan yaşamının başlangıç noktası olarak kabul edilmektedir.

Kutsala ilişkin kuralların ve yasakların, gündelik hayatı örgütlediği görülmektedir. Kutsal doğal evreni belirlediği gibi, sosyal düzeni de belirlemektedir. Özellikle, karışma ve bulaşmaya ait kurallar, profan dünya için geçerliliklerini korumaktadırlar. Yahudilerde etli ve sütü yemekler için ayrı yemek takımları kullanıldığı gibi, bu gıdalar aynı sofrada birlikte de tüketilmemektedir. Et ölmüş bir hayvandan gelir; süt ise yaşayan hayvanın bebeğini besleyen besindir ve sembolik olarak et anneyi, süt ise bebeğini temsil etmektedir. Hayvanın eti ve sütü aynı nitelikte olmamasından dolayı birlikte tüketilmemektedirler.²⁸

²⁵ Eliade, **a.g.e.**, s.25-26.

²⁶ Paden, **a.g.e.**, s.107.

²⁷ Tuğrul, **a.g.e.**, s.67.

²⁸ Tuğrul, **a.g.e.**, s.68.

2.KUTSAL ZAMAN VE KUTSAL MEKÂN

İlkçağlardan itibaren çeşitli dinlerde kutsal sayılan mekanların ilahi gücün tecelli ettiği yerler olarak kabul edildiği görülmektedir. Bu bakımdan dindar insan çoğu zaman kutsal mekanda duaya yönelmeyi, yaşamayı, hatta ölmeyi arzu etmektedir. Diğerlerinden hem fiziki hem de değer olarak ayrılan bu yerler, dini hayatın merkezidir.²⁹ Kutsal mekan; aşkın ile dünyevi olanın kesiştiği, Tanrı ile insanın bir nevi bulunduğu, kişinin kendisini ilahi huzurda hissettiği yerdir. Kabe'nin Hz. İbrahim'e, Süleyman Mabedi'nin Davud'a gösterilmesinde olduğu gibi, kutsal kabul edilen yerin Tanrı tarafından işaret edilişi, Tanrı'nın o yerde kudretiyle hazır bulunuşu veya herhangi birinin yaşamının geçtiği ya da eşyasının muhafaza edildiği yer, birçok mekana kutsallık atfedilmesine yol açmıştır. Örneğin, Yahudiler için kutsal kabul edilen Kudüs; Hz. Muhammed'in miracına sahne olması ve bir süre kible olarak kullanılmasından dolayı Müslümanlar için de kutsal kabul edilmektedir.³⁰

Eliade, belirli bir yerin kutsal olarak kabul edilmesini, fiziksel özelliklerinden çok derin ve soyut müdahalelere bağlamaktadır. Bir yerin kutsallığının farkına varılması, o yerde kutsalın tezahürünün bir sonucudur. Bu tezahür için Eliade "bize kendini gösteren kutsal bir şey" anlamına gelen hierophany terimini kullanmıştır. Bu terim tanrısal bir gücün dünyaya doğrudan müdahalesini öngörmektedir. Kutsal mekan düşüncesi, sınırlarını işaretlemek ve onu, çevresindeki kutsal dışından kesmek suretiyle mekanı tahsis eden ilk kutsalın tezahürünün tekrar etmesiyle ilgilidir. Böylelikle mekan; insanın, kutsalla beraber olmasını mümkün kılan gücün bir kaynağı haline gelmektedir.³¹ Burada kutsal mekanla ilişkili olan diğer önemli bir husus kutsal zamandır. Çünkü her inançlı birey kutsal sayılan bir mekana, kutsal kabul edilen zamanda yöneldiğinde ilahi kudretin etkisine daha çok maruz kalacağına inanmaktadır. Kutsal zamanın özelliği sürekli ve türdeş değil, devrevi olmasıdır. Eliade; kutsala zamanı açıklarken İslam bilgini Biruni'ye başvurmuş ve yaratılışın yenilenmesi olarak tanımlamıştır. Biruni'nin Nevruz için söylediği bu kavram, insanı ilk efsanevi an ile yeniden bütünleştirmektedir. İnsan; baharın

²⁹ Adem Özen, **Yahudilikte İbadet**, Ayışığı Kitapları, İstanbul, 2001, s. 32.

³⁰ Güç, **a.g.e.**, s.9-10.

³¹ Eliade, **a.g.e.**, s.435.

yeniden gelişi, doğanın yeniden canlanışının bir kutlaması olan Nevruz ile zamanın yeniden başlangıcına ve ayrıca evrenin yaratılışının yeniden güncellenmesine katılmış olmaktadır. Başka bir deyişle kutsal zamanın insan için simgesel anlamı, yeniden doğuş ve yeniden yaratılıştır.³² Bu yüzden kutsal zaman ve mekan diğer mekan ve zamanla aynı türden değildir. Onları birbirinden ayıran şey, mitlerde anlatılan ve ayinlerde tekrar edilen kutsalın tezahürüdür.³³ İnançlı bireyi inanmayandan ayıran şey de bu mitlerdir. Eğer kişi mitlere inanıyorsa o yeri kutsal olarak kabul etmektedir.³⁴

Mabedlerin gökyüzü ve yeryüzü ile yer altı dünyalarının kesiştiği noktada, dünyanın merkezinde bulunduğu dair inanç dinler arasında yaygındır. Bu durum çeşitli inanç sistemlerinde tapınakların tepelere ve dağlara inşa edilmesine yol açmıştır. Mezopotamya'daki çoğunlukla 7 kattan oluşan Ziggurat tapınakları kozmik dağ niteliğindedir. Buradaki yedi sayısı, gezegenin yedi katına karşılık gelmekte; rahip katları çıkararak evrenin zirvesine ulaşmaktadır.³⁵ Eliade'e göre dünyanın merkezi, ritüellerle ve dualarla kutsanmış meydanlardır. Çünkü insan, aşkın varlıkla olan iletişimini burada gerçekleştirmektedir. Kuzey Asya halklarında gökyüzü, merkezi bir direğe yaslanan çok büyük bir çadır olarak algılanmaktadır. Bu anlamda çadır direği ya da dumanın çıkması için açılmış üst delik "Dünya'nın Direği", "Gökyüzü Deliği" ya da Kutup Yıldızı'yla özdeşleştirilir. Tibetliler evlerinin damındaki deliğe "Gökyüzü'nün Kısmeti" ya da "Gökyüzü Kapısı" demektedir.³⁶ Bunun dışında "Toplanma Çadırı, İsrailoğulları'nın bir araya toplanması fonksiyonunun ötesinde İsrailoğulları ile Tanrı arasındaki buluşma yeri olma fikrini ifade etmektedir. Diğer kültürlerde de mevcut olan, mabetlerin yer ile sema arasında bağlantı noktası olduğu şeklindeki inançtan hareketle, Toplanma Çadırı ve daha sonra onun yerini alan Mabet, İsrail Tanrısı'nın tecelli ettiği ve O'na doğrudan ulaşılan yer olarak görülmüştür. Bu manada kutsal mekan, ilgili ritüel ve ritüeli yürüten din adamlarının oluşturduğu bir sistem içerisinde Tanrı'nın kutsallığının

³² Mustafa Arslan, "Modern Mekanda Kutsal Deneyimi Kernek'te Yeniden Üretilen Kutsal, Mit ve Ritüel", **Bilgi ve Toplum**, C.3, S. 6, 2013, s. 10.

³³ James L. Cox, **Kutsalı İfade Etmek**, Çev. Fuat Aydın, İz Yayıncılık, İstanbul, 2004, s.130.

³⁴ Ali Murat Yel, **Fatima**, Kaknüs Yayınları, İstanbul, 2006, s.182-183.

³⁵ Güç, **a.g.e.**, s.16-17.

³⁶ Mircea Eliade, **Dinsel İnançlar ve Düşünceler Tarihi Taş Devrinden Eleusis Mysterialarına**, Çev. Ali Berktaş, Kabalcı Yayınevi, İstanbul, 2013, s.60-61.

İsrail topluluğuna geçişini sağlayan vasıta olarak algılanmıştır.”³⁷ Hristiyanlıktaki din şehidi tapımı, yeryüzünün gökyüzü ile olan iletişimi bağlamında değerlendirilebilir. Din şehitleri, yeryüzünde bulunan ve kendilerini Mesih için feda eden, Tanrı’nın dostlarıdır. Onların emanetleri kutsalı barındırmaktadır. Din şehitleri Tanrı ile insan arasında aracılık etmekle kalmamakta, aynı zamanda yaşarken kullandıkları eşyalar mucizeler yaratmaktadır. Hristiyanlıkta din şehitlerinin mezarları ve kutsal emanetleri gökyüzünün yeryüzü ile iletişimine olanak tanıyan yerlerdir.³⁸

Kutsal bir yeri çevreleyen çit, duvar veya taş daireler, insanın yapmış olduğu en eski mabet formlarıdır. Çevrilen yer, sınırları içerisindeki kutsalın tecellisinin sürekliliğini sadece ima veya ifade etmez, aynı zamanda kutsal dışı insanı, dikkat etmeden girmesiyle kendini etkileyecek tehlikeden koruma amacına hizmet eder. Dolayısıyla kutsal, her dinsel kanunun istediği “yaklaşım ritüelini” yapmaksızın ona yaklaşan herkes için her zaman tehlikelidir.³⁹ Kutsallığın oluşturduğu kurallar, mekan örgütlenmesini de belirlemektedir. Birçok kültürde sağın soldan, doğunun batıdan üstün görülmesine bağlı olarak mekanların bu model üzerine inşa edildiği görülmektedir. Tapınaklar çoğu zaman şehir merkezlerinde yer alır ve otoriteye bağlı kurumlar, dairesel biçimde tapınağı kuşatmaktadır. Nitekim Batı Avrupa kentleri bu model üzerine kurulmuştur.⁴⁰

Yukarıdaki bilgiler ışığında hac da öncelikli olarak kutsal zaman ve kutsal mekan kavramları etrafında değerlendirilmesi gereken bir olgudur. Alan Morinis hac kavramını “değer verilen bir idealin somutlaştırıldığına inanılan bir yeri veya durumu arama isteğiyle yapılan seyahat” olarak tanımlamaktadır. Haccın son noktası, belirli bir coğrafi noktada bulunan gerçek bir mabettir. Bu yer hacıları çeken bir cazibeye ve şöhrete sahiptir.⁴¹ Hac, kabileci, milli ve evrensel dinlerin hepsinde mevcut olan bir ibadettir. İbranice’de bayram anlamına gelen bu kelime; bir şeyin etrafında dönmek, dolanmak manasındaki hvg kökünden türemiştir ve hag şeklindedir. Arapça’da gitmek, yönelmek, ziyaret etmek anlamlarına gelen hac kelimesi, fıkıh

³⁷ Salime Leyla Gürkan, **Yahudilik**, İSAM Yayınları, İstanbul, 2008, s.149.

³⁸ Mircea Eliade, **Dinsel İnançlar ve Düşünceler Tarihi Muhammed’den Reform Çağına**, Çev. Ali Berktaş, Üçüncü Basım, Kibalcı Yayınevi, İstanbul, 2013, s. 63-64.

³⁹ Eliade, **Dinler Tarihi**, s.438.

⁴⁰ Tuğrul, **a.g.e.**, s.88.

⁴¹ Yel, **a.g.e.**, s.46.

terimi olarak imkanı olan her Müslüman'ın belirlenmiş bir zaman dilimi içinde, belirli yerleri ziyaret etmek ve bazı dini görevleri yerine getirmek suretiyle yaptığı ibadeti ifade etmektedir. Haccın temelinde uluhiyetin herhangi bir yerde tecellisi inancı yatmaktadır.⁴² Hac merkezleri dinin kökenlerinin geldiği veya din yüzyıllar içinde yayılırken mucizeler gibi özel olayların gerçekleştiği yerlerdir.⁴³ Birey yaşamın üstesinden gelmede, kendi sınırlarını fark ettiğinde, doğaüstünün yardımına ihtiyaç duymaktadır.⁴⁴ İşte bu noktada insan, aşkın varlığın yeryüzünde somutlaştığına inandığı mekana, bağlı olduğu inancın en kutsal saydığı mabede yönelmektedir. Hemen her dinde kutsal mabedlerin yeryüzünün merkezinde olduğuna dair düşünce yaygındır. Eliade, bunu merkez simgeciliği kavramı ile açıklamaya çalışmıştır. Mabet ve kutsal şehir gök, yer ve cehennem arasındaki kesişme noktası olarak kabul edilmektedir. İslami gelenekte Kabe yeryüzünün en yüksek yeridir; kutup yıldızı da, onun göğün merkezine denk olduğunu göstermektedir.⁴⁵ Diğer taraftan dünyanın merkezinde duaya yönelen insan, ritüellere katılarak, mensup olduğu dinin yayılışıyla kökeniyle ilgili rivayetlerin yaşatılmasını sağlamaktadırlar. İslam'daki Arafat Vakfesi bu açıdan değerlendirilebilir. Arafat'ta, Arefe günü güneş tam tepe noktasında iken başlayan bu vakfeye, hac amacıyla kutsal toprakları ziyaret eden her kişi katılmak zorundadır. Vakfe için toplanan tüm Müslümanlar, Hz. Adem ve Hz. Havva'nın buluştuğu noktada tıpkı onlar gibi, Allah'a günahlarının affedilmesi için yalvarmaktadırlar.

Hac, fertlerin sabit sosyal rollerini aşmalarını sağlayan, eşitlik duygusunu tecrübe ettiren bir ritüel olarak tanımlanmaktadır. Fertler kazanmış oldukları statülerden sıyrılarak, belli bir zamanda, belli bir yerde eşit bir tarzda bir araya gelmektedirler. İnsanların aşkın varlığın huzurunda buluştuğu yerde, ırksal, politik, ekonomik ya da cinsiyet ayrımlarını aşarak yeni bir versiyonunu oluşturduğu düşünülmektedir. Mekke'de hac yapan milyonlarca Müslüman, bu birlik olma duygusunu tecrübe ettiklerine inanmaktadır.⁴⁶ Bu bakımdan İslam'da hac, namazdan çok daha farklı bir özelliğe sahiptir. Namazın; belirli, küçük yerleşim birimlerinin

⁴² Ömer Faruk Harman, "İslam'dan Önceki Dinlerde Hac", **İslam Ansiklopedisi**, C 14, TDV Yayınları, İstanbul, 1996, s.382.

⁴³ Yel, **a.g.e.**, s.45.

⁴⁴ Yel, **a.g.e.**, s.211.

⁴⁵ Eliade, **a.g.e.**, s.444.

⁴⁶ Paden, **a.g.e.**, s.53-54.

Müslümanlarını cemaatleştirdiği kabul edilirken, hac tüm dünya Müslümanlarını cemaatleştirmektedir.⁴⁷ Benzer durum Hinduizm’de de görülmektedir. Hinduizm’de aile veya kast çevresini geniş biçimde aşan, büyük dini bayramlar yer almaktadır. Geçici olarak bir takım kast engellerinin kalkmasına imkan veren bu bayramlar, paryaların bütün haklara sahip olarak kendilerini Hindu hissettikleri anlardır.⁴⁸ İnanç ve dindarlığın tasdik edildiği, yeniden onaylandığı hac, Hindu olma ortak unsurunu kuvvetlendiren bir ibadettir. Yan yana kutsal suda birlikte yıkanan hacıların arasındaki farklar minimize olmaktadır.⁴⁹

Hac konusunu araştırmayı değerli bulan ilk antropologlardan biri Victor Turner’dır. Turner; dini törenleri, laik düzende ortaya çıkan çatışmaların tazmini veya bunları bastırmaya yarayan bir mekanizma olarak görmüştür.⁵⁰ Tüm dünya dinleri, inananları bir topluma ait olma, o toplumda eşit olma hissi, kısaca bir kardeşlik platformunda birleştirme eğilimi taşımaktadır. Hac, dinin bu hedeflerini gerçekleştirebileceği bir arena olarak görülmektedir. Turner’ın çalışmasında sadece bu noktayı vurgulaması eleştirilmesine yol açmıştır. Nitekim, Sallnow, And (Latin Amerika) haccında, grup haccı olgusunun, eşitçiliğin, akraba kayırmacılığın, hizipçiliğin, kardeşliğin, rekabetin ve çatışmanın karmaşık bir mozaiki olduğunu göstermiştir. Hac sırasında, farklı gruplar kendilerini diğer gruplardan ihtiyatlı bir şekilde ayırmakta ve bu durum hizipçiliğe ve rekabete yol açmaktadır.⁵¹

Haccın yapıldığı kutsal mekân sıradan dünyadan çeşitli yollarla ayrılmaktadır. Bu yer hacı gruplarının bir araya gelebileceği büyük bir meydana sahip olabilir. Nitekim, Portekiz’de bir hac merkezi olan Fatima’da her giriş kapısında ziyaretçileri bir kutsal mekana girdikleri konusunda uyaran levhalar, alanın etrafını çeviren çitler ve ağaçlar bulunmaktadır.⁵² Suudi Arabistan’da ise hac ritüelinin gerçekleştirildiği yerlerin hudutları belirlenmiş; buraları Harem sınırları olarak adlandırılmıştır. Hac ya

⁴⁷ Mehmet Bayrakdar, **İslam İbadet Fenomenolojisi**, Akçağ Yayınları, Ankara, 1987,s.21.

⁴⁸ Jean Varenne, “Hinduizm”, **Din Fenomeni**, Çev Mehmet Aydın, Literatürk Yayınları, Konya, 2011, s.290.

⁴⁹ Anita Lee Harison Caplan, **Pilgrims and Priests as Links Between A Sacred Center and the Hindu Culture Region: Prayag’s Magh Mela, Pilgrimage**, The University of Michigan, Ann Arbor, 1982, s. 6-7.

⁵⁰ Yel, **a.g.e.**, s.58.

⁵¹ Yel, **a.g.e.**, s.62.

⁵² Yel, **a.g.e.**, s.278-279.

da umre amacıyla bu topraklara girenler; ibadetin başlangıcında İslam'da ihram olarak bilinen geçiş ritüelini gerçekleştirmek durumundadır.

Dindar birey için hac meşakkatli bir yolculuk olmalıdır. Çünkü bu kutsal dışından kutsala, gerçek dışından hakikate ve sonsuzluğa, ölümden hayata, insanı yaratan tanrıya geçiş ritidir. Merkez'e ulaşmak için, bir giriş/geçiş merasimi gerekmektedir.⁵³ Hristiyanlıkta, giriş/geçiş törenlerinin en önemli ritüeli, labirente girmek ve oradan çıkmaktır, ve her hayat labirente doğru yapılan bir yolculuk olarak değerlendirilmektedir.⁵⁴ İslam da hacı, zorlu bir yolculuk olarak tasvir etmektedir. Yolculuğun başından itibaren hacının her davranışıyla Allah'ın rızasını kazanması; her türlü günahattan uzak durması ve bu zorlu yolculukta sabırlı olması öğütlenir. Burada hacıların amacı, dünyevi hayatlarını bırakıp kutsal bir mekana giderek yaptıkları yatırımın, kurtuluş ekonomisindeki manevi karşılığını alabilmektir.⁵⁵ Weber'e göre uhrevi kurtuluşun belirgin içeriği temelde dünyevi yaşamın fiziksel, psikolojik ve sosyal yüklerinden kurtuluşu ifade etmektedir. Öte yandan, dünyevi yaşamın anlamsız tekdüzeliği ve faniliği kurtuluşla daha fazla ilgili olabilmektedir. Son olarak, bireyin kaçınılmaz bir kusuruna odaklanılmaktadır. Bu kusur, kronik bir kirlilik, günah işlemeye yönelik bir eğilim şeklinde özetlenebilir.⁵⁶

Bugün hac insanlar için sadece dini sonuçları olan bir olgu değildir. Bazı kişiler için yeni yerler, yeni insanlar, yeni yaşam yolları ile temas etmek anlamına gelmekte; ya da laik nedenler kutsal tapınağı ziyaret etmek için bahane olabilmektedir.⁵⁷ Hacıların motivasyonlarını, diğer bir ifadeyle amaçlarını temel olarak yapılan bir hac tipoloji denemesi altı alt gruptan meydana gelmiştir. Bunlar adanmışlık hacı, tedavi edici hac, ritüel hacı, mecburi hac ve dönüşümsel hacdir. Yüzyıllar boyunca hac yolculuklarının adanmışlık formunda görüldüğü ileri sürülmüştür. Her kutsal gelenek adanmışlık hacının gerçekleştirilebileceği çok sayıda mukaddes mekana sahiptir. Bu türde hacılar kutsal mekana yakın olmayı amaçlamaktadır. En bilinen örneklerinden bir tanesi Hristiyan gelenekteki

⁵³ Eliade, **Dinler Tarihi**, s.451.

⁵⁴ Eliade, **a.g.e.**, s.451.

⁵⁵ Yel, **a.g.e.**, s.277-278.

⁵⁶ Max Weber, **a.g.e.**, s.268.

⁵⁷ Maria Rodriguez Del Alisal, "New Forms of Pilgrimage in Japanese Society", **Pilgrimages and Spiritual Quests in Japan**, Ed. Maria Rodriguez Del Alisal, Peter Ackermann, Dolares P. Martinez, Routledge, New York, 2007, s.71

Fransa'daki Le Puy'dan İspanya'daki Santiagi de Compostela'ya olan yürüyüşdür. İkinci hac tipi tedavi olmak için gerçekleştirilir. Birçok gelenek inananlarının şifa bulmak için ziyaret ettikleri kutsal mekana sahiptir. Ritüel haccı ise insan yaşamının belirli dönemlerinde ya da takvimsel kutlamalarda yerine getirilmektedir. Örneğin Hindular insan hayatının önemli dönüm noktalarını hac dönemi olarak görüşler ve doğum, ölüm, evlenme gibi evrelerde hac merkezlerine giderek hayatları için istikrar ve düzen aramışlardır. Dördüncü tip mecburi hacdir. Buna en iyi örnek Müslümanlıktaki hacdir. İslam, gücü yeten her Müslüman'ı ömründe bir defa hacca davet etmektedir. İnananların manevi aidiyetlerini teyit etme ve sağlamlaştırma özelliği taşıyan bu hac, topluluk bilincini de sağlamlaştırmaktadır. Gezginci hacda ise zaman ve mekana bağlılık yoktur. Yola çıkmadaki amaç tek düze ve ben merkezli bir yaşamdan kaçmak, arınma, tamamlanma ve bir çeşit aydınlanma arayışı olabilmektedir. Buraya kadar sıralanan hac tipleri bir dereceye kadar dönüşüm ve değişimi amaçlasa da, dönüşümcü hac spesifik olarak kendi benliğinde dönüşümü amaçlamaktadır. İnsanların yaşamlarında karşılaştıkları bazı olaylar, kendini yenileme için haccı gerekli kılabilir, ciddi bir sınamayla karşılaştıklarında dengelerini yitirip kendini tamamlama ihtiyacı hissedebilir. Dengeyi kaybetme, derinliklerde hissedilen, kendi güncel yaşam sınırlarının ötesine geçen bir arayışı harekete geçirebilmektedir.⁵⁸

Literatürde hac ve turizmi bir tutma eğiliminde olan ve tamamen farklı olarak ele alan teorik iki görüş vardır.⁵⁹ Hac ve turizm arasında bazı ortak noktalara değinilmektedir. Turnerlar'a göre en karakteristik modern hac, turizmle karışmıştır ve ulaşım araçlarıyla ulusal ve uluslar arası bir mabede yapılan seyahati gerektirmektedir.⁶⁰ Olguya bu açıdan bakıldığında hac, sadece kutsal kabul edilen yerlerin ziyaret edilmesi değil; karşılıklı değişim sistemi içerisinde dini olduğu kadar ekonomik mübadeleyi de harekete geçirmektedir. Hac merkezleri, oteller, restoranlar, bankalar, alışveriş merkezleri ve hediyelik eşya dükkanları ile ekonomik altyapılarını geliştirmeye çalışan şehirlerdir.⁶¹ Diğer taraftan, kutsal çevresinde yaşayan halk için, hac merkezi aynı zamanda bir turizm ve iş merkezi olarak

⁵⁸ William Schmidt, "Transformative Pilgrimage", **Journal of Spirituality in Mental Health**, Routledge, New York, 2009, s.68-69.

⁵⁹ Yel, **a.g.e.**, s.55.

⁶⁰ Yel, **a.g.e.**, s.54.

⁶¹ Yel, **a.g.e.**, s.189.

görülmektedir. Bu sektörden gelir elde edenlerin; kazançlarının sürekliliği adına şehirdeki kutsallıkla bir şekilde uyum içinde olmaları gerekmektedir.⁶²

Herhangi bir yerde kutsalın tecellisine dayanan hac ritüeli, her dinde mevcut olmasından dolayı evrensel bir karaktere sahiptir. Hac, çeşitli dinlerdeki en önemli arınma ayinidir ve temelinde ilahi kudretin belirli bir mekanda somutlaştığı inancını taşımaktadır. Son olarak da bu ritüel kişisel etkilerinin yanı sıra, özellikle kutsal önündeki eşitlik vurgusu ve ortaya çıkardığı sosyal ve ekonomik ilişkiler bağlamında toplumsal tezahürleri olan bir olgudur.

3.KUTSAL SEMBOL

Sembol, kültür ve dinin ortak noktalarındandır. Biri doğrudan diğeri mecaz olmak üzere iki tür sembolden bahsedilmektedir. İlki işaret ettiği varlığın soyutlanmış bir kalıpla ifadesi olan kavramlardır. Bu anlamda ağaç kavramı bir gerçeğin sembolüdür. İkincisinde ise, sembol gerçekliği ifade ederken mecazı kullanmaktadır.⁶³ İkinci tanımda sembol, kendinin ötesinde başka bir şeye gönderme yapmaktadır.

İslam'da şe'air; alamet, işaret, nişan anlamlarına gelmektedir ve sembol ile eş anlamlı kabul edilmektedir. Kur'an-ı Kerim'de şeair kelimesi dört yerde geçer ve hepsi de hac ibadeti ile ilgilidir. Hac ritüelinin şe'air olarak isimlendirilmesinin sebebi vakfe, tavaf, sa'y, kurban gibi ibadetlerin Allah'a olan itaate delalet eden bir alamet olması sebebiyledir. Allah, kullarının kendisine olan takvasını burada hac ile ilgili şatların yerine getirilmesiyle sınanmaktadır.⁶⁴

Sembol ve mecazın, herhangi bir olguyu insan idrakine yakınlaştırdığı ifade edilmekte; İslam'ın da bu anlamda sembol ve mecazları kullandığı düşünülmektedir. Nitekim Kabe Allah'ın yeryüzündeki evini, sarayını, Hacer'ül-esved (siyah taş) de sağ elini temsil etmektedir. Hac ibadetinde Müslüman Kabe'yi tavaf ederken, bu taşı selamlayarak Allah'a sadakat yemini eder. Allah sembollerin arkasında gizlidir. Hac; İslam'da sembollerin en çok kullanıldığı ritüeldir. Bir sembol daha yüksek seviyede bulunan bir hakikatin dünyevi yansıması olarak görülmekte ve zahirciliğin tersine

⁶² Yel, a.g.e., s.276.

⁶³ Yünni Sezen, *İslam'ın Sosyolojik Yorumu*, İz Yayıncılık, İstanbul, 2004, s. 151.

⁶⁴ Vejdi Bilgin, *İbadet Şekilsel Sembolik Toplumsal*, Emin Yayınları, Bursa, 2011, s. 105.

hakikati daraltmaktan ziyade, genişletmektedir.⁶⁵ Genel olarak Kabe İslam dininin devamlılığının sembolüdür. İslam kültüründeki bu anlayışa göre Hz. Adem'den bu yana, Kur'an'da açıklandığı üzere Hz. İbrahim'den beri bu bina vardır ve Fil Vak'ası gibi tarihi olaylarla mucizevi bir biçimde Allah'ın koruması altında olduğu kabul edilmektedir.⁶⁶ Bütün dinlerin ibadet formları, o dinlerin özgün kimliğini belirlediği için birer şeaıdır. Namaz Müslüman'a mahsus bir ibadet tarzıdır ve aynı zamanda bir semboldür.⁶⁷ Aslında İslam'da bütün kâinat, bütün varlık bir bir işaretir. Varlığın hepsi Allah'a işaret etmesi bakımından bir ayet haline gelmektedir.⁶⁸

Semboller; soyut ve duyular ötesi olanı somut şeylerle anlatma biçimidir. Alman teolog Tillich'e göre, temsil etme veya sembolize etmede kullanılan malzeme, sembol olma niteliğine sahiptir. Bir kelimenin sıradan anlamı, tarihsel bir olgunun empirik gerçekliği, insani bir güç veya erdem sembolik malzeme olarak kullanılabilir. Fakat bunların hiçbirisiyle kendi gerçek ve sıradan anlamları kastedilmez. Onlar sembol olarak işlev görmeye başladıkları andan itibaren, doğrudan kavranılamayanı işaret etmektedirler. Bu anlamda dini semboller "Varlığın Kendisine" gönderme yapmakta; bunu yaparken de sonlu alandan alınmış malzemeler kullanılmaktadır. Böylece algılanmayan veya aşkın olan bir şey, sembol yoluyla algılanabilir hale getirilmekte; bu sayede objektiflik kazanmaktadır.⁶⁹

Çeşitli dinler ve kültürlerde semboller bazen birinden diğerine kılık değiştirerek geçmektedir. Totemik toplumlarda, kendilerini savaşta koruması için totem resmini taşıyan deri, İslam'da başka manada sancak olarak devam etmiştir. Burada sembol sadece dini muhtevaya sahip değildir; bir grubun şahsiyetini de ayırt etmeyi amaçlamıştır. Diğer yandan insanoğlu aşkın olan varlıktan söz ederken beşeri terimler kullanmıştır. Çok tanrıcılıkta, Tanrı'nın sıfatları veya kendisi, insan eliyle yapılmış bir putla sembolleştirilmiştir. Fakat sembolün, temsil ettiği aslın yerine geçtiği de görülmektedir.⁷⁰ Bu durum sembollerin işaret ettiği anlamı keşfetmenin çoğu zaman kolay olmamasından kaynaklanmaktadır. Özellikle göstergebilimindeki

⁶⁵ Yünni Sezen, **a.g.e.**, s. 154.

⁶⁶ Vejdi Bilgin, **a.g.e.**, s.158.

⁶⁷ Yüksel Salman, "Diyanet İşleri Başkan Yardımcısı Prof. Dr. Mehmet Emin Özafşar ile İslam ve Semboller Üzerine Söyleşi", **İslam ve Semboller**, Sayı 252, DİB Yayınları, Ankara, 2011, s. 2.

⁶⁸ Salman, **a.g.m.**, s. 2.

⁶⁹ Latif Tokat, **Dinde Sembolizm**, Ankara Okulu, Ankara, 2012, s.166.

⁷⁰ Sezen, **a.g.e.**, s.152.

yeni tartışmalar çokanlamlılık üzerinde durmaktadır ki, anlamın göstergenin içinde değil yorumlayanın seçimleri içinde yattığı kabul edilmektedir.⁷¹ Dini sembollerin kastı ile ilgili olarak rasyonalist ve Kantçı epistemoloji olmak üzere temel iki görüşten bahsedilebilir. Rasyonalist düşünceye göre, dini sembollerin gönderme yaptığı şey kavramsal olarak ifade edilebilir. Kantçı epistemoloji ise, dini sembollerin kast ettiği şeyin asla tek bir şeye indirgenemediğini ve tam olarak kavramsallaştırılamadığını kabul etmektedir. Sembolü işaretten ayıran en temel özelliğin de bu çok anlamlılık olduğu belirtilmiş ve dolayısıyla sembolün anlamının asla tüketilemeyeceği ifade edilmiştir.⁷²

Sembolik din, dinin lehine bir çaba olarak görülmekte; Tanrı'nın indirgemeye direnç gösteren dini semboller tarafından ifade edilebileceği savunulmaktadır. Dahası sembol, kutsalı tecrübe etmenin, anlatmanın, başkalarına aktarmanın mümkün olmasını sağlayan bir anahtardır. Dolayısıyla sembolik düşünce gerilerse, insanın kutsalı ifade etme kapasitesi de gerileyecektir. Kutsal tecrübesinin uyandırılması, dini sembollerin canlandırılmasıyla doğru orantılıdır.⁷³ Semboller inananın kutsalla karşı karşıya gelmesine olanak sağlamaktadır. Bir dinin başarısı ve hayatiyetini sürdürmesi sembollerinin, taraftarlarını dini tecrübenin yeni boyutlarına kavuşturabilme kabiliyetine bağlanmaktadır. Böylelikle din bireyde belirli düşünce, alışkanlık ve öğrenilmiş motivasyonlar sistemi ile belli heyecanlar oluşturmaktadır. Öte yandan grup için birtakım ortak semboller koymak suretiyle tecrübenin derinleşmesini sağlamaktadır. Sakal-ı Şerif, mevlid ve aşure gibi şeylerin halk katında sembolik değerleri buna örnektir.⁷⁴

Dini sembolleri eylemler ve dini tutumu sembolize eden objeler olarak ikiye ayırmak mümkündür. Haç ya da hilal birer obje olarak sembolün en küresel örneğidir. Dini inanç beden dilinde kendini gösteren ibadet ve diğer dini davranışlarda da objektiflik kazanmaktadır. Bu yüzden istavroz çıkarma ya da namaz kılma eylemi de aynı şekilde birer semboldürler. Beden dili, duygu ve düşüncelerin çoğunlukla davranışlarda ortaya çıktığı sembolik bir dildir. Gündelik hayatta saygı,

⁷¹ Bilgin, a.g.e., s.104.

⁷² Tokat, a.ge., s.117.

⁷³ Aliye Çınar, "Din Dili: Dini Sembol ve Ritüel", **Dindarlık Olgusu Sempozyum Tebliğ ve Müzakereleri**, Kurav Yayınları, İstanbul, 2004, s.325.

⁷⁴ Mustafa Arslan, **Türk Popüler Dindarlığı**, Dem Yayınları, İstanbul, 2004, s.72.

yakınlık, öfke ve sıkıntı gibi pek çok duygu beden dilinde kendini göstermektedir. Eyleme dönük dini semboller çoğunlukla ritüalistik boyut kazanmış ibadetlerdir. Burada eylemlerin güçlü sembolik anlamaları söz konusudur. Dolayısıyla namaz vaktinde Kabe'ye doğru secde eden Müslüman, ekmeği ve şarabı kutsayan rahip, hareketleri aracılığıyla bedenlerine ve dokundukları eşyaya anlamlı bir duruş vermektedirler.⁷⁵

Dinler tarihi alanında Gerardus van der Leeuw, home symbolic'un yani sembol üreten insanın sembolleri nasıl oluşturduğunu anlama noktasında bir temel sunmaktadır. Leeuw, dinsel tecrübenin muhtevasını dinsel özne, dinsel nesne, dinsel etki ve dinsel ifade çerçevesinde izah etmektedir. Dinsel özne, kutsal olarak tecrübe edilen bir şeyle karşılaşmak suretiyle, dini inanç ve anlayışa ulaşan kişidir. Bir nesne, kendisinde ilahi bir tezahür söz konusu olduğunda, bir kimse için artık dinsel bir nesne haline gelmektedir. Bu durum doğal olarak kişisel dinsel etkinin ortaya çıkmasına yol açmaktadır. Kişi dinsel etkiyle karşılaştıktan sonra, artık sahip olduğu dinsel tecrübenin muhtevasını ifade etmek için yaratıcı eylemlerde bulunmaya başlar. İşte, kutsal nesneleri, eylemleri, alanları ve zamanları ihtiva eden dinsel ifade, kişinin sergilediği bu yaratıcı eylemdir. Ancak şunu ifade etmek gerekir ki, her nesne dinsel bir nesne olamaz. Çünkü her karşılaşma veya olay kişide dinsel bir etki yaratmayabilir. Sadece en derin ve çoğunlukla en ani, tehlikeli veya korku uyandıran tecrübeler kişiler üzerinde dinsel etki bırakabilmektedir.⁷⁶

İlkel topluluklar üzerine araştırmaları olan Lucien Levy-Bruhl'da, dini sembolün, insanın doğaüstü dünyaya iştirakini sağlayıcı bir işlevi vardır. Eliade'a göre ise sembol, bir yandan insanın tarih ötesi dünyaya açılımını, diğer yandan aşkın olanla temasını sağlamaktadır. Sembol bir hierofani'yi meydana getirmekte ve devam ettirmektedir. Hierofani durumunda sembol dindar insana, kutsal boyutların bilgi ve bilincini veren bir varlık, ilahi bir şekil, nesne, mitos veya ayin olacaktır.⁷⁷ Eliade insanı sembol yapan (homo symbolic) varlık olarak nitelendirmiştir. Bu nedenle de din araştırmalarını sembol araştırmalarıyla bir tutmuştur. Bu çerçevede Eliade tarihte bir dereceye kadar kutsal olarak kabul edilmeyen hiçbir şey olmadığına

⁷⁵ Bilgin, **a.g.e.**, s. 138-139.

⁷⁶ Aydın, **a.g.e.**, s.46-47.

⁷⁷ Ries, **a.g.m.**, s.15.

dikkat çekmiştir. Kültürel bağlamlara bağlı olarak bir karınca, ağaç, kaya, göz, ay ve evrenin bizzat kendisi kutsal bir obje olarak kabul edilebilmektedir. Söz konusu bu kutsal objeler, kutsal alanların tanımlanmasına yardımcı olur.⁷⁸

Kültürel antropoloji üzerine çalışmalar yapan Geertz'e göre din bir simgeler dizgesidir. İnsanlarda güçlü, yaygın ve uzun süre kalıcı ruhsal durumlar ve güdülenimler oluşturmakta ve bunu başarmak için genel bir varoluş düzenine ilişkin kavrayışları formülleştirmektedir.⁷⁹ Anlamlar yalnızca simgeler içinde depolanabilmektedir. "Ritüeller içinde dramatize edilen ya da mitlerle ilişkilendirilen bu dinsel simgeler, bazen ilişkili oldukları kişiler açısından, dünya hakkında bilinenleri ve bu dünyada nasıl yaşanacağını özetlemektedir." Sembollerin insanın ve toplumların yaşamını düzenlemede ne derece etkili olduğuna örnek olarak Oglalalar'ın daireye atfettikleri kutsallık verilebilir. Oglalalar'a göre büyük ruh, dünyada taş dışında her şeyin yuvarlak olmasına neden olmuştur. Taş, yok edişin tamamlayıcısıdır. Güneş ve gökyüzü, dünya ve ay, tıpkı bir kalkan gibi yuvarlaktır. Soluk alan her şey, bir bitkinin sapı gibi yuvarlaktır. Gün, gece ve ay gökyüzünde bir daire döngüsünde gider. Büyük ruh her şeyin yuvarlak olmasına neden olduğuna göre, insan daireyi kutsal kabul etmek zorundadır. Bu nedenlerden ötürü Oglalalar, kamp yapılanmalarını ve törenlerini daire biçiminde oluşturmaktadır.⁸⁰ Müslümanlıkta hac ibadetindeki tavaf da aynı doğrultuda değerlendirilebilir. Buna göre; İslam yeryüzünde canlı, cansız her şeyin kendi yörüngesinde döndüğüne işaret etmektedir. Gece ve gündüzün birbirini izlemesi, Dünya'nın Güneş'in etrafında dönmesinde olduğu gibi insan da tavaf esnasında saat yönünde ters hareket etmekte; bütün varlıklarla birlikte bu zikre katılmaktadır.

Doğa, insan için tanrıların simgeleriyle doludur. Tanrılar, doğa aracılığıyla kutsalın farklı biçimlerini dile getirmektedirler. Dolayısıyla doğa aynı zamanda aşkınlığı içermektedir. Kozmik yuvarlaklık içinde, insan doğanın öğeleri ile bir bütünlük içinde yaşamaktadır. Bu çerçevede, doğanın önemli öğelerinin de özel anlamları vardır. Yeryüzü ve toprak; evrenin annesidir, bereketi temsil eder; sular ise

⁷⁸ Aydın, a.g.e., s.45.

⁷⁹ Clifford Geertz, **Kültürlerin Yorumlanması**, Çev. Hakan Gür, Dost Yayınları, Ankara, 2010, s. 112.

⁸⁰ Geertz, a.g.e., s.153-154.

her türlü varoluşun olasılık depolarıdır.⁸¹ Diğer taraftan dinlerin çoğunda su, saflığı ve temizlenmeyi sembolize etmektedir. Bu anlamda, özellikle tek tanrılı dinlerde su günahlardan sıyrılmayı, ilk insanın koşullarına dönmeyi ifade etmektedir. Hristiyanlıkta vaftiz yoluyla birey günahlarından arınır ve böylece Tanrı'ya benzerliğini yeniden kazanmaktadır. Müslümanlar ve Yahudiler, ölülerini yıkarlar ve ondan sonra da kefene sararlar. Bu şekilde insan dünya üstündeki giysilerinden (günahlarından) arınmış bir şekilde, geldiği yere, toprağa döneceğine inanmaktadırlar.⁸² Dini semboller, mekanı kutsallaştırarak bir yeri bir başka yerde hakiki olarak var edebilmektedir. Bu noktada Smart, diğer bütün nehirlerin kendisine döküldükleri Hindistan'daki Ganj nehri örneğini hatırlatmaktadır. Bu kutsal nehirde, ayinsel olarak suya giren kimse, nehrin kuzeyindeki uzak dağda bulunan mitik kaynağa temas edebilmektedir.⁸³

Geertz'e göre din ne ilahi olandır ne de onun dünyadaki bir takım tezahürüdür. O ilahi olana ilişkin bir kavramsallaştırmadır. Genel olarak bir topluluğa ne oluyorsa, o topluluğun inançlarına ve bu inancı biçimlendiren ve devam ettiren sembollere de aynısı olmaktadır.⁸⁴ Geertz'e göre dini inançlar, sembolik formlar ve toplumsal araçlarla birlikte hayatiyetini sürdürmektedir. Durkheim ise sembolle eş anlamda ortak temsiller tabirini kullanmıştır. Ona göre bütün toplumsal ilişkiler şu veya bu şekilde sembollere veya ortak temsillere bağlıdır. Din ise sembollere anlamını veren, kuşatıcı mutlak sembollerin kaynağıdır.⁸⁵

Bir anlatım tarzı olan mitoloji de sembolik sistemin öğeleri arasında yer almaktadır. Mit, sözlük anlamıyla efsane, hayali kimse veya şeydir. Terim olarak, lafzi anlamıyla doğru olmayan, fakat bir takım spiritüel ve dini doğrulara gönderme yapan hikayeler ve genellikle gerçek olaylardan etkilenmiş, ama olağanüstü niteliklerle donatılarak anlatılan öykülerdir. Mitolojiler, insan yaşamında ve tecrübesinde daha derin şeylerin bulunduğuna gönderme yapmaktadırlar. Öte yandan, mitolojiler tamamıyla gerçekliği olmayan anlatımlar olarak da görülmemektedir. Tillich'e göre, kutsal metinlerde yer alan Adem'in yaratılışı ve

⁸¹ Tuğrul, **a.g.e.**, s.82-83.

⁸² Tuğrul, **a.g.e.**, s.84.

⁸³ James L. Cox, **a.g.e.**, s.134.

⁸⁴ Arslan, **a.g.e.**, s.79.

⁸⁵ Arslan, **a.g.e.**, s.70

Cennet'ten düşüş olayı mitolojik bir anlatım tarzına sahiptir.⁸⁶ Eliade'a göre, mit, insanı yönlendiren doğası için daima bir eğilim ve örnektir. Bu eğilimin, bir bütün olarak hakikatin ifadesi olduğu söylenebilir.⁸⁷ Mitsel düşünce tarzı popüler bellek açısından çok önemlidir. Eliade'ın deyişiyle kolektivitenin belleği tarih dışıdır. Tarihsel bir olay ne kadar önemli olursa olsun mitsel bir modele yakın olmadığı sürece halkın belleğinde kalmamaktadır.⁸⁸

Dini metin ve anlatılarda, kutsala yönelik bilgiler önemli oranda insana bilinmeyişi açıklama ve bilinmeyenle bir şekilde irtibat kurma amacı taşımaktadır. Evrenin ve insanın nasıl var olduğu, insanlığın erken dönemleri, metafizik alemin yapısı ve özellikleri, gelecekte neler olacağına ilişkin bilinmeyene yönelik hususları içermektedir.⁸⁹

Mitolojik ve tarihi figürler gerçek müminin ideal tipi olarak kabul edilmektedir. Kurucu, peygamber ya da liderlerin davranış ve erdemlerinin örnek alınması tekamül için bir yol haline gelmektedir. Bu ideal, yakın ve uzak geçmişte yaşayan daha sade ve örnek alınabilecek nitelikte, erkek veya kadın, yaşlı ya da genç biri tarafından tecrübe edilmiştir. Hikaye basit, herkesin anlayabileceği bir biçime sahiptir.⁹⁰ İnanç sistemleri, insanın, örnek niteliğindeki ilahi davranışları devamlı hatırlaması suretiyle, dünyayı kutsalın dairesi içinde muhafaza etmesini beklemektedir.⁹¹ İnanç; bir dine bağlı olan kimsenin kendi sınırsız değerini kendisinin anlamasına ve onu başkasına iletmesine yardım etmektedir. Dolayısıyla inanan kişi mensup olduğu dinin herhangi bir mitini duyduğunda ya da onun ayinsel olarak yeniden yürürlüğe konuluşuna katıldığında, kutsala dair bir takım fikirlere sahip olur.⁹²

⁸⁶Tokat, **a.g.e.**, s.147.

⁸⁷ Mircea Eliade, **Dinler Tarihi**, s.491.

⁸⁸ Arslan, **a.g.e.**, s.114-115.

⁸⁹ Gündüz, **a.g.m.**, s.14.

⁹⁰ Joachim Wach, "Dini Tecrübenin Topluluktaki Tezahürü", Çev Bekir Zakir Çoban, **Odaktaki Sosyoloji**, Ian Thompson, , Birey Yayınları, İstanbul, 2004, s.165.

⁹¹ Ries, **a.g.m.**, s.17.

⁹² Cox, **a.g.e.**, s.184.

4.RİTÜEL

Tylor ve Frazer tarafından inancın uygulanması; Turner, Geertz ve Douglas tarafından inancı telkin eden bir eylem olarak tanımlanan⁹³ ritüel terimi, taç giyme ve çay içmeden, çocukların yetişkinlerin oluşturduğu çevreye kabul edilişlerini betimlemek için yapılan törenlere ve hac gibi dini amaçlı yolculuklara kadar dini ya da seküler olarak yorumlanan pek çok eylemi tanımlamak için kullanılmaktadır.⁹⁴

İbadet ve ritüelin literatürde zaman zaman birbirlerinin yerine kullanılabilen, anlam olarak iç içe geçmiş kavramlar olduğu görülmektedir. İbadet genel anlamda Allah'a karşı saygı, şükür veya pişmanlığı göstermek amacıyla gerçekleştirilen davranışlara ve sözlere işaret etmektedir.⁹⁵ Ritüel, ibadetin genel anlamından biraz farklı olarak, kutsala yönelişin göstergesi olan ve törensel biçimde, belirli davranışların birbirini takip ettiği, belirli bir zamanda yapılan ve sembollerin kullanıldığı ibadet biçimi olarak tanımlanmaktadır. Antropolojik incelemelerde daha sık atıf yapılan bu kavram esas itibarıyla ilkel kavimlerin dini merasimlerine işaret etmekteyse de, bugün dini alandan seküler alana kadar toplumsal yaşamın törenselleşmiş her uygulaması için kullanılmaktadır. Türkçe'de ritüel sözcüğü yerine daha çok Farsça kökenli ayin kullanılmakta ve İslam dışındaki dinlerin ritüelleri için tercih edilmektedir. Ancak Bektaşiler ve Mevleviler ile Şiiler arasında yapılan bazı dini merasimlere de ayin ismi verilmektedir. Aslında hemen her ibadetin törensel bir yönü vardır. Dua ve oruç gibi ibadetlerde bu yön zayıf olmakla birlikte tamamen reddedilmez. Zira bir müezzin eşliğinde yapılan toplu dua gibi uygulamalar yalın bir ibadetin bile ritüalistik bir boyutunun olduğunu göstermektedir.⁹⁶

Din, insanın kendi varlığı hakkındaki şuur ile ortaya çıkan ve gelişen bir olgudur. Yaradılış amacı ve kainat ile ilgili sorgulamalar neticesinde insan, kendisini ve bütün evreni kuşatan bir aşkın varlık gerçeği ile karşılaşmakta; bu gerçeğe sevgi korku ve niyazla bağlanmaktadır. Bu bağlılık onu, esaslarını ve sınırlarını Tanrı'nın tayin ettiği bir dini yaşayışa uyma zorunluluğuna götürmektedir. Tanrı'ya itaatin şekli göstergesi sayılan ibadet, hürmetin ve bağlılığın sergilenmesidir. İbadetin özünü

⁹³ Robert A. Segal, "Myth and Ritual", **The Routledge Companion Study of Religion**, Ed. John Hinnels, Routledge, New York, 2010, s.392.

⁹⁴ Peter Collins, "Din ve Ritüel: Çok Yönlü Bir Yaklaşım", Çev. Ali İsra Güngör, **Din Sosyolojisi Çağdaş Gelişmeler**, Peter B. Clake Ed. İhsan Çapcıoğlu, , İmge Kitabevi, Ankara, 2012, s. 121.

⁹⁵ Bilgin, **a.g.e.**, s.34.

⁹⁶ Bilgin, **a.g.e.**, s.35-36.

oluşturan dua ferdi ibadetin; kült ya da ayin cemaat ibadetinin tipik şeklidir. Kurban ve arınma ayinleri de, ibadetin en önemli unsurları arasında yer almaktadır.⁹⁷ Bütün dinlerde Tanrı ve tanrılara kulluk fikri mevcuttur. Üstün bir kudretin varlığı ve insanın hayatının bu kudretin yardımına bağlı olduğunu idrak edişinden bu yana ibadet var olagelmıştır.⁹⁸

“Gerçekte, hemen her din menşei bir mitolojiye veya kurucunun ya da dini tebliğ edenin dini tecrübesinin hatırasına bağlılık ve onu her seferinde yeniden yaşama ya da tekrardan ibaret olan “menseki” (ritüel) bir karakter arz etmekte ve böylece kendini tarihten soyutlayarak, her çeşit değişimden uzak kalma eğilimini taşımaktadır.”⁹⁹ Bu nedenle ayinler, mitten çıkarılan ve onunla ilişkili olan semboller kullanan, sabit bir modele göre tekrarlanabilme gibi özelliklere sahiptirler.¹⁰⁰ Ritüeller biçimseldir ve katılımcılardan bazıları, kaçınılmaz olarak ritlerin gerisinde yatan inançlara diğerlerinden daha fazla bağlıdırlar. Kamusal bir eyleme katılmakla uygulayıcılar, bireyler olarak statülerini aşan ortak bir toplumsal ve ahlaksal düzeni benimsediklerinin işaretini verirler.¹⁰¹ Bu anlamda din, sadece tasavvurlardan ibaret değildir; bir takım iradi hareketler ve davranışlar şeklinde ortaya çıkmaktadır. Dini ayin ve merasimler, ibadet ve dini emir ve yasakların yerine getirilmesi, yasaklardan sakınılması bunlara örnektir. Dua okumak, murakabeye dalmak, Allah’a karşı saygı duymak dinin içe ait tavırları olarak adlandırılmaktadır.¹⁰² Bununla birlikte, iman ve ibadetin ya da dinin teorik ile pratik veçhesinin geniş ölçüde birbirine bağlı ve birbirinin tamamlayıcısı olduklarını ifade etmek gerekmektedir. Esasen amel, iman konularının ibadet alanı dediğimiz davranış alanına uygulanışından başka bir şey değildir. Bu bakımdan, geniş anlamda dini inanç ve tecrübeden kaynağını alan her eylemin, dinin ameli cephesi olan pratik anlatımına dahil olduğunu ifade etmek gerekir. Daha dar bir anlamda ise pratiği homo religious’un tapınma fiil ve işlemleri olarak vasıflandırabiliriz.¹⁰³

⁹⁷ Özen, **a.g.e.**, s.11.

⁹⁸ Özen, **a.g.e.**, s.12.

⁹⁹ Kemaleddin Taş, **Üniversite Gençliğinin Dindarlık Kriterleri**, Alter Yayıncılık, Ankara, 2005, s. 58.

¹⁰⁰ Cox, **a.g.e.**, s.131.

¹⁰¹ Conrad Philip Kottak, **Antropoloji İnsan Çeşitliliğine Bir Bakış**, Çev. Serpil Altuntek ve Diğerleri, Ütopya Yayınları, Ankara, 2002, s.472.

¹⁰² Ünver Günay, **Din Sosyolojisi**, İnsan Yayınları, İstanbul, 2003, s.244.

¹⁰³ Joachim Wach, **Din Sosyolojisi**, Çev. Ünver Günay, İFAV, İstanbul, 1995, s.51.

E. Underhill ibadet eylemlerini mensekler (usül), semboller, takdis ayinleri ve kurban olmak üzere dört gruba ayırmaktadır. İslam alimleri ise ibadetleri; bedeni (namaz, oruç, dua vs.), mali (zekat, fitre, kurban, sadakalar, vs.) ve hem beden hem de malla yapılan ibadetler (hac) olmak üzere üçe ayırmaktadırlar. İslam'a göre ibadet, Allah'ın emridir ve sadece O'na ibadet edilir. İbadet kul olma bilincinin gereğidir. İbadetin ve duanın sadece Allah'a yapılması, yardımın da sadece O'ndan talep edilmesi ilkesi aynı zamanda bireyin özgürlüğünün koşuludur. Çünkü bu ilke gereği kişi, Allah'tan başka kimseye karşı kendisini bağımlı hissetmez.¹⁰⁴ İslam'da geniş manada Allah'ın rızasını kazanacak her hareket, davranış, duyuş ve düşünce ibadettir. Dar manada ise ibadet en büyük varlık diye iman edilen Allah'a yaklaşmak için bedeni, mali ve karma ibadetleri yerine getirmektir.¹⁰⁵

Hristiyanlıkta ise Tanrı; sevgi, adalet, merhamet gibi sıfatlarla karakterize edilmektedir. Tanrı gönderdiği elçiler vasıtasıyla tüm insanları kendi ile iletişim kurmaya çağırarak ve onları kendi rızasına uygun yaşamaya davet etmektedir. Hristiyan inancına göre Tanrı rızasına uygun yaşamak da ancak ibadetler aracılığıyla mümkündür.¹⁰⁶ Hristiyanlıkta dua ve oruç olmak üzere başlıca iki ibadet vardır. Bunlardan dua, Mesih vasıtasıyla Tanrı'ya yaklaşma vesilesidir. İbadet, dini duygu ve şuuru beslemekte; ayrıca Allah'a karşı duyulan sevgi ve saygının alameti kabul edilmektedir.¹⁰⁷

İbadet esas itibarıyla yüce bir varlığa karşı tapınma ifadesi olsa da sadece bu amaca yönelik değildir. Birçok psikolojik, sosyal, ekonomik, eğitsel ve siyasal etkilere sahiptir. İbadetlerin çoğu zaman bireysel tercihlerden bağımsız belirli zaman ve mekanlarda yerine getirilmesi bu toplumsal amacın bir ürünü olarak görülmektedir.¹⁰⁸ Sosyolojik görüşte ayin ve festivaller; kültürel değerleri şifreleyen ve yansıtan sosyal diller olarak algılanmaktadır. Her şeyden önce ritüel, kolektif olarak yürütülmesi, şahit olunması ve tecrübe edilmesi bakımından kendisine yoğun değer yüklenen bir gösteridir. Durkheim'a göre, bir ayinin anlamlılığını gösteren önemli bir unsur, onun kolektif doğasının, bireysel tecrübenin sınırlarını aşan bir

¹⁰⁴ Aydın, a.g.e., s. 484.

¹⁰⁵ Özen, a.g.e., s.22-23.

¹⁰⁶ Aydın, a.g.e., s.404.

¹⁰⁷ Suat Yıldırım, **Mevcut Kaynaklara Göre Hristiyanlık**, DİB Yayınları, Ankara, 1998, s.150.

¹⁰⁸ Bilgin, a.g.e., s.17.

bilinç hali yaratmasıdır. Durkheim için ritüelin en önemli işlevi, toplumun temellerini yenilemektir. Ritüel ile kişi hayatının neşet ettiği kaynağa tekrar dalar ve bunun sonucunda yeniden enerji kazanır. Katılımcılar yenilendiği için kabile de yenilenmiştir. Durkheim'a göre bir toplumun varlığını sürdürmesi ona inanan bireyler ile mümkündür. Durkheim bunu "Toplum ancak bir araya toplanmakla sahip olduğu kendililik duygusunu yeniden canlandırabilir"¹⁰⁹ diye ifade eder ve toplumsal baskının tinsel biçimde ortaya çıktığını söyler. Bu bağlamda Durkheim, dinsel ritüelleri toplumsal bir grubun otoritesinin ilan edildiği uygun fırsatlar olarak görmüştür. Ritler, toplumsal grubun kendisine olan inancını periyodik olarak tazelenmesini sağlayan araçlardır.¹¹⁰ Bir toplumdaki en önemli ilişkiler daha büyük periyodik festivallerde teşhir edilerek; toplumsal hayat, sürekli yeniden yaratılacaktır. Dolayısıyla ayin ve törenler toplumun devamlılığını sağlayan araçlardır.¹¹¹

Din ve toplumsallık arasındaki ilişkinin dinin vaaz edilişinden itibaren güçlü bir etkileşime girdiğini göstermektedir. Zaman içinde ibadetlerin biçimlerine toplumsal olarak yeni sembolik anlamların yüklendiği, yeni ritualistik kalıpların ortaya çıktığı görülmektedir. Söz konusu ibadetler toplumsal yapının inşasında önemli rol oynamaktadır. Bunların incelenmesi ise dinin kurumsal yapısının ortaya çıkarılmasında önem arz etmektedir. Araştırmalar hiçbir dini, ilk yalın haliyle bulmanın mümkün olmadığını göstermektedir. Siyasal, eğitsel ve estetik gibi pek çok sosyal faktörlerle bazen ilave, düzenleme ya da yepyeni uygulamalarla din bugünkü kurumsallaşmış yapısına bürünmektedir.¹¹² Dinin bir toplumda otorite haline gelmesi, teşkilatlanmanın genişlemesi ve medeniyetin kolunu teşkil etmeye başlaması, belirli bir düzen ve estetik fikrinin pek çok alanda olduğu gibi ibadet hayatında da etkisini göstermesine sebep olmaktadır.¹¹³ Dini daha yoğun bir tecrübe ile yaşama arzusu çok yalın olan ibadetlerin karmaşık bir hale gelmesiyle sonuçlanmıştır. Örneğin belirli uzuvların su ile yakınmasına dayanan abdestin sade biçimi her uzvun yıkanmasına eşlik eden dualar ile zenginleştirilmiştir.¹¹⁴ İbadetlerin

¹⁰⁹ Paden, **a.g.e.**, s.52-53.

¹¹⁰ Morris, **a.g.e.**, s.195.

¹¹¹ Paden, **a.g.e.**, s.54.

¹¹² Bilgin, **a.g.e.**, s.27.

¹¹³ Bilgin, **a.g.e.**, s.55.

¹¹⁴ Bilgin, **a.g.e.**, s.66.

zamanla daha teferruatlı bir hal alması bu konularda uzlaşma ihtiyacının baş göstermesine yol açmıştır. Bu durum, ibadet ve öteki dini işleri yürütmek üzere bir uzmanlar grubunun teşekkülünü gerektirmekte; böylece din adamları sınıfının oluşumuna şahit olunmaktadır. Ancak tapınma eylemlerinin zamanla yorumlara yol açabilmekte; bu durum dini grup içinde farklılık ve ayrımlar yaratabilmektedir.¹¹⁵ Günümüzde ibadetler üzerinden kimliği farklılaştırma çabasının örnekleri de görülmektedir. Hangi ibadetin ne zaman, nerede ve ne şekilde yapılacağı bireyleri ötekilerden ayırmanın etkili aracı olabilmektedir.¹¹⁶ Diğer taraftan ritüeller, ekseriya arınmışlıkla irtibatlı davranışları içermektedir. Bazı gruplar, üyeliği sürdürmek, sosyal ve dini kimlikten taviz vermemek için yüksek seviyede arınmışlık kurallarına sahiptir. Sözelimi, Yahudilerin yiyecek kanunları veya alkolden uzak durma kuralları, kendilerini çevreleyen sosyal normlardan üyelerin farklılığını sembolize etmektedir.¹¹⁷ İbadetin şahıslar üzerindeki objektif karakteri dini inancın canlılığının korunması ve arttırılmasında önemli bir rol oynamaktadır. Hatta zihni nitelikte olan inancın, daha geniş bir cemaat içinde ayrılma ve farklılaşma sebebi olduğu halde ibadetin, dini grubu kaynaştırmaya, birleştirmeye, geliştirmeye yaradığına inanılmaktadır.¹¹⁸

Ritüeller üzerine sosyal antropolojik çalışmaları olan Bruce Kapferer'e göre ayinler daha gerçekleştirilmeden düzenleri bilenen, zamansal ve mekansal olarak günlük hayatın rutininden ayrılan, kültürel olarak tanımlanan ve ayrılabilen olaylar serisidir. Bu tanımda biçimsellik, düzenlilik ve tekrarlanırlık özellikleri göze çarpmaktadır. Edmund Leach ise dini törenlerin sosyal hayatımızdaki boşlukları olarak zamanı ölçmemize yardımcı olduğunu ifade etmektedir. Diğer taraftan dini törenler ve geçmişin anılması arasında, sadece günümüz dinlerinde değil tarih öncesi ayinlerde ve bazı modern politik törenler arasında da yakın ilişki kurulmaktadır.¹¹⁹ Dolayısıyla ibadetlerin bireysel ve toplumsal hayatta bazı işlevleri yerine getirdiği görülmektedir. İlk olarak pek çok dinde, ritüelin insanın şahsiyet ve iradesini geliştirici özelliklere sahip olduğu kabul edilmektedir. Örneğin Müslüman için, günde beş vakit namaz kılmak ve bunu hayat boyu tekrarlamak kuvvetli bir azim ve

¹¹⁵ Günay, **a.g.e.**, s.250.

¹¹⁶ Akşit, Şentürk, Küçükkural, Cengiz, **a.g.e.**, s.248.

¹¹⁷ Paden, **a.g.e.**, s.55.

¹¹⁸ Günay, **a.g.e.**, s.247.

¹¹⁹ Yel, **a.g.e.**, s.39.

iradeyi gerektirmekte; namazın kişiyi günaha sürükleyecek davranışlardan uzaklaştıracağına inanılmaktadır.¹²⁰ Eylemin insan üzerindeki etkisinden yola çıkarak ritüelin insan üzerinde pratik ve sosyal olmak üzere çeşitli etkilerinin olduğu kabul edilmektedir. Ritüeller, sadece bilgilendirici değil aynı zamanda bireyde kişisel dönüşüme de yol açabilmektedir. Dindar insan, yaptığı ibadetlerin hem fiziksel hem de psikolojik sorunlarıyla başa çıkmasında yararlı olacağına inanmaktadır.¹²¹ Hacda zemzem içme ritüeli bu bağlamda değerlendirilebilir. İslam'da farz olmayan bu ibadet, sünnet olarak kabul edilmekte; zemzemin hangi niyetle içilirse ona fayda vereceğine inanılmaktadır.

Ritüeller, insanlar arasında geçici ya da süreğen dayanışmalar yaratma bakımından da işlevsel kabul edilmektedir.¹²² Bu bağlamda totemler ortak kimliği simgeleyen kutsal amblemlerdir ve totemsel ritlerde, insanlar, totemlerini onurlandırmak için bir araya gelmektedirler. Böyle yapmakla, ayinden totemin simgelediği toplumsal birliği sürdürmede yararlanılmaktadır.¹²³ İnsanların bir peygambere veya azize duydukları saygı çerçevesinde sosyal bir birlik oluşabilmektedir. Kurban ibadeti, topluluğu birleştirici bir etkiye sahip olan dini eyleme bir örnektir. Bayramlar ve hac ziyaretleri gibi bağlılığın pekiştirildiği dini aktiviteler, dini tecrübenin birleştirici işlevini göstermektedir.¹²⁴

5.DİNDARLIK

Dindarlık inanç, ibadet, ahlak ve sosyal yaşamla birlikte değerlendirildiğinde çok boyutlu bir kavramdır. Bu yüzden gerek sosyal bilimler literatüründe gerekse de günlük yaşamda dindarlık üzerine pek çok tanımlama yapılmaktadır. Örneğin çoğu Müslüman, dindaşlarının, özellikle de İslam'ın farzlarını yerine getirenlerin dindarlığı ve dinselliğinden şüphe duymakta, kimi zamansa bunları küçümsemektedir. Pakistan'da bu kişiler, Müslah Müslüman (Seccade Müslüman) olarak nitelendirilmektedir. Bu bakımdan çoğu için dinsellik, özünde manevi bir deneyim olarak nesnel ya da ampirik çalışmaya konu olamayacak kadar mahrem bir doğaya sahiptir Bu deneyimin değerini bilmenin ve anlamının tek yolu, kişinin

¹²⁰ Bayrakdar, **a.g.e.**, s.22.

¹²¹ Jack David Eller, **Introducing Anthropology**, Routledge, New York, 2007, s.132

¹²² Kottak, **a.g.e.**, s.471.

¹²³ Kottak, **a.g.e.**, s.471-472.

¹²⁴ Wach, **a.g.m.**, s.154.

davranışlarını hem dinsel hayatta hem de hayatın diğer alanlarında uzunca bir süre izlemekten geçmektedir. Dolayısıyla dindar terimi, çeşitli anlamlara karşılık gelen ve çok boyutlu bir terim olarak görülmüştür.¹²⁵

Kişinin sonlu karşısında sonsuzu algılaması, onda aşkın varlık veya kutsal inancını meydana getirmektedir. Ölüm karşısında aciz kalan insan, öldüreni aradığında aşkın varlığa ulaştığına inanmaktadır. Dindar insan için aşkın varlığın sevgisini kazanmak emir ve yasaklarına uymakla mümkündür. İşte bu emir ve yasaklara uyma derecesi de kişinin dindarlık ölçüsü olmaktadır. Dindarlık, din özelliği taşıyan herhangi bir dinin kabulü, benimsenmesi ve davranış haline getirilme derecesini ifade etmektedir.¹²⁶ Geniş inanç ve uygulama şekillerini kapsayan ve çok boyutlu bir kavram olan dindarlık, bireyin düşünce ve davranışlarının birbirine bağlı bulunduğu varsayımına dayanmaktadır.¹²⁷

Pek çok dindarlık tanımı yapılmıştır. Wach'a göre dindarlık yaşanan dindir. Bu tanım dinin ve dolayısıyla da dindarlığın sübjektif yönünün yanı sıra objektif gerçekliği üzerinde durmaktadır.¹²⁸ Alman sosyolog Georg Simmel dindarlığı dinden önce gelen insan tecrübesinin bir iç formu olarak tanımlamaktadır. Bu durumda din, çeşitli kilise, mezhep, fırka ve hareket tarzı vasıtasıyla örgütsel düzeyde yerine getirilmekten başka bir şey değildir.¹²⁹ Simmel, idrakin nedenselliği oluşturmadığı fakat nedenselliğin idraki oluşturduğu gibi, dinin de dindarlığı oluşturmadığını fakat dindarlığın dini oluşturduğunu yazmıştır. Gerçekte insanlarda özel bir içsel mizaç, bireyin kendisinin içerisinde bulduğu özel bir durum ve ilahi olanla karşılaşmanın ön şartı olarak dini bir yönelim vardır. Din ise, kurum olarak veya organize dini formlarda sosyal bir sonuç bulan, uzun süreli kişiler arası etkileşimlerin ardından ve çok sayıda etkileşimsel tecrübeler vasıtasıyla ortaya çıkan kültürel bir üründür.¹³⁰

¹²⁵ Riaz Hassan, **Müslüman Zihinler**, Çev. Ergin Çenebaşı, Doğan Kitap, İstanbul, 2010, s.72.

¹²⁶ Zeki Arslantürk, "Dindarlığın Bağımsız Değişkenleri", **Dindarlık Olgusu Sempozyum Tebliğ ve Müzakereleri**, Kurav Yayınları, İstanbul, 2004, s.239.

¹²⁷ Ali Ulvi Mehmedoğlu, "Klasik Kuramlar ve Modern Araştırmalar Bağlamında Dindarlık ve Kişilik", **Dindarlığın Sosyo-Psikolojisi**, Ed. Ünver Günay, Celaleddin Çelik, Karahan Kitabevi, Adana, 2006, s.262-263.

¹²⁸ Ünver Günay, "Dindarlığın Sosyolojisi", **Dindarlığın Sosyo-Psikolojisi**, Ed. Ünver Günay, Celaleddin Çelik, Karahan Kitabevi, Adana, 2006, s.22.

¹²⁹ Robert Cipriani, **Din Sosyolojisi Tarih ve Teoriler**, Çev. Ali Çoşkun, Rağbet Yayınları, İstanbul, 2011, s.136.

¹³⁰ Robert Cipriani, **a.g.e.**, s.136-137.

Dindarlık dinselliğin öznel dünyasında kullanılan göreceli bir kavramdır. Her din, olgusal düzeyde bir yaşantı örgütlenmesine sahiptir. Bir kişinin dindar olduğuna vurgu yapıldığında, bu şekilde onun kendi inanç alanı içindeki bireysel gerçeklik durumu hakkında bilgiye sahip olunmaktadır. Çünkü birey, Tanrısal gerçekliğe kendi sosyal konumundan hareketle bağlanmakta; dini, kendi yaşamının fonksiyonel bir göstergesi kılmaktadır.¹³¹ Dinsellik ise dine bağlı bir öz yaşantı örgütlenmesinin derece ve yoğunluğunu belirlemede kullanılan bir kavramdır;¹³² ve dindarlığın toplumsallaşan boyutu olarak kabul edilmektedir. Bir dinsel bağlılık düzeyi olarak dindarlık, öznelliği bakımından özgül ve kişisel bir hal olarak ifade edilmektedir. Bu nedenle dindarlığın, kişinin dışsal düzeydeki din formlarını canlandıran, dinselliği üreten içsel bir deneyim olduğu söylenebilir. Hatta görece bir değerlendirmeye kimin ne kadar dindar olduğu hakkında pek çok iddiaya yer verebilir. Dindarlığın bu öznelliği, onun ampirik ölçütlerle tespitinde teorik ve pratik düzeyde birçok çok açmazın ortaya çıkmasına yol açmaktadır.¹³³

Günay; dindarlık olgusunun yaşanan, ya da tecrübe edilen dine tekabül ettiğini ifade etmektedir. Başka bir ifade ile dindarlık, kutsal olanın belirli bir zaman ve şartlarda belirli bir kişi veya grup ya da toplum tarafından yaşanmasıdır.¹³⁴ Bu açıdan dindarlık, yaşama ve hissetme yönüyle bireysel, tezahürleri açısından sosyal bir olgudur. Dindarlık, bireysellik yönüyle sübjektif, sosyal tezahürleriyle de objektif bir karaktere sahiptir. Dolayısıyla dindarlık olgusunun iç ve dış faktörlerden çeşitli derecelerde etkilenmesi kaçınılmazdır.¹³⁵

Weber'e göre dinsel davranışın dışsal tezahürleri, o kadar çok çeşitlilik gösterir ki, bu davranışın kavranışında sübjektif deneyimlere, fikirlere ve ilgili bireylerin amaçlarına odaklanmak, dinsel davranışın anlamına ulaşmak gerekmektedir. Weber dinsel ya da büyüsel faktörler tarafından güdülenmiş eylemin en basit formlarının bu dünyaya yöneldiğini ifade etmektedir.¹³⁶ Karşılaştırmalı bakış açısının temsilcisi, Mircea Eliade ise; dinler tarihinin temel amacını, dindar insanın

¹³¹ Necdet Subaşı, "Türkiye Dindarlığı Yeni Tipolojiler", **İslamiyat**, Cilt 5, Sayı 4, Ankara, 2002, s.19.

¹³² Necdet Subaşı, **Gündelik Hayat ve Dinsellik**, İz Yayıncılık, İstanbul, 2004, s.41.

¹³³ Subaşı, **a.g.e.**, s.61.

¹³⁴ Günay, **a.g.m.**, s.22.

¹³⁵ Ahmet Onay, **Dindarlık Etkileşim ve Değişim**, Dem Yayınları, İstanbul, 2004, s.197.

¹³⁶ Weber, **a.g.e.**, s.85.

davranışını ve zihinsel evrenini anlamak, başkalarına da anlaşılabilir kılmak şeklinde özetlemektedir. Böylece inananların bakış açıları, kültürlerarası karşılaştırmalı incelemenin verileri haline gelmektedir.¹³⁷ Eliade mit, sembol ve ritüel dilleri aracılığıyla dinin kendini ifade etme tarzına dikkat çekmiş; bu kategoriler aracılığıyla dindarlığın nasıl anlaşılabilirliğini göstermek istemiştir.¹³⁸

Aynı dine inanan kişilerin; dinlerini aynı düzeyde yaşamadığı, dindarlık derecelendirmelerinin kişiden kişiye farklılaştığı görülmektedir. Dolayısıyla dini hayatın uzandığı alanlar ve geliştiği aşamalar kişiler açısından farklı seviyelerde olabilmektedir.¹³⁹ Dini hayatın farklı sosyo-ekonomik ve kültürel çevrelere göre değişebilen ifade biçimlerine sahip olması gerçeği, dindarlığın boyutlarının her yerde aynı olmayan önem ve ağırlıklara sahip olduğunu göstermektedir.¹⁴⁰ Buna rağmen dindarlıkla ilgili geliştirilen tanımlara bakıldığında, tanımlarda daha çok dindarlığın inanç ve davranış yönünün ön plana çıkarıldığı, diğer tezahür şekillerine pek temas edilmediği görülmektedir.¹⁴¹

6.DİNDARLIK TİPOLOJİLERİ

Bilimsel çalışmalarda, özellikle empirik araştırmalarda tipolojiler oluşturma önemi üzerinde sık sık durulmaktadır. İnsanların çeşitli şekillerde ortaya çıkan dini hayatlarındaki farklılıkları gösterebilmek için de birçok tipoloji denemesi yapılmıştır. Dindarlık tipolojileri genel olarak özsel ve nitelendirici anlayışlarla yapılmıştır. Birinci anlayış, bizzat dindarlıktan ve din farklılığından hareket etmekte; diğeri, somut dindarlık analizinde kullanılmak üzere kavramsal bir vasıta geliştirme gayretidir. Niteleyici anlayışta, çeşitli dini yönelimlerin tipolojileri üzerinde durulmaktadır.¹⁴²

Dindarlık ölçme çalışması, özel yöntem ve teknikler kullanılarak bir kişinin dindarlık düzeyini belirlemek ve varılan sonucu rakamsal değerlerle ifade etmektir. Bu tür çalışmalarda hedeflenen amaca yönelik geliştirilen ölçekler kullanılmaktadır. Dindarlık düzeyi, ölçeğin hedefi ve amacı doğrultusunda kişinin ne kadar dindar

¹³⁷ Paden, **a.g.e.**, s.97.

¹³⁸ Paden, **a.g.e.**, s.99.

¹³⁹ Taş, **a.g.e.**, s.47.

¹⁴⁰ Celalettin Çelik, **Şehirleşme ve Din**, Çizgi Kitabevi, Konya, 2002, s.88.

¹⁴¹ Taş, **a.g.e.**, s.47.

¹⁴² Emin Köktaş, **Türkiye’de Dini Hayat**, İşaret Yayınları, İstanbul, 1993, s.48.

olduğunu gösteren rakamsal ifadeleridir ve genellikle ölçek puanlarıyla ifade edilmektedir.¹⁴³ Araştırmanın bu bölümünde ilk olarak Batı’da, daha sonra Türkiye’de geliştirilen dindarlık tipolojileri ele alınmaya çalışılacaktır.

6.1.Batı Literatüründe Dindarlık Tipolojileri

Batı literatüründe dindarlık ölçme ile ilgili çalışmaların 1940’li yıllarda başladığı görülmektedir. 1940’lı ve 1950’li yıllarda yapılan bu çalışmaları, 1960’lı yıllardan itibaren ileri ölçüm tekniklerinin kullanıldığı alan araştırmaları izlemiştir. Bu dönemde alan araştırmasından elde edilen verilerin istatistiksel analiz yöntemleriyle tahlil edilmeye çalışıldığı görülmektedir. İlk örnekleri Amerika’da gerçekleştirilen bu çalışmaların büyük bir kısmı Hristiyan dindarlığının ölçümüne yöneliktir.¹⁴⁴

1960’li yıllardan itibaren dindarlığın birbirinden ayrı yönlerden oluştuğu varsayımından yola çıkarak analiz çerçevesinde değişikliğe gidilmeye çalışılmıştır. Bu analizlerde dindarlığın çok boyutlu olduğu ve bu boyutların birbirinden bağımsız da değerlendirilebileceği düşünülmüştür. Dolayısıyla bir boyut bir insanda çok kuvvetli olabilirken; diğer bir başkası zayıf olabilmektedir. Bu amaçla Weberci modeli kullanan G. Lenski, Detroit kentinde yaptığı empirik araştırmasında, Katolik, Yahudi, siyah ve beyaz Protestanların günlük hayatlarında, politik, sosyal ve ekonomik faaliyetlerinde birbirlerinden ne oranda ayrıldıklarını, dinin anılan alanlarda hangi düzeyde etkin olduğunu ve aralarındaki farklılıklarda dinin etkisinin olup olmadığını açıklamayı denemiştir. Lenski bu araştırmasında zühd, öğreti, ayinsel davranış ve dini gruplar olarak formel organizasyon şeklinde dindarlığın dört boyutunu birbirinden ayırmıştır.¹⁴⁵

Dindarlığın araştırılmasında hangi göstergelerin kullanılacağı meselesi, din sosyolojisi çalışmalarının önemli bir tartışma konusu olmuştur. Batıda yapılan empirik din sosyolojisi araştırmalarında, özellikle kilise sosyolojisi çerçevesinde yapılan çalışmalarda uzun yıllar dindarlık tek boyutlu bir göstergeyle tespit edilmeye çalışılmış; bunun için de çoğunlukla kiliseye bağlılık, kiliseye gitmenin sıklığı ve

¹⁴³ Onay, **a.g.e.**, s.45.

¹⁴⁴ Onay, **a.g.e.**, s.43-44.

¹⁴⁵ Köktaş, **a.g.e.**, s.51-52.

dini ayinlere katılma gibi veriler, dindarlığın göstergeleri olarak kullanılmıştır.¹⁴⁶ Ancak kiliseye gitme ve ayinlere katılım ile ilgili bu veriler, dindarlığı ölçme noktasında yeterli bulunmamıştır. Grace Davie dini, bir sosyal hafıza olgusu olarak ele almaktadır. Davie, dinin toplumsal hafızadan silinmediğini, ancak değişime uğradığını savunmuştur. Bu değişimin nedenlerini anlayabilmek için aidiyet duymadan inanmak” ve “inanmadan aidiyet duymak” şeklinde iki kavram kullanmıştır. “Davie, Avrupa’daki kiliseye gitme oranlarındaki düşüşü “aidiyet duymadan inanmak” kavramı ile açıklamaya çalışmıştır. Buna göre, toplumun dini hafızası geleneksel kanalların dışında (özellikle kilise), daha şahsi bir seviyede varlığını devam ettirmekte; varlık, hayat ve ölüm gibi konular halen dinle açıklanmaktadır.¹⁴⁷

Allport ise, dini içsel ve dışsal yönelimler olmak üzere iki boyutta kavramsallaştırmış; içsel yönelimliği olgunlukla; dışsal yönelimliliği de toylulukla ilişkilendirmiştir. İçsel yönelimli insanlar dinlerini “yaşarlar” ve onlar için din, öncelikli konumdadır; diğer konular onunla uyum içinde olmak durumundadır. Dışsal olarak güdülenen insanlar ise güvenlik, sosyal aktivite gibi kişisel çıkarları için dini kullanmaktadırlar.¹⁴⁸ Batson, Allport’un analizini, dindarlığı oluşturan etmenleri anlamaktan uzak olmakla eleştirmiştir. Batson, öncelikle dinin fonksiyonel bir tanımının yapılması gerektiğini ileri sürmektedir. Ona göre din, bireylerin kendi hayatlarını sorguladıkları ve bir gün öleceklerini düşünerek kendi kendilerine cevap aradıkları varoluşsal sorunların bütünüdür. Bu yolla, dine, yaşam içinde bir cevap olma niteliği kazandırılmış ve din, dış dünyayı anlamlandırmada diyalog zeminini oluşturan bir kavram olarak tanımlanmıştır.¹⁴⁹

Dindarlık konusunda daha kapsamlı bir çalışma Glock tarafından yapılmıştır. Glock, dini zihniyet ve bağlılıkların mümkün olduğunca kapsamlı olarak ortaya konmak istendiğinde, dindarlığın farklı formlarının kavranması gerektiğini vurgulamaktadır. Mevcut araştırmaların çoğu, dindarlığın farklı bir tezahürü içinde yoğunlaşmış ve dinin bütün diğer yönlerini görmezlikten gelmiştir. Böylece, bir araştırmada dini inanç muhtevası, başka bir araştırmada çeşitli dini pratikler ön plana

¹⁴⁶ Köktaş, **a.g.e.**, s.50.

¹⁴⁷ Akşit, Şentürk, Küçükkural, Cengiz, **a.g.e.**, s.32.

¹⁴⁸ Akşit, Şentürk, Küçükkural, Cengiz, **a.g.e.**, s.88.

¹⁴⁹ Akşit, Şentürk, Küçükkural, Cengiz, **a.g.e.**, s.89.

alınmıştır. Dinin araştırılan her özel yönü, dindarlığın diğer ifade şekilleri ile geniş ilişkileri bağlamında ele alınmamıştır. Aynı şekilde belli bir tarzda kendini gösteren dindarlığın, başka şekillerde ifadesini bulan dindarlıkla ilişkisinin olup olmadığı sorusu pek az sorulmuştur.¹⁵⁰ Çeşitli dünya dinleri incelendiğinde, bu dinlerin tezahür tarzlarında nasıl farklılaştıkları açıklık kazanmaktadır. Ancak dinler arasındaki farklılıklara rağmen, bu dinlerde, dindarlığın kendini gösterdiği genel boyutlar bakımından bir uzlaşma bulunmaktadır.¹⁵¹ Dindarlığın çeşitli tezahürlerinin birbirinden bütünüyle bağımsız olabilecekleri görüşü akla yatkın değildir. Diğer yandan, bazı yeni araştırmalar, bir boyutta dindar olanın zorunlu olarak diğer bir boyutta da dindar olması gerekmediğini göstermektedir. Fukuyama, kilise ayinlerine sıkıca bağlı olan ve aynı zamanda İncil'i bilenlerin, inanç ve dini tecrübe boyutları bakımından oldukça zayıf olduklarını göstermiştir. Araştırmasında dindarlığın dört göstergesini kullanan Lenski ise, bu göstergeler arasında zayıf bir ilişkinin bulunduğu sonucuna varmıştır.¹⁵² Sonuç olarak Glock, dindarlığın çok boyutlu olarak kavramlaştırılmasını sistemli bir biçimde ele almayı amaçlamış ve bunun için dindarlık olgusunu beş kategoride incelemiştir. Bunlar; dinin inanç (ideoloji) boyutu, ibadet boyutu, dini tecrübe (duygu) boyutu, dini bilgi boyutu, dinin etkileme boyutudur.¹⁵³

6.2. Türkiye’de Dindarlık Tipolojileri

Müslüman dindarlığı ile ilgili çalışmaların Türkiye’de başlaması 1980’li yıllara rastlamaktadır. Bu çalışmalarda kullanılan ölçme araçları genellikle Glock, Lenski, King ve Hunt gibi bilim adamlarının Hristiyan dindarlık ölçeklerinden yararlanılarak veya adepte edilerek gerçekleştirilmiştir.¹⁵⁴

Türkiye’de dini hayatın ölçülmesiyle ilgili ilk çalışma Mehmet Taplamacıoğlu’na aittir. Taplamacıoğlu, “Yaşlara Göre Dini Yaşayışın Şiddet ve Kesafeti Üzerine Bir Anket” adlı araştırmasında Türkiye’yi önce Orta Anadolu, Karadeniz kıyıları, Doğu illeri ve Van Gölü dolayları, Ege Bölgesi, Güney Anadolu ve Antalya dolayları olarak bölgelere ayırarak Türkiye’nin tamamına yakınında

¹⁵⁰ Charles Y. Glock, “Dindarlığın Boyutları Üzerine”, **Din Sosyolojisi**, Der. Yasin Aktay, M. Emin Köktaş, Vadi Yayınları, Ankara, 1998, s.253.

¹⁵¹ Glock, **a.g.m.**, s.253-254.

¹⁵² Glock, **a.g.m.**, s.256.

¹⁵³ Köktaş, **a.g.e.**, s.53.

¹⁵⁴ Onay, **a.g.e.**, s.43-44.

anket çalışması yapmıştır. Taplamacioğlu halkı din konusunda gayri amil, idare-i maslahatçı, dini bütün ve amil, sofı ve softa zümresi olarak beş kategoriye ayırmıştır.¹⁵⁵ Diğer bir tipoloji denemesi 1980’li yılların sonunda Kayhan Mutlu tarafından geliştirilen Müslüman dindarlık ölçeğidir. 1990’larda Emin Köktaş Türkiye’de Dini Hayat adlı çalışmasında Glock’un tasnifinden yararlanarak likert tipi bir ölçek geliştirmiştir.

Ünver Günay 1999 yılında yayımladığı Erzurum ve Çevre Köylerinde Dini Hayat çalışmasında dini yaşayış tiplerini ilk olarak şiddetinin azlık ve çokluğuna göre beş kategoride sınıflandırmıştır. Bunlar dinin emir ve yasaklara sıkı sıkıya bağlı olup, dini gereklere dünyevi hayatını kapsayacak ölçüde sarılmış bulunan ateşli dindarlar; dini inanç ve gereklere içten bağlı olmakla birlikte dini pratikleri bağlılıklarında düzensizlik olan alaca dindarlar; dini pratiklere yalnızca kolektif dindarlığın doruk noktasına eriştiği anlarda ilgi gösteren mevsimine göre dindarlar, dine olan ilgilerini çoğunlukla durumu idare etme yönünde sergileyen beynamazlar ve son olarak temel dini inançlara saygılı olmakla birlikte yaşamı dine göre örgütlemeyen ilgisizlerdir.¹⁵⁶ Aynı zamanda Günay, çalışmasında dini yaşayışı biçim bakımından ayırt etmiştir. Bunlar geleneksel halk dindarlığı, seçkinlerin dindarlığı, laik dindarlık ve geleneksel dindarlık tipi ile laik dindarlık tipi arasında geçiş teşkil eden tranzisyonel dindarlık tipidir.¹⁵⁷

Din sosyolojisi alanında dindarlıkla ilgili birçok tipoloji geliştirilmiştir. Ancak çalışmanın bu kısmında, araştırmada geliştirilen tipolojide yararlanılan dindarlık tanımlarına atıfta bulunulacaktır. Türk Dindarlığında Hac Algısı adlı tez çalışmasında, Geleneksel Odaklı Hac, Toplumsal Kabul Odaklı Hac, Popüler Odaklı Hac ve Kişisel Dönüşüm Odaklı Hac olmak üzere dört ayrı tip hazırlanmıştır. Bu çalışmada Türkiye’de ve Batı’da geliştirilen dindarlık tipolojilerden faydalanılarak bir tipoloji geliştirilmeye çalışılmıştır. Araştırmada kullanılan hac tipi geleneksel odaklı hac algısıdır. Günlük dilde, daha çok örf, adet ve töre manasına gelen geleneği, geçmişten günümüze taşınan unsurlar şeklinde tanımlamak mümkündür.

¹⁵⁵ Cemile Zehra Köroğlu, “Türkiye’de Dini Hayatın İncelenmesi”, **Gümüşhane İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Gümüşhane, 2012, Cilt 1, Sayı.2, s.92-93.

¹⁵⁶ Ünver Günay, **Erzurum ve Çevre Köylerinde Dini Hayat**, Erzurum Kitaplığı, İstanbul, 1999, s.261-262.

¹⁵⁷ Günay, **a.g.e.**, s.264.

Bunun dışında belli bir yolu izleme, belli çerçevede hareket etme ve daha önceden ortaya konulan şeyi devam ettirme anlamlarına da gelmektedir. Dolayısıyla gelenek, herhangi bir şeyin algılanarak benimsemesi, tekrarlanarak alışkanlık haline gelmesi ve onun başkalarına aktarması süreçlerini kapsamaktadır. Kuşaktan kuşağa aktarılan bilgi, düşünce ve kültür birikimi olan geleneği toplum içerisinde belli bir davranış kümesini yönlendiren, belli davranış kalıpları üreten ve insanları buna uymaya zorlayan söylem veya kurum şeklinde görmek de mümkündür.¹⁵⁸ Buna rağmen geleneksel toplum ya da kültürün, tutarlı norm ve değerler bütünü olmayıp kendi içinde çeşitlilik sergilediği görülmektedir. Geleneksel toplum işbölümü, farklı gruplar ve farklı yaşam tarzları içermekte; bu yüzden türdeş bir yapı oluşturmamaktadır. Eski geleneklerin yeni değişimler tarafından yerinden edilmesi zorunlu olmadığı gibi, eski ile yeni yan yana karma bir biçimde sonuçlanabilmektedir.¹⁵⁹

Gelenek kavramından yola çıkarak Türkiye’de geleneksel dindarlık anlayışı üzerine geliştirilen tipolojilerle karşılaşılmaktadır. Ünver Günay Erzurum ve Çevre Köylerinde Dini Hayat adlı çalışmasında, geleneksel halk dindarlığı kavramsallaştırmasında, halk dini içinde öteden beri kökleşmiş kalıplaşmış unsurlara vurgu yapmakta; şekilcilik, geleneksellik, taklitçilik, ritüalizm ve derin konulara fazla yer vermemeyi, bu tip dindarlığın karakteristik özellikleri olarak sunmaktadır. Bu dini yaşayış tipi içinde, İslam dinin iki ana kaynağı olan kitap ve sünnetle belirlenen hususların yanı sıra, İslam bilginlerinin tarih boyunca geliştirdikleri konular, tasavvufi unsurlar ve başka kültürlerden etkilenmek suretiyle alınmış veya toplum tarafından zamanla dini bir renk verilmiş bulunan inançlar ve pratiklerin birbiriyle kaynaşmış olduğu görülmektedir.¹⁶⁰ Bir başka tanım; Üniversite Gençliğinin Dindarlık Kriterleri ile ilgili çalışmasında Kemaleddin Taş’a aittir. Taş; geleneksel ilmiyalci dindarlık kavramlaştırmasıyla, toplumun genel kesiminde kabul gören, Kur’an ve Sünnet’in yanı sıra, ağırlıklı olarak ilk dönemde yazılan temel dini eserlere, din büyüklerinin görüşlerine ve ilmiyal bilgilerine dayanan, dindeki emir ve yasaklara uymanın önem taşıdığı, inancın yanında ibadetleri yerine getirmenin ön

¹⁵⁸ Taş, **a.g.e.**, s.54.

¹⁵⁹ Celaleddin Çelik, “Değişim Sürecinde Merkez-Çevre İlişkileri ve Çevresel Dini Yönelimler”, **Türkiye Dindarlığı**, İslamiyat, Cilt 5, Sayı 4, 2002, s.88.

¹⁶⁰ Günay, **a.g.e.**, s. 263.

plana çıktığı bir dindarlık tipini kastetmektedir.¹⁶¹ Bu tanımlardan yola çıkarak Türk toplumundaki geleneksel odaklı hac tipinin çerçevesini çizmek mümkündür. Geleneksel odaklı hac algısı, gerekli imkanları elde ettikten sonra dini bir görevi yerine getirmek, buna bağlı olarak günahlardan arınmak amacıyla yapılan ibadet kastedilmektedir. İnançla beraber ibadetin yerine getiriliş biçiminin önemli olduğu bu hac tipinde, ritüel ile ilgili usul ve uygulamalar Kur'an ve Sünnet'e, ilmihal bilgilerine, ilk dönem yazılan çelişti dini eserlere ve din büyüklerinin fikirlerine dayanmaktadır.

Dinsel davranışın çeşitli güduları ve biçim belirleyicileri vardır. Din psikolojisi alanında çalışmaları olan Allport tarafından, bu belirleyiciler iç kaynaklı ve dış kaynaklı kavramları ile açıklanmaya çalışılmıştır. Allport'a göre dış kaynaklı eğilim sahibi olan kişiler, kendi amaçları için dini kullanma özelliğine sahiptirler. Bu özelliğe sahip insanlar; dini güvenlik, teselli ve sosyalite sağlamanın, ilgi çekmenin, statü ve masumiyet elde etmenin bir yolu olarak kullanabilirler. Diğer bir ifadeyle, dış kaynaklı dindar Tanrı'ya yönelse de benliğinden vazgeçmemektedir. Allport'un tipolojisine dayanarak Değişen Dünyada Birey, Din ve Dindarlık adlı çalışmasında Hasan Kayıklık kaynağını toplumdan alan ve toplumla birlikte yaşanan dindarlık biçimini geleneksel toplumsal dindarlık olarak tanımlamaktadır. Burada birey kendi içsel değerlerinden çok dinsel yaşayışını toplumun beklentilerine göre oluşturmaktadır. Daha çok sanayileşmenin ve kentleşmenin zayıf olduğu toplumlarda görülen geleneksel toplumsal dindarlıkta birey, sosyal statü ve çevre kazanmakta, aynı inancı paylaştığı topluluk içinde kendini güvende hissetmektedir.¹⁶² Araştırmada dış güdümlü dindarlık anlayışından yola çıkarak toplumsal kabul odaklı hac algısı adı altında bir ideal tip geliştirilmeye çalışılmıştır. Toplumsal odaklı hac algısında kişi öncelikli olarak, toplum tarafından takdir gören bir ibadeti gerçekleştirerek, sosyal statü ve itibar kazanmayı, ibadet hususunda çevreden gelen sosyal baskıyı ortadan kaldırmayı amaçlamakta; hac dini kazanımlarının yanında sosyal çıkarların bir aracı olarak kullanılmaktadır.

¹⁶¹ Taş, **a.g.e.**, s. 58-59.

¹⁶² Hasan Kayıklık, "Değişen Dünyada Birey, Din ve Dindarlık", **Dindarlığın Sosyo-Psikolojisi**, Ed. Ünver Günay, Celalettin Çelik, Karahan Kitabevi, 2006, s. 165-166.

Weber, birey ve tanrısal ilişkinin yorumlanmasında kitlelerin dinin araçlara dayanmak zorunda olduğunu belirtmiştir. Hemen bütün dinlerde halk dindarlığı ile resmi dindarlık arasında göz ardı edilemeyecek bir ayrımın olduğu bilinmekte; yapısal olarak geniş bir çeşitlilik arz eden halk dindarlığının, sembolik ve mitsel düşünme tarzıyla bazı kolektif yönelimlerin etkilerine farklı düzeylerde açık olduğu gözlenmektedir. Kitlelere özgü coşku, heyecan ve duygusallık, dine bağlılık tarzı ve kanaatlerde de kendini göstermektedir. Bu dindarlık algısında yüksek kitabi dinlere uygun kavram ve inançlarla birlikte, geleneksel kabul ve hurafelerin karışımını bulabileceğimiz bir senkretizm bulunmaktadır.¹⁶³ Dinsel etkileşim süreçleriyle ilgili bir kavram olarak senkretizm, Türkçede “bağdaştırmacılık” olarak karşılanmaktadır. Genel olarak “karışmış” ve “melez” olanı ifade etmekte ve farklı bir takım sembol, söylem ve kültürlerin yeni bir kültür potasında eritilip yeni bir “alması” oluşturmaya anlamına gelmektedir.¹⁶⁴ Bu anlamda dinsel bağdaştırmacılık ya da ‘senkretizm’, farklı dinsel inanç sistemlerinin etkileşime girerek karışması sonucunda yeni inanç öğelerinin ya da örüntülerinin ortaya çıkmasını ifade etmektedir.¹⁶⁵ Çoğu evrensel din içlerinde getirdiği inancın yerel adetler, inançlar ve mitlerle karışık bir halk versiyonuna, bir de resmi versiyonuna sahiptir.¹⁶⁶ Popüler din şeklinde tanımlanan bu halk versiyonu, geçmişteki ilkel ve halk inançlarının günümüzdeki biçimini, toplumda yaygın olarak yaşanan inanç ve uygulamaları ve bir toplumdaki entelektüel bilgiye sahip insanların kitabi din yorumundan farklılık arz eden dindarlık biçimini içerisinde barındırmaktadır.¹⁶⁷

Popüler dindarlık tarzı, halkın gündelik hayatı içerisinde ve ortakduyu bilgisi ile üretilmekte ve geliştirilmektedir. Dinin ilke ve prensiplerinden daha çok uygulamalara, kuralcılığa önem verme (ritüalizm), şekilcilik, geleneksellik ve derin teolojik konulara fazla yer vermemek, bu tip dindarlığın genel karakteristik özelliklerindendir.¹⁶⁸ Türk popüler dindarlığı İslami resmi ve Sünni dini unsurların yanı sıra tasavvufi boyutu ve nihayet kökleri kültür ve inanç tarihinin derinliklerine

¹⁶³ Çelik, **a.g.m.**, s.88.

¹⁶⁴ Süreyya Su, **Hurafeler ve Mitler Halk İslam’ında Senkretizm**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2011, s. 50.

¹⁶⁵ Tayfun Atay, **Din Hayattan Çıkar Antropolojik Denemeler**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2012, s. 137.

¹⁶⁶ Su, **a.g.e.**, s. 29-30.

¹⁶⁷ Arslan, **a.g.e.**, s.30.

¹⁶⁸ Arslan, **a.g.e.**, s.23.

uzanan ve hatta başka kültür, toplum ve dinlerden çeşitli etkileşimler sonucu alınan dini kültür unsurlarını barındırmaktadır.¹⁶⁹ Popüler dindarlık bir inanç ve sosyal hayat tarzı olarak yorumlanan ve yaşanan, İslam'ın esaslarına belli ölçüler içerisinde sadık kalmakla beraber, daha ziyade geleneksel yaşantının belirlediği, kısmen hurafelerle karışık bir dindarlık tarzıdır.¹⁷⁰ Araştırmada Türk toplumunun hac algısını tespit etmek için geliştirilmeye çalışılan bir diğer hac tip popüler odaklı hac algısı ve popüler dindarlık tarzı temel alınarak oluşturulmuştur. Sonuç olarak popüler odaklı hac algısı, İslam'ın esaslarına belli ölçülerde sadık kalınarak yapılan, hurafelerle karışık, büyüsel, mistik, faydacı, aracı unsurları ağırlıkta olan ritüeli tanımlamaktadır.

Genel olarak dünyada, özellikle eğitim ve iletişim olanaklarının kitleselleşmesi, bunun yanı sıra seyahat ve emek göçü gibi olanakların artmasıyla, dinsel geleneğin ve onu temsil eden önderlerin otoritesini giderek etkisizleştirdiği görülmektedir. Buna paralel olarak da insanların inançlarını yaşama noktasında 'kişisel' arayışlara yöneldikleri ifade edilebilir.¹⁷¹ Diğer taraftan bugün kentler, dini sosyalleşme, dini çoğulculuk, sekülerizasyon, yeni dini hareketler ve cemaatlerin ortaya çıkışı bağlamında birçok dini-sosyolojik tezahüre sahne olmaktadır. Çeşitli tabaka, konum ve statülere göre şekillenen sosyal yapı, dini anlayış ve uygulamalarda da ortaya çıkan farklılaşmanın temel nedenlerinden birisi olarak ele alınabilir.¹⁷² Şehir hayatındaki rasyonel planlama ve örgütlenme, toplumsal ilişkilerin bürokratik kurumlar üzerinden yürütülmesi, yaygın eğitim ve öğretim faaliyetleri ile kitle iletişim araçlarının kültürel yapıyı yönlendirmesi gibi faktörler, kişilerin bilinç ve algı kalıplarında değişimin ortaya çıkmasını sağlamaktadır. Böylece kırsal hayatın seyri içinde şekillenen Tanrı, evren, ahiret ile ilgili inançlar; şehir hayatının kendine özgü dinamikleri içinde yeniden yorumlanmaya açık hale gelmektedir.¹⁷³

Geleneksel toplum hayatında tepe noktasında bulunan din, modernleşme ile birlikte ortaya çıkan sekülerizasyon sonucu ferdileşmiş, birçok toplumsal etkilerden uzaklaşarak kendi alanına çekilmiş; kişilerin özel yaşantılarında bir vicdan ve şahsi

¹⁶⁹ Ünver Günay, Harun Güngör, Vahap Taştan, Huzeyfe Sayım, **Ziyaret Fenomeni Üzerine Bir Din Bilimi Araştırması Kayseri Örneği**, Erciyes Üniversitesi Yayınları, Kayseri, 2001, s. 4.

¹⁷⁰ Taş, **a.g.e.**, s. 66.

¹⁷¹ Atay, **a.g.e.** s. 142.

¹⁷² Çelik, **a.g.e.**, s. 87.

¹⁷³ Çelik, **a.g.e.**, s. 89.

seçim haline gelmiştir.¹⁷⁴ Günümüzde din, dış denetim odaklı ve dış kaynaklı olmaktan çıkıp iç denetim odaklı ve iç kaynaklı bir yaşam biçimi haline gelmeye başlamıştır. Dolayısıyla din, toplumları etkilemek için kullanılan bir araç değil çok, bireyin hayatına yön veren bir değer olmaya başlamıştır.¹⁷⁵ Söz konusu süreç, Batı’da Reform ve Aydınlanma düşüncesinin dolayısıyla modernitenin getirdiği bir toplumsal fenomen olarak kabul edilmiş ve dinsel bireycilik kavramıyla açıklanmaya çalışılmıştır. Dinsel bireycilik, inançlı bireyin araçlara ihtiyacının olmadığı, kişinin Tanrı ile kendi bildiği şekilde ve kendi çabalarıyla ilişki kurmaya hak ve görevinin olduğunu ifade etmekte olan bir kavramdır.

Dinsel bireyciliğin temelinde bireylerin manevi eşitliği ve dinsel murakabe olmak üzere iki fikir bulunmaktadır. Bireylerin manevi eşitliği, Tanrı’nın huzurunda her bireyin eşit sorumluluğa sahip olması anlamına gelmektedir. Hristiyan teolojisinde Tanrı’nın her bir kulunu ayrı ayrı sevmesine göndermede bulunmaktadır. Bireylerin bu düşüncüyü benimsemeleri dinsel bireycilik tutumunu benimsemelerini kolaylaştıracaktır.¹⁷⁶ İkinci temel fikir ise inananların her yerde kendilerinin din adamı olmaları esası üzerine kuruludur. Dinsel murakabe, inancın mistik boyutu ile ilgilidir. Burada dinin yorumlanmasında keyfiyet söz konusu değildir. Kişi kendisini Tanrı’nın huzurunda hissederek sürekli öz-denetim ve kendi kendini muhasebe altında tutma duygusu içerisinde davranmaktadır.¹⁷⁷

Taş’ın Üniversite Gençliğinin Dindarlık Kriterleri’ni belirlemeye yönelik geliştirdiği tipolojide Modern/hümanistik dindarlık tipi bu açıdan değerlendirilebilir. Modern/hümanistik dindarlık, birtakım evrensel ahlaki değerlerin önemsendiği, dini otorite olarak kabul edilen kişilere bağlanmanın zorunluluk taşımadığı, inancın temel gösterge olduğu, dindeki kurallara uymanın ve dini ritüelleri yerine getirmenin ikinci plana alındığı, hümanist yaklaşıma sahip bir dindarlık anlayışıdır.¹⁷⁸ Bu bağlamda araştırmada Türk toplumunun hac algısını ölçümlemeye yönelik geliştirilen son ideal tip kişisel dönüşüm odaklı hacdir. Kişisel dönüşüm odaklı hac algısı, toplumda kabul ve itibar görme amacından ve hurafelerle karışık faydacı hususlardan uzak, ibadetteki

¹⁷⁴ Günay, **a.g.e.**, s. 360.

¹⁷⁵ Kayıklık, **a.g.m.**, s. 170.

¹⁷⁶ Mehmet Süheyl Ünal, **Dinsel Bireycilik**, Açılım Kitap, İstanbul, 2011, s. 64.

¹⁷⁷ Ünal, **a.g.e.**, s. 64-65.

¹⁷⁸ Taş, **a.g.e.**, s. 64.

kuralların ikinci planda; ancak ahlaki açıdan değişimin öncelikli olduğu hac tipine karşılık gelmektedir.

İKİNCİ BÖLÜM

DİNLERDE HAC

1.YAHUDİLİKTE HAC İBADETİ

İbranice’de bayram anlamına gelen hac sözcüğü “bir şeyin etrafında dönmek, dolanmak” manasındaki “hvg” kökünden türemiştir. Tevrat bütün Yahudi erkeklerini yılda üç defa Kudüs’te Yahve’nin huzurunda bulunmaya mecbur etse de Yahudilikte hac ibadeti, Kudüs’teki Mabel’in varlığını sürdürme şartına bağlanmıştır. Ayakta olduğu günlerde Kudüs’teki mabedi ziyaret etmenin zorunlu olduğu üç bayram; Pesah, Şavuot ve Sukot’tur. Bu bayramlarda hac maksadıyla Kudüs’e gitmek, reiya (görünüş) olarak adlandırılmaktadır.¹⁷⁹

Mabel’in Yahudiler nezdindeki öneminin kavraması tarihsel kökenlerine inmeyle yakından ilişkilidir. Tanrı’nın iradesiyle Yahuda soyundan gelen Hz. Davut, yeni İsrail kralı olarak kutsandığında, bağlı bulunduğu güneydeki Yahuda ile kuzeydeki İsrail bölgelerine ait kabileleri tek bir merkez etrafında toplayarak büyük bir krallık oluşturmuş ve Kudüs’ü de bu krallığın merkezi yapmıştır. Davud’un ölümünden sonra yerine geçen oğlu Süleyman ise Kudüs’te Yahudiliğin odak noktası haline gelen ve “Bet Hamiktaş” olarak bilinen Süleyman Mabeli’ni inşa etmiştir. Mabelin inşa edilmesiyle birlikte, Yahudi dini geleneği çerçevesinde dua, kurban ve festival gibi dinsel uygulamalar artık burada icra edilmeye başlanmış ve Mabel Yahudi dini yaşamının merkezi olmuştur. İki kableden oluşan ve “Yahuda” olarak adlandırılan Güney Krallığı ve Mabel, M.Ö. 586’da Babilliler tarafından yıkılmış, Yahudiler Babil’e sürgün edilmiştir.¹⁸⁰

Mabelin yıkılmasından sonra Kudüs’te hac bayramları yapılmamıştır. Yüzyıllık sürgünden sonra, M.Ö. 515 yılında Mabel’in tekrar inşasıyla Kudüs yeniden hac merkezi haline gelmiştir.¹⁸¹ Ancak, M.S. 70’de İkinci Beyt-i Mukaddes’in Romalılar tarafından yıkılmasıyla Yahudiler tekrar sürgün edilmiş ve hac bayramları yapılamaz olmuştur. Bu süreçte Kudüs’e gidemeyen Yahudiler, hac geleneğini sembolik de olsa bulundukları ülkelerde, evlerinde ve sinagoglarda

¹⁷⁹ Özen, a.g.e., s. 191.

¹⁸⁰ Aydın, a.g.e., 294.

¹⁸¹ Mehmet Bayyigit, **Sosyo-Kültürel Yönleriyle Türkiye’de Hac Olayı**, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 1998, s. 28-29.

kutlamışlar, haccın seremonilerini sürdürmüşlerdir. Bu dönemde, Kudüs'ten başka kutsal hac merkezlerinin ortaya çıkmaya başladığı görülmektedir.¹⁸² Dolayısıyla Yahudilikteki hac mekânlarını üç grupta ele almak mümkündür. İlki Kudüs ve çevresinde oluşmuş, tarihi özelliğe sahip mekânlar; ikincisi genelde Celie'de bulunan Talmud ve Kabala'da adı geçen bilgelerin mezarları; üçüncüsü ise Diaspora (Filistin dışında Yahudilerin yaşadıkları yerler) bilgelerine ve azizlerine adanan İsrail'in çeşitli bölgelerindeki merkezlerdir.¹⁸³ Mabed modelinde inşa edilen Sinagoglar ise kutsal topraklardan yoksun kalan Yahudiler için bir araya toplandıkları, ibadet ettikleri ve belirli günleri kutladıkları ibadet yerleri olmuştur.¹⁸⁴

İsrail Devleti'nin kurulmasıyla Kudüs Yahudiler için yeniden hac merkezi haline gelmiştir. Yahudilik tarihi boyunca ortaya çıkan kral, peygamber ve velilerin kabirlerinin ziyaret edilmesi yaygın olsa da daha değerli ve saygın kabul edilen, Kudüs'teki Süleyman Mabedi'nin ayakta kalan, "Batı Duvarı" ya da "Ağlama Duvarı"dır. Bunun dışında hac bayramları sembolik olarak evlerde ve sinagoglarda kutlanmaktadır.¹⁸⁵

Şu halde Yahudilikte hac, Pesah (Mayasız Ekmek, Fısıh), Savout (Haftalar) ve Sukot (Haymeler) bayramlarında Süleyman Mabedi'nde yapılmaktadır. İsrailoğullarının yılda üç defa Kudüs'teki Beyt-i Mukaddes'e (Süleyman Mabedi) yapmaları gereken bu ziyaret erkeklere farz kılınmış, daha sonra garip, öksüz ve dul kadınların da katılabilecekleri beyan edilmiştir.¹⁸⁶ Sağır ve dilsizler, herhangi bir emri icra etmeye mecbur olmayan çocuklar, cinsiyeti şüpheli olanlar, çift cinsiyetli olanlar, kadınlar, tamamen hür olmayan köleler, topallar, körler, hasta ve yaşlılar ve ayaklarıyla Kudüs'e gidemeyenler, yolculuktan muaf tutulmuşlardır.¹⁸⁷

Bunlardan Sukot; (Çardak Bayramı) sekiz gün süren tarım bayramıdır. Mısır için hasat dönemine denk gelen bu bayram Yahudi dini geleneğinde, Mısır'dan çıkış sırasında çölde geçirilen günlerle ilişkilendirilmiştir. Dolayısıyla Yahudi aileleri, evlerinin önüne veya balkonlarına atalarının çöldeki yaşamları sırasında kaldıkları

¹⁸² Bayyigit, **a.g.e.**, s.29.

¹⁸³ Harman, **a.g.m.**, s. 383.

¹⁸⁴ Abdurrahman Küçük, Günay Tümer, Mehmet Alparslan Küçük, **Dinler Tarihi**, Berikan Yayınevi, Ankara, 2014, s. 358.

¹⁸⁵ Bayyigit, **a.g.e.**, s.29-30.

¹⁸⁶ Esma Sayın, **Haccın Kalbine Yolculuk**, Nesil Yayınları, İstanbul, 2012, s. 76-77.

¹⁸⁷ Harman, **a.g.m.**, s. 384.

çatıları sembolize eden defne yapraklarıyla süslenmiş çardaklar yapmakta ve yedi gün boyunca burada kalmaktadırlar.¹⁸⁸ Fısıh/Pesah ise Mısır esaretinden kurtuluşun anısına kutlanmakta ve sekiz gün sürmektedir. Mayasız Ekmek Bayramı olarak da adlandırılan bu günde, evlerde maya ve mayalı yiyecek bulundurulması ve tüketilmesi yasaktır. Şavuot Bayramı da buğday hasadının yapıldığı Mısır'dan çıkışta, elli gün sonra Sina'da Tevrat'ın Musa'ya verilmiş anısına kutlanmaktadır.¹⁸⁹ Yahudiler tarafından kutlanan bu üç bayram, Kenaniler tarafından da zirai bayramlar olarak kutlanmıştır. Yerleşik hayat yaşayan çiftçilerin bayramı olan Şavout Yahudiler tarafından Filistin'e girişten sonra benimsenmiştir. Sukot Yahudilerin Kenan'a yerleşmesine kadar kurumsallaşmamıştır.¹⁹⁰

Başlangıçta İsrail kabilelerinin, bulundukları her yerde takdimlerini Yahve'ye sunmak için çöldeki seyahatleri sırasında yanlarında küçük bir çadır taşıdıkları ve bunu Yahve'nin kendi aralarında bulunuşunun (sekine) bir sembolü olarak konakladıkları yerin merkezine kurdukları bilinmektedir. Daha sonra Kral Süleyman'ın, Kudüs'teki Mabet'i yapmasıyla burası Yahudi dininin merkezi haline gelmiştir. Ayrıca Mabet Yahve'nin kendi adına tahsis ettiği bir mekandır. Bu yüzden de O'nun Mabet'in içindeki derin, karanlık ve gizli odada (kudüsülakdes) özel bir tarzda hazır bulunduğu inanılmaya başlanmıştır. Zamanla da Yahve'ye ibadet eden kişinin, yalnız Kudüs'teki Mabet'de O'na bir kurban takdim edebileceği anlayışı hakim olmuştur.¹⁹¹ Sözü edilen üç bayramda eli boş gidilemeyeceğinden Rabbin verdiği berekete göre herkesin elinden geldiği kadar takdime getirmesi emredilmiştir.¹⁹² Söz konusu takdime "sungu" adı verilmektedir.¹⁹³

Rivayete göre; Beyt-i Mukaddes'in inşası sırasında her kesimin desteği sağlanmış; yöneticiler, zenginler Mabet'in birer duvarını yapmışlardır. Geriye kalan Batı Duvarı'nın yapımına da işçiler ve çiftçiler de katılmış, alın teri ve gözyaşı ile duvarı tamamlamışlardır. Sözü edilen duvarın hala ayakta kalabildiğine

¹⁸⁸ Aydın, **a.g.e.**, s. 338.

¹⁸⁹ Aydın, **a.g.e.**, s. 339-340.

¹⁹⁰ Ali Erbaş, "İslam Dışı Dinlerde Hac", **Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Sayı 5, Sakarya, 2002, s. 107.

¹⁹¹ Ahmet Güç, **Dinlerde Mabet ve İbadet**, Düşünce Kitabevi, Bursa, 2011, s. 114.

¹⁹² Harman, **a.g.m.**, s. 383.

¹⁹³ Bayyigit, **a.g.e.**, s.28.

inanılmaktadır.¹⁹⁴ Mabel'in yıkılışı sebebi olarak da, İsrail'in günahları ile onun kirlenmiş olması ve bunun üzerine Yahve'nin inayetinin orayı terk etmesi gösterilmiştir.¹⁹⁵

Yahudilikte yenilenme ve manevi enerjinin ortaya çıkması olarak algılanan hac, günahların bağışlanması için de bir vesile teşkil etmektedir. Hac kâinatın yaratıcısı olan Allah'a yapılan kutsal bir yolculuktur.¹⁹⁶ Aynı zamanda bu tür ziyaretlerin talihsizliklere iyi geleceğine inanmaktadırlar. Dolayısıyla hac mekânları; duaların edildiği, adak adandığı ve dileklerin kâğıda yazıp bırakıldığı yerlerdir. Ağlama Duvarı dışındaki ziyaret merkezlerinde azizlerden şefaathçi olmaları istenmektedir.¹⁹⁷ Yahudiler Sukot bayramında, şeytanları püskürtmek için koçboynuzundan yapılmış olan şofar isimli bir enstrümanın sesiyle toplanmakta; suyun yanına gelerek gayesi insanları günden kurtarmak olan taşlık ayinini ifa etmektedirler. Bu ayinle günahın suyun dibine atıldığına inanmaktadırlar.¹⁹⁸

2.HİRİSTİYANLIKTA HAC İBADETİ

Hristiyanlıkta hac, Hz. İsa'nın hayatına ait hatıraların bulunduğu kutsal yerlere yapılan yolculuktur.¹⁹⁹ Bu dinin ilk kaynağı olan Yeni Ahit metinlerinde hac ile ilgili açık ifadeler rastlanmamakla birlikte Hristiyan ilahiyatçıların manevi yolculuk diye tanımladıkları hac, İsa'nın bizzat kendisini takip etmek manasını taşımaktadır. Hz. İsa'nın bir öğrencisine hitaben kullandığı "Benim ardımca gel" sözü bu manada en dikkat çekici örnek olarak gösterilmektedir. Ayrıca İsa'nın "Ben Yol'um, Hakikat'im, Hayat'ım. Benim aracılığım olmadan hiç kimse Baba'ya gelmez" sözünden hareketle bu kanaate varılmıştır.²⁰⁰

İlk Hristiyanlar, Hz. İsa'ya ait olan yerleri, ferdi ibadetler dışında, ziyaret etmemişlerdir. Fakat, kutsal mekanları ziyaret asıl III. yüzyıldan itibaren yayılmış; birçok Hristiyan Hz. İsa'ya ait yerleri (Betlehem, Kudüs) ve hayatına ait izleri araştırmaya yönelmişlerdir. Hz. İsa'dan üç yüzyıl sonra başlayan bu hac ziyaretleri

¹⁹⁴ Küçük,Tümer, Küçük, **a.g.e.**, s. 358.

¹⁹⁵ Güç, **a.g.e.**, s. 118.

¹⁹⁶ Harman, **a.g.m.**, s. 384.

¹⁹⁷ Harman, **a.g.m.**, s. 384.

¹⁹⁸ Erbaş, **a.g.m.**, s. 109.

¹⁹⁹ Bayyigit, **a.g.e.**, s 30.

²⁰⁰ Erbaş, **a.g.m.**, s. 110.

kilise mensupları arasında tartışmalara neden olmuştur. Kimisi bu ziyaretlere, dini duyguları arttıracığı için olumlu yaklaşırken, kimisi de dinlerinde böyle bir uygulama olmadığı için karşı çıkmıştır. Kilise mensupları arasında her ne kadar hac olayıyla ilgili tartışmalar bir neticeye bağlanamamış olsa da hac ziyaretlerinin kiliseyi güçlendireceği kanaatinden hareketle Kudüs'ün ele geçirilmesi için Haçlı Seferleri başlatılmıştır. Ancak Kudüs'ün Müslümanlardan alınamaması üzerine Roma Katolik Kilisesi Kudüs'e alternatif olarak, hac merkezlerini Roma'ya çevirmeye çalışmıştır. XIII. Yüzyılda, Hz. İsa'nın yaşadığı yerler ve Kudüs'ten sonra Roma'daki kutsal mekanların ziyareti de gelişmiştir. Böylece Roma ikinci önemli ziyaret merkezi haline gelmiştir.²⁰¹

Hristiyanlığın başlangıcında, Yahudilikte olduğu gibi Kudüs'teki Mabed ziyaret edilmiştir. Ancak İsrailoğulları için bu mabedi senede üç defa ziyaret şart iken, Hristiyanlıkta hac kolektif bir görev olmaktan çok dindarlığın ferdi ihtiyaçlarını yerine getirmek için yapılan bir seyahat niteliğindedir. Hristiyanlıkta bir kimsenin hac yapması için muayyen bir zaman olmasa da Kudüs'e gidiş genellikle geç yaşlarda gerçekleştirilmektedir. Kudüs'e varan kişi artık hayatında önemli bir işi yerine getirdiğini hissetmekte, Hz. İsa'nın ölüp dirildiği yerde ölmeyi arzulamaktadır. Hac bir Hristiyan'ın kurtuluşa ermesi, ilahi varlıkla temas kurması, tabiatüstü güçten inayet elde etmesi anlamını taşımaktadır. Kudüs'e yapılan haccın yanı sıra manastırda yaşayan rahipleri, azizlerin ve şehitlerin mezarları üzerine yapılmış kiliseleri, İsa'nın doğduğu mağara ve çarmıha gerildiği bölgeyi ziyaret etmek bir tür hac olarak kabul edilmektedir.²⁰² Önceleri Hristiyanlıkta hac, günahkârların günah çıkarma sonucunda, günahlarına bir kefaret olmak üzere bu dünyada takdir edilen bir çeşit cezayı yerine getirmektir. Bu nedenle modern ulaşım araçlarının bulunmadığı dönemlerde, kıldan yapılmış bir gömlek giyilerek yapılan bu ritüelin meşakkatli arttırılmıştır.²⁰³

Filistin'in Müslümanların eline geçmesi üzerine Avrupa'da yeni hac merkezleri ortaya çıkmaya başlamıştır. Roma'da iki büyük havarinin (Petrus ve Pavlus) ve İmparatorluğun Hristiyanlara karşı baskısının sonucunda şehit edilen

²⁰¹ Bayyigit, **a.g.e.**, s.31-32.

²⁰² Harman, **a.g.m.**, s. 384.

²⁰³ Harman, **a.g.m.**, s. 385.

azizlerin cesetlerinin Avrupa’da bulunması sonucu burası diğer merkezlere göre daha çok ilgi görmeye başlamıştır. Avrupa’da ilk hac merkezleri azizlere ait kutsal eşya ve kalıntıları ihtiva eden mezarlar, ikinci tür ise Meryem’e ait “Siyah Meryem Ana” denilen mucizevi heykele veya tabloya saygı üzerine kurulan hac yerleridir. Bunların renklerinin siyah olması, uzun yıllar düşman eline geçmesin diye toprak altına saklanmalarına bağlanmaktadır. Yerlerinin de çoğunlukla bir rüya ile papaz, rahibe ya da halktan birine bildirilmiş olduğuna inanılmaktadır. Günümüzde Avrupa’da hac maksadıyla en çok ziyaret edilen yer Güney Fransa’daki Lourdes’dur. Tıbbın tedavi edemediği hastalıkları nehrin kenarında yapılmış özel banyoları ile iyileştirdiğine inanılan bu yer yılda yaklaşık 5 milyon kişi tarafından ziyaret edilmektedir. İkinci sırayı 4 milyon kişi ile Portekiz’deki Fatima almaktadır.²⁰⁴ İspanya’da Santiago de Compostela, havarilerden Büyük Yakup’a atfedilen önemli bir hac merkezidir. Kudüs, Roma ve Santiago de Compostela olmak üzere dünyada üç hac merkezini ‘mukaddes sene’ dolayısıyla ziyaret edenlere Katolik kilisesince endüljans verilmektedir.²⁰⁵

Hristiyan hac uygulamaları Ortaçağ’ın sonuna doğru eleştirilmiş, bazı yazarlar hac olgusunun Batı’da bir din anlayışından kaynaklandığını ifade etmişlerdir. Katolikler ise, reformcuların putperestlik ve boş inançlarla eşit gördükleri bu uygulamaları savunarak onlara karşı çıkmışlardır. Reform karşıtı prenslerin bizzat kendileri bu tapınakları hac niyetiyle ziyaret etmişler ve görkemli yeni tapınaklar inşa ederek hacıları buralara gelmeye teşvik etmişlerdir. Amerika’nın keşfedilişi; Katolik Kilisesi’ne, Kuzey Avrupa’nın kaybolan nüfuzunu tekrar yakalama imkânı sağlamıştır. Aydınlanma Çağı’nın popüler dini uygulamalara değer vermemesiyle hac, Avrupa’daki değerini bir miktar kaybetmiş; kutsal olarak kabul edilen sayısız tapınak önemini yitirmiştir. Söz konusu anlayış 1815’den sonra dini cemaatler tarafından yeniden inşa edilen yeni mekânlarla yıkılmaya çalışılmıştır.²⁰⁶

Amerika’daki hac merkezlerinin çoğu Hz. Meryem’in görünmesiyle ilgilidir. Söz konusu mekanların kutsallık kazanmasında 16 ve 18 yüzyıllarda bu kıtaya göç eden İspanyollar, Portekizliler ve Fransızların hac telakkileri etkili olmuştur.

²⁰⁴ Harman, **a.g.m.**, s. 385.

²⁰⁵ Sayın, **a.g.e.**, s. 78.

²⁰⁶ Erbaş, **a.g.m.**, s. 116-117.

Özellikle 19 ve 20. yüzyıllarda Avrupa'nın diğer yerlerinden gelen göçlerle birlikte türbe ve hac merkezleriyle ilgili adet ve anlayışlarda farklılıklar ortaya çıkmıştır. Bu dönemde yerlilerin kutsal saydığı mekanların Hristiyanlaştığı görülmektedir.” Anadolu topraklarında da Hristiyan tarihi ya da şahsiyetleriyle bağlantılı ziyaret yerleri vardır. Pavlus ve Petrus'un Hristiyanlığı yaymaya çalıştığı Antakya, Meryem'in yaşadığı Efes ile Demre'de St. Nicholas'ın yaşadığı ve defnedildiği yer en önemli hac merkezleri arasında yer almaktadır.²⁰⁷

Günümüzde Hristiyanlar, Hz. İsa'nın hayatının üç safhasını oluşturan (Noel), Haç'a gerilişi (Yaslı Cuma) ve yeniden dirilişi (Paskalya) hatırasına, Kudüs ve Betlehem'de hac yapmaktadırlar. Bu kutsal mekânların yanı sıra, ilk Hristiyan azizlerinin ve diğer din büyüklerinin mezarlarının bulunduğu Roma ziyaret edilmektedir.²⁰⁸

Ortodoks Hristiyanlığa bağlı olan Gagauzlar da hac için Kudüs'e gitmektedirler. Ancak bu kesimin inançlarında diğer pek çok dinin etkisi hakimdir. Örneğin, Hristiyanlığın temel prensiplerine aykırı olarak, kurban kesmekte ve ziyareti senenin her mevsiminde gerçekleştirmektedirler. Hacca gideceklerin zengin olmaları, katil olmamaları ve borçsuz olmaları gerekmektedir. Kilise, hacca gidenleri büyük törenlerle uğurlamakta ve aynı şekilde karşılamaktadır. Bu ibadeti yapan erkeklere hacı, kadınlara hacıka denmektedir.²⁰⁹

Rus hacılar da, Kudüs'e beyaz kefen götürerek Hz. İsa'nın vaftiz olduğu Ürdün nehrinde bu kefenlerine sarınarak yıkanmaktadırlar. Diğer Doğu Hristiyanları ise beyaz kefenleri Hz. İsa'nın çarmıha gerildiği cuma günü onun mezarına koymaktadırlar. Genelde gruplar halinde Kudüs'e gidip dönen hacılar, dönüşlerinde bu görevleri tamamladıkları için kilisede şükran duaları yapılmakta, Kudüs'ten getirdiklerini dağıtmaktadırlar.²¹⁰

Hac için kutsal mekanı ziyaret eden bir Hristiyan, ibadeti birkaç farklı şekilde yerine getirmektedir. “Bedeni dua” Bunları dört madde altında ele alınacak olursa ilki bedeni duadır. Bedeni dua; yüzüstü yere kapanma, elleri çapraz bağlama

²⁰⁷ Harman, **a.g.m.**, s. 385.

²⁰⁸ Sayın, **a.g.e.**, s. 79.

²⁰⁹ Bayyigit, **a.g.e.**, s.32.

²¹⁰ Sayın, **a.g.e.**, s. 78.

gibi hareketlerden oluşmaktadır. Sessiz tövbede bulunma, çıplak ayakla ağır ağır dizler üzerine çökerek yapılmaktadır. Bunlar dışında suya temas ederek ve ayak egzersizlerini çoğaltarak Tanrı'nın rızasını kazanmak için yapılan ritüeller mevcuttur.²¹¹

3.DİĞER DİNLERDE HAC İBADETİ

Bütün dinlerde kutsal mekanlar ve bu mekanlara ziyaret söz konusudur. “Yakındoğu’da M.Ö. II. binyıldan itibaren hac yerlerinin özellikle vahalarda ve şehir kültürünün bulunduğu yerlerde teşekkül ettiği görülmektedir. Hititler’de kral, başrahip sıfatıyla her yıl kış mevsiminde krallığın büyük ibadet merkezlerini ziyaret etmiştir. Ziyaret esnasında hem güzergah hem de ifa edilecek merasimlerin ayrıntılı düzenlendiği tespit edilmiştir. T’ai-shan, Hua-shan, Heng-shan, Non-yu-shan ve Sung-shan dağları Eski Çin’de bilinen ilk hac merkezleridir. Buraya yalnız Çin’den değil Japonya, Moğalistan, Mançurya, Orta Asya ve Hindistan’dan hacılar gelmektedir. Hacılar, on-on beş kişilik gruplar halinde meditasyon yapar, sadece bitkilerle beslenir, uzun yolculuk esnasında tövbe ederler ve hac mahallelerine vardıklarında yıkanıp tapınağa girerler; eve dönünceye kadar ibadet ve riyazete devam ederlerdi.²¹² Eski Yunanlılarda Apollon’un Delfi’deki, Zeus’un Dodana’daki mabedi, Eski Mısır’da Siwa vahasındaki Amon tapınağı birer hac merkezidir. Bütün tarihi ve arkeolojik veriler, aslında her dinin ibadet esasları arasında haccın varlığına işaret etmektedir.²¹³

Japon inançlarına göre dağlar tanrıların yurdudur ve bundan dolayı yüzyıllardır hac merkezleri olmuştur. Milattan sonra VIII yüzyıldan itibaren Budistler ibadet mekânları olarak dağların tepelerini ziyaret edilmiştir. Japon geleneğinde hem Şinto’ya hem de Budizm’e ait çeşitli hac merkezleri vardır.²¹⁴ Tibet bölgesinde de dağlar, yeryüzüne inmiş ilk atanın merdiveniyle özdeşleştirilmektedir. Diğer yandan kutsal dağlar; “ülke tanrıları” veya “yerin

²¹¹ Erbaş, **a.g.m.**, s. 119.

²¹² Sayın, **a.g.e.**, s. 74-75.

²¹³ Bayyigit, **a.g.e.**, s.27.

²¹⁴ Harman, **a.g.m.**, s. 383.

efendileri” Göğün Direkleri” veya “Yerin Çivileri” olarak kabul edilmektedir. Mezarların ya da tapınakların yanına dikilen direkler de aynı işlevi görmektedir.²¹⁵

Şintoizm’de hac merkezi olarak kabul edilen İse’ye hasat mevsimi, yıl içerisinde arınma mevsimleri olmak üzere toplamda yılda üç defa hac yolculuğu yapılmaktadır Ayrıca bedenen ve manen temizlenme amacıyla mahalli mabetlerde ve nehir kenarlarında yapılan arınma hacları vardır. Bu ritüeller, vücuda su serpildikten sonra, üzerinde ayinde bulunanların kirliliğini temsil eden lekelerin bulunduğu küçük bir heykelcik suya atılarak yapılmaktadır. Bu arada kötü güçlerin müdahalesini önlemek amacıyla çeşitli arınma duaları okunmakta ve ayin heykelciliğin üzerindeki lekeler suda temizleninceye kadar devam etmektedir.²¹⁶

Buduzim’de Hinduizm’de olduğu gibi birçok kutsal mekan vardır. Buda’nın kendisi ölümünden önce dört büyük hac yeri tavsiye etmiştir. İlki Buda’nın doğum yeri olan Lumbini Parkı, diğeri Bodhi Gaya’daki Uyanış yeri, üçüncüsü Buda’nın uyanış sonrası ilk vaazını verdiği yer Benares Parkı, dördüncüsü Nirvana’ya ulaştığı Kusanagara’dır²¹⁷ Budistler, yol üzerindeki bütün kutsal yerleri ziyaret ederek hac merkezine ulaşmaktadır. Budizm’deki hac geleneğinin en karakteristik özelliği Buda’nın hatıralarının saklandığı Stupaların veya diğer kutsal yerlerin etrafında saygı ile dönmektir. Tavaf, kutsal nesneler sağ tarafa alınarak onların etrafında dönmekle gerçekleştirilmekte, bu esnada yiyecek ve içecek takdiminde bulunulmakta ve Buda’nın öğretileri düşünülerek meditasyon uygulanmaktadır. Tavaf, saat yelkovanı yönünde hareket edilerek yerine getirilmektedir.²¹⁸

Hac ibadeti Hindu dinsel yaşamında önemli bir yere sahiptir. Zira bağlı olunan ilahı ve ilahları memnun etmek, maneviyatı arttırmak ve ebedi mutluluğu elde etmek için kutsal yerleri ziyaret etmek son derece önemlidir. Binlerce kutsal mekanın bulunduğu Hindistan’da, Hindular hayatlarında en az bir defa kutsal kabul edilen yerlerden birini ziyaret etmeye çalışmaktadırlar. Hinduizm’de kutsal yerlerin çoğu Ganj Nehri’nin kenarında yer almaktadır. Ganj Nehri ve buradaki Benares şehri Hinduların en önemli hac merkezlerindendir. Bu şehirde ölmek ve Tanrı Şiva’nın cennetine girmek Hinduların yegane arzusudur. Hatta ölünün naşı yakılmak üzere

²¹⁵ Eliade, **a.g.e.**, s. 299.

²¹⁶ Küçük, Tümer, Küçük, **a.g.e.**, s. 127.

²¹⁷ Bayyigit, **a.g.e.**, s.37-38.

²¹⁸ Küçük, Tümer, Küçük, **a.g.e.**, s. 306.

uzak yerlerden buraya getirilmektedir. Ganj nehrinde yıkanmak beden ve ruhen temizlenmenin yanında en büyük sevap ve kefarettir sayılmaktadır.²¹⁹ Ayruca Hindular her on iki yılda bir bu nehirlerin suyunun kişileri manevi olarak temizleyen şerbete dönüştüğüne inanmaktadırlar. Kumha Mela diye adlandırılan bu yıkanma festivali yaklaşık 15 milyon insanı bir araya getiren dünyanın en kalabalık hac törenidir.²²⁰

Hinduizm’de hacıya bir köylü ya da kendi köyünde özgürce sofuluk hayatı yaşayan bir sanatkar gözüyle bakılmaktadır. Mesleğine ya da iş durumuna göre senede bir sefer veya daha fazla, iş sıkıntılarında, aile kaygılarından ve kast kurallarından uzak bir hayatı teneffüs etmek için birkaç günlüğüne hac merkezi olarak kabul edilen yerlere doğru hac yolculuğuna çıkılmaktadır. Milyonlarca Hindu yaşlandıkları ve kötürümleştikleri zaman karınları üzerinde sürüne sürüne hac ibadeti yapmakta ve son nefeslerini Ganj nehrinin kıyılarında alarak birdenbire Şiva’nın cennetine kavuşmayı arzu etmektedirler.²²¹

Hindular, hacca aileleri ya da tek başlarına genellikle de yaya olarak gitmektedirler. Yolda; devamlı olarak ilahiler söylenmekte, tesbih çekilerek dua edilmektedir. Kutsal yere girmeden önce de şehir dışındaki hacı evlerinde bir gece geçirilmekte; sert bir yatakta yattıktan sonra sabah erken kalkılarak ilahiler eşliğinde şehre doğru hareket edilmektedir. Şehre girdiklerinde yüz üstü yere kapanılır ve yerden toprak alınarak kafalara dökülür sonra yerden kalkarak günahlardan arınmak amacıyla Ganj Nehri’ne gidilir ve orada yıkanılır. Yıkandıktan sonra kutsal nesnelerin etrafında tavaf edilir. Tavaf, güneş tam tepe noktasındayken yapılır. Günahları tuttuğuna inanılan saçlar, tepede bir tutam hariç olmak üzere tıraş edilir. Hac ibadeti bittikten sonra hac işareti olarak vücutlara dövme yapılır.²²²

4.İSLAM’DA HAC İBADETI

İslam’da hac ibadeti Müslümanlar tarafından kutsal kabul edilen Mekke’de gerçekleştirilmektedir. Mekke şehri, Arap Yarımadası’nın kuzeyinde, Batnımekke (Bekke) adı verilen vadi üzerine kurulmuştur. Merkezinde Kâbe’nin yer aldığı bu

²¹⁹ Bayyığıt, **a.g.e.**, s.37.

²²⁰ Aydın, **a.g.e.**, s. 126.

²²¹ Erbaş, **a.g.m.**, s. 103.

²²² Küçük, Tümer, Küçük, **a.g.e.**, s. 218.

şehir, doğu eteğinde Safâ ve Merve tepelerinin bulunduğu Ebûkubey's, batıda Kuaykîân, güneydoğuda Sevr, kuzeydoğuda Hira ve Sebîr dağlarıyla çevrilidir.²²³

Çöl karakterli bir araziye sahip olan Mekke şehri Kur'an-ı Kerim'de; ekin bitmeyen vadi, yeryüzündeki bütün yerleşim birimlerinin merkezi ve Müslümanların kiblesi sayılması sebebiyle Ümmûlkurâ gibi isimler almıştır. Bunun yanı sıra, güvenli yer ve dönüş yeri anlamlarında kullanılmıştır. Kur'an-ı Kerim'de "şehirlerin anası" olarak vasıflandırılmasından dolayı ilk dönem bazı İslam coğrafyacıları dünyayı, Mekke'yi merkez alacak şekilde tasarlamıştır.²²⁴ Rivayete göre Allah gökleri ve yeri yarattığı gün Mekke'yi "harem" kılmıştır. İslam inancına göre; zararlı olanlar dışındaki canlıların öldürülmesi, bitki örtüsüne zarar verilmesi, her türlü günahın bu topraklarda yasak olmasından dolayı Mekke ve çevresi Harem adını almıştır.²²⁵

Sözlükte "kastetmek ve yönelmek" anlamında kullanılan hac; fıkıh terimi olarak Mekke şehrindeki Kâbe'yi ve etrafındaki kutsal sayılan belirli yerleri, belirli vakit içinde usulüne uygun olarak ziyaret etmektir. İslam'ın beş temel ibadetlerinden biri olan hac, hicretin 9. yılında farz kılınmıştır.²²⁶ Burada bahsi geçen belirli mekanlar Kabe ve Arafat Dağı'dır. Ziyaret Tavafı ve Arafat Vakfesi haccın en önemli ritüelleridir. Ki bu ibadetleri gerçekleştirmeyen kişi hac ibadetini yapmış sayılmamaktadır.²²⁷ Kurban Bayramı'nın arifesinde Arafat Dağı'nda yapılan vakfeden sonra, Mekke'deki Kâbe ziyaret ve tavaf edilmektedir.²²⁸ Hac; maddi imkana sahip, bedenlen sağlıklı olan ve oraya yol bulabilen kadın erkek her Müslüman'ın ömründe bir defa yerine getirmesi gereken bir ibadettir.²²⁹ "*Orada apaçık nişaneler, (ayrıca) Makam-ı İbrahim vardır. Oraya giren emniyette olur. Yoluna gücü yetenlerin o evi haccetmesi Allah'ın insanlar üzerine bir hakkıdır. Kim inkar ederse bilmelidir ki, Allah bütün âlemlerden müstağnidir.*"²³⁰ ayeti haccın İslam'da farz olduğunun delili olarak gösterilmektedir.

²²³ Ahmet Özel, **Hicaz Albümü Fotoğraflarla Kutsal Topraklar**, TDV Yayınları, Ankara, 2007, s. 9.

²²⁴ Özel, **a.g.e.**, s. 10.

²²⁵ Özel, **a.g.e.**, s. 16-17.

²²⁶ Bünyamin Erul, Ekrem Keleş, **Hacçı Anlamak**, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2007, s. 5.

²²⁷ Tahir Olgun, **Müslümanlıkta İbadet Tarihi**, Akçağ Yayınları, Ankara, 1998, s. 225.

²²⁸ Bayyigit, **a.g.e.**, s.32.

²²⁹ Ahmet Kurucan, **Hacçı Yaşamak**, Işık Yayınları, İzmir, 2009, s.15.

²³⁰ Kur'an-ı Kerim, 3/97.

Kabe'nin inşası Hz. İbrahim tarafından tamamlanınca; kendisine insanları hacca davet etmesi için emir gelmiştir. *“İnsanlar arasında hacı ilan et ki, gerek yaya olarak, gerekse nice uzak yollardan gelen yorgun argın develer üzerinde, kendilerine ait bir takım yararları yakinen görmeleri, Allah'ın kendilerine rızık olarak verdiği kurbanlık hayvanlar üzerine belli günlerde Allah'ın ismini anmaları (kurban kesmeleri) için sana (Kabe'ye) gelsinler. Artık ondan hem kendiniz yiyin, hem de yoksula, fakire yedin. Sonra kirlerini gidersinler adaklarını yerine getirsinler ve Beyt-i Atik'i tavaf etsinler. Bu böyle. Kim Allah'ın hükümlerine saygı gösterirse bu Rabbi katında kendisi için bir hayırdır. Haramlığı size okunanların (bildirilenlerin)dışında bütün hayvanlar size helal kılındı. Artık putlara tapma pisliğinden kaçın, yalan sözden kaçın.”*²³¹ Hz. İbrahim'in bu emre *“Yarabbi, benim sesim nereye kadar gidebilir?”* deyince; buna karşılık *“Seslenmek senden, yetiştirmek benden.”* mealinde bir vahiy geldiği halk arasında da yaygın olarak bilinen bir rivayettir. Bunun üzerine Hz. İbrahim'in Ebu Kubeys Dağı'na çıkarak insanlara hacca çağırdığı, çağrısının da Allah tarafından bütün nesillere ulaştırıldığına inanılmaktadır. Yazgısında bu ibadeti gerçekleştirecek olanlar çağrıya karşılık verecektir.²³² Halk arasındaki “hacca çağrılma” deyiminin buradan geldiği ileri sürülmektedir. Çağrı ile Müslümanlar; kutsal zamanda ve kutsal kabul edilen yerde Allah'ı anmaya, tevhide ve takvaya davet edilmektedir. Bu çağrı Veda Haccı'nda son olarak Hz. Muhammed tarafından yinelenmiştir. Bir Müslüman hacca gidebilecek güç ve imkanı bulabiliyorsa, o bu çağrının doğrudan muhatabıdır ve fazla gecikmeden davete icabet etmesi gerekmektedir.²³³ Burada gücü yetenler ile kastedilenin ne olduğuna ilişkin çeşitli görüşler mevcuttur. İbn-i Ata hacca gücün yetmesini hal ve mal olmak üzere iki şekilde değerlendirmiş; hali olanın bir an önce yola düşmesi gerektiğini, yol için gerekli olan mala yolculuk sırasında ulaşılacağını ifade etmiştir. Haccı gerçekleştirmeye yönelik niyet yoksa; hacca gidebilmek sadece malla gerçekleşmekte; gönüllü olan için fakirlik, bir engel teşkil etmemektedir.²³⁴

Hanefî mezhebine göre; gücü yeten ile kast edilen sağlık ve servet şartıdır. Sağlık ve servet yönünden haccetme imkanına sahip Müslümanların ömründe bir

²³¹ Kur'an-ı Kerim, 22/27, 30.

²³² Olgun, **a.g.e.**, s. 253.

²³³ Erul, Keleş, **a.g.e.**, s. 13.

²³⁴ Veysel Akaya, **Sufi Gözüyle Hac ve Umre**, Erkam Yayınları, İstanbul, 2006, s.30-31.

defa bu ibadeti gerçekleştirmesi gerekmektedir. Beden ve mali imkanların öncesinde hac ibadetiyle yükümlü olmak için Müslümanlık, akıl ve buluğ şartlarını yerine getirmek gerekir.²³⁵ Aynı zamanda bu mezhebe göre yol güvenliğinin olması haccın edasının şartlarındanıdır.²³⁶ Hac ibadetini gerçekleştirecek kişi bakımıyla mükellef olduğu ailesinin geçimine yetecek miktarda paraya sahip olmalı, bu para meşru yollardan kazanılmış olmalıdır.²³⁷

İslam göre hac, Allah’a iman, tevhid inancı, peygamberlere iman, ahiret gibi inanç esaslarını pekiştirmeli; Müslümanlara takva, sabır, sevgi, saygı, eşitlik, fedakarlık, cömertlik vb. ahlaki özellikleri kazandırmalıdır. Hac aynı zamanda insanlığın mazisine bir yolculuk olarak düşünülmektedir.²³⁸ Rivayete göre; Hz. Âdem ve Hz. Havva cennetten kovulduktan sonra birbirlerinden ayrılırlar ve yeryüzünde kaybolurlar. Nihayet Allah’ın onları affetmesi ile Arafat’ta buluşurlar. Hz. Adem, Allah’ın emri ile Kabe’yi ilk defa inşa eder. Tufan’da yıkılan Kabe’nin temelleri Hz. İbrahim tarafından yeniden yükseltilir. Putperestlik ile bozulan tevhid inancı son olarak Hz. Muhammed tarafından yeniden tebliğ edilir. Bu yüzden bir Müslüman, Mekke ile temsil edilen Merkez’e varınca, kendisinin sadece Hz. Muhammed ümmetine mensup olduğunu belirtmekle kalmaz, aynı zamanda Hz. İbrahim ve Hz. Adem’in geleneğine olan bağlılığını da ifade eder. İlk insanın, Allah tarafından affedildiği mekânda (Arafat), bütün günahlarından arındığını düşünür.²³⁹

Hız. Muhammed’in hadisinden yola çıkarak Allah’a iman ve cihaddan sonra hac, en erdemli ibadetler arasında görölmektedir. Yalnız haccın, mebrur yani şuuruna varılarak yapılması gerekmektedir.²⁴⁰ Haccın amacı, Müslüman’a ahirette hesaba çekileceği günü yani mahşeri hatırlatmaktır.²⁴¹ Bu yüzden kişi tüm şirk düzenlerden ve onların taraftarlarından uzak olacağına Allah’ı zikrederek karar vermelidir. Haccın bu temel gayesi “*Hacc-ı ekber (en büyük hac) gününde Allah ve Resûlünden insanlara bir bildiridir: Allah ve Resûlü müşriklerden uzaktır. Eğer tevbe ederseniz,*

²³⁵ İrfan Yücel, **Hac ve Umre, İlmihal I İman ve İbadetler**, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 2011, s. 515-516.

²³⁶ Yücel, **a.g.e.**, s. 517.

²³⁷ Eva De Vitray Meyerovitch, **Mekke İslam’ın Kutsal Şehri**, Çev. Cemal Aydın, Şule Yayınları, İstanbul, 2011, s. 49.

²³⁸ Erul, Keleş, **a.g.e.**, s. 2.

²³⁹ Meyerovitch, **a.g.e.**, s. 44.

²⁴⁰ Muhammed Ali Sıddıki, **Rollerin ve Sembollerin Kazandırdığı İbrahimi Şuur Hac**, Çıra, Yayınları, İstanbul, 2010, s. 11.

²⁴¹ Mustafa İslamoğlu, **Hac ve Umre Yazıları**, Düşün Yayıncılık, İstanbul, 2011, s. 16.

bu sizin için daha hayırlıdır. Ve eğer yüz çevirerseniz bilin ki, siz Allah'ı aciz bırakacak değilsiniz. (Ey Muhammed)! O kâfirlere elem verici bir azabı müjdele!"²⁴² ayeti ile açıklanmaktadır.

Hac yolculuğu ahirete giden son yolculuk gibi düşünülmektedir. Bu yüzden hac yolculuğuna çıkmadan önce çevreden helallik alınır, günahlardan da tövbe edilerek göz arkada kalmayacak şekilde dua ve niyazlarla evden çıkmak gerekmektedir.²⁴³ Hac dönüşü olmayan bir yolculuk gibi düşünülmeli; kişi, sevdiklerini ve sahip olduğu maddi serveti yolculuğa çıkmadan arkasında bırakmalıdır. Dolayısıyla haccın ilk öğrettiği şey terk etmektir.²⁴⁴ İkincisi emanet etme ve güvenme ahlakıdır. Kişi geride bıraktıklarını Allah'a emanet eder ve arkasına bakmaz. Baktığı takdirde bu Allah'a güvenmediğini göstermektedir.²⁴⁵

Tasavvufta seyr kavramı ile manevi yolculuk kast edilmektedir. Allah'a seyr kulun günahkârlıktan Allah'ın isim ve sıfatlarına yöneldiği seferdir.²⁴⁶ Hac yolu, "hayat yolunu" sembolize etmekte; aynı kökten gelen "mahacce" de "geniş ve doğru yol" demektir. Bu yolculuğa çıkan kişi, hayatın bir yol (sırat) , insanın müebbet bir yolcu, ibadetin yol azığı olduğunu fark etmelidir. Yol yolcu içindir. Yolcunun yolda olduğuna dair "delil" gerekmektedir. İşte hac, yolcunun yolda oluşuna dair Allah'a sunulmuş bir kanıt değerindedir.²⁴⁷

İslamiyet'in doğuşu sırasında hac ve umre geleneği, putperestlikle iç içe geçmiş şekilde devam ettirilmiş; hac törenleri panayırlarla bağlantılı olarak sürdürülmüştür. Bahar mevsimine denk getirilen hac ritüelinde Kabe'yi ziyaret, ticari faaliyetler için düzenlenen panayırlar sırasında gerçekleştirilmiştir.²⁴⁸ Hac ve ticaret için Arap Yarımadası'nın birçok yerinden bir sürü halkın Mekke'ye ve çevresine gelmeleri, Mekkelileri imtiyazlı kılmıştır.²⁴⁹ Cahiliye döneminde her kabile kendi özel Tanrı'sına tapmış, ancak başka kabilelerin tanrılarının da kendi bölgelerindeki kudretini tanımışlardır. Araplar, Tanrı'ya ve O'nun bir benliğine inanmakla birlikte

²⁴² Kur'an-ı Kerim, 9/3.

²⁴³ Erul, Keleş, **a.g.e.**, s. 15.

²⁴⁴ İslamoğlu, **a.g.e.**, s. 16.

²⁴⁵ İslamoğlu, **a.g.e.**, s. 28.

²⁴⁶ Sayın, **a.g.e.**, s. 91-92.

²⁴⁷ İslamoğlu, **a.g.e.**, s. 15-16.

²⁴⁸ Ahmet Özel, **a.g.e.**, s. 87-88.

²⁴⁹ Neşet Çağatay, **Başlangıçtan Abbasilere Kadar İslam Tarihi**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1993, s. 85.

putlar, Araplar için bir Tanrı değil; O'na, yaklaşma dua ve istekleri ulaştırma aracı olmuştur.²⁵⁰ Ancak sunular; aynı anda hem yerel tanrılara hem de ona takdim edilmiştir. Bol ücretli tapınak hizmetinin nüfuzlu ailelerin elinde olduğu ve bu görevin babadan oğula geçtiği bilinmektedir.²⁵¹

Hiz. Muhammed'in panayırların kurulduğu mevkiler başta olmak üzere, insanların toplandığı yerlere giderek İslam'ı tebliğ ettiği ifade edilmektedir.²⁵² *"Hac menasikini benden alın, benden gördüğünüz gibi yapın"*²⁵³ hadisine dayanarak İslam'daki hac ibadetinin son şeklini Hiz. Peygamber'in ortaya koyduğu kabul edilmektedir.²⁵⁴ Mekke'nin fethinden sonra ilk İslami hac, Hiz. Ebubekir'in hac emirliğinde ifa edilmiş, bundan sonra Allah'a ortak koşanların (müşrik) hac yapmaları yasaklanmıştır. Hicretin 10. senesinde Hiz. Peygamber ilk ve son haccını yapmış, haccın esaslarını tespit etmiştir.²⁵⁵ Bununla birlikte, hangi ibadetlerin asli ve tali olduğu, terk edildiğinde nasıl telafi edileceği konusu ayrıntılarıyla belirtilmediği için, hac ibadetine ilişkin bazı hususlar tartışmalı kalmış, her bir fıkıh mektebi kendi bakış açısına göre bir değerlendirme yapmıştır.²⁵⁶

Son olarak Kabe'yi ziyaret ile ilgili ibadetlerden biri de umredir. Ziyaret belirli bir zaman ve Arafat vakfesi ile birlikte olursa bu hac ibadetidir. Belirli bir zamana bağlı olmaksızın vakfesiz yapılırsa umre adını almaktadır. Hac ve umreyi birbirinden ayırmak için hac ibadetine, "hacc-ı ekber" (büyük hac), umreye "hacc-ı asgar" (küçük hac) denilmektedir. Umre ibadetinin önemiyle ilgili olarak Hiz. Muhammed'in *"Umre, daha sonraki umreye kadar, ikisi arasında işlenen günahlar için kefarettir. Allah katında makbul haccın karşılığı ise ancak cennettir."*²⁵⁷ ve *"Hac ve umreyi birbirine ekleyin (peş peşe birlikte yapınız); çünkü bunlar körüğün demir, altın ve gümüşteki kiri, pası gidermesi gibi yoksulluğu ve günahları giderir. Makbul bir haccın karşılığı cennettir."*²⁵⁸ şeklinde hadislerinin olduğu kabul

²⁵⁰ Çağatay, a.g.e., s. 79.

²⁵¹ Eliade, *Dinsel İnançlar ve Düşünceler Tarihi Muhammed'den Reform Çağına*, s. 81.

²⁵² Özel, a.g.e., s. 88.

²⁵³ Müslim, "Hac", 310

²⁵⁴ İslamoğlu, a.g.e., s. 50.

²⁵⁵ Bayyigit, a.g.e., s.36-37.

²⁵⁶ Yücel, a.g.e., s. 514.

²⁵⁷ Buhari, "Umre", 1

²⁵⁸ Tirmizi, "Hac", 2

edilmektedir.²⁵⁹ İslam’da hac ve umre, her biri tek başına yapılabildiği gibi, aynı yılın hac ayları içinde, ikisi birbirine bağlı olarak da yapılabilir. Yapılış şekli bakımından üç hac çeşidi vardır. İfrad haccı umresiz yapılan hacdır. Hac ayları içinde, hacdan önce umre yapmayıp, sadece hac niyetiyle ihrama girerek hac ibadeti gerçekleştirilmektedir. Aynı yılın hac aylarında umre ayrı, hac ayrı ihramla ibadet gerçekleştirilirse buna temettu haccı denilmektedir. Kıranda ise umre ve hacca birlikte niyet edilerek tek ihramda hac ibadeti yapılmaktadır.²⁶⁰

Buraya kadar başta Diyanet İşleri Başkanlığı’nın yayınlarında ve hacla çeşitli eserlerde aktarılan ideal hacdan bahsedilmiştir. Şüphesiz bu ritüelin toplumsal görünümü; ilmi hallerde ve hac hatırlarında anlatılanlardan farklılık arz etmektedir. Türkiye’de Diyanet İşleri Başkanlığı hac ibadetine ilişkin ritüellere ait uygulamalarda Hanefî mezhebinin kurallarını esas almaktadır. Toplumun büyük çoğunluğunun Hanefî ekolüne mensup olmasından dolayı çalışmada ritüellere açıklama getirilirken bu mezhep temel alınacak; buna ek olarak hac hatıralarından oluşan kitaplardan yararlanılarak hacca ilişkin ritüellerin; İslam tarihindeki yerine, ilgili rivayetlerine ve sembolik anlamlarına yer verilmeye çalışılacaktır.

4.1.Hacdaki Ritüeller ve Sembolik Anlamlar

4.1.1.İhram

İhram sözlük anlamı itibariyle, “haram etmek, kendini mahrum bırakmak” ve “tazim edilmesi gereken zamana veya mekana girmek ve bunlara saygı göstermek” anlamlarında kullanılmaktadır.²⁶¹ Hac ve umre ibadeti ihrama girmekle başlamaktadır. İhrama girmek için ilk önce beden temizliği yapılır; iki rekat namaz kılındıktan sonra niyet ve telbiyeyle ihrama girilmiş ve yasakları başlamaktadır.²⁶²

İhram, niyet ve telbiyenin hac ritüelindeki amaçlarına ve sembolik değerlerine kısaca değinmek gerekirse; ihram, bazı davranışların hac ve umre sırasında belli bir süre haram kılınmasıdır. İhramda erkekler giysilerini çıkararak izâr ve ridâ denilen dikişsiz iki parça havluya bürünmektedirler. Kadınların ise, günlük kıyafetleri dışında ihram için ayrı bir giysisi yoktur; ihram için sadece yüzlerinin açık

²⁵⁹ Yücel, **a.g.e.**, s. 515.

²⁶⁰ Yücel, **a.g.e.**, s. 548-549.

²⁶¹ Ali Bakkal, “Bin’i Bir Yapan Hareket ve Amaç Birliği Hac”, **Hac**, Diyanet Aylık Dergi, Sayı 251, İstanbul, 2011, s. 12.

²⁶² Yücel, **a.g.e.**, s. 550-551.

olması gerekmektedir.²⁶³ Niyet ise namaz, oruç ve abdest gibi ritüellerde olduğu gibi hac ibadetinin başında gelmektedir. “Allah’ım senin rızanı kazanmak için haccetmek istiyorum. Onu bana kolaylaştır ve kabul buyur.” diyerek hac için niyet edilmektedir.²⁶⁴ İlmihaller özellikle “Ameller niyetlere göredir. Herkese niyet ettiği şey vardır. Öyleyse kimin hicreti Allah ve Resulüne ise, onun hicreti Allah ve Resulünedir, kimin hicreti de elde edeceği bir dünyalığa ise, onun hicreti de o hicret ettiği şeydir.”²⁶⁵ hadisini atıfta bulunarak niyetteki en önemli unsurun samimiyet olduğuna vurgu yapmaktadırlar. Telbiye ise tevhid inancına olan bağlılığın ve Allah’tan başka bir şeye kul olunmayacağının söz ile ifade edilmesidir. Arapça “Lebbeyk Allâhümme lebbeyk! Lebbeyke lâ şerîke leke lebbeyk! İnne’l-Hamde ve’n-Ni’mete leke ve’l-Mülk, lâ şerîke lek!” sözlerinin anlamı şudur: “Buyur Allah’ım buyur! Emrindeyim buyur! Buyur Allah’ım! Senin hiçbir ortağın yoktur. Buyur Allah’ım! Şüphesiz hamd sana mahsustur. Nimet de senindir, mülk de senin. Senin hiçbir ortağın yoktur.” Hac sırasında belli yer ve zamanlarda sesli bir şekilde söylenen bu söz kişinin Allah’ın emirlerine icabet ettiğini gösteren bir eylem olarak kabul edilmektedir.²⁶⁶

Arapça vakit kelimesinden türeyen mikat, tayin edilen vakit, buluşma vakti anlamına gelmektedir ve haccın başladığı yani ihrama girilecek yeri ve zamanı ifade etmektedir. Mahşer günü de insanların Allah’a kavuşma mikadı (vakit) olarak tanımlanmaktadır.²⁶⁷ İhrama girilecek yerler Hz. Muhammed tarafından Zülhuleyfe, Cufhe, Zatürk, Karnülmenazil ve Yelemlem olmak üzere beş noktada belirlenmiştir. Türkiye, Lübnan, Suriye, Ürdün, Filistin, Afrika ülkeleri ve Batı ülkeleriyle Suudi Arabistan’ın bazı kuzey bölgelerinden, doğrudan Mekke’ye gelenler Cuhfe’de ihrama girmektedir. Bu yerlerin mikat olarak belirlenmesi mutlaka o noktada ihrama girileceği anlamına gelmez; söz konusu mevkilerin hizasında bir yerde ihrama girmek de mümkündür.²⁶⁸ Günümüzde hacca genelde uçaklarla gidildiğinden

²⁶³ Erul, Keleş, **a.g.e.**, s. 19.

²⁶⁴ Yücel, **a.g.e.**, s. 551.

²⁶⁵ Tirmizi, “Fedailu’l-Cihad”, 16

²⁶⁶ Erul, Keleş, **a.g.e.**, s. 30.

²⁶⁷ Erul, Keleş, **a.g.e.**, s. 17.

²⁶⁸ Özel, **a.g.e.**, s. 85-86.

Mekke'ye direk gidenler ihrama ülkelerindeki havaalanlarında iki rekat ihram namazı kılarak girmektedirler.²⁶⁹

Harem kavramı ise; sözlükte yasaklanmış, korunmuş, dokunulmaz manasına gelmekte ve haram kelimesi ile eş anlamlı kullanılmaktadır. Tehlikeli olanlar dışında hayvanların öldürülmesi ve bitki örtüsüne zarar verilmesinin haram kılınmış olmasından dolayı Mekke'ye el-Beledü'l Haram, Kabe'ye el-Beytü'l-Haram, çevresindeki mescide ise el-Mescidü'l-Haram denilmiştir.²⁷⁰ Hz. Muhammed, Allah'ın bu beldeyi, yerleri ve göğü yarattığı sırada haram kıldığını ve kıyamete kadar da haram kılacağını belirtmiştir.²⁷¹ Şehrin haremliliğiyle alakalı olarak Hz. Peygamber'in, "Mekke'yi insanlar değil, Allah haram kılmıştır. Allah'a ve ahirete inanan hiçbir mümine orada kan dökmek helal olmaz. Ağaç sökmek de helal olmaz. Eğer biri çıkıp da Resullullah'ın oradaki savaşını göstererek kan dökmeye ruhsat vermeye kalkarsa kendisine şunu söyleyin: 'Allah Resulü'ne izin vermişti, ama size izin vermiyor!' Mekke'de bana bir gündüzün bir müddetinde izin verildi. Sonra bugün tekrar eski hürmeti ona geri döndü. Bu hususu, sizden burada bulunanlar, bulunmayanlara ulaştırın." dediği nakledilmektedir.²⁷² Harem ile mikat yerleri arasında kalan bölgeye Harem'deki yasakların kalkması sebebiyle Hil denilmektedir.²⁷³ Kısaca Mekke ile belirli çevresine Harem, burayı kuşatan ikinci bölgeye Hil, bunların dışında kalan yerlere de afak denilmektedir.²⁷⁴

Kur'an'da ihramla ilgili yasaklar konusunda refes, füsuk ve cidal olmak üzere üç farklı kavram ile karşılaşılmaktadır. Refes, cinsel yasakları; füsuk kötülük, isyan gibi günahları; cidal ise tartışma, küfür, kavga etme, yaralama, öldürme gibi kişinin daha çok başkalarına karşı olan tavırlarını kapsamaktadır.²⁷⁵ Bunların dışında ihrama girdikten sonra güzel koku sürünmek, av hayvanlarını avlamak, Harem bölgesindeki bitki örtüsüne zarar vermek, herhangi bir sebeple kan dökmek gibi daha birçok davranış yasaklanmıştır.²⁷⁶ "*Hac, bilinen aylardadır. Kim o aylarda hacca niyet*

²⁶⁹ Siddiki, **a.g.e.**, s. 26.

²⁷⁰ Akaya, **a.g.e.**, s.44.

²⁷¹ Akaya, **a.g.e.**, s.48.

²⁷² Aşır Örenç **Hadislerde Kutsal Mekân Algısı**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Üniversitesi, Isparta, 2013, s. 83.

²⁷³ Özel, **a.g.e.**, s. 18.

²⁷⁴ Özel, **a.g.e.**, s. 85-86.

²⁷⁵ Kurucan, **a.g.e.**, s.46-47.

²⁷⁶ Erul, Keleş, **a.g.e.**, s. 27

*ederse (ihramını giyerse), hac esnasında kadına yaklaşmak, günah sayılan davranışlara yönelmek, kavga etmek yoktur. Ne hayır işlerseniz Allah onu bilir. (Ey müminler! Ahiret için) azık edinin. Bilin ki azığın en hayırlısı takvadır. Ey akıl sahipleri! Benden (emirlerime muhalefetten) sakının*²⁷⁷.

Bu yasaklara uyularak yapılan hacdan sonra kişinin günahlarından arınacağına, haccının kabul olacağına inanılmaktadır. Bu inancın temelinde ise Hz. Muhammed'in şu hadisi yer almaktadır; *"Kim Allah için hacceder de (bu esnada Allah'ın rızasına uymayan) kötü söz ve davranışlardan ve Allah'a karşı gelmekten sakınırsa, (kul hakkı müstesna) annesinin onu doğurduğu günkü gibi (günahlarından arınmış olarak hacdan) döner."*²⁷⁸

Söz konusu yasaklara uyulmadığı takdirde, hac ya da umre ibadeti yapan kişinin bu cinayetleri bertaraf etmek için sadaka, dem, bedene ve tevbe adları altında ödeyeceği bedeller bulunmaktadır.²⁷⁹ Kısacası kişi hem bedenini kendi şerrinden korumalı; hem de bir başka canlıya zarar vermemelidir. Çünkü her ikisine verilecek olan zarar Allah'ın emanetine verilmiş bir zarar olarak kabul görmektedir.²⁸⁰

İlmihallerde ve hacca ilişkin yazılan çeşitli eserlerde ihram ritüeli ile namaz ve oruç ibadetleri arasında ortak noktalara atıfta bulunmaktadır. Buna göre; ihram namazda zikredilen tekbir gibidir. Kişi bundan sonra eşyaya karşı nasıl bir tavır alacağına karar vermekte; ibadet esnasında dünyevi hayattan uzaklaşmaktadır. Bu bir bakıma Allah'a yakınlık kurulmasına engel olacak her şeye karşı olumsuz bir duruş olarak tanımlanmaktadır.²⁸¹ İhram oruç ibadetinde olduğu gibi de kişiyi nefesine karşı koruyacaktır.²⁸²

İki parça beyaz havludan oluşan ihram kefeni ve toplumsal farklılaşmaya yol açan çeşitli unsurların henüz teşekkül etmediği ilk yaradılıştaki insanı, Hz. Adem'i sembolize etmektedir. Dikişli elbise ile ihram için giyilecek kumaş arasında bazı farklılıklar bulunmaktadır. Dikişli elbise insana benlik kazandırmakta; diğeri ise kibri

²⁷⁷ Kur'an-ı Kerim, 2/197.

²⁷⁸ Buhari, "Hac", 4

²⁷⁹ Kurucan, **a.g.e.**, s.43.

²⁸⁰ Kurucan, **a.g.e.**, s.45.

²⁸¹ Sayın, **a.g.e.**, s. 148.

²⁸² Erul, Keleş, **a.g.e.**, s. 22.

ortadan kaldırmaktadır. Bu nedenle dikişli elbisenin terk edilmesi Allah için gösterilen tevazuyu simgelemektedir.²⁸³

Bunun yanı sıra bir Müslüman'ın giymesi gereken asıl şeyin takva elbisesi olması gerektiği Kur'an'da çeşitli ayetlerde yer almaktadır. *Ey Ademoğulları! Size ayıp yerlerinizi ötrecek giysi, süslenecek elbise yarattık. Takva elbisesi...İşte o daha hayırlıdır. Bunlar Allah'ın ayetlerindendir. Belki düşünüp öğüt alırlar.*²⁸⁴ İslam inancına göre insanlar arasında takva üstünlüğünden başka hiçbir üstünlük bulunmamaktadır. Hürriyetin esası ise, bütün insanların ilahi sistem önündeki mutlak olarak eşitliğidir.²⁸⁵

4.1.2.Kâbe'yi Tavaf

Tavaf; Müslümanlığın en kutsal mekanı olan Kabe'nin etrafında yedi defa dönmektir. Bu ritüelin sembolik anlamını açıklamadan önce Kabe'nin ve Kabe'nin etrafında yer alan kutsal emanetlerin İslam tarihindeki önemine değinmek gerekmektedir. Sözlükte dört köşeli, küp şeklinde nesne demek olan Kâbe Mekke'de Mescid-i Haram'ın ortasında yer almaktadır. Mescid- Haram ile Kâbe'yi kuşatan ve ibadet için kullanılan alanın yanı sıra Mekke veya Mekke Haremi de kastedilmektedir. Kur'an'ı Kerim'de Kâbe adının yanında bu kutsal mabed için Beyt (ev), Beytullah (Allah'ın evi), el-beytül'l-atik (en eski ev, özgürlük evi), el-beytül muharrem (korunmuş, dokunulmaz, saygı duyulan ev) gibi isimler kullanılmaktadır. Türk kültüründe "Kabe-i Muazzama" en çok tercih edilen tamlama olmuştur.²⁸⁶

Kabe'nin hizmet ve bakımının ilk olarak Hz. İbrahim'in üzerinde olduğu bilinmektedir. Ölümünden sonra burası Cürhüm Kabilesi'nin sonra da Yemenlilerden Beni Huzâa denilen cemaatin eline geçmiştir. Daha sonra Hz. Muhammed'in atalarından Kussayy b. Külab b. Mürre Kabe'nin anahtarını satın almıştır. Söz konusu dönemde Kabe'nin etrafında geceleme hürmetsizlik olur düşüncesiyle civarına ev yapılmamıştır. Kussayy b. Külab b. Mürre bir kasaba halinde olan Mekke'nin, şehir haline dönüştürülmesiyle Kabe'nin şerefine artacağını

²⁸³ Sayın, a.g.e., s. 144.

²⁸⁴ Kur'an-ı Kerim, 7/26.

²⁸⁵ Bayrakdar, a.g.e., s.16.

²⁸⁶ Özel, a.g.e., s. 19.

düşünmüştür. Bu amaçla Kabe'nin etrafı tavaf edilecek kadar açıklık bırakılarak etrafına evler inşa edilmiştir.²⁸⁷

İslam öncesinde Mekke şehir planı Kabe merkezli genişlemiştir. Burası Hz. Muhammed ve Hz. Ebubekir zamanında değişikliğe uğramadan kullanılmaya devam edilmiş; Hz. Ömer döneminde çevresindeki evler istimlak edilerek genişletilmiş ve etrafı göğüs hizasındaki bir duvarla çevrilmiştir.²⁸⁸ Mescid-i Haram, mimari açıdan kesin şeklini Osmanlı padişahlarından II. Selim ve III. Murad zamanında almıştır. 1955'te Safa ile Merve arasındaki sa'y yolu Mescid-i Haram'la birleştirilmiş, iç avlu kısmı üç katlı olarak tasarlanmış, minareler dışında Harem-i Şerif'in Osmanlılar zamanındaki yapısı korunmuştur. Mescid-i Haram'ın yeni şeklinde Osmanlı klasik dönem mimari özelliklerinin yanı sıra Kuzey Afrika ve Endülüs üslubunun etkileri görülmektedir.²⁸⁹

İslam'da yeryüzünde inşa edilen ilk ibadet yerinin Kabe olduğu kabul edilir bunun delili olarak da Kur'an-ı Kerim'deki Al-i İmran suresindeki ayet gösterilmektedir. *“Şüphesiz, insanlar için kurulan ilk mabet, elbette Mekke’de, âlemlere rahmet ve hidayet kaynağı olarak kurulan Kabe’dir. Onda apaçık deliller, Makam-ı İbrahim vardır. Oraya kim girse, güven içinde olur. Yolculuğuna gücü yetenlerin haccetmesi Allah’ın insanlar üzerinde hakkıdır. Kim inkar ederse (bu hakkı tanımazsa), şüphesiz Allah bütün âlemlerden müstağnidir (Kimseye muhtaç değildir, her şey ona muhtaçtır).”*²⁹⁰

“Oraya kim girse güven içinde olur.” ayetinden yola çıkarak Kabe ve çevresinin vahiy tarafından “emin bölge” ilan edildiği kabul edilmektedir. Din adamları bu ayeti üç farklı şekilde yorumlamışlardır. İlki, hac emrini yerine getirecek olanların güvenlik içinde ibadet edebilmelerini sağlama hususunda sahip olunması gereken sorumluluktur. Bu sorumluluk hacı adaylarına ve hac ibadetinin gerçekleştirilmesini sağlayacak olan görevlilere aittir. İkincisi ile kastedilen kutsal beldenin insana iç huzuru ve güveni aşılayan tabiatı ile ilgilidir. Son olarak ise hac ibadetinin, hayat ve yeryüzü emanetine olan sadakat anlamıdır.²⁹¹ İhram yasakları bu

²⁸⁷ Tahir Olgun, **Müslümanlıkta İbadet Tarihi**, Akçağ Yayınları, Ankara, 1998, s. 231-232.

²⁸⁸ Özel, **a.g.e.**, s. 41.

²⁸⁹ Özel, **a.g.e.**, s. 42-43.

²⁹⁰ Kur'an-ı Kerim, 9/96, 97.

²⁹¹ İslamoğlu, **a.g.e.**, s. 120.

emanet korumaya yönelik kurallar olarak bilinse de asıl sorumluluk insana aittir. Nitekim Kur'an'ın Kabe için kullandığı isimlerden bir tanesi Beytu'l Haram(güvenlik evi) diğeri Beytu'l Atik (en eski evözgürlük evi)'tir. Güvenlik ve özgürlük, insanoğlunun iki temel sorunudur.²⁹² İnsanoğlu tevhid inancına yöneldiği takdirde bu iki sorunu aşacak; Allah'tan başka kimseye kulluk etmediği takdirde özgür kalacak; Allah'ın yeryüzündeki emanetlerini koruduğu zaman da dünya güvenli bir ortam haline gelecektir. Bu yüzden insan güvenliğini ve özgürlüğünü koruma sorumluluğunu üzerinde taşımalıdır.²⁹³

Kabe'nin kainatın yaratılış öncesine kadar uzanan bir geçmişinin olduğuna inanılmaktadır. Rivayetlerden birine göre Kâbe, göklerin ve yerin yaratılışından kırk sene önce su üzerinde, adeta köpük misali yükselmektedir. Bu andan itibaren yeryüzü belirgin hale gelmeye başlamıştır. Diğer bir rivayete göre melekler Arş altındaki bir evi tavaf etmektedir. Daha sonra Allah, semavi yaratıkların bu yaptıklarını, yeryüzünde insanın da yapabilmesi için orada bir ev inşa etmek üzere melekleri göndermiştir.²⁹⁴ Bu yüzden Kabe'nin ilk inşasının melekler tarafından yapıldığına inanılmaktadır. İnsan eliyle ise ilk insan ve peygamber Hz. Adem tarafından inşa edildiğine dair rivayetler de bulunmaktadır. Dolayısıyla Kabe dünyada İslam'ın madde şeklindeki ilk simgesi olarak kabul edilmektedir.²⁹⁵ Hz. Peygamber'den nakledildiğine göre; Kabe Arş altındaki caminin o derece hizasındadır ki, bu camiden atılacak bir taş, Kabe'nin damına düşer. Başka bir tabirle, Kâbe, Allah'ın Arş'ına açılan bir penceredir.²⁹⁶

Konuyla ilgili rivayette Hz. Adem, cennete işlediği günah yüzünden dünyaya indirilince tek başına kalmış, meleklerin semalardaki tesbih ve tehlil seslerini işitemez olmuştur. Günahının affedilmesi için yalvaran Hz. Adem'e Kabe'nin temellerini arayıp bulması ve binayı tekrar inşa ederek Kabe'yi tavaf etmesi emredilmiştir.²⁹⁷ Bu yüzden Kabe'yi tavaf, gökyüzünde (Arş-ı Ala'da) meleklerin Allah'ı tavaf etme geleneklerinin yeryüzünde insanoğlu eliyle sürdürülmesi şeklinde

²⁹² İslamoğlu, **a.g.e.**, s. 91.

²⁹³ İslamoğlu, **a.g.e.**, s. 78.

²⁹⁴ Sayın, **a.g.e.**, s. 86.

²⁹⁵ Necip Fazıl Kısakürek, **Hac'dan Çizgiler, Renkler ve Sesler**, Büyük Doğu Yayınları, İstanbul, 2012, s. 31.

²⁹⁶ Muhammed Hamidullah, **İslam Müesseselerine Giriş**, Çev. İhsan Süreyya Sırma, Beyan Yayınları, İstanbul, 1992, 26-27.

²⁹⁷ Kısakürek, **a.g.e.**, s. 35.

yorumlanmıştır.²⁹⁸ Kabe'nin tarihinin Hz. Adem'e kadar ulaştırılması tartışmalıdır. İbrahim öncesi malumat İslam'ı kabul etmiş olan Yahudilerin verdiği bilgilere dayanmakta; Kur'an-ı Kerim ve hadislerde ise Kabe'yi Adem'in yaptığına dair bir bilgi bulunmamaktadır.²⁹⁹

Hz. Âdem'den sonra Hz. İbrahim ve Hz. Muhammed olmak üzere Kabe'nin iki kuruluşunun olduğu bilinmektedir. Hz. İbrahim yeryüzünde tevhid inancını yaymaya çalışan peygamberlerin arasında yer almaktadır. Tek Tanrılı ilahi dinler denilen Yahudiliğin, Hristiyanlığın ve Müslümanlığın ortak atası olarak kabul edilmektedir.³⁰⁰ Ondan sonra Hz. Musa, Hz. İsa ve Hz. Muhammed gelmektedir. Her ne kadar her biri yeni bir kitap getirmiş olsa da hiçbirisi yeni bir dinin kurucusu olarak kabul edilmemektedir.³⁰¹ Bu nedenle Kur'an'da, tevhid dini İslam'a İbrahim'in dini denmiştir.³⁰²

Kabe'yi ziyaret Hz. İbrahim zamanından putperestliğin yayılışına kadar tevhid esaslarına uygun olarak sürdürülmüştür. Hz. İbrahim dinine bağlı Hanifler ise Kabe'yi putperest anlayışın dışında ziyaret etmişlerdir.³⁰³ İslam öncesi hac ve umre geleneğine Kur'an'da *“Onların Kabe'nin yanında duaları ıslık çalıp el çırpırmaktan ibarettir. Öyle ise (Ey Müşrikler) inkar etmekte olduğunuzdan dolayı tadın azabı”*³⁰⁴ ayeti ile yer verilmiştir.³⁰⁵

Kabe kapısının birkaç metre karşısında, bir mahfaza içinde yer alan ve üzerinde Hz. İbrahim'in ayak izinin olduğuna inanılan Makam-ı İbrahim adında bir taş bulunmaktadır. Bu taşın Hz. İbrahim'in, oğlu İsmail ile birlikte Kabe'yi inşa ederken iskele olarak kullanıldığına inanılmaktadır. Bir başka inanışa göre Hz. İbrahim bu taşla çıkarak insanları hacca davet etmiştir.³⁰⁶ Tarih boyunca taşı korumak için estetik ve mimari açıdan çeşitli şekiller denenmiş, taşın çevresi kıymetli taşlar, madenlerle çevrilerek süslenmiş, oda inşa edilmiş, mahfazalar yapılmıştır. Bugün

²⁹⁸ Sıddiki, **a.g.e.**, s. 16.

²⁹⁹ Bayyigit, **a.g.e.**, s. 32-33.

³⁰⁰ Kurucan, **a.g.e.**, s. 74.

³⁰¹ Şeriati, **a.g.e.**, s. 308.

³⁰² Sıddiki, **a.g.e.**, s. 55.

³⁰³ Sadettin Ünal, “Kabe”, **İslam Ansiklopedisi**, TDV Yayınları, C. 24, İstanbul, 2001, s. 16.

³⁰⁴ Kur'an-ı Kerim, 8/35.

³⁰⁵ Meyerovitch, **a.g.e.**, s. 69.

³⁰⁶ Erul, Keleş, **a.g.e.**, s. 45.

Makam-ı İbrahim dışarıdan bakıldığında görülecek şekilde bir kafes içerisinde yer almaktadır.³⁰⁷

Kur'an-ı Kerim'de Makam-ı İbrahim Al-i İmran ve Bakara olmak üzere iki surede yer almaktadır. *“Onda apaçık deliller, Makam-ı İbrahim vardır.”*³⁰⁸ Hz. Ömer'in Makam-ı İbrahim'in namaz kılınacak bir yer olmasını dilemesi üzerine Bakara suresindeki ilgili ayet nazil olmuştur. *“Hani, biz insanlara Kabe'yi toplantı ve güven yeri kılmıştık. Siz de Makam-ı İbrahim'den kendinize namaz yeri edinin.”*³⁰⁹ Hz. Muhammed, Veda haccında Kabe'yi tavaf ettikten sonra Makam-ı İbrahim'in arkasında iki rekat namaz kılmıştır.³¹⁰ Bugün bu ritüel devam ettirilmekle birlikte; izdihama sebep olmamak, için Mescid-i Haram içinde herhangi bir yerde de tavaf namazı kılınabilmektedir.

İslam inancına göre; evrende maddenin en küçük parçası olan atomdan, en büyük galaksilere kadar her şey tavaf halinde, Allah'ı zikretmekte, ona ibadet etmektedir.³¹¹ *“Ne güneş aya yetişebilir, ne de gece gündüzü geçebilir. Her biri bir yörüngede yüzmektedir.”*³¹² Bu yüzden tavaf kainatın ve yaratılışın özeti, teslimiyetin ve ilahi takdire boyun eğişin sembolü sayılmaktadır.³¹³ Allah, Kabe'yi kıyam yeri kılmıştır. Kıyam; ölümden sonra yeniden dirilip ayağa kalkmadır.³¹⁴ Hac da mahşerin provasında, tevhid inancını esas alarak hayatın yeniden şekillendirilmesi bakımından bir çeşit kıyamdır.³¹⁵

Tavaf; Kâbe sola alınarak başlanmakta, saatin tersi istikamette dönmektedir. Bu kural, insanın doğduğu günkü saflığına geri dönmesi olarak yorumlanmıştır. Daire sonsuzluğu temsil ettiği için daire çizmek zamanı sonsuz kılmaktır.³¹⁶ Bir başka şey ise Kabe sol tarafa alındığında insan dünyevi hayatta

³⁰⁷ Kurucan, **a.g.e.**, s.73.

³⁰⁸ Kur'an-ı Kerim, 3/97.

³⁰⁹ Kur'an-ı Kerim, 2/125.

³¹⁰ Özel, **a.g.e.**, s. 28.

³¹¹ Erul, Keleş, **a.g.e.**, s. 34.

³¹² Kur'an-ı Kerim, 36/40.

³¹³ Erul, Keleş, **a.g.e.**, s. 35.

³¹⁴ İslamoğlu, **a.g.e.**, s. 95.

³¹⁵ Kurucan, **a.g.e.**, s.52.

³¹⁶ İslamoğlu, **a.g.e.**, s. 99.

sahip olduğu servet ya da statü ile değil; kalbi ve samimiyeti de Allah'ın eviyle karşı karşıya gelecektir.³¹⁷

Kabe'nin doğu köşesinde Hacerülesved taşı bulunmaktadır. Arapçada siyah taş anlamına gelen Hacerülesved, Hz. İbrahim tarafından tavafın başlangıç ve bitiş noktasını belirtmek için yerleştirilmiştir.³¹⁸ Bu taşla ilgili birçok rivayet bulunmaktadır. Bunlar arasında Allah'ın *bezm-i eleste* bütün insanlardan kendisini Rab olarak tanımaları yönünde aldığı sözü içinde taşıdığına ve buna uyanlar lehinde kıyamet gününde şahitlik yapacağına inanılmaktadır. Hacerülesved'in yeryüzünde Allah'ın sağ elini temsil ettiği kabul edilmektedir. Taşa dokunmak da Allah'ın eline dokunmak, O'na biat etmektir.³¹⁹

Tavafa, Kâbe sol tarafta olacak şekilde Hacerülesved taşının hizasından başlanır. Bir tavafda yedi kere dönülmekte; her bir dönüşü şavt denilmektedir. Taşın hizasına gelindiğinde bir şavt tamamlanmaktadır. Hacerülesved'in hizasında durup elleri havaya kaldırarak ya da ulaşılabiliyorsa el sürerek, öperek tavafa başlama ritüeline istilam denir. İstilam selamlaşmak, biat demektir. Dolayısıyla bu uygulamanın sembolize ettiği şey Allah ile selamlaşmaktır. İstilam, ihram gibi namaz başlangıcındaki tekbire benzetilmekte; tavaf sırasında dünyadaki diğer bağlardan kopmayı ifade etmektedir.³²⁰

“Rivayete göre Hz. Muhammed bir defasında dudaklarını Hacerülesved'in üzerine koyarak uzun süre ağlamış, daha sonra dönüp Hz. Ömer'in de ağladığını görünce şöyle demiştir. *“Ey Ömer! Gözyaşları burada dökülür”* Hz. Ömer Hacerülesved ile ilgili olarak, *‘Allah’a and olsun ki, senin zarar veya fayda vermeyen bir taş olduğunu biliyorum, eğer Resulullah’ı seni istilam ediyor görmeseydim, ben de seni istilam etmezdim ve Resulullah’ı seni öperken görmeseydim seni öpmezdim’* şeklindeki sözleriyle Hacerülesved'in İslam kültürü içindeki önemine işaret etmiştir.³²¹

Hacer-i Esved'in cenneten indirildiği, Nuh tufanı sırasında Ebu Kubeys Dağı'nda korunduğu ve Hz. İbrahim'in Kabe'yi inşası sırasında oradan getirilerek

³¹⁷ Erul, Keleş, a.g.e., s. 37.

³¹⁸ Özel, a.g.e., s. 26.

³¹⁹ Özel, a.g.e., s. 27.

³²⁰ Sıddıki, a.g.e., s. 27-28.

³²¹ Özel, a.g.e., s. 27.

konulduğu rivayetler arasındadır. Bu taşın beyaz iken insanların günahlarıyla karardığına inanılmaktadır.³²² İslamoğlu, insanların bu taşı halk zihninde efsaneleşen şekliyle cennetten geldiği için değil, Hz. İbrahim'in yaptığı yapıdan kalan tek orijinal parça olduğu, onda Hz. Muhammed'in dudak izini aradıkları için kutsal saydıklarını ifade etmektedir.³²³ Hz. Muhammed'in Peygamberliği öncesi, Kabe'nin onarımı sırasında Hacer-i Esved'i yerine kimin koyacağı hususunda kabileler birbirine düştüklerinde Hz. Muhammed hakem seçilmiş ve taşı bir örtü üzerine koyup, her kabileden bir kişiye tutturduktan sonra, kendi elleriyle yerine yerleştirmiştir.³²⁴

Hacerülesved ile Kabe kapısı arasında kalan 2 metrelik kısma “mültezem” (sıkı sıkıya yapışılan yer) adı verilmektedir. Hacıların ağlayarak dua ettikleri mültezem ile ilgili olarak hadislerde burasının duaların kabul edildiği mübarek bir yer olduğu belirtilmiştir.³²⁵ Kabe'de sembolik değeri olan bir diğer şey Altınoluk'tur. 605 yılında Kureyşliler tarafından Kabe inşa edilirken, kuzeybatı duvarına tavanda biriken suların Hicr'e akması için oluk koyulmuştur. Kabe'nin oluşu ilk defa Emevi Halifesi I. Velid'in emri ile Mekke Valisi Halid b. Abdullah tarafından altınla kaplattırılmış ve bundan sonra Altınoluk adıyla anılmaya başlanmıştır. Kible Mescid-i Aksa'dan Kabe'ye çevrildiğinde Mescid-i Nebevi'nin kiblesi tam oluşun bulunduğu tarafa isabet etmiştir. Bundan dolayı burası Hz. Muhammed'in kiblesi olarak kabul edilmiş ve buradan Kabe'ye yönelmek adet haline gelmiştir.³²⁶

Hz. Peygamber'in Mekke'de iken namazlarını Kabe'ye veya Kudüs'teki Mescid-i Aksa'ya yahut her ikisini önüne alacak şekilde kıldığını dair rivayetler vardır. Bununla birlikte “*Yüzünü Mescid-i Haram tarafına çevir, siz de yüzünüzü onun bulunduğu yöne çevirin*”³²⁷ mealindeki ayetle Kabe'nin kible yapıldığı bilinmektedir.³²⁸ Bundan böyle Arap dünyası Kudüs'tekinden daha kadim bir tapınağa sahip olmuş; bir süre uzaklaştığı kökenlerine geri dönmüştür.³²⁹

³²² Erul, Keleş, **a.g.e.**, s. 40.

³²³ İslamoğlu, **a.g.e.**, s. 24.

³²⁴ Erul, Keleş, **a.g.e.**, s. 41.

³²⁵ Özel, **a.g.e.**, s. 32.

³²⁶ Özel, **a.g.e.**, s. 30.

³²⁷ Kur'an-ı Kerim, 2/44.

³²⁸ Kamil Yaşaroğlu, “Kabe”, **İslam Ansiklopedisi**, TDV Yayınları, Cilt 24, İstanbul, 2001, s. 19.

³²⁹ Eliade, **a.g.e.**, s. 90.

Allah'ın yeryüzündeki sembolü olan Kabe; hiçbir duvarı bir yöne bakmayan basit yapıdır. Bu yapı Allah'ın herhangi bir yönde olmadığını, bütün yönlerin sahibi ve yaratıcısı olduğunun sembolize etmektedir. İnsan nereye döner ve yönelirse Allah da oradadır.³³⁰ Bu anlamda Kabe yaratıcıyı, tavaf ise yatılanı temsil eder. Tavaf; evrenin düzeni, yaratılmış olmanın temel özelliğidir.³³¹ Kabe insana yön veren Kible'dir.³³² Dairenin bütün noktaları merkezdeki noktaya dönük olduğu gibi, bütün yönler de Kabe'ye doğrudur ve yeryüzü Kabe'nin altından yayılmıştır. Bunun için Mekke'ye Ümmü'l-kura (şehirlerin anası) denilmiştir.³³³ Bir rivayete göre Allah, bir gün ve bir gecede bu Beyt üzerine yüz yirmi rahmet indirmektedir. Altmış bu beyt'i tavaf edenler; kırkı namaz kılanlar; yirmisi de bu Beyt'e bakanlar içindir.³³⁴ Dolayısıyla İslam inancında Kâbe'de yapılan ibadet ayrı bir öneme sahiptir.

4.1.3. Sa'y

Sözlükte koşmak, hızlı yürümek, gayret ve çaba göstermek anlamına gelen Sa'y terim olarak hac ve umrede Kâbe'nin doğu tarafındaki Safa ile Merve arasında, Safa'dan başlayarak Merve'ye dört gidiş, Merve'den Safa'ya üç dönüş olmak üzere gidip gelmektir. Sa'y esnasında vadinin en derin kısmında; canlı ve hızlı yürümeye hervele denir. Bugün Safa ile Merve, Kâbe ile birlikte Mescid-i Haram'ın içinde yer almaktadır. Tepeler arasındaki gidiş ve dönüş yolu mermerle kaplanmış; vadinin derin olan kısmını belirlemek için iki yeşil direk kullanılmıştır.³³⁵

Sa'y ritüelinde Hz. Hacer'in hatırası canlandırılmaktadır. Hz. Hacer; Hz. İbrahim'in ilk ve hür eşi olan Hz. Sara'nın kölesidir. Sara uzun süre çocuk sahibi olmayınca; Hacer'i azat ederek kocasının ikinci eşi olmasını ister. Hz. Hacer, Hz. İsmail'i doğurunca; Sara onu kıskanır. Daha sonra Sara'nın da İshak adında bir çocuğu dünyaya gelir. Hz. İbrahim'den de İsmail ile birlikte Hacer'i götürmesini ister. Hz. İbrahim Allah'ın emri üzerine Hacer ve İsmail ile birlikte Mekke'ye doğru yola çıkar. Onları çölde bırakıp gitmeye kalkınca Hacer; bu kararın kendisine mi yoksa Allah'a mı ait olduğunu sorar. Hz. İbrahim, bunu Allah'ın emri üzerine

³³⁰ Bakkal, **a.g.m.**, s. 14.

³³¹ Bakkal, **a.g.m.**, s. 14-15.

³³² Kurucan, **a.g.e.**, s.52.

³³³ Akaya, **a.g.e.**, s.71.

³³⁴ Örenç, **a.g.e.**, s. 161.

³³⁵ Erul, Keleş, **a.g.e.**, s. 48.

yaptığını açıkladığında Hz. Hacer hükme razı olduğunu bildirir.³³⁶ Çok geçmeden yanındaki suyu biten Hz. Hacer, oğlu İsmail'e su bulabilmek için Safa ile Merve arasında gidip gelir. İki tepe arasındaki vadiye indiği zaman çocuğunu göremediği için orayı koşarak geçer. Bu arayış ilahi iradenin Zemzem suyunu ikram etmesine kadar devam eder.³³⁷

Kur'an'ı Kerim'de Safa ile Merve tepelerinin Allah'ın sembolleri olduğu ifade edilmektedir. *“Şüphesiz, Safa ile Merve Allah'ın (dininin) nişanelerindendir. Onun için her kim hac ve umre niyetiyle Kabe'yi ziyaret eder ve onları da tavaf ederse bunda bir günah yoktur. Her kim de gönlünden koparak bir hayır işlerse şüphesiz, Allah onu bilir, karşılığını verir.”*³³⁸

Hz. Hacer'in temsil edildiği bu ritüele bazı sembolik anlamlar yüklenmiştir. Say bir arayıştır. Hz. Hacer'in oğluna su aradığı gibi insanın arayışını ve umudunu temsil etmektedir. İnsan Allah'ı hayatının merkezine aldığı takdirde güçlü, O'nu hayatından çıkardığı takdirde aciz kalacaktır.³³⁹ O'nun emir ve yasakları istikametinde hayat sürdüğünde ve O'na güvendiğinde bunun mükâfatını hem dünyada hem de ahirette alacaktır.³⁴⁰

Allah Hz. Hacer'i teslimiyetinden ve gayretinden dolayı zemzem ile ödüllendirmiştir. Zemzem Arapçada bol, bereketli, doyurucu ve kaynağı zengin su anlamına gelmektedir.³⁴¹ Hz. Muhammed'in *“Zemzem suyu hangi niyetle içilirse ona çare olur.”*³⁴² hadisinden yola çıkarak bu suyun doyurucu ve şifalı olduğuna inanılmaktadır.³⁴³ Hz. Muhammed'in uygulaması ile tavafın ardından kılınan namazdan sonra zemzem içmek sevap kabul edilmiş; Kible'ye yönelmek, Allah'ın adını zikretmek, Kabe'ye bakmak ve Allah'a hamd etmek zemzem içmenin adabı sayılmıştır.³⁴⁴ Hz. Muhammed, zemzem suyunu ayakta içtiği için zemzem ayakta tüketilmektedir.³⁴⁵

³³⁶ Sıddıki, **a.g.e.**, s. 52.

³³⁷ Erul, Keleş, **a.g.e.**, s. 46.

³³⁸ Kur'an-ı Kerim, 2/158.

³³⁹ Sayın, **a.g.e.**, s. 219.

³⁴⁰ Kurucan, **a.g.e.**, s.84.

³⁴¹ Özel, **a.g.e.**, s. 45.

³⁴² İbn Mace, “Menasik”, 78

³⁴³ Özel, **a.g.e.**, s. 46.

³⁴⁴ Özel, **a.g.e.**, s. 46-47.

³⁴⁵ Örenç, **a.g.e.**, s. 173.

Sa'y ibadetinde iki yeşil direk arasında, yani Hz. İsmail'in gözden kaybolduğu, vadinin çukur kalan kısmında yapılan *hervele* aynı zamanda Hz. Muhammed'in sünnetini yerine getirmek için gerçekleştirilmektedir. Mekke'nin fethinden önce bir kısım müşrik, hervele yapılan yerde seyre durarak Müslümanların yorgunluğunu ve zaaf hallerini görmek isteyince Hz. Muhammed, sa'y edenleri ikaz etmiş ve hervele yapmalarını emretmiştir.³⁴⁶

Safa ile Merve arasında koşma geleneğinin, İslam'dan önce, putperestliğin hakim olduğu dönemde de mevcut olduğu bilinmektedir. Ancak bu dönemde ritüel, iki tepeye yerleştirilen Esaf ve Naile adındaki taşlar arasında gerçekleştirilmiştir.³⁴⁷

4.1.4. Arafat Vakfesi

Kelime olarak Arafat, bilme, anlama, tanıma ve güzel koku gibi anlamlara gelmektedir.³⁴⁸ Mekke'nin 21 km doğusunda Taif yolu üzerinde bir ova görünümünde olan Arafat, haccın en önemli ritüelidir. Zira bir Müslüman Arafat Vakfesine katılmadan hacı olamamaktadır. Buraya Arafat ismi verilmesiyle ilgili olarak çeşitli görüşler ileri sürülmüştür. Hz. Adem ve Hz. Havva'nın yeryüzüne indikten sonra burada buluşup birbirlerini tanımaları ve Cebrail'in Hz. İbrahim'e haccın nerede ve nasıl yapılacağını öğretirken Arafat'a geldiklerinde ona Arefe (anladın mı, tanıdın mı) diye sorması; onun da Areftü (anladım, tanıdım) demesinden dolayı buraya Arafat denildiği ileri sürülmüştür. Dünyanın dört bir yanından gelen insanlar ataları Hz. Adem ve Hz. Havva'nın yaptıkları gibi burada tanışmakta ve günahlarını itiraf ederek Allah'tan af dilemektedirler.³⁴⁹

Hz. Adem ile Hz. Havva'nın cennetten kovulduktan sonra Arafat sınırları içerisinde yer alan Cebelü'r Rahme (Rahmet Tepesi) tepesinde buluştukları rivayet edilmektedir. Biri Hindistan'dan diğeri Cidde tarafından gelerek Arafat'ta buluşmuşlar; ilahi af için yalvarmışlardır.³⁵⁰ Bununla birlikte Hz. Muhammed Veda Hutbesini burada okumuştur.³⁵¹ Hz. Peygamber'in "*Arafat'ın tanımı vakfe*

³⁴⁶ Ahmet Turan Alkan, **Hac Günlüğü**, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 2010, s. 37.

³⁴⁷ Olgun, **a.g.e.**, s. 281.

³⁴⁸ Erul, Keleş, **a.g.e.**, s. 51.

³⁴⁹ Özel, **a.g.e.**, s. 62.

³⁵⁰ Kısakürek, **a.g.e.**, s. 44.

³⁵¹ Kurucan, **a.g.e.**, s.92.

yeridir”³⁵² hadisine dayanarak Arafat sahasının her yerinde bu ibadet yapılabilmektedir. Ancak Hz. Muhammed, vakfesini Arafat vadisinin kuzeydoğusunda yer alan 70m yüksekliğindeki Nabit Tepesi üzerinde yaptığı için hacılar da vakfe sırasında burada bulunmayı arzu etmektedirler.³⁵³ Vakfe; duruş, bekleyiş demektir. Arafat vakfesi de kıyamette Allah’ın huzurunda bekleyişi temsil etmektedir.³⁵⁴

İslam’da zaman ve mekan itibariyle sınırları belli olan tek ibadet Arafat Vakfesi’dir. Bu noktada Hz. Muhammed’in “*Hac, Arafat’(ta olmak)tır*”³⁵⁵ hadisinden yola çıkılacak olursa; Arafat haccın en önemli ritüelidir.³⁵⁶ Burada insandan beklenen şey; Allah’ın sınırsızlığı karşısında kendi sınırlılığını kavramasıdır.³⁵⁷ Hesaba çekilmeden önce kendini bilmektir.³⁵⁸ Bu yüzden Arafat ahirette hesap verilecek yerin, dünya üzerindeki yeri olarak kabul edilmektedir.³⁵⁹

Arafat’ta vakfe, arefe günü (9 Zilhicce) güneş tepe noktasında iken başlanarak, ertesi gün şafak vaktine kadar devam etmektedir.³⁶⁰ Vakfe; mahşerin bir provası olduğundan, güneşten korunmak için herhangi bir şey kullanılmamaktadır.³⁶¹ Arafat’ta yapılan dua ve ibadetlerin geri çevrilmediğine inanılmaktadır.³⁶² Vakfe sırasında Hz. Peygamber’in Veda hutbesinin bir kopyası olan Arafat hutbesi her ülkeden gelen imamlar tarafından okunmaktadır.³⁶³ Cemaatin yaptığı bir başka ibadet cem-i takdim yani öğle ile ikindi namazları birleştirilerek kılınmasıdır.³⁶⁴

4.1.5. Müzdelife Vakfesi

İkinci vakfe Arafat ve Mina arasında kalan Müzdelife’de yapılmaktadır. Arafat’tan inen insanların toplanarak zikir, dua ve vakfe ile Allah’a yaklaşımlarından dolayı bu ritüele “yaklaşmak, yaklaştırmak” anlamındaki kökten türeyen Müzdelife

³⁵² Müslüm, “Hac”, 149

³⁵³ Özel, **a.g.e.**, s. 63.

³⁵⁴ Erul, Keleş, **a.g.e.**, s. 54.

³⁵⁵ Mace, “Menasik”, 57

³⁵⁶ Erul, Keleş, **a.g.e.**, s. 51.

³⁵⁷ İslamoğlu, **a.g.e.**, s. 37.

³⁵⁸ Erul, Keleş, **a.g.e.**, s. 51-52.

³⁵⁹ Sıddıki, **a.g.e.**, s. 37.

³⁶⁰ Özel, **a.g.e.**, s. 62-63.

³⁶¹ Kurucan, **a.g.e.**, s.94.

³⁶² Erul, Keleş, **a.g.e.**, s. 53.

³⁶³ Sıddıki, **a.g.e.**, s. 37.

³⁶⁴ Sıddıki, **a.g.e.**, s. 39.

adı verilmektedir.³⁶⁵ Şeytan taşlamada kullanılacak taşlar burada toplanmaktadır.³⁶⁶ Arafat'ta gündüz yapılan vakfe, burada gece gerçekleştirilmektedir. Arafat'tan Müzdelife'ye gelindiği andan itibaren başlayan zikir süreci sabah namazı sonrasına kadar devam etmekte; bu ibadet Kur'an'da şu şekilde geçmektedir;³⁶⁷ *“Arafat'tan ayrılıp (sel gibi Müzdelife'ye) akın ettiğinizde Meş'ar-i Haram'da Allah'ı anın.”*³⁶⁸

Arafat'tan Müzdelife'ye gelindiğinde cem-i tehir yani akşam ve yatsı namazı birleştirilerek kılınmakta, cemre taşları toplanarak daha sonra da sabah namazında vakfe yapılmaktadır. Güneş doğmadan da burası terk edilmektedir. Müzdelife'de ezan sesi ile yattıkları yerden vakfe için kalkan insanların durumu mahşerde kabirlerinden kalkan insanların durumuna benzetilmektedir.³⁶⁹ Nitekim Kur'an'da bu durum şöyle aktarılır; *“Sonra insanların akın ettiği yerden siz de akın edin ve Allah'tan bağışlanma dileyin.”*³⁷⁰

4.1.6. Şeytan Taşlama

Mina; Mekke ile Müzdelife arasında, Mescid-i Haram'ın yaklaşık 7 km kuzeydoğusunda, Harem sınırları içerisinde yer almaktadır. Arapça'da insanların toplandığı ve kan akıtılan yer anlamına gelen Mina, şeytan taşlama, kurban kesme, bayram günlerinde konaklanma gibi hac ritüellerin yapıldığı yerdir.³⁷¹ Hz. Muhammed'in uygulamasıyla, bayramın birinci ve ikinci günlerinde gecenin Mina'da geçirilmesi mezheplere göre sünnet ve vacip sayılmış; kurbanın, saç kesme veya kısaltmanın burada yapılmasının daha faziletli olduğu kabul edilmiştir.³⁷²

Hac ibadetinde Müzdelife'den ayrıldıktan sonra Mina'ya yol alınmaktadır. Hz. İbrahim oğlunu kurban etmeye karar verdiğinde Mina'ya gitmek için yola çıkmış; ve kulluğunu yerine getirmede ona engel olmaya çalışan şeytanı burada taşlamıştır.³⁷³ Bu üç ayrı cemrenin büyükten küçüğe sırasıyla Hz. İbrahim'in, Hz. Hacer'in ve Hz. İsmail'in şeytanını temsil ettiği de düşünülmektedir; ki rivayette aynı şeytan İsmail'in kurban edilmesine engel olmak için hem Hacer'in hem de

³⁶⁵ Özel, **a.g.e.**, s. 64.

³⁶⁶ Erul, Keleş, **a.g.e.**, s. 56.

³⁶⁷ Erul, Keleş, **a.g.e.**, s. 57.

³⁶⁸ Kur'an-ı Kerim, 2/198.

³⁶⁹ Kurucan, **a.g.e.**, s.107.

³⁷⁰ Kur'an-ı Kerim, 2/199.

³⁷¹ Özel, **a.g.e.**, s. 67.

³⁷² Özel, **a.g.e.**, s. 67.

³⁷³ Erul, Keleş, **a.g.e.**, s. 58-59.

İsmail'in karşısına çıkmıştır. *“Biliniz ki, mallarınız ve çocuklarınız birer imtihan sebebidir ve büyük mükafat Allah katındadır.”*³⁷⁴ ayetinden hareketle Mina'daki şeytan taşlama ritüelinin bu üç kişinin babalık, annelik, gençlik duygusu noktasında şeytanla olan savaşını sembolize ettiği düşünülmektedir.³⁷⁵

Hacıların kurban bayramı günlerinde Mina'da attıkları taşların her birine ve bu taşların atıldığı üç ayrı yere cemre denir. Cemrenin çoğulu cemerâttır. Bu cemrelerden ilkinde küçük , ikincisine orta, üçüncüsüne büyük veya Akabe Cemresi denir. Mina'da öğlen, ikindi, akşam, yatsı ve sabah namazları kılındıktan sonra güneşin doğumuyla Arafat'a gidilir. Mina, Arafat Vakfesi'ne bir hazırlık olarak düşünülmektedir.³⁷⁶

Hacda ritüeller, yedi tavaf, yedi say ya da yetmiş adet taş atmada olduğu gibi yedi ve katları ile tamamlanmaktadır. Bunun sebebi yedi sayısının sonsuzluğu temsil etmesine dayandırılmaktadır. Bu sayının sonsuzluğu temsil etmesine örnek; bir haftada var olan gün sayısından hareket edilerek verilebilir. Bir haftada yedi gün vardır ve bu sonsuza kadar bu şekilde devam etmektedir.³⁷⁷

4.1.7. Kurban

Kurban kavramı, genellikle değerli bir şeyi, daha değerli bir şeyin elde edilebilmesi için yok etmeyi ifade etmek için kullanılmıştır. Kurban edilen şey; maddi ya da manevi olabilmektedir.³⁷⁸ Bu anlamda kurban, sevilen bir şeyden tanrı adına feragat etmektir. Söz konusu feragat; kurbanı sunanla, kendisine kurban sunulan arasında bir yakınlığın meydana gelmesine sebebiyet verecektir.³⁷⁹

Kurban, kefareti için de sunulmaktadır. Birçok dinsel gelenekte işlenen günahların, suçların ya da manevi kirlenmelerin karşılığı olarak kurban takdim edilmektedir. Kurbanın bir diğer amacı hasadın ilk ürününün kurban olarak sunulmasında olduğu gibi şükretmektir. Kurban törenleri, bazı kutsal hadiselerin anılması ya da bazı önemli olayların hatırlanması bağlamında düzenlenmektedir. Doğum, ölüm, evlilik, önemli bir göreve atanma gibi durumlarda kurban sunmaya

³⁷⁴ Kur'an-ı Kerim 8/28.

³⁷⁵ Sıddiki, a.g.e., s. 41.

³⁷⁶ Sıddiki, a.g.e., s. 33-34.

³⁷⁷ Sıddiki, a.g.e., s. 30.

³⁷⁸ Ahmet Güç, *Çeşitli Dinlerde ve İslam'da Kurban*, Düşünce Kitabevi, İstanbul, 2003, s. 9.

³⁷⁹ Güç, a.g.e., s. 11.

yaygın biçimde rastlanmaktadır. Bundan başka kurban ilahi güçle birleşme, kutsiyete katılma, büyü ve sihir amaçlarına yönelik olarak gerçekleştirilmektedir.³⁸⁰

Evrensel bir karakter taşıyan kurban ritüelinin ayinleri incelendiğinde, her birinin mensup olduğu dinin karakteristik özellikleri ile uyum içinde olduğu görülmektedir. Örneğin vejetaryen geleneğe dayalı dinlerde, kanlı kurban yerine kansız sunular ön plana çıkarken, bazı sır dinlerinde tanrısal varlığı ya da kutsiyeti temsil eden canlıların kesilip yenmesi törenleri dikkat çekmektedir. Kanla ilgili inançlarla yakından ilgili olmakla birlikte; kan ve kurban arasında doğrudan bir ilişki kurulmuştur. Zira kan, birçok gelenekte hayat sıvısı olarak adlandırılmakta ve canlının yaşamının ana unsuru olarak görülmektedir. Bu algıya dayalı kurban törenlerinde, kan akıtılması hayatın Tanrı'ya sunulmasını temsil etmektedir.³⁸¹

Antik dönemde kurban sayesinde tanrıların, tanrılar sayesinde de insan ve tabiatın yaşayacağına inanılmıştır. Erken dönemlerde uygulanan insan kurbanlarının yerini daha sonraları hayvan kurbanları almıştır. Budizm gibi bazı dinlerde hiçbir canlıyı öldürmemek prensibi ve ruh göçü inancı nedeniyle canlı yaratıklar kurban edilmemektedir.³⁸²

İlahi dinlerde kurban ibadeti ilk defa Habil ve Kabil tarafından uygulanmıştır. Habil sürünün ilk doğanlarından, Kabil ise toprağın mahsulünden kurban sunmuş; Allah, sadece Habil'in kurbanını kabul etmiştir. Habil ve Kabil'in Tevrat'ta ve Kur'an'ı Kerim'de bahsi geçen hikâyelerinden hareketle, kurbanın Allah tarafından bütün ümmetlere emredilmiş bir ibadet olduğu kabul edilmektedir. Hayvanı boğazlayarak kan akıtma ise Nuh Peygamber ile başlamıştır. Hz. İbrahim ile birlikte tevhid dinlerinde gelenek haline gelen kurban; Hz. İsmail, Hz. İshak, Hz. Yakup'tan sonra Hz. Musa, Hz. İsa, ve Hz. Muhammed tarafından da devam ettirilmiştir.³⁸³ Tevrat'a göre kurbanı kabul edilmeyen Kabil çiftçilikle, Habil ise koyunculukla uğraşmaktadır. Kabil toprak ürünlerinden, Habil ise bir koyunu kurban olarak takdim etmiş; gökten gelen ateş, Habil'in kurbanını almış ancak, Kabil'in takdimesine

³⁸⁰ Şinasi Gündüz, "Dinlerde Tanrıya Yakınlaşma Aracı Olarak Kurban", **Uluslar arası Kurban Sempozyumu**, Diyanet İşleri Başkanlığı, 8-9 Aralık 2007, İstanbul, s.72.

³⁸¹ Gündüz, **a.g.m.**, s.66.

³⁸² Ahmet Güç, "İslam Öncesi Dinlerde Kurban", **Din ve Hayat**, TDV Yayınları, S. 11, İstanbul, 2010, s. 5-6.

³⁸³ Güç, **a.g.m.**, s. 5.

dokunmamıştır. Kabil'in kurbanının kabul edilmemesi; kurbanın toprak ürünü olması nedeniyle değil; Kabil'in niyetiyle yani takvasıyla açıklanmaktadır.³⁸⁴

Yahudilikte kurban Allah'a bağlılığı ve saygıyı göstermenin, onun teveccühünü kazanmanın bir işareti olarak sunulmuştur. Kurban kanlı ve kansız olmak üzere iki şekilde gerçekleştirilmiştir. M.Ö. 622'de Kral Yaşıya, kurban ibadetinin icra edilmesini Kudüs'teki Mabet dışında yasaklamıştır. Kutsal mabedin yıkılması ile birlikte kurban ibadeti ortadan kalkmış, yerini dua ve oruç gibi ibadetler almıştır.³⁸⁵

Hristiyanlıkta Hz. İsa; Cebrail'in işareti üzerine, Zeytin Dağ'ında Hz. İbrahim'in hatırasına bir koç kurban etmiştir.³⁸⁶ Hz. İsa'nın ölümünden sonra Hristiyanlıktaki kurban anlayışına Pavlus tarafından farklı bir boyut kazandırılmıştır; Hz. İsa'nın haç üzerinde kurban edilişi, Ekmek Şarap Ayini vasıtasıyla günümüze kadar sembolik olarak devam ettirilmiştir. Hristiyanlıkta; kurban, insanlığın Âdem'den beri devam eden günahlarının bağışlanması için sunulmaktadır.³⁸⁷

Cahiliye dönemi Arapları, putların kendileriyle Allah arasında aracılık yaptıklarına ve onları Allah'a yaklaştırdıklarına inanmışlardır. Bu sebeple de putlara kurban kesmişlerdir. Şimşek; aynı anlayışın, günümüzde türbe ziyaretlerinde hâkim olduğunu ifade etmektedir.³⁸⁸

Kurban, Arapça'da yaklaşma anlamına gelen bir sözcüktür. Bir yere yaklaşmak bir tercihte bulunmaktır. Bir yere yaklaşmayı tercih etmek başka birçok yere uzaklaşmayı gerektirmektedir. Allah'a sunulan kurban Allah'a, Allah'ın teklif ettiği hayata, düşünce tarzına, tavırlar bütününe yaklaştırmaktadır. Önemli olan kurban eyleminde insanın kendine neyi kible olarak seçtiğidir.³⁸⁹ İslam'da kurban; Hz. İbrahim'in kurban hikayesi dikkate alındığında, Allah'a olan sevgi ve teslimiyet derecesinin, insanın dünyevi hayatta sahip olduğu her şeyden üstün olması anlayışına

³⁸⁴ Said Şimşek, "Kur'an'da Kurban ve Çeşitleri", **Uluslararası Kurban Sempozyumu**, Diyanet İşleri Başkanlığı, İstanbul, 2007, s. 44.

³⁸⁵ Güç, **a.g.m.**, s.6- 7.

³⁸⁶ Güç, **a.g.m.**, s. 6.

³⁸⁷ Güç, **a.g.m.**, s. 7.

³⁸⁸ Şimşek, **a.g.m.**, s. 44.

³⁸⁹ Yasin Aktay, "Bir Varoluş Düzeyi Olarak Kurban", **Uluslararası Kurban Sempozyumu**, Diyanet İşleri Başkanlığı, 2007, İstanbul, s.144-145.

dayanan sembolik bir eylemdir. Hz. İbrahim tevhid dinini yaymaya çalıştığı sırada, kavminin putlarını kırdığı için ateşe atılmış; ancak ateş onu yakmamış, kurtulmuştur.

³⁹⁰ Bunun üzeri kendine inananlarla birlikte Kudüs bölgesine gelmiştir. İlk eşi Sara’dan çocuğu olamayan İbrahim, eşinin de isteğiyle Hacer ile evlenmiş; ve ondan İsmail adında bir oğlu olmuştur. On dört yıl sonra da Sara’dan İshak doğmuştur.³⁹¹ Bu olay Kur’an’da şu şekilde aktarılmaktadır; “*Ben Rabbime (O’nun emrettiği yere) gideceğim. O bana yol gösterecektir. Ey Rabbim bana salihlerden olacak bir çocuk bağışla. Biz de ona uysal bir oğul müjdeledik. Çocuk kendisiyle birlikte koşup yürüyecek yaşa gelince İbrahim ona, “Yavrum, ben rüyamda seni boğazladığımı gördüm. Düşün bakalım, ne dersin” dedi. O da “Babacığım, emrolunduğun şeyi yap. İnşallah beni sabredenlerden bulacaksın.” dedi.*³⁹² Hz. İbrahim, İsmail’i boğazlamaya kalktığı anda oğlunun yerine bir kurban verilmiştir.³⁹³ “*Nihayet her ikisi de Allah’ın emrine boyun eğip, İbrahim de onu (boğazlamak için) yüzüstü yere yatırınca, ona şöyle seslendik: Ey İbrahim! Gördüğün rüyanın hükmünü yerine getirdin. Şüphesiz biz iyilik yapanları böyle mükafatlandırırız. Şüphesiz bu apaçık bir imtihandır.*”³⁹⁴ Hac ibadetinde kurban; bu görevi yerine getirebilmenin şükrünü eda etmek için de kesilmektedir. Kurbanda asıl elde edilmesi gereken takva, yani Allah’a kulluk ve teslimiyet bilincidir.³⁹⁵ Takvanın önemine Hac suresinin kurban ile ilgili ayetinde yer verilmiştir. “*Onların ne etleri ne de kanları Allah’a ulaşır; fakat O’na sadece sizin takvanız ulaşır. Sizi hidayete erdirdiğinden dolayı Allah’ı büyük tanıyasınız diye o, bu hayvanları böylece sizin istifadenize verdi. (Ey Muhammed) Güzel davrananları müjdele!*³⁹⁶

4.1.8. Tıraş

Hac ve umre ibadetinde ihramdan çıkmak için saç tıraş edilmekte; böylece ihram yasakları sona ermektedir. Kadınlar bu ritüeli saçlarının ucundan bir kısmını keserek gerçekleştirmektedirler. Tıraş sembolik anlamda Allah için kendi varlığının

³⁹⁰ Şimşek, a.g.m., s. 46.

³⁹¹ Çağatay, a.g.e., s. 68.

³⁹² Kur’an-ı Kerim, 37/103-106.

³⁹³ Şimşek, a.g.m., s. 46.

³⁹⁴ Kur’an-ı Kerim, 37/103-106.

³⁹⁵ Sıddiki, a.g.e., s. 44.

³⁹⁶ Kur’an-ı Kerim, 23/37.

bir parçasını kurban etmektir.³⁹⁷ Saç, insan güzelliğinin en önemli unsurlarından bir olarak görülmekte; kişiyi kibre ve kendini beğenmeye sürükleyebileceği düşünülmektedir. Tıraşla insan, kendini kusurlu kılmakta; Allah’a muhtaç oluşu sergilemektedir.³⁹⁸ Kısacası bu ritüel, ruhen elde edilen değişimin fiziğe bürünmesi olarak yorumlanabilir.³⁹⁹

Arapçada saçların tıraşı ile ilgili halk ve taksir olmak üzere iki kelime kullanılmaktadır. Halk, başa ustura vurmak; taksir ise saçı kısaltmaktır. Taksirin bir diğer anlamı da kusurlu kılmaktır. Hz. Muhammed tıraş meselesinin gündeme geldiği bir ortamda “Allah saçlarını bütün bütün kazıtanlara merhamet etsin” duasını yapar. Bunun üzerine sahabeden biri “Ya Resulallah! Pekâlâ, saçlarını taksir yapanlar?” der. Hz. Muhammed “saçlarını kısaltanlara da” diye ekler. Bu rivayetten yola çıkarak hadis bilginleri ve fıkıhçılar tarafından halkın taksirden daha faziletli olduğu yorumu yapılmıştır.⁴⁰⁰

4.1.9. Medine’yi Ziyaret

Medine, Arap Yarımadası’nın batısında, Hicaz bölgesinde, Mekke’nin 350km kadar kuzeyinde yer almaktadır.⁴⁰¹ Şehrin planı Mescid-i Nebevi merkez alınarak geliştirilmiştir. Hicretten sonra Hz. Muhammed, “*Hz. İbrahim Mekke’yi harem yaptığı gibi ben de Medine’yi harem kıldım*” sözleriyle bu şehri harem ilan etmiştir. Hanefî mezhebine göre; Medine hareminin Mekke haremi gibi özel dini hükümleri yoktur. Diğer üç mezhep uleması ise anılan hadisi gerekçe göstererek burada avlanma ve bitkileri kesmenin haram olduğunu kabul etmiştir. Medine haremine girerken ihramlı olmak şart olmadığı gibi Müslüman olmayanlar da geçici bir süreyle burayı ziyaret edebilmektedirler.⁴⁰²

İslam’ın ilk ortaya çıktığı zamanlarda Medine; merkezinde uzun yıllar birbiriyle kavgalı olan Evs ve Hazrec kabileleri ve etrafında birçok Yahudi kabilesinin yaşadığı bir yerleşim yeridir. Bu şehir, Evs ve Hazrec kabilelerinden gelen birçok insanın, Hz. Muhammed’e bağlanmasıyla İslam’la tanışmıştır. Hz.

³⁹⁷ Erul, Keleş, **a.g.e.**, s. 66.

³⁹⁸ Kurucan, **a.g.e.**, s.128-129.

³⁹⁹ Sıddiki, **a.g.e.**, s. 46.

⁴⁰⁰ Kurucan, **a.g.e.**, s.128.

⁴⁰¹ Özel, **a.g.e.**, s. 101.

⁴⁰² Özel, **a.g.e.**, s. 103.

Muhammed'in buraya hicret etmesiyle şehir, Medinetü'l Münevvre, yani Allah'ın nuru, din ile aydınlanan şehir adını almıştır.⁴⁰³

Hicret; sözlükte “kişinin herhangi bir şeyden bedenlen veya kalben ayrılıp uzaklaşması” ve “bir yeri terk ederek başka yere göçmek” anlamında kullanılmaktadır. İslam kültüründe ise Hz. Muhammed'in öncülüğünde Mekkeli Müslümanların Medine'ye göçlerini ifade etmesinin yanında, hicretin dini ve ahlaki bağlamda manevi bir içerik taşıdığına inanılmaktadır. Bu anlamda, Mekke'nin fethine kadar gerçekleşen göçe zahiri; Allah'ın emirlerine sıkı sıkıya sarılmak ise batını hicret olarak nitelendirilmiştir.⁴⁰⁴

Hz. Peygamber'e ilk biat eden ve Medine'de İslamiyet'in yayılmasında katkıları olan Es'ad b. Zü'râre, hicretten önce bir hurma kurutma yerinin etrafını duvarla çevirerek mescid haline getirmiş, burada Mus'ab b. Umeyr ile birlikte beş vakit namazı ve cuma namazını kıldırılmaya başlamıştır. Hz. Muhammed Medine'ye girdiğinde devesi Kasva'nın salıverilmesini ve onun çöktüğü yere en yakın olan evde konaklayacağını söylemiştir. Devenin hurma kurutulan düzlükte çökmesinin üzerine buraya en yakın ev sahibi Ebû Eyyûb el-Ensârî'ye misafir olmuştur. Daha sonra bu arsayı satın alarak Mescid-i Nebevi'nin temelini atmıştır.⁴⁰⁵ Hz. Muhammed Mescid-i Nebevi'yi inşa ederken bitişik iki hücre yaptırmıştır. Kendisi ve ailesine tahsis edilen bu hücrelerin sayısı sağlığında dokuza ulaşmıştır. Son günlerini Hz. Aişe'ye ait odada geçiren Hz. Muhammed vefat ettiği yere defnedilmiştir. Hücre-i Saadet olarak anılan bu yere daha sonra vasiyetleri üzerine Hz. Ebubekir ve Hz. Ömer'in kabirleri yerleştirilmiştir.⁴⁰⁶

Mescid-i Nebevi vahyin en çok indiği mekânlardan biri olarak bilinir ve yeryüzünde Mescid-i Haram ve Mescid- Aksa'dan sonra ziyaret edilmeye değer üç mescitten biri olarak kabul edilmektedir. Hz. Muhammed burada kılınan namazların Mescid-i Haram hariç diğer yerlerde kılınan namazdan bin kat daha faziletli

⁴⁰³ Erul, Keleş, **a.g.e.**, s. 101.

⁴⁰⁴ Özel, **a.g.e.**, s. 106.

⁴⁰⁵ Özel, **a.g.e.**, s. 110.

⁴⁰⁶ Özel, **a.g.e.**, s. 116-117.

olduğunu ifade etmiştir. Bu yüzden burada yapılan ibadetler diğer mescitlerde yapılan ibadetlerden daha üstün kabul edilmektedir.⁴⁰⁷

Mescid-i Nebevi'yi ziyaret etmek Hz. Muhammed'i sağlığında ziyaret etmekle eşdeğer tutulmuştur. Ziyaret sırasında kişi Allah'ın rızasını kazanmak zorundadır. Bu yüzden kişinin burada her zamankinden çok salat-ü selam getirmesi gerektiği ifade edilmektedir. Salat-ü selam'ın önemi Hz. Muhammed'in *"Bana bir kimse selam verince Allah bana ruhumu iade eder, ben de o kimsenin selamını alır; ona karşılık veririm."*⁴⁰⁸ hadisi vurgulanmaktadır.⁴⁰⁹

Mescid-i Nebevi'de Hz. Muhammed'in evi ile minberi arasında yerde yeşil bir halı bulunmaktadır. Bugün, kabri ile minberi arasında kalan bu bölüme Ravza-i Mutaharra denilmektedir. Hacılar yeşil halı üzerinde en az iki rekat namaz kılabilmenin çok sevap kazandıracağına inanmaktadırlar. Hz. Muhammed'in burada ibadet etmeye ilişkin şu hadisi aktarılmaktadır.

"Evim ile minberimin arası, cennet bahçelerinden bir bahçedir. Minberim de, havzım (cennetteki Kevser) üzerindedir." (Buhârî, Fadlu's-Salati fi Mescid-i Mekke ve'l-Medine, 57) Havz-ı Kevser mahşer günü Allah'ın Hz. Peygamber'e bağışladığı büyük bir havuzdur. Bu havuzun suyunun berrak, tatlı ve ferahlatıcı olduğu kabul edilmektedir. Rivayete göre; dinin buyruklarına uygun hareket eden Müslümanlar; ahirette bu sudan içerek mahşerin dehşetinden meydana gelen hararetlerini gidereceklerdir.⁴¹⁰ Burada namaz kılmak aynı zamanda "Kim kabrimi ziyaret ederse şefaati ona vacip olur" hadisi dayanarak yaygın inanışa göre bağışlanmaya mazhar olabilmektir.⁴¹¹

⁴⁰⁷ Özel, **a.g.e.**, s. 115-116.

⁴⁰⁸ Ebu Davud, "Menasik", 100

⁴⁰⁹ www.genchacilar.org, 19.02.2014.

⁴¹⁰ www.sorularlailamiyet.com, 18.02.2014.

⁴¹¹ Örenç, **a.g.e.**, s. 188.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TÜRK DİNDARLIĞINDA HAC ALGISI VE TİPOLOJİK ANALİZİ

Araştırmanın saha çalışmasından elde edilen bulguların değerlendirileceği bu bölümde verilerin analizine geçilmeden önce Türk toplumunda hac, Osmanlı ve Cumhuriyetin kuruluşundan günümüze kadar olan dönemde değerlendirilmeye alınacaktır. Daha sonra örneklem grubunun olgusal kimliğine ait bulgular sunulacaktır. Türk dindarlığında öngörülen hac tiplerinin t-Testi ve Varyans Analizi (Anova) sonuçları ile hacca yönelik tutum ve davranışların frekans analizinden sonra; Türk toplumunun hacdaki ritüellere yüklediği anlamlar açıklanarak yorumlanacaktır.

1. TÜRK TOPLUMUNDA HAC

1.1.Osmanlı Döneminde Hac

Osmanlı'da hac olgusu hakkında bir değerlendirme yapabilmek için, bu dönemdeki surre geleneğine değinmek gerekmektedir. Osmanlı'da hac kafilisiyle birlikte, Mekke ve Medine'nin en ileri gelenlerinden en yoksullarına varıncaya kadar dağıtılmak üzere özel bir törenle gönderilen para, altın ve diğer armağanlardan meydana gelen mali yardıma Surre-i Hümayun, bu vesile ile yapılan merasime de Surre Alayı denilmiştir. Haremeyn'e Surre gönderilmesi Abbasiler zamanından itibaren başlamıştır. Osmanlılar da ise ilk defa Çelebi Sultan Mehmet (1413-1421) döneminde gönderilmiş, ancak bunun adet hükmüne girmesi ve resmi bir mahiyet kazanması Yavuz Sultan Selim'in Mısır'ı (1517) fethinden sonra başlamış ve Osmanlıların son zamanlarına kadar devam etmiştir.⁴¹²

1516'da Halep'e giren Yavuz Sultan Selim, "Hakimü'l Haremeyn-i Şerifeyn" unvanı almış; kendisi bu ünvanı "Hadimü'l Haremeyn-i Şerifeyn" olarak düzeltmiştir.⁴¹³ Bu tarihten itibaren Osmanlı hükümdarları kendilerini "Hadimü'l Haremeyn" yani Mekke ve Medine'nin hizmetkarı olarak vasıflandırmışlardır. Dolayısıyla Osmanlı döneminde Hicaz ahalisine gönderilen yardım ve hediyelerin yanı sıra kutsal mekanların tamir ve bakımı da titizlikle yapılmıştır. Mesela, Kabe ve

⁴¹² Bayyigit, a.g.e., s.40.

⁴¹³ Sevgi Ağca, "Surre-i Hümayun Geleneği", **Surre-i Hümayun**, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür A.Ş. Yayınları, İstanbul, 2008, s. 30.

külliyesinin yeniden yapılması maksadıyla Kanuni Sultan Süleyman Mimar Sinan'ı yollamış; Kabe'nin siyah örtüsü her yıl İstanbul'dan gönderilmiştir. Bunun gibi, hacdan önce İstanbul'dan gönderilen gulsuyu ile Kabe yıkanmıştır. Ayrıca, Hicaz toprakları “Vilayat-ı Mümtaze”den (Seçkin Vilayetlerden) sayılmıştır.⁴¹⁴ Osmanlı hakimiyeti, Mekke Şerifi yoluyla tesis edilmiştir. Osmanlılar, evlad-ı Resul'den oldukları kabul edilen seyyid ve şeriflere saygı ve ikramda bulunmak için burayı her türlü vergiden muaf tutmuşlardır. Tarihi kayıtlara göre bu ilişkiler Hicaz Bölgesi'nin Osmanlılara fiilen bağlanmasından önce başlamıştır. Hicaz ve Basra feth edilip Osmanlı ülkesine katıldığı zaman, tımar ve zeamet usulüne tabi tutulmamış ve işlerine merkezce müdahale edilmemiştir.⁴¹⁵

Yavuz Sultan Selim'e (1512-1520) gelinceye değin gönderilen surreler, düzensiz, hem de yalnızca kutsal beldeye olan saygıyı kanıtlamak amacına yöneliktir. Yavuz Sultan Selim Hadimü'l Haremeyni Şerifeyn ünvanını alınca surrenin her sene düzenli gönderilmesini emretmiştir. Kanuni'den itibaren (1520-1566) 1917'de surre gönderilmesinin sona ermesine kadar olan yaklaşık 4 asırlık devre, surre defterlerinde kayıt altına alınmıştır.⁴¹⁶

Bu defterlerde surrelerin; daha yola çıkarılmadan gideceği yer ve şahısların bütün ayrıntılarıyla kayıtlı olduğu görülmektedir.⁴¹⁷ 1700 tarihli bir surre defterinden örnek verilecek olunursa;

“Ravza-i Mutahhara'yı silip süpürüp. halılarını düzeltip cüz sandukalarını ve aralarını temizleyip, örümcek ağlarını gidermek için 8 nefer kimseye 8 fîloriden 64 fîlori sikke.” Aynı defterde; Sultan Bayezid Han, Sultan II. Selim Han, Sultan Bayezid kızı Fatıma Sultan ve Mahmut Paşa ruhu için Ravza-i Mutahhara'da her gün hatim için 30, Hadis-i Nebevi-i nakletmek için 3, Ravza-i Mutahhara'da salat-ı şerife okumak için 10 kişi görevlendirilmiştir.⁴¹⁸

Yol boyunca güvenliği sağlamak için urbana (göçebe Arap kabilelerine, Bedevilere) atıyye adı altında, urban surresi gönderilmiş; böylece bu kabilelerin hac

⁴¹⁴ Bayyığit, **a.g.e.**, s.42.

⁴¹⁵ Münir Atalar, “Türklerin Kabe'ye Yaptığı Ekonomik Yardımlar”, **Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Cilt 11, Ankara, 1989, s. 261.

⁴¹⁶ Atalar, **a.g.m.**, s. 264.

⁴¹⁷ Karaman, **a.g.m.**, s. 23.

⁴¹⁸ Karaman, **a.g.m.**, s. 25.

ve surre kafilesini vurup yağmalamalarının önüne geçilmeye çalışılmıştır. Yol üzerinde olan urban kabileleri şeyhlerinin surreleri, atıyyeleri Selim Han Kanunnamesi'nden beri bir hazine niteliğindedir. Atıyyeler aynı zamanda şeyhlerin hac ordularını doyurmaları ve menzilden menzile yardım edip yol göstermeleri için verilmektedir.⁴¹⁹ Ayrıca; Mekke ve Medine'de bulunan kutsal yapılar, hayrat, imar hareketleri ve bu şehirlerde yaşayan insanlara yardım için kurulmuş olan Haremeyn vakıfları bulunmaktadır.⁴²⁰ Surre; Mısır hazinesinden ve Haremeyn vakıflarından tayin edilmiştir. Bunlardan başka sultanlar, kadılar, paşalar, vezirler ve zengin kişiler de surre bütçesine katılmıştır. Bütün bu para ve hediyeler, Osmanlı İmparatorluğu'nun çeşitli yörelerinden gönderilerek, İstanbul'da toplanmış ve Surre alayı ile birlikte Hicaz'a gönderilmiştir.⁴²¹

Hac ibadetini yapmak üzere, Kurban bayramından önce İslam dünyasının değişik noktalarından hareket eden hac kervanlarının en önemli yedi güzergahı; Şam, Mısır, Aden, Amman, Lahsa, Basra ve Bağdat'tır.⁴²² Devlet, Şam ve Kahire kafilelerine birinci derecede önem vermiştir. Mısır Kafilesi, Kuzey Afrika Müslümanlarını, Şam kafilesi Rumeli, Anadolu ve Suriye bölgelerindeki Müslümanları içine almıştır.⁴²³ İstanbul'dan çıkan surre alayı Kocaeli'nden Akşehir'e, Akşehir'den Konya'ya, Konya'dan Adana'ya, Adana'dan Hama'ya, Hama'dan da Şam'a kadar götürülerek Şam Valisi'ne teslim edilirdi.⁴²⁴ Bu güzergahlar hac kervanlarına tüccarların da dahil olmasıyla; ticaret yolu işlevi görmüştür.⁴²⁵ Atalar, çalışmasında, yol boyunca seyahat edenlerin ihtiyaçlarını ve emniyetlerini temin gayesiyle kurulan han ve kalelerden bahsetmektedir. Bir şehir minyatürü mahiyetindeki bu yapılar XVI. Yüzyıldan itibaren genellikle hükümdarlar ve devlet adamları tarafından yaptırılmış ve kendilerine bırakılan vakıf gelirleri ile idare ettirilmiştir.⁴²⁶

⁴¹⁹ Karaman, **a.g.m.**, s.19-20.

⁴²⁰ Karaman, **a.g.m.**, s. 22.

⁴²¹ Atalar, **a.g.m.**, s 268.

⁴²² Merve Çakır, "Hac Menzilleri El-Hac İbrahim Efendi'nin Menzilnamesi", **Surre-i Hümayun**, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür A.Ş. Yayınları, İstanbul, 2008, s. 80.

⁴²³ Bayyigit, **a.g.e.**, s.40.

⁴²⁴ Ağca, **a.g.m.**, s. 37.

⁴²⁵ Suraiya Faroqhi, **Hacılar ve Sultanlar**, Çev. Gül Çağalı Güven, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1995, s. 201.

⁴²⁶ Münir Atalar, "Hac Yolu Güzergahı ve Masrafı (Kara Yolu, 1253/1837)", **OTAM**, S. 4, Ankara, 1993, s.73.

Osmanlı'da Surre Alayı'nı, güven içinde götürüp getirecek, Mekke ve Medine'de para ve hediyeleri ilgililere dağıtacak, hac boyunca güvenliği sağlayacak "Surre Emmini" adı altında bir görevli tayin edilmiştir. Surre eminleri mülkiye, askeriye veya ilmiye sınıfından yüksek rütbeli memurlar arasından seçilmiştir.⁴²⁷ Bu kişiler, yolculuk boyunca kafilenin her hareketini İstanbul'a bildirmiş ve hac görevini yerine getirerek İstanbul'a dönmüşlerdir.⁴²⁸ İlk zamanlarda surre için ayrılan tahsisatın kısıtlı olmasına bağlı olarak Surre Emmini, yolculuk sırasındaki masrafları kendisi karşılamıştır. Dolayısıyla görevlendirilecek kişinin zengin olmasına ayrıca dikkat edilmiştir Sultan III. Selim zamanında (1789-1807) Surre Eminliği'ne yüklü bir tahsisat yapılması ile birlikte bu görev herkes tarafından arzu edilir hale getirilmiştir.⁴²⁹ Osmanlı hac kervanı, başında askeri güçlerin komutanı olan Emir'ül-Hac'ın, hazineyi taşıyan ve çeşitli bürokratik işlemleri yapan katiplerin ve memurların bulunduğu, bir orduyla karşılaştırılabilecek kadar iyi teşkilatlanmış bir kafiledir.⁴³⁰

İlke olarak Osmanlı'da, kafilede her hacı adayı kendi gereksinimlerini karşılamakla yükümlüdür. Sadece durumu kötüleşmiş kişiler kervan kumandanına bağlı görevliler tarafından bakılabilmektedir. Ancak kervana eşlik eden asker ve memurların gereksinimleri kamusal kaynaklardan sağlanmaktadır.⁴³¹ Kahire hac kervanının yürüyüş düzeni, toplumsal sınıflar ile ilgili bilgi sahibi olmamızı sağlamaktadır. Buna göre daha hızlı binek hayvanlarını alabilen zengin kişiler, kumandan aracılığıyla yerlerini kervan önünde garanti etmekte; yoksullar ise kervanın en tehlikeli kısmı olan sonunda yer almaktaydılar. Kervanın en başında çöl menzillerine aşina olan, genellikle Bedevilerden oluşan çöl kılavuzları bulunmaktaydı.⁴³²

Hadimü'l Haremeyn unvanı Osmanlı padişahlarının kullandığı; haccın koruyucusu olarak hükümdarı meşrulaştıran bir araçtır.⁴³³ Zira Mekke'yi ziyaret eden hacılar yalnızca Osmanlı İmparatorluğu'nun sınırları içinden değil, İslam dünyasının

⁴²⁷ Ağca, **a.g.m.**, s. 32.

⁴²⁸ Şenay Eren, Surre Emmini'nin Seyahatnamesi, **Surre-i Hümayun**, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür A.Ş. Yayınları, İstanbul, 2008, s. 89.

⁴²⁹ Eren, **a.g.m.**, s. 89.

⁴³⁰ Çakır, **a.g.m.**, s. 79.

⁴³¹ Faroqhi, **a.g.e.**, s. 45.

⁴³² Faroqhi, **a.g.e.**, s. 36.

⁴³³ Faroqhi, **a.g.e.**, s. 202.

bütün kesimlerinden buraya akın etmektedir. Dolayısıyla Osmanlı Padişahı, Mekke'nin tüm Müslümanlar için ulaşılabilir olmasını sağlamak zorundadır. Bu yüzden; padişah fermanlarının birinde, "Hiçbir Müslüman ve Allah'ın birliğine inanan mümin, Haremeyn-i Şerifeyn'i ziyaret ve Kabe-i Münevvere'yi tavaf etmek istediği takdirde, hiçbir şekilde engellenemez"⁴³⁴ ifadesi yer almaktadır. Osmanlı padişahı, hem yerli hem de yabancı hacıları açlıktan, susuzluktan, bedevi saldırılarından, yabancı hükümdarların koydukları engellerden ve aşırı vergilendirmeden korumak zorundadır.⁴³⁵

Ancak hac seyahati her zaman emniyet içinde geçmemiştir. Yol üzerinde ve civarındaki çöl kabilelerine surre gibi yardımlar verilmemiş, az verilmiş veya birtakım kısıtlamalar olmuş ise, hacıların can ve mal güvenliği çoğu zaman tehlikeye girmiştir. Örneğin, 1701'de el-Ula mevkiinde çölde yaşayan Bedevi Araplarla gerçekleşen çarpışmada 30.000 hacı hayatını kaybetmiştir.⁴³⁶ Yağmalama, yol üzerindeki suların kesilmesi ya da su kuyularına leşler bırakılması hac kervanının karşılaştığı bir diğer olumsuzluklardır.⁴³⁷

Osmanlı'nın Haremeyn siyaseti sosyolojik bağlamda değerlendirildiğinde; Mekke ve Medine halkına uygulanan özel muamele aynı zamanda bu bölgeyi İstanbul'dan ayıran uzun mesafeden ve geniş çölleri aşmanın zorluğundan kaynaklanmıştır. Haremeyn siyaseti, Osmanlı iktidarına kendini kabul ettirme olanağı vermiştir. Bu bağlamda görünürlüğe önem verilmiş; kamusal yapılar, Mekke ve Medine halkı ve ziyaretçilerinin gözünde padişahın meşruiyetini sergileme araçlarından biri olmuştur. Değerli malzemelerin kullanımı Osmanlı yapılarının bir özelliği olmasa da kutsal topraklarda devletin sergilediği ihtişam Memlûk sultanları tarafından yaptırılmış binalarla rekabet eder hale gelmiştir.⁴³⁸ Bu anlamda Osmanlı padişahı ya da yabancı bir Müslüman hükümdar halı, şamdan, kitap ya da başka değerli maddeler bağışladığı zaman, bu jestin yalnız dinsel değil, aynı zamanda

⁴³⁴ Faruqi, **a.g.e.**, s. 140.

⁴³⁵ Faruqi, **a.g.e.**, s. 159.

⁴³⁶ Bayyigit, **a.g.e.**, s.41.

⁴³⁷ Karaman, **a.g.m.**, s. 20.

⁴³⁸ Faruqi, **a.g.e.**, s. 139.

siyasal olarak değerlendirilmesi gerekmektedir. Osmanlı hükümdarları ile Safevi şahları arasında, bu bağışlar zaman zaman oldukça büyük rekabetlere yol açmıştır.⁴³⁹

Abbasilerde başlayan Haremeyn'e para, hediye ve mahmil gönderme geleneği, zaman içinde Müslüman devletlerin hâkimiyetlerini temsil eden bir simgeye dönüşmüştür. Hac yolculukları öncesindeki debdebe ve gösteriş İslam âlemindeki otoriteyi arttırmaya olanak tanımıştır.⁴⁴⁰ Dolayısıyla surre ve mahmil gönderme, İslam devletlerinin bağımsızlık ve hükümlanlık iddialarını sembolize etmektedir.⁴⁴¹

Osmanlı İmparatorluğu'nda hac ile ilgili törenler, hükümdarın konumunu, zafer kazanma yeteneğini ve hanedanın sürekliliğini vurgulamaktadır. Bu yüzden tebaanın kolayca izleyebileceği şekilde yapılmış; İstanbul, Şam ve Kahire sokaklarında, hac kervanlarının yola çıkış ve dönüşleri en parlak olaylardan birini oluşturmuştur.⁴⁴² Zengin ve gösterişli merasimlerle çıkılan surre yolculuğu ilk önceleri develer üzerinde yapılmıştır. Kervanlarla giden surre alayı yolun uzun olması sebebiyle hac mevsiminden aylar öncesinde Recep ayının on ikisinde yola çıkarılmıştır. Deniz ulaşımının gelişmesiyle surre yolculuğu gemilerle yapılmaya başlamış ve mesafenin biraz daha kısalmasıyla Şaban ayının on dördünde yola çıkılmaya başlanmıştır. Sultan II. Abdülhamid döneminde (1293-1327) Hicaz Demiryolu'nun yapılmasıyla da surre yolculuğunda tren kullanılmış ve çok daha kısa sürede kutsal topraklara ulaşılmıştır.⁴⁴³

Osmanlı'da surre geleneği kendine özgü bir teşkilatlanmanın yanı sıra; özellikle zor yol şartlarına da bağlı olarak; hac yolu üzerinde kale, han ve kervansaray gibi sağlam yapıların yükselmesine olanak sağlamıştır. Surre-i Hümayûn, Birinci Dünya Harbi'nde, Haremeyn ile irtibat kesilinceye kadar (1918) trenle gönderilmeye devam edilmiştir. Ancak, Osmanlı'nın Mondoros Mütarekesiyle siyasal gücünü kaybetmesi, Hicaz'daki İngiliz hakimiyeti ile Arapların olumsuz tutumları sonucunda hac yapılamaz hale gelmiştir.⁴⁴⁴ Bu tarihe kadar Osmanlı Devleti gerek vakıfları muhafaza ederek, gerekse de borç alarak her sene

⁴³⁹ Faroqhi, **a.g.e.**, s. 160.

⁴⁴⁰ Ağca, **a.g.m.**, s. 38.

⁴⁴¹ Atalar, **a.g.m.**, s. 267.

⁴⁴² Faroqhi, **a.g.e.**, s. 39.

⁴⁴³ Eren, **a.g.m.**, s. 89.

⁴⁴⁴ Bayyigit, **a.g.e.**, s.43.

Haremeyn'e surre göndermiştir. 1937 yılında Mısır'da tekrar başlayan hacı kabilelerinin *mahmil* ve törenlerle gönderilmesi geleneği 1952 yılında son bulmuştur.⁴⁴⁵

Hac güzergahı ve bu yollar üzerinde bulunan cami, türbe, han, gıda ve su durumunu tasvir eden “Menazil-i Hac” adı verilen hac seyahatnameleri hazırlanmıştır. Başlangıçta hacıların yolculuklarını kolaylaştırmak için rehber niteliğinde hazırlanan bu eserlerden manzum ve nesirle yazılan edebi eserler ortaya çıkmıştır. Evliya Çelebi'nin Seyahatnamesi'nde hac menzileri hakkında oldukça ayrıntılı bilgi mevcuttur. Türk edebiyatının en önemli şairlerinden Nabi'nin Tuhfetü'l Haremeyn adlı eseri de edebi nitelikli hac seyahatnamelerindendir.⁴⁴⁶

Osmanlı Devleti'nde hiçbir padişah hac ibadetini gerçekleştirmemiştir. Yavuz Sultan Selim, Hicaz'a ayak basmamış, Hicaz'ı Mısır'dan fethetmiştir.⁴⁴⁷ Sultan Osman'ın hacca niyet etmesine karşı Şeyhü'l-İslam Esad Efendi: “Padişahlara hac lazım değildir. Yerinde oturup adl eylemek evlâdur. Câiz ki bir fitne zuhûr eyliye” diye bir fetvâ göndermiştir.⁴⁴⁸ Mekke'yi ziyaret eden tek şehzade, Hicaz'ın Memlûklere ait olduğu bir dönemde, sürgündeyken hacca giden II. Beyazid'in kardeşi Cem Sultan(1459-95) olmuştur. Bu tercihin gerisindeki mantık; padişahın siyasal merkezden uzaklaşmaması zorunluluğudur. Şehzadeler hacı, tahttaki akrabasının çok iyi denetleyemeyeceği, siyasal bir fırsat olarak değerlendirebilirdi. Bu anlamda Mekke'yi ziyaret hususunda, siyasal anlamda en az sorun çıkarabilecek kişiler; hanedanın kadın üyeleridir.⁴⁴⁹ Buna ek olarak Osmanlı hanım sultanları sık sık Mekke, Medine ve hac güzergahları üzerindeki menzillerde ihsanlarda bulunmuşlardır. Hanedan kadınlarının zaman zaman Hicaz'da görünmeleri, kuvvetli bir simgesel çağrışım işlevi görmüştür.⁴⁵⁰

Osmanlı'da devlet erkanının yanı sıra hac öncesi ve sonrasında; halk arasında sürdürülen gelenekler mevcuttur. Hac seyahatının deniz yolu aracılığıyla yapıldığı dönemde hacı olmaya karar veren kişi öncelikle bir yol arkadaşı seçer ve daha sonra yol hazırlığı başlardı. Eşyaları koymak için kalın köselelerden yapılmış sandık

⁴⁴⁵ Ağca, **a.g.m.**, s. 38.

⁴⁴⁶ Çakır, **a.g.m.**, s. 80-81.

⁴⁴⁷ Bayyigit, **a.g.e.**, s.42.

⁴⁴⁸ Bayyigit, **a.g.e.**, s.43.

⁴⁴⁹ Faroqi, **a.g.e.**, s. 142-143.

⁴⁵⁰ Faroqi, **a.g.e.**, s. 203.

biçiminde sahhare ve yine köselerden yapılmış su matarası, paranın koyulup bağlanacağı meşin kemer ve bozulmadan bir müddet dayanabilecek azık diye tabir edilen yiyecekler hazırlanırdı. Geminin hareket edeceği gün; yolcu yakınları ile helalleştikten sonra; imam eşliğinde kendisi ve ailesinin sağlık ve selameti için dua edilir ve şerbetler içilirdi. İskeleye varınca yolcu, ahabap ve akrabaların almış olduğu beş-on simidin yarılarını birer akraba ve ahababına verir, diğer yarılarını da kendi yanına alırdı. Bundan maksat yarım simitleri yolda yedikçe, kendini onlarla berabermiş gibi hissedeceğini ve akrabalarını unutmayacağını belirtmektir. Gözleri arkada kalmış anlamına gelmemesi için uğurlayanların arkalarına bakmamaları çok dikkatle uyulan bir adetti. Hacıların ihrama girecekleri yerde elbiselerini çıkardıktan ve tıraş olduktan sonra; tüylerin bir miktarını ailesine yazacağı mektubun içine koyup göndermesi adetti. Vücudundan bir parçanın evine gelmesi kendisinin de sağ salim döneceğine dair bir işaret olarak kabul edilirdi.⁴⁵¹

Hacının dönüşünden önce hanesindekiler iyi cins iç çamaşırlarını, ağır kumaştan entarisini, cübbesini, ayakkabısını hazırlarlar, mali durumu iyi olanlar ise kürk alırlardı. Ayrıca hanenin uygun bir odası yeniden tefriş edilir, her şeyleri yenilenirdi. Hacının dönüşünü tebrik için belirlenen kabul gününe tehniye cemiyeti adı verilirdi. Evin hacı hanesi olduğu anlaşılsın diye kapısı da yeşile boyanırdı. Geldiğinin üçüncü günü akraba ve ahabaplar davet edilir, hanımlar iki gün sonra çağırılırdı. Bu cemiyet için ayrılan büyük bir odanın bir tarafına bir masa konur, onun üzerine büyük bir tepsi içinde, özellikle gümüşten, fiçı gibi, altın musluklu zemzemlik yerleştirilirdi. Zemzemliğin etrafında temiz tülbentler ve misk yağı takımları bulunurdu. Kahvelerin içine kakule konur, bir büyük dövme bakır kap içine yalnız şekerden ya da baldan yapılmış şerbetle fırında kurutulmuş hacı lokumu hazır konurdu. Tehniye cemiyeti günü hac etmiş olmasına hürmeten hacının, gelenleri karşılamak için aşığıya inmesine müsaade edilmezdi. Gelen misafirlere, kahve ve şerbetler ikram edilir; daha sonra misafirler zemzem içer, tabaklardaki itriyata parmaklarının ucunu batırarak sakal ve üstlerine sürünür, gelip yerlerine otururlardı. Hacca giden zat, Mekke-i Mükерeme'den uğur olarak herkese hediye ve ikram ederdi, Hacı ailelerinin tehniye cemiyeti ile meşgul olmaları yüzünden hacı olan zata

⁴⁵¹ Bayyigıt, a.g.e., s.44-45.

hürmetten yakınlardan üç gün süreyle haneye akşam sabah yeteri kadar ekmek ve yemek gönderilirdi.⁴⁵²

1.2.Cumhuriyet'in Kuruluşundan Günümüze Hac

Cumhuriyetin kuruluşundan aşağı yukarı 6-7 yıl önce Hicaz bölgesinin Osmanlı hâkimiyetinden çıkması ile kapanan hac yolu, bu seyahatin sekteye uğramasına sebep olmuştur. Zaten Birinci Dünya Harbi'nde yolların kapanmasıyla da Surre Alayı Şam'dan geri dönmüş; böylece Türk toplumdaki surre geleneği sona ermiştir. Bu tarihten itibaren, ferdi girişimlerin dışında uzun yıllar devlet eliyle hac organizasyonu gerçekleştirilememiştir. Başlangıçta Hicaz Bölgesi'nin ve hac güzergahının sömürgeci ülkeler tarafından işgal edilmesi, can mal güvenliğinin olmaması, Cumhuriyet'in kuruluşundan sonra da ülkenin içinde bulunduğu ekonomik şartlar ve yönetimlerin din politikaları nedeniyle uzun zaman hac ibadeti yapılamamıştır. 1917'den 1947'ye kadar resmi hac izni olmamasına rağmen kaçak yollarla (pasaportsuz) veya tüccar pasaportuyla hacca gidenler her zaman olmuş; ancak hacı sayısı, döviz yasakları ve polis nizamları yüzünden azalmıştır. Kaçak yollarla hacca gidenler de dönüşlerinde yakalanıp kanunlarda hacı yasak eden bir hüküm olmadığı için “pasaportsuz memalik-i ecnebiyeye gitme” suçundan yargılanmışlardır. O yıllarda hac için izin verilmemesinin en büyük sebebi döviz yokluğu ve koleradır. Bir vaiz tarafından yazılan “Hac Rehberi”nde kaçak hacca gitmenin zararları hacı adaylarına şöyle anlatılmaktadır;

Memleketten çıkıp hac yolculuğu yapmak suretiyle, hudutları pasaportsuz geçmek ve yine dönüşte aynı şekilde hudutlardan girmek evvela kanunlarımıza aykırıdır. Binaenaleyh Allah'ın emrine muhalif bir harekettir. Bu şekilde hudutlarımızı geçmeye muvaffak olursa bile “ki katiyen doğru değildir” girilen yabancı devlet topraklarında bir sürü yalancılık ve sahtekarlıkla pasaport temin etmek zorunda kalındığından başka birçok zahmet ve meşakatlere de maruz kalınmaktadır. Bu hal maddeten ve manen zararlı ve çok kere de utandırıcı olmaktadır. Hükümetin müsaade ettiği zamanı beklemek lazımdır. Zaten hükümet müsaade etmedikçe, yol vermedikçe hac farz olmaz.⁴⁵³

İlk defa 1947 yılında, Türk halkına hac yapması için resmi olarak izin verilmiş, ayrıca 2000 liralık döviz alma imkanı da tanınmıştır. Yaklaşık 7000 kişinin

⁴⁵² Abdülaziz Bey, **Osmanlı Adet Merasim ve Tabirleri**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2000, s. 270-271.

⁴⁵³ Bayyigit, **a.g.e.**, s.47-48.

hacca gittiği 1947 yılında, hacla ilgili herhangi bir organizasyonun bulunmaması, o yıl hacca gidenlerin ciddi sıkıntılar yaşamasına neden olmuştur.⁴⁵⁴ Döviz yokluğu ileri sürülerek tekrar yasaklanmasının ve muhalefetin baskıları sonucunda 1949'dan itibaren serbest bırakılmasının ardından aynı yıl bazı gazetelerin hacca muhabir göndermeleri büyük olay yaratmıştır. 1950'de Demokrat Parti'nin seçimleri kazanmasından sonra ise inanç ve ibadetler konusunda daha serbest bir tutum izlenmiştir.⁴⁵⁵ 1950 yılından itibaren hac ve umre ibadetini yerine getirmek isteyenlerin sayısı artmıştır. Bu gelişmeler üzerine, hac yapmak isteyen vatandaşların ihtiyaçlarına cevap verebilecek şekilde ilgili birtakım düzenlemeler yapılmıştır. Hac seferleri ile ilgili yapılan ilk yasal düzenleme, 1953 yılında çıkarılan "Hac Maksadıyla Suudi Arabistan'a Gidecek Olanların Seyahatlerine Müteallik Esaslar" isimli Bakanlar Kurulu Kararı'dır.⁴⁵⁶

1960'lı yılların başında kesintiler olsa da sonraki yıllarda yine izin verilmiş, çok sayıda insan hac görevini yapmıştır. Ancak yıllara göre hacca gidenlerin sayısına bakıldığında, istikrarlı bir çizgi takip etmediği görülmektedir.⁴⁵⁷ Bu durumu Türkiye'nin içinde bulunduğu siyasal, ekonomik ve sosyal yapı ile açıklayabilmek mümkündür. 1971'de 12 Mart muhtırası ile 3 yıl sürecek olan ara dönem yaşanmış; 1974-1977 yıllarında hacca gidenlerin sayısında artış görülmüştür. Bu dönemde, CHP-MSP (Milli Selamet Partisi) ve MC (Milliyetçi Cephe) koalisyonları, hacca gidişte kolaylıklar sağlamıştır. 1978-1979 yıllarındaki ekonomik kriz ve yaşanan toplumsal kargaşa hacca gidişlerin düşmesine sebep olmuştur. 1980'de 12 Eylül dönemi ile hacca gidişte bir farklılık meydana gelmemiş, bu durum 1983'de kurulan I. Özal hükümeti döneminde de devam etmiştir. 1987 genel seçimlerinden sonra II. Özal hükümeti döneminde hacca gidenlerde tekrar artışlar görülmüştür.⁴⁵⁸

1950-1979 yılları arasında hac yolculukları İçişleri Bakanlığı'nın koordinatörlüğünde ve ilgili kuruluşların işbirliği çerçevesinde yürütülmüştür. Bu dönemde hacı adaylarının şirketler arası rekabetten büyük zarar gördükleri tespit edilmiş. Bunun üzerine, Diyanet İşleri Başkanlığı, 1977 yılından itibaren Türkiye

⁴⁵⁴ Ahmet Onay, **Türkiye'nin Hac Organizasyonu**, Dem Yayınları, İstanbul, 2008, s.43.

⁴⁵⁵ Kemal Güran, "Cumhuriyet Dönemi Hac", **İslam Ansiklopedisi**, TDV Yayınları, C. 14, İstanbul, s.408.

⁴⁵⁶ Onay, **a.g.e.**, s.43.

⁴⁵⁷ Bayyigit, **a.g.e.**, s.49.

⁴⁵⁸ Bayyigit, **a.g.e.**, s.50.

Diyanet Vakfı'nın da katkısıyla hac organizasyonlarına başlamış; ancak ilk iki denemede, çözümün mevcut rekabet ortamında gerçekleştirilemeyeceği düşünülmüştür. Bunun üzerine 1979 yılında Bakanlar Kurulu Kararı ile hac işleri 1988 yılına kadar Türkiye Diyanet Vakfı'nın işbirliği ile Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından yürütülmüştür. İçişleri, Maliye, Sağlık, Gümrük, Ulaştırma ve Turizm bakanlıklarının müsteşarları ile Dışişleri Bakanlığı ve Kızılay temsilcilerinden oluşan Hac Komisyonu'nun başkanlığına 12 Haziran 1980 tarih ve 8/1024 sayılı Bakanlar Kurulu kararı ile Diyanet İşleri Başkanı getirilmiştir. Hac ve umre yapacaklar için her türlü sağlık ve güvenlik önlemlerini almak zorunda olan bu komisyon, aynı zamanda kurbanların İslam Kalkınma Bankası mezbahalarında kesilerek açlık yaşanan Müslüman ülkelere gönderilmesi sağlamıştır.⁴⁵⁹

1988 Bakanlar Kurulu kararıyla, Diyanet İşleri Başkanlığı'nın denetim ve gözetim altında, "A" grubu seyahat acentelerinin de hac organizasyonu düzenlemesine izin verilmiştir. Bu uygulama 2000 yılına kadar devam etmiştir. Böylece her yıl hacıların %65'i Diyanet İşleri Başkanlığı ve %35'i A grubu seyahat acenteleri organizasyonuna katılarak hac yapmıştır. "1999 yılında çıkarılan bir kanunla da şirketlerin denetim ve gözetim görevi Diyanet İşleri Başkanlığı'na verilmiştir. 1988 yılından itibaren Suudi Arabistan kutsal topraklardaki fiziki şartların sınırlılığını gerekçe göstererek ülkelerin hacı sayılarına kota uygulaması başlatmıştır".⁴⁶⁰

1999 yılına gelindiğinde, Bakanlar Kurulu kararı ile Diyanet İşleri Başkanlığı ve şirketlerin götüreceği hacı sayısı ile ilgili oranlar kaldırılmış; serbest rekabet ortamının önü açılmıştır. Serbest rekabet ortamından kaynaklanan bazı olumsuzluklardan dolayı 2005 yılında çıkarılan Bakanlar Kurulu kararı ile mevcut uygulamada değişiklik yapılmış, Türkiye'ye tanınan kota çerçevesinde Diyanet'e %60 ve şirketlere %40 oranında kontenjan verilmesi, ayrıca Türkiye Seyahat Acenteleri Birliği'nin (TÜRSAB), Bakanlıklar arası Hac ve Umre Kurulu Üyesi olması kararlaştırılmıştır.⁴⁶¹

⁴⁵⁹ Güran, **a.g.m.**, s. 408-409.

⁴⁶⁰ Onay, **a.g.e.**, s.45-46

⁴⁶¹ Onay, **a.g.e.**, s.46-47.

Cumhuriyet döneminde siyasetçilerin hac ve umre ziyaretleri tartışma yaratmıştır. Türkiye tarihinde hac ibadetini gerçekleştiren ilk cumhurbaşkanı Abdullah Gül'dür. Gül'ün haccı 90 yıllık Cumhuriyet tarihinde bir ilk manşetiyle duyurulmuş; CHP'nin müftü kökenli İstanbul Milletvekili İhsan Özkes, kişisel olması gereken bir ibadettin Gül tarafından devlet imkanlarıyla gerçekleştirmesini eleştirmiştir. Abdullah Gül'ün cumhurbaşkanlığının son yılında hacca gitmesi ise seçim için ibadeti şova ve propagandaya dönüştürmesi olarak yorumlanmıştır.⁴⁶² 1980'lerde Türkiye'nin Suudilerden kredi ve petrol istediği bir dönemde; Kenan Evren'in resmi ziyaret sırasında umre ibadetini gerçekleştirmiş olması tepkilere yol açmıştır, Evren tarafından yayımlanması yasaklanan fotoğraflar üç yıl sonra bir dergide ortaya çıkmıştır.⁴⁶³

Ulaşım ve iletişim sektöründeki gelişmeler; küresel anlamda sosyal hareketliliğin artmasına yol açmıştır. Söz konusu gelişmeler; hac ibadeti amacıyla gerçekleştirilen seyahatleri de etkilemiş; eskiden daha zor şartlarda yapılan ritüeli kolaylaştırmıştır. Bu durumun etkilerini Türk toplumunda da görmek mümkündür. Türkiye'de son yıllarda çeşitli sosyal kesimlerin hac ve umreye olan ilgisi ve talebi artış göstermiştir. Bu talep, hac ve umre ile ilgili turizm, hediyelik eşya veya tekstil sektörlerinin gelişmesini sağlamıştır. Özellikle Diyanet İşleri Başkanlığı ve şirketler; kutsal topraklara seyahatte her kesime hitap eden paket programları oluşturmuşlardır. Sadece muhafazakarların değil, diğer sosyal grupların da hac ve umreye olan ilgisi artmıştır. Türkiye'de artık hacdan sonra mevcut hayatta bir değişikliğe gitmeden bu ibadetin yapılabileceğine yönelik inanç yaygınlaşmaya başlamıştır.⁴⁶⁴ Aynı zamanda AKP iktidarı döneminde önceden daha gizli yapılan bu ibadetin özellikle bazı kesimler tarafından kamusal alanda bilhassa sergilendiği edilmesine yol açmıştır.

Diyanet İşleri Başkanlığı'nın açıkladığı verilere göre Türk toplumunda hacca gidenlerin yaş ortalaması 60'tan 51'e düşmüştür.⁴⁶⁵ Yaş ortalamasının düşmesi eğitim seviyesinin yükselmesinin yanında diğer sosyal değişimlerle de açıklanabilir. Ancak Türkiye'de orta gelir grubuna sahip bireyler için hac hala pahallı bir ibadettir. Aynı zamanda Suudi Arabistan'ın kota uygulamasına bağlı olarak Türkiye'deki kura

⁴⁶² www.ulusalkanal.com.tr, 25.07.2014.

⁴⁶³ "Cumhuriyet'te Hac Modası", **2000'e Doğru Dergisi**, S.20, 1987, s.8.

⁴⁶⁴ www.zaman.com.tr, 25.07.2014.

⁴⁶⁵ www.diyanet.gov.tr, 25.07.2014.

sistemi, bu ibadeti gerçekleştirmek isteyenlerin önünde engel teşkil etmekte; kutsal topraklara gitmek isteyenler daha çok umreyi tercih etmektedir.

2.ÖRNEKLEM GRUBUNUN OLGUSAL KİMLİĞİ

İnsanın bilgi, düşünce ve davranışlarının yöneliminde son derece önemli olan olgusal kimliğe ait veriler; araştırmada temel alınan cinsiyet, yaş, eğitim vb. bağımsız değişkenlerle ilgili elde edilen bilgilerdir. Söz konusu değişkenler örneklem grubunun sosyal ve kişisel karakteriyle ilgili özelliklerinin ortaya konmasında işlevsel bir nitelik taşımaktadır. Örneklem grubunun olgusal kimliklerine ilişkin bilgiler aşağıdaki tablolarda sunulmuştur.

Tablo 5- Görüşmenin Yapıldığı Yer

	N	%
Antalya	349	53,8
Isparta	200	30,8
Burdur	100	15,4
Toplam	649	100,0

Araştırmada Antalya’da 349, Isparta’da 200, Burdur’da 100 kişi olmak üzere toplam 649 kişi ile görüşülmüştür. Bu anlamda Antalya örneklem grubunun %53,8’ini, Isparta %30,8’ini Burdur ise %15,4’ünü oluşturmaktadır.

Tablo 6- Cinsiyet

	N	%
Erkek	323	49,8
Kadın	326	50,2
Toplam	649	100,0

Toplam 649 kişiden oluşan örneklem grubunun 323’ü erkek, 326’si kadındır. Bu anlamda örneklem grubunun %49,8’i erkeklerden, %50,2’si kadınlardan oluşmaktadır. Araştırmada örneklem grubunun cinsiyete göre dağılımı birbirine yakın oranlardadır.

Tablo 7- Yaş

	N	%
20-30	98	15,1
31-40	180	27,7
41-50	136	21,0
51-60	112	17,3
61-70	85	13,1
71-80	32	4,9
80 üzeri	6	,9
Toplam	649	100,0

Çalışmada örneklem grubunun yaş dağılımına bakıldığında, ankete katılan kişilerin yaş aralığı oranları sırayla %27,7 ile 31-40, %21 41-50, %17,%15,1 20-30, %13,1 61-70'dir. Bu bağlamda araştırma daha çok orta ve ortanın üzerindeki yaş grubunun hac algısının verilerini kapsamaktadır. Çalışmada, hac algısını tespit etmeye yönelik sorular, 71-80 ve 80 üzerine yaşa sahip kişiler tarafından daha zor kavranmıştır. Aynı zamanda bu yaş gruplarının hac algısının kendi aralarında benzer özelliklere sahip olduğu da tespit edilmiştir. Dolayısıyla hacca yüklenen farklı anlamları kavramak için sorular daha çok orta ve orta yaş üstüne yöneltilmiştir.

Tablo 8- Eğitim Durumu

	N	%
Tahsili yok	25	3,9
Okur yazar	9	1,4
İlköğretim	224	34,5
Ortaokul	46	7,1
Lise	129	19,9
Önlisans	66	10,2
Lisans	118	18,2
Lisansüstü	32	4,9
Toplam	649	100,0

Tablodaki verilere bakıldığında ankete katılanların %34,5'inin ilköğretim, %19,9'unun lise, %18,2'sinin lisans, %10,2'sinin önlisans, %7,1'inin ortaöğretim, %4,9'unun lisansüstü, %3,9'unun tahsili yok, %1,4'ünün eğitim seviyesinin okuryazar olduğu görülmektedir. Araştırma sırasında eğitim durumu bakımından

görüşülenlerin çeşitlilik göstermesine dikkat edilmiştir. Ankete katılanlar arasında, eğitim durumu ilköğretim, lisans ve ortaöğretim olanlar daha fazladır.

Tablo 9- Medeni Durum

	N	%
Bekar	67	10,3
Evli	546	84,1
Eşi ölmüş	26	4,0
Boşanmış	10	1,5
Toplam	649	100,0

Örneklem grubunun büyük bir kısmı medeni durumu evli kişiler oluşmaktadır. Buna göre, görüşülenlerin medeni durumuna bakıldığında %84,1'i evli, %10,3'ü bekârdır. %4'ünün eşi ölmüş, %1,5' ise boşanmıştır.

Tablo 10- Doğum Yeri

	N	%
Büyükşehir	42	6,5
İl	227	35,0
İlçe	191	29,4
Kasaba	23	3,5
Köy	166	25,6
Total	649	100,0

Görüşülenlerin doğum yerlerine göre dağılımına bakıldığında, en fazla orana il merkezinde doğanlar sahiptir. Buna göre, örneklem grubunun %35'i il merkezinde doğmuştur. Bu oranı % 29,4 ile ilçe merkezinde ve %25,6 ile köyde, %6,5 büyükşehirde, %3,5 kasabada doğanlar izlemektedir. İlçe ve köy doğumlular birlikte ele alındığında, veriler görüşülenlerin doğum yerlerinin daha çok kırsal kesimde olduğunu göstermektedir.

Tablo 11- Yerleşim Birimi

	N	%
İl	435	67,0
İlçe	136	21,0
Kasaba	9	1,4
Köy	69	10,6
Toplam	649	100,0

Araştırmada veriler daha çok; Antalya, Isparta ve Burdur şehir merkezlerinden toplanmıştır. Dolayısıyla yerleşim birimi olarak il merkezini tercih edenler çoğunluktadır. Buna göre ankete katılanların %67'si il merkezi, %21'i ilçe merkezi ve %10,6'sı köyde, %1,4'ü kasabada ikamet etmektedir.

Tablo 12- Meslek

	N	%
Ev Hanımı	183	28,2
Memur	147	22,7
İşçi	38	5,9
Esnaf	73	11,2
Zanaatkar	5	,8
Tüccar-sanayici-işletmeci	5	,8
Çiftçi	60	9,2
Emekli	70	10,8
Serbest Meslek	14	2,2
İşsiz	8	1,2
Diğer	46	7,1
Toplam	649	100,0

Araştırmada, örneklem grubunun mesleğe göre dağılımlarına göz atıldığında ev hanımı ve memur oranının yüksek olduğu görülmektedir. Buna göre ankete katılanların %28,2'si ev hanımı, %22,7'si memurdur. Etnaf olduğunu belirtenlerin oranı %11,2, emekli %10,8, çifti %9,2, %7,1'i diğer meslek gruplarındandır. İşçilerin oranı ise %5,9'dur. İşsizlerin oranı %1,2 iken zanaatkar, tüccar, sanayici ve işletmecilerin oranı düşüktür.

Tablo 13- Gelir Durumu

	N	%
Çok iyi	12	1,8
İyi	155	23,9
Orta	436	67,2
Düşük	43	6,6
Çok düşük	3	,5
Toplam	649	100,0

Ankete katılanlara gelir durumunu nasıl tanımladıkları sorulmuştur. Bu anlamda elde ettiği gelir miktarını orta olarak tanımlayanların %67,2, iyi tanımlayanların %23,9'dur. % 6,6'sı düşük, %1,8'i çok iyi şeklinde ifade etmiştir. Araştırmada, gelir durumu düşük olanların da daha çok orta seçeneğini tercih ettikleri görülmüştür. Dolayısıyla örneklem orta gelire sahip olduğunu söyleyenlerin oranı diğer seçeneklere göre daha yüksektir.

Tablo 14- Kendini Dindarlık Bakımından Nasıl Tanımladığı

	N	%
Çok dindar	21	3,2
Dindar	559	86,1
Dinle az ilgili	53	8,2
Diğer	16	2,5
Toplam	649	100,0

Araştırmada, görüşülenlere kendilerini dindarlık bakımından nasıl tanımladıkları sorulmuştur. Bu bağlamda ankete katılanların %86,1'i kendini dindar olarak, %8,2'si dinle az ilgili, %2,5'i ise diğer olarak tanımlamıştır. İbadetlerini düzenli yerine getirmeyen veya dinin yasakladığı bazı davranışlardan dolayı ankete katılanların daha çok, dindar yanıtını tercih ettikleri görülmüştür. Dinle az ilgili olanlar daha çok kendini seküler olarak nitelendiren ve ibadet etmeyen ve ancak ibadetinde dindarlık için yeterli olmayacağını ifade edenler olarak tanımlayabiliriz. Bu kesime göre dindarlık ölçütü ibadetten çok ahlakidir. Diğer seçeneğini işaretleyenler de kişinin kendi dindarlığı hakkında yorum yapma yetkisinin olmadığını ifade etmişlerdir. Bu cevabı tercih edenlerden birisinin toplumun genel dindarlığını şöyle tanımlamaktadır. *“Dindarlığı, takva boyutunda yaşamak önemlidir, biz fetva boyutunda yaşıyoruz.” (Isparta, Kadın, 41-50, Lise, Esnaf)*

Tablo 15- Tarikat veya Cemaate Mensubiyet

	N	%
Var	127	19,9
Yok	506	79,3
Diğer	5	,8
Toplam	638	100,0
Cevapsız	11	
Toplam	649	

Araştırmada örneklem grubuna herhangi bir cemaat ya da tarikata üye olup olmadığı sorulmuştur. Bu anlamda ankete katılanların %79,3'ü herhangi bir cemaat ya da tarikata mensup olmadıklarını, %19,9'u ise olduğunu ifade etmiştir. Diğer seçeneğini işaretleyenler mensup olmadıklarını ancak ara sıra toplantılarına katıldığını belirtmişlerdir. Ankete katılanların bir kısmı da herhangi bir cemaat ya da tarikata üye olduğunu ya da mensup olduğu tarikatı söylemekten çekinmiştir. Tarikat veya cemaate mensup olanlara göre, bu örgütler aynı yolda buluşan farklı patikalara benzetilmiştir. *“Şimdi senin evinde bir kutu var, onun içi altın dolu. Bunu paylaşacaksın, bilgiyi paylaşacaksın. Daha fazla bilgi edinmek için daha üst insanlara başvurmalısın. Paylaştığın bilginin değeri artar Benim tarikatım Nakşi dışarıdan gelen hediyeyi kabul etmiyor. Gelen misafire de aynı ikramda bulunuyor, generaline zengine fakire hepsine çorba.”* (Antalya, Erkek, 51-60, Ortaöğretim, Emekli)

Tablo 16- Hangi Tarikat veya Cemaate Mensup Olduğu

	N	%
Fetullah Gülen Cemaati	9	11,4
Nur Cemaati	19	24,1
Nakşibendi Tarikatı	21	26,6
Süleyman Hilmi Tunahan	17	21,5
Altınoluk Cemaati	3	3,8
Kadiri Tarikatı	3	3,8
Diğer	7	8,9
Toplam	79	100,0
Cevapsız	570	
Toplam	649	

Herhangi bir tarikat ya da cemaate mensup olduğunu söyleyenlerin, mensup oldukları tarikat ve cemaatlerin oranlarına baktığımızda Nakşibendi, Nur ve Süleyman Hilmi Tunahan cemaatine mensup olanlar daha fazla olduğu görülmektedir. Buna göre ankete katılanların mensup oldukları tarikat ve cemaatlerin oranı sırasıyla %26,6 Nakşibendi Tarikatı, %24,1 Nur Cemaati, %21,5 Süleyman Hilmi Tunahan ve %11,4' Fetullah Gülen Cemaati, %3,8 Altınoluk Cemaati, %3,8 Kadiri Tarikatıdır. %8,9'u ise diğer yanıtını vermiştir.

Tablo 17- Umre Ziyaretini Gerçekleştirme

	N	%
Evet	198	30,5
Hayır	451	69,5
Toplam	649	100,0

Türk dindarlığındaki hac algısını ölçmeye yönelik hazırlanan anketteki sorular hac ibadetini yapan ve yapmayanlar üzerine uygulanmıştır. Bu anlamda görüşülenlerin %30,5'i umre ibadeti kutsal toprakları ziyaret etmiş; %69,5'i umre yapmamıştır. Umre ziyareti kutsal topraklarla ilgili bilginin ve algının şekillenmesinde etkili olsa da iki ibadet Arafat Vakfesi, Şeytan Taşlama ya da kurban gibi bazı ritüeller bakımından birbirinden ayrılmaktadır. Hac umreye göre, daha geniş bir alanda ve daha yoğun bir kitle tarafından belli bir zamanda gerçekleştirilmektedir. Umrenin yıl içinde, geniş bir zaman diliminde gerçekleştirilmesi ve fiyatının hacca oranla daha makul olması, kutsal toprakları görmek isteyenler için daha cazip olmaktadır. Buna bağlı olarak Türkiye'de ailelerin tatil aylarında hacdan ziyade umreyi tercih ettikleri ve bu geleneğin toplum genelinde yaygınlaştığından söz edilebilir. Dolayısıyla Türkiye'de yaşlı ve orta yaşlı kesime ek olarak genç ve orta yaş gruplarının kutsal toprakları ziyaretinde artış söz konusudur.

Tablo 18- Hac İbadetini Gerçekleştirme

	N	%
Evet	213	32,8
Hayır	436	67,2
Toplam	649	100,0

Araştırmada ankete katılanların hac ibadetini gerçekleştirme oranına baktığımızda, %32,8'nin kutsal toprakları hac maksadıyla ziyaret ettiği, %67,2'sinin bu ritüeli yapmadığı görülmektedir. Türkiye'de giderek ileri yaşlarda hacca gitme geleneğinin değişmeye başlamasına rağmen hacca gidenlerin yaş ortalamasının hala yüksek olduğu söylenebilir. Çalışmada sadece yaş ortalaması yüksek olan ve hacca giden kişilerin görüşlerinin yanında yeni neslin de hac algısı anlaşılmaya çalışılmış, bu yüzden hacca gitmemiş ya da sadece umre ziyareti yapmış ve bu ziyaretlerin hiçbirini yapmayı düşünmeyen kişilerle görüşülmüştür. Hacca gidenlere ulaşmanın zor olmasıyla da birlikte, araştırmada bu ibadeti yapanların sayısı yapmayanlara oranla daha fazladır.

Tablo 19- Hangi Hacca Niyet Ettiği

	N	%
Temettu	130	61,6
İfrad	10	4,7
Kıran	27	12,8
Bilmiyorum	40	19,0
Hepsi	4	1,9
Toplam	211	100,0
Cevapsız	438	
Toplam	649	

Batı Akdeniz Bölgesi örneğinde hacca gidenlerin hangi hacca niyet ettiklerine baktığımızda ankete katılanların daha çok temettu haccını tercih ettikleri görülmektedir. Görüşülenlerin %61,6'sı temettu, %12,8'i kıran, %4,7'si ifrad haccı yapmıştır. Buna ankete katılanların daha çok temettu haccını tercih ettikleri söylenebilir. Genel olarak Türk toplumunda bu hac türünün tercih edildiği bilinmektedir. Temettu, umre ve hac için ayrı ayrı ihrama girilen haktır. Daha sonra gelen Kıran haccı tek ihramla yapılır ve ihram yasaklarının daha uzun sürmesinden dolayı daha az tercih edilmektedir Buna rağmen zorluğundan dolayı sevabının diğerlerine göre daha fazla olduğu düşünülmektedir. İfrad ise umresiz yapılan haktır. Ankete katılanların bir kısmı (%19) hangi hacca niyet ettiğini bilmemektedir.

3.HAC ALGISINA YÖNELİK TUTUMLARA ETKİ EDEN FAKTÖRLER

3.1. İllere Göre Hac Algısı

3.1.1. İllere Göre Geleneksel Odaklı Hac

**Tablo 20: Geleneksel Odaklı Haccın
İllere Göre Betimsel İstatistikleri**

	N	X	S
Antalya	349	77,74	7,71
Isparta	200	78,50	7,90
Burdur	100	76,90	9,83
Toplam	649	77,84	8,13

**Tablo 21: Geleneksel Odaklı Haccın İllere Göre Varyans
Analizi (Anova) Sonuçları**

Varyansın Kaynağı	Kareler Toplamı	Sd	Kareler Ortalaması	F	Gruplar a Arası Anlamlı Fark
Gruplar Arası	178,595	2	89,297	*1,350	-
Grup İçi	42743,304	646	66,166		
Toplam	42921,898	648			

*p>.05

Tablo 20 ve 21’de verilen bulgular birlikte değerlendirildiğinde haccın geleneksel odaklı hac ipine yönelik tutumların illere göre farklılık ortaya çıkmaktadır. [F (2;646) = 1,350, p>.05]

Gruplar arasında yapılan çoklu karşılaştırmaya göre, Antalya (X=77,74), Isparta (X=78,50), Burdur (X=76,90) tutum puanına sahiptir. Yapılan analizde illerin tutum puanları arasında anlamlı bir farklılık tespit edilmemekle birlikte Isparta’da ankete katılanların geleneksel odaklı hac hususunda daha olumlu tutum sergiledikleri ifade edilebilir. Antalya ve Burdur’un ise tutum puanları daha düşüktür. Dolayısıyla Isparta’nın diğer illere göre hac ile ilgili geleneksel ifadelerde daha olumlu yanıtlar verdikleri ileri sürülebilir.

3.1.2. İllere Göre Toplumsal Kabul Odaklı Hac

Tablo 22: Toplumsal Kabul Odaklı Haccın İllere Göre Betimsel İstatistikleri

	N	X	S
Antalya	349	34,46	7,07
Isparta	200	30,77	8,09
Burdur	100	31,76	7,25
Toplam	649	32,90	7,61

Tablo 23: Toplumsal Kabul Odaklı Haccın İllere Göre Varyans Analizi (Anova) Sonuçları

Varyansın Kaynağı	Kareler Toplamı	Sd	Kareler Ortalaması	F	Gruplar Arası Anlamlı Fark
Gruplar Arası	1891,174	2	945,587	*17,126	**1-2,1-3
Grup İçi	35668,462	646	55,214		
Toplam	37559,636	648			

*p<.05

**1. Antalya, 2. Isparta, 3. Burdur

Tablo 22 ve 23’de verilen bulgular birlikte değerlendirildiğinde haccın toplumsal odaklı hac tipine yönelik tutumların illere göre farklılık gösterdiği ortaya çıkmaktadır. [F (2;646) = 17,126, p<.05]

Gruplar arasında yapılan çoklu karşılaştırmaya göre, Antalya (X=34,46), Isparta (X=30,77), Burdur (X=31,76) tutum puanına sahiptir. Bu anlamda Antalya’da ilinde ankete katılanların Isparta ve Burdur ilindekilere göre toplumsal kabul odaklı hac tipinde en üst düzeyde olumlu tutuma sahip oldukları görülmektedir. Veriler kentleşme düzeyi Isparta ve Burdur’a göre daha fazla olan ilinde öngörülenin aksine hac hususunda toplumsal kabul odaklı hac eğiliminin daha fazla olduğunu göstermektedir.

3.1.3. İllere Göre Popüler Odaklı Hac

**Tablo 24: Popüler Odaklı Haccın
İllere Göre Betimsel İstatistikleri**

	N	X	S
Antalya	349	96,40	11,22
Isparta	200	93,74	11,04
Burdur	100	93,35	12,52
Toplam	649	95,11	11,44

**Tablo 25: Popüler Odaklı Haccın İllere Göre Varyans (Anova)
Analizi Sonuçları**

Varyansın Kaynağı	Karaler Toplamı	Sd	Kareler Ortalaması	F	Gruplar Arası Anlamlı Fark
Gruplar Arası	1274,696	2	637,348	4,921	**1-2,1-3
Grup İçi	83671,637	646	129,523		
Toplam	84946,333	648			

$p < .05$

**1. Antalya, 2. Isparta, 3. Burdur

Tablo 24 ve 25’de verilen bulgular birlikte değerlendirildiğinde haccın popüler odaklı hac tipine yönelik tutumların illere göre farklılık gösterdiği ortaya çıkmaktadır. [$F(2;646) = 4,921, p < .05$]

Gruplar arasında yapılan çoklu karşılaştırmaya göre, Antalya ($X=96,40$), Isparta ($X=93,74$), Burdur ($X=93,35$) tutum puanına sahiptir. Bu anlamda Antalya ilinde ankete katılanların, Isparta ve Burdur illerinde ankete katılanlara göre popüler odaklı hac tipinde en üst düzeyde olumlu tutuma sahip oldukları görülmektedir. Buna göre Antalya ilinde toplumda yaygın göre inanç ve uygulamaların yanı sıra; büyüsel, efsanevi ve mitsel öğelerin diğer illere göre daha fazla hakim olduğu hac anlayışının var olduğu görülmektedir.

3.1.4. İllere Göre Kişisel Dönüşüm Odaklı Hac

Tablo 26: Kişisel Dönüşüm Odaklı Haccın İllere Göre Betimsel İstatistikleri

	N	X	S
Antalya	349	60,46	4,75
Isparta	200	62,03	5,15
Burdur	100	59,09	6,15
Toplam	649	60,73	5,20

Tablo 27: Kişisel Dönüşüm Odaklı Haccın İllere Göre Varyans (Anova) Analizi Sonuçları

Varyansın Kaynağı	Kareler Toplamı	Sd	Kareler Ortalaması	F	Gruplar Arası Anlamlı Fark
Gruplar Arası	634,197	2	317,099	12,120	**2-1,2-3
Grup İçi	16901,747	646	26,164		
Toplam	17535,945	648			

$p < .05$

**1. Antalya, 2. Isparta, 3. Burdur

Tablo verilen bulgular birlikte değerlendirildiğinde haccın kişisel dönüşüm odaklı hac tipine yönelik tutumların illere göre farklılık gösterdiği ortaya çıkmaktadır. [$F(2;646) = 4,921, p < .05$]

Gruplar arasında yapılan çoklu karşılaştırmaya göre, Antalya ($X=60,46$), Isparta ($X=62,03$), Burdur ($X=59,09$) tutum puanına sahiptir. Veriler Isparta ilinde ankete katılanların kişisel dönüşüm odaklı hac tipine yönelik tutum puanının diğer iki ile göre daha fazla olduğunu göstermektedir. Kişisel dönüşüm odaklı hac tipinde en düşük tutum puanı Burdur iline aittir. Bu anlamda Isparta ilinde ankete katılanların, haccın kişisel dönüşümü sağlaması gerektiği ile ilgili ifadelerle katılımının daha fazla olduğunu göstermektedir. Tablolardan elde edilen veriler, geleneksel odaklı hac tipi dışında diğer üç tipte iller arasında anlamlı bir farklılaşmanın olduğu ortaya

çıkmıştır. Toplumsal Kabul Odaklı ve Popüler Odaklı hac tiplerinde Antalya ilinin tutum puanları diğer iki ilin tutum puanlarından yüksektir. Kentleşme sürecine bağlı olarak bu iki hac tipinin Antalya ilinde Isparta ve Burdur iline göre daha düşük çıkacağı tahmin edilmiştir. Buna karşılık bu şehirde ankete katılanların toplumsal kabul ve popüler odaklı hac tipindeki ifadelerin kabul gördüğü ortaya çıkmaktadır.

3.2.Cinsiyet ve Hac Algısı

Cinsiyet; bir insanın herhangi bir olgu ya da olay karşısındaki düşünce ve tutumlarını etkileyen önemli bir bağımsız değişkendir. İki cinsin biyolojik ve fizyolojik özelliklerinin din konusundaki tutumlarının farklı şekilde tezahür ettiği söylenebilir. Çalışmanın bu kısmında kadın ve erkeklerin oluşturduğumuz hac tiplerine yönelik eğilimleri açıklanmaya çalışılacaktır.

3.2.1.Cinsiyet ve Geleneksel Odaklı Hac

Tablo 28- Geleneksel Odaklı Haccın Cinsiyete Göre t-Testi Sonuçları

Cinsiyet	N	X	S	Sd	t
Erkek	323	77,70	8,43	647	-,441*
Kadın	326	77,98	7,84		

*p>.05

Tablo 20'deki veriler haccın geleneksel odaklı hac tipolojisine yönelik deneklerin tutum puanlarının cinsiyete göre farklılaşmadığını göstermektedir. [t (647)=-,441, p>.05]

Buna göre erkeklerin geleneksel odaklı hac tipindeki tutum puanı X=77,70; kadınların X=77,98'dir. Tablodaki verilerin, araştırma sırasındaki gözlemlerle örtüştüğünü ifade etmek mümkündür. Bu anlamda örneklem grubunun geleneksel odaklı hac ile ilgili ifadelerle katılım düzeylerinin büyük ölçüde homojenlik gösterdiği anlaşılmaktadır

3.2.2.Cinsiyet ve Toplumsal Kabul Odaklı Hac

Tablo 29- Toplumsal Kabul Odaklı Haccın Cinsiyete Göre t-Testi Sonuçları

Cinsiyet	N	X	S	Sd	t
Erkek	323	33,66	7,60	647	2,53*
Kadın	326	32,15	7,56		

*p<.05

Tablo 21'deki veriler kadın ve erkeklerin toplumsal kabul odaklı hacca yönelik tutumlarının farklılaştığını göstermektedir. [t (647)= 2,53, p<.05]

Bu anlamda erkeklerin toplumsal odaklı hac tipine yönelik tutum puanları X=33,66 kadınların X=32,15'dir. Söz konusu bulgular; erkeklerin hac hususunda kadınlara oranla toplumsal kabul merkezli hareket ettiklerini göstermektedir. Diğer bir ifadeyle erkeklerin hac ibadetini yerine getirmelerinde sosyal çevrelerinin daha etkili olduğu söylenebilir.

3.2.3.Cinsiyet ve Popüler Odaklı Hac

Tablo 30- Popüler Odaklı Haccın Cinsiyete Göre t-Testi Sonuçları

Cinsiyet	N	X	S	Sd	t
Erkek	323	94,66	11,91	647	-,990*
Kadın	326	95,55	10,97		

*p>.05

Tablo 22'deki veriler, kadın ve erkeklerin popüler odaklı hac ile ilgili cevaplarının kendi aralarında anlamlı bir farklılığa yol açmadığını göstermektedir. [t (647)= -,990 p>.05]

Popüler odaklı hac tipine yönelik kadınların tutum puanı X=95,55 erkeklerin X=94,66'dır. Buna göre küçük bir oranla da olsa kadınların popüler odaklı hac hususunda eğiliminin daha yüksek olduğunu ifade edebiliriz. Kadınların mistik ve şekilsel formlara daha yatkın olmalarından ötürü popüler odaklı hac tipindeki tutum puanlarının daha yüksek olacağı düşünülebilir. Ancak popüler odaklı hac tipini oluşturan soruların arınmadan, lüks ibadete kadar birçok konuyu kapsamaması ve şifa ile dilek dileme ile ilgili sadece iki soru olmasına bağlı olarak bu hac tipinde kadın ve erkekler arasında bir farklılaşma çıkmamıştır.

3.2.4.Cinsiyet ve Kişisel Dönüşüm Odaklı Hac

Tablo 31- Kişisel Dönüşüm Odaklı Haccın Cinsiyete Göre t-Testi Sonuçları

Cinsiyet	N	X	S	Sd	t
Erkek	323	60,72	5,62	647	-,044*
Kadın	326	60,74	4,75		

*p>.05

Tablo 23'deki veriler kişisel dönüşüm odaklı hac tipine yönelik tutumların cinsiyete göre farklılaşmadığını göstermektedir. [t (647)= -,044, p>.05]

Erkeklerin haccın kişisel dönüşüm odaklı tipine yönelik tutum puanlarının ortalaması $X=60,72$; kadınların $X=60,74$ 'tür. Örneklem grubundaki kadın ve erkeklerin haccın hayatlarında yeni bir başlangıcı beraberinde getirmesi gerektiği düşüncesine katıldıklarını ifade edebiliriz. Dolayısıyla hac belirli bir zaman ve mekanda yapılan bir ritüel olmaktan öte kişinin, hayatını olumlu yönde değiştirmelidir.

Tablolardaki veriler toplumsal kabul odaklı hac dışında diğer hac tiplerinde cinsiyete göre bir farklılaşmanın olmadığını göstermektedir. Bu anlamda erkeklerin hacdeki eğilimlerinin sosyal itibar sağlamaya yönelik olduğunu söyleyebiliriz. Örneklem grubundaki kadın ve erkeklerin hac konusunda geleneksel bir bakış açısına sahip olduğunu belirtebiliriz. Hac; maddi imkanı yerinde olan her Müslüman'ın yapması gereken bir ibadettir. Ancak yeterli maddi imkana sahip olmayanların da yapmayı arzuladığı ve bunun için gayret gösterdiği bir ritüeldir. Toplumdaki genel kanıya göre de Allah zengin-fakir şeklinde ayırt etmeden her insanı haccı nasip etmektedir. Diğer taraftan örneklem grubunun geneli için hac kişisel dönüşüm odaklı bir ibadet olarak görülmekle birlikte; bu ideal nasıl olacağı kişiye göre değişmektedir. Popüler odaklı hac tipine yönelik olarak kadın ve erkeklerin birbirine yakın tutum puanları olsa da tutuma sahip olduğu görülse de kadınların faydacı hususlara, mistik uygulamalara daha yatkın olduklarını ifade edebiliriz. Halk inançlarının temel göstergeleri olan inanç ve uygulamalara katılım ve benimseme eğilimi kadın dindarlığının temel belirleyicilerindendir. Şahin; Boğazlıyan kasabasında yaptığı çalışmasında kadınlar arasında halk inançlarının yoğun bir ilgiyle karşılandığını, şekilci, geleneksel halk kültürünün ürettiği kutsal kisvesindeki değerlerin güçlü bir ön kabulle benimsendiğini ifade etmektedir. Bu anlamda

kadınlar mistik, sihirsel, merasimci dindarlığa eğilimli, büyüsel-şekilsel formlara yatkın görünmektedir.⁴⁶⁶ Ancak daha önce de değinildiği gibi popüler odaklı hac tipolojisine ait ifadelerin genel anlamda Türk toplumunda hac ibadetinde yaygın kabul gören inançları kapsamı popüler odaklı hac tipindeki tutum puanlarının cinsiyetler arasında birbirine yakın çıkmasına yol açmıştır.

3.3.Yaş ve Hac Algısı

Herhangi bir olguya yönelik bireylerin tutum ve davranışlarının yorumlanmasında yaş önemli bir değişkendir. İnsanın yaşadığı yer, eğitim durumu ve mesleği gibi diğer değişkenlerle de birlikte, bireyin herhangi bir sosyal olguyu kavrayışı ve anlamlandırması yaşla birlikte elde ettiği tecrübeye bağlı olabilmektedir. Bireylerin hac ritüeli ile ilgili bilgi düzeyleri, ibadete yükledikleri anlam ve beklentiler yaşa göre değişiklik gösterecektir. Nitekim Batı Akdeniz Bölgesi'nden elde edilen veriler, araştırmada öngörülen bazı hac tiplerine yönelik tutumlarda yaşa göre farklılaşmanın olduğunu ortaya çıkarmıştır.

3.3.1.Yaş ve Geleneksel Odaklı Hac

Tablo 32- Geleneksel Odaklı Haccın Yaşa Göre Betimsel İstatistikleri

Yaş	N	X	S
1- 20-30	98	74,89	10,76
2- 31-40	180	77,08	9,37
3- 41-50	136	78,78	5,93
4- 51-60	112	78,38	7,45
5- 61-70	85	78,84	5,67
6- 71-80	32	81,71	3,86
7- 81 üzeri	6	82,66	2,65
Toplam	649	77,84	8,13

⁴⁶⁶ İlkay Şahin, “Değişim Sürecinde Bir Anadolu Kasabasında Kadın Dindarlığı: Boğazlıyan Örneği”, **Dindarlığın Sosyo-Psikolojisi** Ed. Ünver Günay, Celalettin Çelik, Karahan Kitabevi, Adana, 2006, s. 331.

Tablo 33- Geleneksel Odaklı Haccın Yaşa Göre Varyans Analizi (Anova) Sonuçları

Varyansın Kaynağı	Kareler Toplamı	Sd	Kareler Ortalaması	F	Gruplar Arası Anlamlı Fark
Gruplar Arası	1812,220	6	302,037	*4,717	**1-6, 1-7,2-6 4-6, 4-7
Grup İçi	41109,678	642	64,034		
Toplam	42921,898	648			

*p< .05

*1. 20-30 yaş, 2. 31-40 yaş, 4. 51-60 yaş, 6. 71-80 yaş, 7. 80 ve üstü yaş

Tablo 24 ve 25’de verilen bulgular birlikte değerlendirildiğinde haccın geleneksel odaklı tipine yönelik tutumların yaşa göre farklılık gösterdiği ortaya çıkmaktadır. [F (6;642) = 4,717, p<.05]

Gruplar arasında yapılan çoklu karşılaştırmaya göre, 81 ve üzeri yaş grubu (X=82,66), 71-80 yaş (X=81,71), 61-70 yaş (X=78,84), 51-60 yaş (X=78,38) 31-40 yaş (X=77,08) 20-30 yaş (X=74,89) tutum puanına sahiptir. Bu anlamda 71-80 ve 81 üzeri yaş grubundakiler diğer yaş gruplarına göre geleneksel odaklı hac tipinde diğer yaş gruplarına göre daha üst düzeyde olumlu tutuma sahiptirler. Dolayısıyla söz konusu yaş aralıklarında hac hususunda daha geleneksel bir bakış sergilenmektedir. Bu veriler doğrultusunda, yaş düzeyi arttıkça geleneksel odaklı hac algısının daha fazla kabul gördüğü, daha alt yaş gruplarında ise bu geleneksel anlayıştan uzaklaşıldığı görülmektedir.

3.3.2.Yaş ve Toplumsal Kabul Odaklı Hac

Tablo 34- Toplumsal Kabul Odaklı Haccın Yaşa Göre Betimsel İstatistikleri

Yaş	N	X	S
1- 20-30	98	33,19	7,01
2- 31-40	180	33,21	8,24
3- 41-50	136	32,67	7,36
4- 51-60	112	31,94	7,53
5- 61-70	85	33,24	7,98
6- 71-80	32	33,37	6,25
7- 81 üzeri	6	35,00	6,95
Toplam	649	32,90	7,61

Tablo 35- Toplumsal Kabul Odaklı Haccın Yaşa Göre Varyans Analizi (Anova) Sonuçları

Varyansın Kaynağı	Kareler Toplamı	Sd	Kareler Ortalaması	F	Gruplar Arası Anlamli Fark
Gruplar Arası	179,015	6	29,836	*,512	-
Grup İçi	37380,621	642	58,225		
Toplam	37559,636	648			

*p>.05

Tablo 26 ve 27’de yer alan veriler doğrultusunda toplumsal kabul temelli hac algısının yaş gruplarına göre farklılaşmadığı görülmektedir. [F (6;642) = .512, p>.05]

Yaş grupları arasında istatistiksel anlamda çok fark olmamakla birlikte, 81 ve üzeri yaş grubunun tutum puanının (X=35,00) diğer yaş grupları ile karşılaştırıldığında daha yüksel olduğu ileri ortaya çıkmaktadır. Buna göre 81 ve üzeri yaş grubundaki ankete katılan kişilerde toplumsal kabul odaklı hacca yönelik eğilimin biraz daha fazla olduğu ileri sürülebilir.

3.3.3.Yaş ve Popüler Odaklı Hac

Tablo 36- Popüler Odaklı Haccın Yaşa Göre Betimsel İstatistikleri

Yaş	N	X	S
1- 20-30	98	93,42	12,39
2- 31-40	180	93,63	12,41
3- 41-50	136	95,67	11,03
4- 51-60	112	94,41	10,87
5- 61-70	85	97,51	9,35
6- 71-80	32	101,31	9,31
7- 80 üzeri	6	100,16	6,27
Toplam	649	95,11	11,44

Tablo 37- Popüler Odaklı Haccın Yaşa Göre Varyans Analizi (Anova) Sonuçları

Varyansın Kaynağı	Kareler Toplamı	Sd	Kareler Ortalaması	F	Gruplar Arası Anlamlı Fark
Gruplar Arası	2640,832	6	440,139	*3,43 3	**1-6,2-6,3-6, 4-6
Grup İçi	82305,501	642	128,202		
Toplam	84946,333	648			

*p< .05

**1. 20-30 yaş, 2. 31-40 yaş, 4. 51-60 yaş, 6. 71-80 yaş, 7. 80 ve üstü yaş

Tablo 28 ve 29'daki verilere bakıldığında hac algısının popüler odaklı tipine yönelik tutumların yaşa göre farklılık gösterdiği anlaşılmaktadır. [F (6;642) = 3.433, p<.05]

Gruplar arasında yapılan çoklu karşılaştırmaya göre, 71-80 (X=101,31) yaş grubu arasındaki kişilerin popüler odaklı hacca yönelik tutum puanı diğer yaş grupları ile karşılaştırıldığında en üst düzeydedir. Bu yaş grubunu (X=100,16) ile 81 ve üzerindeki yaş grubundakiler izlemektedir. 20-30 (X=93,42) ve 31-40 yaş grubu (X=93,63) arasındakiler tutum puanları en alt seviyededir. Bu anlamda daha küçük yaş gruplarında popüler odaklı hacca yönelik tutumların zayıf olduğu görülmektedir. Dolayısıyla 41-50 (X=95,67) yaş grubundakiler ayrı tutulacak olursa, popüler odaklı

hac tipi ile yaş faktörü arasında ters orantı vardır. Bu anlamda yaş arttıkça örneklem grubundaki popüler odaklı hac eğiliminin artış gösterdiği söylenebilir.

3.3.4.Yaş ve Kişisel Dönüşüm Odaklı Hac

Tablo 38- Kişisel Dönüşüm Odaklı Haccın Yaşa Göre Betimsel İstatistikler

Yaş	N	X	S
1- 20-30	98	59,00	5,86
2- 31-40	180	60,13	5,53
3- 41-50	136	61,76	4,58
4- 51-60	112	60,98	4,84
5- 61-70	85	61,56	4,61
6- 71-80	32	61,81	5,07
7- 81 üzeri	6	61,83	3,18
Toplam	649	60,73	5,20

Tablo 39- Kişisel Dönüşüm Odaklı Haccın Yaşa Göre Varyans Analizi (Anova) Sonuçları

Varyansın Kaynağı	Kareler Toplamı	Sd	Kareler Ortalaması	F	Gruplar Arası Anlamlı Fark
Gruplar Arası	614,107	6	102,351	*3,883	**1-3,1-4,1-5, 1-6
Grup İçi	16921,837	642	26,358		
Toplam	17535,945	648			

*p< .05

**1. 20-30 yaş, 2. 31-40 yaş, 3. 41-50, 4. 51-60 yaş, 6. 71-80 yaş,

Tablo 30 ve 31'den elde edilen verilere göre haccın kişisel dönüşüm odaklı tipine yönelik tutumların yaşa göre farklılık gösterdiği anlaşılmaktadır. [F (6;642) = 3.883, p<.05]

Gruplar arasındaki çoklu karşılaştırmaya göre, 20-30 yaş grubu (X=59,00) arasındaki görüşmeciler, 41-50 (X=61,76), 51-60 (X=60,98), 61-70 (X=61,56), 71-80 (X=61,81) ile 80 ve üzeri (X=61,83) yaş gruplarına göre kişisel dönüşüm odaklı hac konusunda daha olumsuz bir tutum sergilemektedirler. 81 ve üzeri, 71-80 ve 61-70 yaş aralığında olan kişilerin kişisel dönüşüm odaklı hac tipinde en yüksek puanlara

sahiptir Bu bağlamda yaş ortalaması arttıkça hacda kişisel dönüşüm odaklı eğilim artış göstermektedir. Araştırma sürecinin başında kişisel dönüşüm odaklı tipine yönelik tutumların genç ya da orta yaş grubunda daha yaygın olacağı düşünülmüştür. Anket sırasında ise örneklem grubunun genelinin kişisel dönüşüm odaklı ifadelerle olumlu yanıt verdiği görülmüştür. Ancak yaş grupları arasında kişisel dönüşüm karşılığının farklılaştığı göz önünde bulundurulmalıdır.

Dört hac tiplerine yönelik tutumların yaşa göre bir karşılaştırması yapılacak olunursa; örneklem grubunda yaş arttıkça geleneksel odaklı hac eğiliminin de düzenli olarak artış gösterdiği söylenebilir. Buna göre en düşük tutum puanına 20-30 yaş grubu, en yüksek puana ise 81 ve üzeri yaş grubu sahiptir. Yaş aralığı daha büyük olan kişilerde geleneksel odaklı hac eğiliminin daha fazla olduğu görülse de; genel olarak Batı Akdeniz Bölgesi'nde özellikle kendini dindar olarak tanımlayanların, anketteki geleneksel odaklı tipe ait ifadelerle olumlu yönde katılım gösterdikleri söylenebilir. Toplumsal odaklı hac hususunda ise; veriler bu tipe yönelik tutumların yaşa göre farklılaşmadığını göstermektedir. Ancak yaş aralığı arttıkça bu eğilimin artışından bahsedilebilir. Eğitim seviyesi düşük ve hayatının büyük bir kısmını kırsal kesimde geçiren, daha ileri yaşlardaki bireylerin hac ya da umrenin önemli bir yeri vardır. Bu kişilerin kutsal topraklara yaptığı seyahat, onları mevcut sosyal ortamından farklı bir ortama taşımaktadır. Buna ek olarak hac öncesi ve hac sonrasındaki adetler kişinin kendisini özel hissetmesini sağlamaktadır.

Aynı şekilde popüler odaklı hac tipine ait tutumların ileri yaş gruplarında daha fazla olduğu görülmektedir. Nitekim bu yaş grubundaki kişilerde hac sırasında arınma ya da çeşitli duaların kabulü noktasında kutsal bir yerde ibadet etmenin ya da kutsalla temas etmenin önemi büyüktür. Anket sırasında hacılar, kalabalığa rağmen özellikle Hacerülesved taşına dokunmayı gayret ettiklerini belirtmiş; bu taşla temas etmekle günahlarının af, dualarının kabul olacağına inanmışlardır. Bu temas etme isteğinin örneklem grubunun genelinde hakim olduğunu ifade edebiliriz.

Tablodaki veriler, yaş ilerledikçe kişisel dönüşüm odaklı hac tipine uygun tutumların daha fazla olduğunu göstermektedir. Genel olarak her yaş grubundaki bireyler, haccın kişisel dönüşümü sağlayıcı bir fonksiyonunun olması gerektiğini ifade etmiştir. Ancak genç ve orta yaş gruplarındaki bireyler haccın etkisinin bir süre

sonra ortadan kalktığını, özellikle meslek hayatında insanın günah işlememesinin mümkün olmadığını ileri sürmüşlerdir. İleri yaş grupları ise ibadete daha fazla zaman ayırdıklarını, karşı cinle olan münasebetlerini daha aza indirdiklerini ve tesettüre dikkat ettiklerini belirtmişlerdir. Ayrıca erkekler kahveye gitme; kadınlar dedikodu yapma alışkanlığından uzak durmaya çalıştıklarını ifade etmişlerdir.

3.4.Eğitim Durumu ve Hac Algısı

Bireyin eğitim durumu; bireysel ve toplumsal hayatını yönlendirmesinde, sosyal olay ve olguları yorumlama sürecinde etkili bir bağımsız değişkendir. Eğitim seviyesi düştükçe, dinsel olgularla ilgili bilgi edinme sürecinde bireyin pasif konumda olduğu ileri sürülebilir. Söz konusu kişilere dinsel bilgi, aile, Kur'an kursu gibi kurumlardan aktarılmaktadır. Eğitim durumu yükseldikçe bireylerin dini bilgiyi elde ettiği kaynakların çoğaldığı ifade edilebilir. Kitle iletişim araçları, ilgili literatür, ruhban sınıfı ya da cemaat ve tarikatlar bu alternatiflere örnektir.

3.4.1.Eğitim Durumu ve Geleneksel Odaklı Hac

Tablo 40- Geleneksel Odaklı Haccın Eğitim Durumuna Göre Betimsel İstatistikleri

Eğitim Durumu	N	X	S
1-Tahsili yok	25	78,84	3,99
2-Okuryazar	9	80,11	7,04
3-İlköğretim	224	79,65	5,10
4-Ortaöğretim	46	78,86	6,54
5-Lise	129	77,07	7,39
6-Önlisans	66	78,04	7,16
7-Lisans	118	76,37	11,17
8-Lisansüstü	32	70,43	14,49
Toplam	649	77,84	8,13

Tablo 41- Geleneksel Odaklı Haccın Eğitim Durumuna Göre Varyans Analizi (Anova) Sonuçları

Varyansın Kaynağı	Kareler Toplamı	Sd	Kareler Ortalaması	F	Gruplar Arası Anlamlı Fark
Gruplar Arası	2944,344	7	420,621	*6,744	**1-8,2-8,3-8,4-8
Grup İçi	39977,554	641	62,367		
Toplam	42921,898	648			

*p< .05

** 1.Tahsili yok, 2. Okur yazar, 3. İlköğretim 4. Ortaöğretim, 5. Lise, 6.

Önlisans, 7. Lisans, 8. Lisanüstü

Tablo 32 ve 33'deki verilere bakıldığında haccın geleneksel odaklı tipine yönelik tutumların eğitim durumuna göre farklılaştığı ortaya çıkmaktadır. [F (7;641) = 6,744, p<.05]

Buna göre, lisans (X=76,37) ve lisansüstü (X=70,43) eğitimi alan kişiler, tahsili olmayan (X=78,84), okuryazar (X=80,11) ile ilköğretim (79,65) ve ortaöğretimden (X=78,86) mezun olanlara göre geleneksel hac algısına yönelik tutum puanları daha düşüktür. Eğitim düzeyi düşük olanların hac hususundaki tutumlarının daha dogmatik olduğu ifade edilebilir. Genel olarak veriler eğitim düzeyi ile geleneksel odaklı hac arasındaki ilişkinin ters orantılı olduğunu göstermekte; eğitim düzeyi arttıkça geleneksel odaklı hacca yönelik tutum puanları azalmaktadır.

3.4.2.Eğitim Durumu ve Toplumsal Odaklı Hac

Tablo 42- Toplumsal Kabul Odaklı Haccın Eğitim Durumuna Göre Betimsel İstatistikleri

Eğitim Durumu	N	X	S
1-Tahsili yok	25	33,52	5,94
2-Okur yazar	9	40,00	7,92
3-İlköğretim	224	32,78	7,64
4-Ortaöğretim	46	33,04	8,68
5-Lise	129	32,37	7,23
6-Önlisans	66	33,57	7,43
7-Lisans	118	32,92	7,76
8-Lisansüstü	32	31,81	7,71
Toplam	649	32,90	7,61

Tablo 43- Toplumsal Kabul Odaklı Haccın Eğitim Durumuna Göre Varyans Analizi (Anova) Sonuçları

Varyansın Kaynağı	Kareler Toplamı	Sd	Kareler Ortalaması	F	Gruplar Arası Anlamlı Fark
Gruplar Arası	570,072	7	81,43	*1,411	-
Grup İçi	36989,565	641	57,70		
Toplam	37559,636	648			

*p>.05

Tablo 34, 35'deki veriler incelendiğinde toplumsal kabul odaklı hacca yönelik tutumların kişilerin eğitim durumuna göre bir farklılaşmadığı görülmektedir. [F (7;641) = 1,411, p>.05]

Tutum puanlarında önemli bir farklılık olmamakla birlikte, lisansüstü eğitim (X=31,81) alanların diğer seçenekleri tercih edenlere göre toplumsal kabul odaklı tipinde tutum puanları daha düşüktür. Eğitim durumunu tahsili yok (X=33,52) ve okuryazar (X=40,00) olanların toplumsal kabul odaklı hac tipolojisine yönelik tutum düzeyleri daha olumludur.

3.4.3.Eğitim Durumu ve Popüler Odaklı Hac

Tablo 44- Popüler Odaklı Haccın Eğitim Durumuna Göre Betimsel İstatistikleri

Eğitim Durumu	N	X	S
1-Tahsili yok	25	100,76	5,46
2-Okur yazar	9	107,22	16,24
3-İlköğretim	224	98,58	8,21
4-Ortaöğretim	46	97,04	9,75
5-Lise	129	93,98	11,57
6-Önlisans	66	93,16	10,40
7-Lisans	118	90,86	13,41
8-Lisansüstü	32	84,46	14,34
Toplam	649	95,11	11,44

Tablo 45- Popüler Odaklı Haccın Eğitim Durumuna Göre Varyans Analizi (Anova) Sonuçları

Varyans Kaynağı	Kareler Toplamı	Sd	Kareler Ortalaması	F	Gruplar Arası Anlamlı Fark
Gruplar Arası	11165,155	7	1595,022	*13,857	**1-7,1-8,2-7,2-8
Grup İçi	73781,178	641	115,103		
Toplam	84946,333	648			

*p<.05

**1. Tahsili yok, 2. Okur yazar, 7. Lisans, 8. Lisansüstü

Tablo 36 ve 37'deki veriler haccın popüler odaklı tipine yönelik tutumlarının eğitim durumuna göre farklılaştığını göstermektedir. [F (7;641) = 13,857, p<.05]

Buna göre örneklem grubunun okuryazar kesimi (X=107,22) haccın popüler odaklı tipinde en olumlu tutum düzeyine sahiptir. Bu grubu tahsili olmayan (X=100,76) ve ilköğretim (X=98,58) eğitimi almış kişiler izlemektedir. Lisans (X=90,86) ve lisansüstü eğitim (X=84,46) almış kişiler en düşük tutum puanlarına sahip olarak popüler kabul odaklı hac tipine yönelik ifadelerinde daha olumsuz yanıtlar verdikleri ifade edilebilir. Bu anlama popüler odaklı hacca yönelik

tutumlarla eğitim arasındaki ilişki ters orantılıdır. Eğitim düzeyi arttıkça popüler odaklı ifadelerle katılım düzeyi azalmaktadır.

3.4.4.Eğitim Durumu ve Kişisel Dönüşüm Odaklı Hac

Tablo 46- Kişisel Dönüşüm Odaklı Haccın Eğitim Durumuna Göre Betimsel İstatistikler

Eğitim Durumu	N	X	S
1-Tahsili yok	25	60,72	3,60
2-Okur yazar	9	62,22	3,83
3-İlköğretim	224	61,49	4,62
4-Ortaöğretim	46	62,19	4,89
5-Lise	129	60,46	4,86
6-Önlisans	66	60,30	4,40
7-Lisans	118	60,27	6,24
8-Lisansüstü	32	56,62	7,09
Toplam	649	60,73	5,20

Tablo 47- Kişisel Dönüşüm Odaklı Haccın Eğitim Durumuna Varyans Analizi (Anova) Sonuçları

	Kareler Toplamı	Sd	Kareler Ortalaması	F	Gruplar Arası Anlamlı Fark
Gruplar Arası	832,824	7	118,975	*4,566	**1-7,1-8,2-7,2-8
Grup İçi	16703,120	641	26,058		
Toplam	17535,945	648			

*p<.05

**1. Tahsili yok, 2. Okuryazar, 7. Lisans, 8. Lisansüstü

Tablo 38 ve 39'dan elde edilen bulgular incelendiğinde kişisel dönüşüm odaklı hac algısına yönelik tutumların eğitim durumuna göre farklılaştığı görülmektedir. [F (7;641) = 4,566, p<.05]

Buna göre lisans (X=60,27) ve lisansüstü eğitim (X=56,62) eğitim alanların kişisel dönüşüm odaklı hac tipine yönelik tutum puanları daha düşük iken, ortaokul, okuryazar ve ilköğretim mezunlarının tutum puanları daha yüksektir. Bulgular eğitim

durumu ile kişisel dönüşüm odaklı hac arasındaki ilişkinin ters orantılı olduğunu, eğitim durumu arttıkça kişisel dönüşüm odaklı hacca yönelik tutum puanlarının kısmen de olsa azaldığı ifade edilebilir.

Hac algısı ve eğitim durumuna ilişkin veriler incelendiğinde geleneksel odaklı hac algısına yönelik eğilimlerin eğitim seviyesi ile ters orantılı olduğu görülmektedir. Buna göre eğitim seviyesi düştükçe hacdaki geleneksel eğilim artmaktadır. Buna göre; en yüksek tutum puanına ilköğretim mezunları, en düşük tutum puanına öncelik sırasına göre lisansüstü ve lisans eğitimi alanlar sahiptir. Veriler, toplumsal kabul odaklı hac eğiliminin ise eğitim durumuna göre farklılaşmadığını göstermektedir. Bunun sebebini, ankete katılan kişilerin toplumsal itibar kazanmak için hac yapmadıklarını ifade etmekten kaçındıklarına bağlayabiliriz.

Geleneksel odaklı hac eğiliminde olduğu gibi; popüler odaklı hac tipinde eğitim durumuna göre bir farklılaşma mevcuttur. Haccın bu tipine yönelik tutumlarda ilköğretim mezunu olanlar en yüksek, lisansüstü ve lisans en düşük puana sahiptir. Buna göre eğitim seviyesi yükseldikçe popüler odaklı hac tipine karşı eğilim azalmaktadır. Kişisel dönüşüm odaklı hac tipine yönelik tutumların eğitim seviyesi ile ters orantılı olduğu görülmektedir. Buna göre; okur-yazar olduğunu ifade edenler en yüksek; lisans ve lisansüstü eğitim alanlar en düşük puana sahiptir. Bu anlamda eğitim seviyesi yükseldikçe, insanın karakteri üzerinde çok etkili olmadığı fikrinin kabul edildiği söylenebilir.

3.5.Medeni Durum ve Hac Algısı

Herhangi bir sosyal olgunun yorumlanması için elde edilen verilerin bireylerin medeni haline göre farklılık gösterdiği ileri sürülebilir. Özellikle din konusundaki bilgi, duygu ve davranışların ölçümlenmeye çalışıldığı araştırmalarda evli ve bekar kişilerin sahip olduğu kaygılara bağlı olarak eylemlerinin altında yatan amaçların değişiklik göstereceği ifade edilebilir.

3.5.1. Medeni Durum ve Geleneksel Odaklı Hac

Tablo 48- Geleneksel Odaklı Haccın Medeni Duruma Göre Betimsel İstatistikleri

Medeni Durum	N	X	S
1-Bekar	67	74,19	10,77
2-Evli	546	78,12	7,69
3-Eşi ölmüş	26	80,84	4,44
4-Boşanmış	10	79,60	11,84
Toplam	649	77,84	8,13

Tablo 49- Geleneksel Odaklı Haccın Medeni Duruma Göre Varyans Analizi (Anova) Sonuçları

Varyansın Kaynağı	Kareler Toplamı	Sd	Kareler Ortalaması	F	Gruplar Arası Anlamlı Fark
Gruplar Arası	1199,614	3	399,871	*6,182	**1-2,1-3,1-4
Grup İçi	41722,284	645	64,686		
Toplam	42921,898	648			

*p<.05

**1. Bekar, 2. Evli, 3. Eşi Ölmüş, 4. Boşanmış

Tablo 40 ve 41'deki veriler geleneksel odaklı hac tipine yönelik tutumların, medeni duruma göre farklılaştığını göstermektedir. [$F(3;645) = 399,871$, $p < .05$]

Gruplar arasında yapılan çoklu karşılaştırmaya bakıldığında, medeni hali bekar olanların ($X=74,19$), medeni durumu evli ($X=78,12$), eşi ölmüş ($X=80,84$) ve boşanmış ($X=79,60$) olanlara göre geleneksel odaklı hac algısına yönelik olumsuz tutum sergilemektedir. Eşi ölmüş olanlar ise geleneksel odaklı hacca yönelik en olumlu yüksek tutum düzeyine sahiptir. Yaş ile geleneksel odaklı hac algısı arasındaki ilişkinin de ters orantılı olduğu göz önüne alınırsa medeni durum ile ilgili verilerin yaşla paralellik gösterdiği ortaya çıkmaktadır.

3.5.2. Medeni Durum ve Toplumsal Odaklı Hac

Tablo 50- Toplumsal Kabul Odaklı Haccın Medeni Duruma Göre Betimsel İstatistikleri

Medeni Durum	N	X	S
1-Bekar	67	33,94	7,96
2-Evli	546	32,78	7,55
3-Eşi ölmüş	26	31,92	7,77
4-Boşanmış	10	35,10	8,17
Toplam	649	32,90	7,61

Tablo 51- Toplumsal Kabul Odaklı Haccın Medeni Duruma Göre Varyans Analizi (Anova) Sonuçları

Varyansın Kaynağı	Kareler Toplamı	Sd	Kareler Ortalaması	F	Gruplar Arası Anlamlı Fark
Gruplar Arası	152,351	3	50,784	*,876	-
Grup İçi	37407,286	645	57,996		
Toplam	37559,636	648			

*p>.05

Tablo 42 ve 43’de yer alan bulgular doğrultusunda, toplumsal kabul odaklı hac tipine yönelik tutumların medeni duruma göre farklılaşmadığı ortaya çıkmıştır. [F (3;645) = 50,784, p>.05]

Grup ortalamalarında önemli bir fark olmamakla birlikte, örneklem grubundaki boşanmış kişiler (X=35,10), toplumsal kabul odaklı hac konusunda daha olumlu bir tutum düzeyine sahiptirler. Bu anlamda boşanmış kişilerin içinde bulunduğu psiko- sosyal durum onların sosyal ilgiye olan ihtiyacının ortaya çıkmasına; bu durum ise toplumsal kabul merkezli bir hac algısını ortaya çıkmasına yol açabilmektedir.

3.5.3. Medeni Durum ve Popüler Odaklı Hac

Tablo 52- Popüler Odaklı Haccın Medeni Duruma Göre Betimsel İstatistikleri

Medeni Durum	N	X	S
1-Bekar	67	92,61	14,94
2-Evli	546	95,22	10,96
3-Eşi ölmüş	26	99,03	8,86
4-Boşanmış	10	95,90	14,57
Toplam	649	95,11	11,44

Tablo 53- Popüler Odaklı Haccın Medeni Durumuna Göre Varyans Analizi (Anova) Sonuçları

Varyansın Kaynağı	Kareler Toplamı	Sd	Kareler Ortalaması	F	Gruplar Arası Anlamlı Fark
Gruplar Arası	832,376	3	277,459	*2,128	-
Grup İçi	84113,957	645	130,409		
Toplam	84946,333	648			

*p>.05

Tablo 44 ve 45'deki veriler, örneklem grubunda popüler odaklı hac eğiliminin medeni duruma göre bir farklılık arz etmediğini göstermektedir. [F (3;645) = 277,459, p>.05]

Bununla birlikte eşi ölmüş olanlar (X=99,03) popüler odaklı hac tipinde en yüksek tutum puanına, bekarlar ise (X=92,61) en düşük tutum puanına sahiptir. Buradaki verilerde yaş ve popüler odaklı hac tipindeki eğilimlerle örtüşmektedir. Dolayısıyla medeni durumu bekar olanların yaş ortalaması da dikkate alınarak bu grubun hacda popüler odaklı tutumlardan uzaklaştığı ileri sürülebilir.

3.5.4. Medeni Durum ve Kişisel Dönüşüm Odaklı Hac

Tablo 54- Kişisel Dönüşüm Odaklı Haccın Medeni Duruma Göre Betimsel İstatistikler

Medeni Durum	N	X	S
1-Bekar	67	58,86	6,00
2-Evli	546	60,85	5,12
3-Eşi ölmüş	26	62,65	3,70
4-Boşanmış	10	61,80	4,36
Toplam	649	60,73	5,20

Tablo 55- Kişisel Dönüşüm Odaklı Haccın Medeni Durumu Varyans Analizi (Anova) Sonuçları

Varyansın Kaynağı	Kareler Toplamı	Sd	Kareler Ortalaması	F	Gruplar Arası Anlamlı Fark
Gruplar Arası	349,099	3	116,366	*4,367	**1-2,1-3
Grup İçi	17186,845	645	26,646		
Toplam	17535,945	648			

*p<.05

**1. Bekar, 2. Evli, 3. Eşi Ölmüş

Tablo 46 ve 47'deki veriler, kişisel dönüşüm odaklı hacca yönelik tutumların medeni hale göre farklılaştığını göstermektedir. [$F(3;645) = 4,367, p<.05$]

Tutum puanlarına bakıldığında eşi ölmüş olanların ($X=62,65$), kişisel dönüşüm odaklı hac tipinde en yüksek değere sahiptir. Bu grubu $X=61,80$ ile boşanmışlar $X=60,85$ ile evliler izlemektedir. En düşük tutum puanına ise bekarlar sahiptir. Dolayısıyla, bekârlar ($X=58,86$) eşi ölmüş, boşanmış ve evli olanlar göre kişisel dönüşüm odaklı hac tipine yönelik ifadeler daha olumsuz yanıtlar vermişlerdir. Tablolardan elde edilen veriler; toplumsal kabul odaklı hac algısı dışında, diğer hac tiplerinde medeni duruma göre bir farklılaşma olduğunu göstermektedir. Aslında medeni durumdaki verilerin de yaş ile ilgili olanlarla paralellik gösterdiği ileri sürülebilir. Buna göre, medeni halini eşi ölmüş şeklinde

belirtenlerin hac algısının daha geleneksel olduğu görülmektedir. Söz konusu gruba karşılık bekar olduğunu belirtenler en düşük tutum puanına sahiptir. Aynı şekilde hem popüler odaklı, hem de kişisel dönüşüm odaklı hac tipinde medeni duruma göre tutumlarda farklılaşma görülmekte; bekarların her iki algıya yönelik eğiliminin en düşük seviyede olduğu ortaya çıkmaktadır. Eşi ölmüş olanlar ise her iki tipe yönelik en yüksek puanla olumlu tutum sergilemektedirler. Yaşla birlikte değerlendirildiğinde ileri yaşta ve eşini kaybetmiş kişilerin hac anlayışlarının arınma ve faydacı unsurlardan oluştuğu ileri sürülebilir.

3.6.Doğum Yeri ve Hac Algısı

3.6.1.Doğum Yeri ve Geleneksel Odaklı Hac

Tablo 56- Geleneksel Odaklı Haccın Doğum Yerine Göre Betimsel İstatistikleri

Doğum Yeri	N	X	S
1-Büyükşehir	42	76,61	10,86
2-İl	227	77,58	8,48
3-İlçe	191	77,27	7,77
4-Kasaba	23	78,60	6,90
5-Köy	166	79,07	7,33
Toplam	649	77,84	8,13

Tablo 57- Geleneksel Odaklı Haccın Doğum Yerine Varyans Analizi (Anova) Sonuçları

Varyansın Kaynağı	Kareler Toplamı	Sd	Kareler Ortalaması	F	Gruplar Arası Anlamlı Fark
Gruplar Arası	404,465	4	101,116	*1,532	-
Grup İçi	42517,433	644	66,021		
Toplam	42921,898	648			

*p>.05

Tablo 48 ve 49'daki veriler geleneksel odaklı hacca yönelik tutumların doğum yerine göre farklılaşmadığını göstermektedir. [F (4;644) = 1,532, p>.05]

Ortalamalarda büyük bir fark olmamakla birlikte; geleneksel odaklı hac tipine yönelik olumlu tutumun köyde (X=79,07) doğanlarda daha fazla olduğunu

söyleyebiliriz. Geleneksel odaklı hacca yönelik en düşük tutum değerine büyükşehirde ($X=76,61$) doğanlar sahiptir. Büyükşehirden köye doğru tutum puanlarının artışı göz önüne alındığında kent merkezinde doğanların kırsal kesimde doğanlara göre geleneksel odaklı hac tipine yönelik tutumları olumsuzdur.

3.6.2. Doğum Yeri ve Toplumsal Kabul Odaklı Hac

Tablo 58- Toplumsal Kabul Odaklı Haccın Doğum Yerine Göre Betimsel İstatistikleri

Doğum Yeri	N	X	S
1-Büyükşehir	42	37,47	7,67
2-İl	227	31,05	7,55
3-İlçe	191	32,45	7,63
4-Kasaba	23	36,78	7,60
5-Köy	166	34,27	6,77
Toplam	649	32,90	7,61

Tablo 59- Toplumsal Kabul Odaklı Haccın Doğum Yerine Göre Varyans Analizi (Anova) Sonuçları

Varyansın Kaynağı	Kareler Toplamı	Sd	Kareler Ortalaması	F	Gruplar Arası Anlamlı Fark
Gruplar Arası	2346,819	4	586,705	*10,730	**1-2,1-3,1-5
Grup İçi	35212,818	644	54,678		
Toplam	37559,636	648			

* $p<.05$

**1.Büyükşehir, 2. İl, 3. İlçe, 5. Köy

Tablo 50 ve 51'deki veriler toplumsal kabul odaklı hac tipinin örneklem grubunun doğum yeri değişkenine göre farklılaştığını göstermektedir. [$F(4;644)=10,730, p<.05$]

Buna göre, sırasıyla büyükşehir ($X=37,47$), kasaba ($X=36,78$) ve köy ($X=34,27$) doğumlu kişilerin haccın toplumsal kabul temelli tipine yönelik tutumları en yüksek değerlere sahiptir. En düşük tutum puanına ise $X=31,05$ doğum yeri il olanlar sahiptir. Doğum yeri ilçe ($X=32,45$), kasaba ($X=36,78$) ve köy ($X=34,27$)

olanların tutum değerleri birlikte değerlendirildiğinde doğum yeri kırsal kökenli olanların toplumsal kabul odaklı hac tipine yönelik tutumları olumlu düzeydedir. Dolayısıyla söz konusu grubun hacda toplumsal itibar sağlamaya yönelik bir eğiliminin varlığından söz edilebilir.

3.6.3. Doğum Yeri ve Popüler Odaklı Hac

Tablo 60- Popüler Odaklı Haccın Doğum Yerine Göre Betimsel İstatistikleri

Doğum Yeri	N	X	S
1-Büyükşehir	42	95,88	16,29
2-İl	227	93,45	10,96
3-İlçe	191	95,61	10,15
4-Kasaba	23	94,30	13,56
5-Köy	166	96,72	11,57
Toplam	649	95,11	11,44

Tablo 61- Popüler Odaklı Haccın Doğum Yerine Göre Varyans Analizi (Anova) Sonuçları

Varyansın Kaynağı	Kareler Toplamı	Sd	Kareler Ortalaması	F	Gruplar Arası Anlamlı Fark
Gruplar Arası	1142,575	4	285,644	2,195	-
Grup İçi	83803,758	644	130,130		
Toplam	84946,333	648			

$p > .05$

Tablo 52 ve 53'deki veriler popüler odaklı hac tipinin örneklem grubunun doğum yerine göre farklılaşmadığını göstermektedir. [$F(4;644) = 2,195, p > .05$]

Değişkene ait tutum puanları birbirine yakın olmakla birlikte; doğum yeri köy ($X=96,72$) olanların popüler odaklı hac tipine yönelik olumlu tavır sergiledikleri ifade edilebilir. Bu grubu, $X=95,88$ puanı ile büyükşehir doğumlu olanlar izlemektedir. İlçe ($X=95,61$), kasaba ($X=94,30$) ve köyde ($X=96,72$) doğanların

tutum puanları birlikte değerlendirildiğinde kırsal kesimde popüler odaklı hac eğiliminin yaygın olduğundan söz edilebilir.

3.6.4.Doğum Yeri ve Kişisel Dönüşüm Odaklı Hac

Tablo 62- Kişisel Dönüşüm Odaklı Haccın Doğum Yerine Göre Betimsel İstatistikler

Doğum Yeri	N	X	S
Büyükşehir	42	60,0714	5,57605
İl	227	60,8282	4,96372
İlçe	191	60,9791	5,40950
Kasaba	23	60,9130	4,79501
Köy	166	60,4759	5,27050
Toplam	649	60,7365	5,20208

Tablo 63- Kişisel Dönüşüm Odaklı Haccın Doğum Yerine Göre Varyans Analizi (Anova) Sonuçları

Varyansın Kaynağı	Kareler Toplamı	Sd	Kareler Ortalaması	F	Gruplar Arası Anlamli Fark
Gruplar Arası	43,713	4	10,928	*,402	-
Grup İçi	17492,231	644	27,162		
Toplam	17535,945	648			

*p>.05

Tablo 54 ve 55'deki örneklem grubundan elde edilen veriler kişisel dönüşüm odaklı hacca yönelik tutumların doğum yerine göre farklılaşmadığını göstermektedir. [F (4;644) =,402 ,p>.05]

Buna göre doğum yerine göre kişisel dönüşüm odaklı hacca yönelik tutum puanları sırasıyla ilçe (X=60,97), kasaba (X=60,91), il (X=60,82), köy (X=60,47), büyükşehir (X=60,07)'dir. Anket çalışması sırasında genel olarak örneklem grubunun kişisel dönüşüm tipolojisinin ifadelerine katıldığı gözlenmiştir. Bu anlamda doğum yerine göre kişisel dönüşüm odaklı tutum puanlarında bir farklılaşma ortaya çıkmamıştır.

Sonuç olarak geleneksel odaklı hac tipine yönelik en olumlu tutuma öncelik sırasına göre köy ve kasabada doğanların sahip olduğunu göstermektedir. Bu doğrultuda kırsal kesimin hacda geleneksel eğiliminin fazla olduğunu ifade edilebilir. En düşük tutum puanına ise büyükşehirde doğanlar sahiptir. Toplumsal kabul odaklı hacca ilişkin verilere baktığımızda; en olumlu tutum düzeyine sırasıyla büyükşehir, kasaba ve köy doğumlular sahip olmaktadır. En düşük tutum puanına ise yeri il merkezi olanlar sahip olmaktadır. Son olarak tablolardaki popüler ve kişisel odaklı hacca karşı tutumların; doğum yerine göre bir farklılık oluşturmadığını göstermektedir. Bununla birlikte çok az bir farkla da olsa köy doğumluların hacda popüler eğilimi benimsediği ifade edilebilir.

3.7.Yerleşim Birimi ve Hac Algısı

Bireyin doğduğu ve yaşadığı mekan, kişinin toplumsallaşmasında, zihniyetinin oluşmasında önemli bir role sahiptir. Söz konusu zihniyet kişinin inanç dünyasını, ibadet hayatını veya herhangi bir dini olguya karşı tavrını şekillendirmektedir. Araştırma sırasında elde edilen veriler, insanın hac algısının yaşadığı sosyal çevreye bağımlı olduğunu göstermektedir. Aşağıda yerleşim birimlerinin hac tiplerine yönelik tutumlarına ait veriler yorumlanmıştır.

3.7.1.Yerleşim Birimi ve Geleneksel Odaklı Hac

Tablo 64- Geleneksel Odaklı Haccın Yerleşim Birimine Göre Betimsel İstatistikleri

Yerleşim Birimi	N	X	S
1-İl	435	77,44	8,97
2-İlçe	136	77,84	6,25
3-Kasaba	9	80,11	7,33
4-Köy	69	80,10	5,12
Toplam	649	77,84	8,13

Tablo 65- Geleneksel Odaklı Haccın Yerleşim Birimine Göre Varyans Analizi (Anova) Sonuçları

Varyansın Kaynağı	Kareler Toplamı	Sd	Kareler Ortalaması	F	Gruplar Arası Anlamlı Fark
Gruplar Arası	467,592	3	155,864	*2,368	-
Grup İçi	42454,306	645	65,821		
Toplam	42921,898	648			

*p>.05

Tablo 56 ve 57'deki veriler, geleneksel odaklı haccın örneklem grubunun yerleşim birimine göre farklılaşmadığını göstermektedir. [F (3;645) =,2.368 ,p>.05]

Tutum ortalaması birbirine yakın olmakla birlikte, ikamet yeri kasaba (X=80,11) ve köy olanların (X=80,10) hacca yönelik tutumlarının, yerleşim birimi il (X=77,44) ve ilçe (X=77,84) olanlara göre daha geleneksel olduğu ifade edilebilir. Kentsel alanlardan kırsala doğru geleneği koruma eğiliminin daha fazla olduğu söylenebilir. Bu bağlamda kırsal kesimde ikamet edenlerin kentte yaşayanlara göre hac anlayışının daha dogmatik unsurlardan oluştuğunu ifade etmek mümkündür.

3.7.2.Yerleşim Birimi ve Toplumsal Odaklı Hac

Tablo 66- Toplumsal Kabul Odaklı Haccın Yerleşim Birimine Göre Betimsel İstatistikleri

Yerleşim Birimi	N	X	S
1-İl	435	32,00	7,91
2-İlçe	136	34,49	6,63
3-Kasaba	9	38,11	9,22
4-Köy	69	34,78	6,12
Toplam	649	32,90	7,61

Tablo 67- Toplumsal Kabul Odaklı Haccın Yerleşim Birimine Göre Varyans Analizi (Anova) Sonuçları

Varyansın Kaynağı	Kareler Toplamı	Sd	Kareler Ortalaması	F	Gruplar Arası Anlamlı Fark
Gruplar Arası	1179,052	3	393,017	*6,968	**1-2,1-3,1-4
Grup İçi	36380,584	645	56,404		
Toplam	37559,636	648			

*p<.05

**1.İl, 2. İlçe, 3. Kasaba, 4. Köy

Tablo 58 ve 59'daki veriler toplumsal kabul odaklı hacca yönelik tutumlarla yerleşim birimi arasında bir farklılaşma olduğunu ortaya koymaktadır. [F (3;645) =,6,968 ,p<.05]

Buna göre; toplumsal kabul odaklı hacca yönelik tipte en olumlu tutum puanına ikamet yeri kasaba (X=38,11) olanlar, en olumsuz tutum ise puanına yerleşim birimi il (X=32,00) olanlar sahiptir. İlçe (X=34,49) ve köyde (X=34,78) ikamet edenlerin tutum puanları birbirine yakındır. Bu kent kültürünün etkisi altında olanların toplumsal kabul odaklı hac eğilimleri yönelik tutumları daha zayıftır. Buna karşılık ilçe kasaba ve köylerin tutum puanları birlikte ele alındığında kırsal kesimdeki toplumsal kabul odaklı hac anlayışına yönelik olumlu bir tavır söz konusudur.

3.7.3.Yerleşim Birimi ve Popüler Odaklı Hac

Tablo 68- Popüler Odaklı Haccın Yerleşim Birimine Göre Betimsel İstatistikleri

Yerleşim Birimi	N	X	S
1-İl	435	93,51	12,01
2-İlçe	136	97,22	9,51
3-Kasaba	9	103,33	13,98
4-Köy	69	99,95	8,19
Toplam	649	95,11	11,44

Tablo 69- Popüler Odaklı Haccın Yerleşim Birimine Göre Varyans Analizi (Anova) Sonuçları

Varyansın Kaynağı	Kareler Toplamı	Sd	Kareler Ortalaması	F	Gruplar Arası Anlamlı Fark
Gruplar Arası	3942,909	3	1314,303	*10,465	**1-2,1-3,1-4
Grup İçi	81003,424	645	125,587		
Toplam	84946,333	648			

*p<.05

** 1. İl 2. İlçe, 3. Kasaba, 4. Köy

Tablo 60 ve 61'deki veriler, yerleşim birimine göre popüler odaklı hac eğiliminin farklılaştığını göstermektedir. [F (3;645) =10,465 ,p<.05]

Örneklem grubunda, yerleşim birimi kasaba olanların tutum puanı (X=103,33) ve köy olanların (X=99,95) ilçede ikamet edenlerin ise (X=97,22)'dir. İl merkezinde yaşayanların tutum puanı X=(93,51)'dir. Bu bakımdan toplumsal kabul odaklı hac tipinde olduğu gibi, kırsal kesimde hacdaki popüler dini unsurların önplana çıktığı görülmektedir. Ki genel anlamda dindeki faydacı, mistik ve aracılara dayalı hususlara yaşamının büyük bir kısmını kırsal kesimde geçirenlerde daha çok rastlanmaktadır.

3.7.4.Yerleşim Birimi ve Kişisel Dönüşüm Odaklı Hac

Tablo 70- Kişisel Dönüşüm Odaklı Haccın Yerleşim Birimine Göre Betimsel İstatistikler

Yerleşim Birimi	N	X	S
1-İl	435	60,85	5,48
2-İlçe	136	60,38	4,69
3-Kasaba	9	61,44	4,50
4-Köy	69	60,57	4,37
Toplam	649	60,73	5,20

Tablo 71- Kişisel Dönüşüm Odaklı Haccın Yerleşim Birimine Göre Varyans Analizi (Anova) Sonuçları

Varyansın Kaynağı	Kareler Toplamı	Sd	Kareler Ortalaması	F	Gruplar Arası Anlamlı Fark
Gruplar Arası	28,689	3	9,563	*,352	-
Grup İçi	17507,255	645	27,143		
Toplam	17535,945	648			

*p>.05

Tablo 62 ve 63'deki veriler, kişisel dönüşüm odaklı hac algısının yerleşim birimine göre farklılaşmadığını ortaya koymaktadır. [F (3;645) =,352 ,p>.05]

Buna göre sırasıyla yerleşim birimi kasaba olanların tutum puanı (X=61,44), il olanların (X=60,85), köy (X=60,57) ve ilçe (X=60,38)'dir. Tutum ortalamaları arasında fark olmamakla birlikte kasabada yaşayanların kişisel dönüşüm odaklı hac tipine yönelik tutumları daha olumlu düzeydedir.

Örneklem grubunun hac algısını yerleşim birimine göre değerlendirdiğimizde; ilk olarak geleneksel anlayışın il merkezinden kırsal alanlara doğru artış gösterdiğini söyleyebiliriz. Buna rağmen genel olarak, ankete katılanlar, araştırmada haccın geleneksel tipini oluşturan ifadelerle onay verdikleri söylenebilir. Örneklem grubunun genelinin kendilerini dindar olarak tanımladıkları göz önüne alındığında hac, maddi imkâna sahip olan her Müslüman tarafından gerçekleştirilmesi gereken bir ritüeldir. Toplumsal kabul odaklı hac tipine yönelik eğilimin de il merkezlerinden taşralara doğru arttığı görülmektedir. Ancak yerleşim birimini köy olarak seçenlerin kasabada yaşayanlara göre toplumsal kabul odaklı hac ile ilgili ifadelerde tutum puanları daha yüksektir. Aynı eğilim; popüler odaklı hac tipinde görülmekte; il merkezinden kırsal kesime doğru bu eğilim artmaktadır. Dolayısıyla il merkezinde oturanların hem toplumsal hem de popüler odaklı hac tipine yönelik ifadelerdeki yanıtlarının daha olumsuz olduğu anlaşılmaktadır. Bugün şehir merkezinde ikamet eden kişilerin; içinde bulunduğu sosyal çevrenin karakteri ile ilgili olmakla da birlikte; haccı gerçekleştirmemiş olmamalarından ötürü herhangi bir baskıya maruz kalma ihtimalinin daha düşük olduğunu söyleyebiliriz. Oysa

kırsal kesimdeki bir kişi hac konusunda hem sosyal çevrenin baskısı altındadır hem de orayı görenlerin yaşadığı dini coşkunun eksikliğini ve merakını hissetmektedir.

3.8.Meslek ve Hac Algısı

Meslek, bireyin karakteri ile zihniyetinin şekillenmesinde, toplumsallaşma sürecinde en az eğitim kadar önemli bir değişkendir. Dolayısıyla din hususundaki algılarının oluşumunda da belirleyicidir. İnsan günlük hayatını çoğu zaman mesleki uğraşlarına göre düzenlemektedir. Bu durum, inancıyla ilgili bilgi edinme sürecine ya da ibadet gibi faaliyetlere ayırdığı zamanda da etkili olacaktır.

3.8.1.Meslek ve Geleneksel Odaklı Hac

Tablo 72- Geleneksel Odaklı Haccın Mesleğe Göre Betimsel Analizi

Meslek	N	X	S
1-Ev Hanımı	183	79,72	5,17
2-Memur	147	76,18	9,72
3-İşçi	38	75,55	10,09
4-Esnaf	73	80,80	7,77
5-Zanaatkar	5	76,80	8,58
6-Tüccar-sanayici-işletmeci	5	79,40	6,50
7-Çiftçi	60	77,73	5,38
8-Emekli	70	77,10	8,47
9-Serbest Meslek	14	74,85	7,91
10-İşsiz	8	73,75	6,71
11-Diğer	46	75,73	10,99
Toplam	649	77,84	8,13

Tablo 73- Geleneksel Odaklı Haccın Mesleğe Göre Varyans Analizi (Anova) Sonuçları

Varyansın Kaynağı	Kareler Toplamı	Sd	Kareler Ortalaması	F	Gruplar Arası Anlamlı Fark
Gruplar Arası	2414,692	10	241,469	*3,80 3	**1-2,1-3,4-7,4-8
Grup İçi	40507,207	638	63,491		
Toplam	42921,898	648			

*p<.05

**1. Ev hanımı, 2. Memur, 3. İşçi, 4. Esnaf, 7. Çiftçi, 8. Emekli

Tablo 64 ve 65’de veriler haccın geleneksel odaklı tipinin mesleğe göre farklılaştığını ortaya koymaktadır. [$F(10;638)=3,803, p<.05$]

Buna göre esnaf ($X=80,80$) ve ev hanımları ($X=79,72$) çiftçi ($X=77,73$) emekli ($X=77,10$) ve memurlara ($X=76,18$) göre haccın geleneksel tipine karşı daha olumlu bir tutum sergilemektedirler. Örneklem grubunun genelinde haccın geleneksel yönüne olumlu bir tavır takınıldığını ifade etmek mümkün olmakla birlikte; ev hanımlarının sosyal çevresinin daha sınırlı olmasına bağlı olarak dini ritüellerde ve bu ritüellerin işlev ve anlamlarında yeniliğe açık olmadıkları ifade edilebilir. Aynı şekilde esnaflarında hac eğilimlerinin geleneksel unsurlar içerdiği görülmektedir.

3.8.2.Meslek ve Toplumsal Odaklı Hac

Tablo 74- Toplumsal Kabul Odaklı Haccın Mesleğe Göre Betimsel İstatistikleri

Meslek	N	X	S
1-Ev Hanımı	183	32,43	7,69
2-Memur	147	34,01	7,28
3-İşçi	38	35,39	7,08
4-Esnaf	73	30,60	9,28
5-Zanaatkâr	5	32,40	5,68
6-Tüccar-sanayici-işletmeci	5	35,40	5,41
7-Çiftçi	60	35,11	6,42
8-Emekli	70	31,64	6,62
9-Serbest Meslek	14	33,00	7,84
10-İşsiz	8	28,37	4,24
11-Diğer	46	32,47	8,00
Toplam	649	32,90	7,61

Tablo 75- Toplumsal Kabul Odaklı Haccın Mesleğe Göre Varyans Analizi
(Anova) Sonuçları

Varyansın Kaynağı	Kareler Toplamı	Sd	Kareler Ortalaması	F	Gruplar Arası Anlamlı Fark
Gruplar Arası	1454,201	10	145,420	*2,570	**1-3,1-7,2-4,3-8
Grup İçi	36105,435	638	56,592		
Toplam	37559,636	648			

*p<.05

**1. Ev Hanımı, 2. Memur, 3. İşçi, 4. Esnaf, 7. Çiftçi, 8.Emekli

Tablo 66 ve 67'deki veriler toplumsal kabul odaklı hac algısının mesleğe göre farklılaştığını göstermektedir. [F (10;638) =2,570 ,p<.05]

Örneklem grubunda sırasıyla işçi (X=35,39), çiftçi (X=35,11) ve memurlar(X=34,01) toplumsal kabul odaklı hac tipinde en olumlu düzeyde tutum sergilemektedirler. Ev hanımlarının (X=32,43) ise işçi ve çiftçilere oranla bu eğilimden uzaklaştığı görülmektedir. Söz konusu meslek gruplarını tutum puanları bakımından sırayla emekliler (X=31,64) ve esnaflar (X=30,60) izlemektedir. Bu anlamda işçilerin toplumsal kabul odaklı hac tipine yönelik tutumlarının en üst düzeyde olduğu görülmektedir. Ankete katılan çiftçilerin yerleşim birimleri göz önüne alındığında kırsal mekandaki hac konusunda toplumsal baskıya maruz kalacakları düşünülebilir. Bu durumun onlarda hacca yönelik toplumsal hacca yönelik eğilimin daha çok olmasına yol açabilmektedir.

3.8.3.Meslek ve Popüler Odaklı Hac

Tablo 76- Popüler Odaklı Haccın Mesleğe Göre Betimsel İstatistikleri

Meslek	N	X	S
1-Ev Hanımı	183	98,54	8,09
2-Memur	147	91,31	12,83
3-İşçi	38	97,76	14,61
4-Esnaf	73	95,01	11,16
5-Zanaatkar	5	93,40	12,19
6-Tüccar-sanayici-işletmeci	5	96,80	11,03
7-Çiftçi	60	98,86	8,75
8-Emekli	70	93,27	11,37
9-Serbest Meslek	14	92,42	15,87
10-İşsiz	8	88,25	7,95
11-Diğer	46	91,50	12,58
Toplam	649	95,11	11,44

Tablo 77- Popüler Odaklı Haccın Mesleğe Göre Varyans Analizi (Anova) Sonuçları

Varyansın Kaynağı	Kareler Toplamı	Sd	Kareler Ortalaması	F	Gruplar Arası Anlamlı Fark
Gruplar Arası	6729,945	10	672,995	*5,490	**1-2,1-4,7-8
Grup İçi	78216,387	638	122,596		
Toplam	84946,333	648			

*p<.05

**1. Ev Hanımı, 2. Memur, 4. Esnaf, 7. Çiftçi, 8.Emekli

Tablo 68 ve 69’da sunulan veriler, popüler odaklı hac algısının görüşülen kişilerin mesleğine göre farklılaştığını göstermektedir. [F (10;638) =5,490 ,p<.05]

Buna göre, çiftçilerin (X=98,86) haccın popüler odaklı tipi hususunda en üst düzeyde olumlu tutum sergiledikleri görülmektedir. Söz konusu grubu (X=98,54) tutum puanı ile ev hanımları izlemektedir. Esnaf (X=95,01), emekli (X=93,27) ve memurların (X=91,31) da popüler odaklı hac tipine uygun tutum geliştirdikleri söylenebilir. Kırsal kesimde popüler eğilimlerin genel anlamda yaygın olmasına

paralel olarak çiftçilerin popüler odaklı hac hususunda olumlu tutum sergilemeleri muhtemeldir. Kadınların ve özel de ev hanımlarının geleneksel ve popüler unsurlara yatkın olması da, ev hanımlarının tutum puanlarının yüksek olmasına yol açmış olabilir.

3.8.4.Meslek ve Kişisel Dönüşüm Odaklı Hac

Tablo 78- Kişisel Dönüşüm Odaklı Haccın Mesleğe Göre Betimsel İstatistikler

Meslek	N	X	S
1-Ev Hanımı	183	61,26	4,21
2-Memur	147	59,42	5,86
3-İşçi	38	60,36	7,64
4-Esnaf	73	62,64	4,41
5-Zanaatkar	5	59,00	2,73
6-Tüccar-sanayici-işletmeci	5	62,60	4,03
7-Çiftçi	60	60,56	4,81
8-Emekli	70	61,20	4,71
9-Serbest Meslek	14	60,35	7,36
10-İşsiz	8	58,62	1,30
11-Diğer	46	60,08	5,39
Toplam	649	60,73	5,20

Tablo 79- Kişisel Dönüşüm Odaklı Haccın Mesleğe Göre Varyans Analizi (Anova) Sonuçları

Varyansın Kaynağı	Kareler Toplamı	Sd	Kareler Ortalaması	F	Gruplar Arası Anlamlı Fark
Gruplar Arası	682,758	10	68,276	*2,585	**1-2,2-4,2-8,7-4
Grup İçi	16853,187	638	26,416		
Toplam	17535,945	648			

*p<.05

**1. Ev Hanımı, 2. Memur, 4. Esnaf, 7. Çiftçi 8. Emekli

Tablo 70 ve 71'deki veriler kişisel dönüşüm odaklı hac eğiliminin örneklem grubunun mesleğine göre farklılaştığını göstermektedir. . [F (10;638) =2,585 ,p<.05]

Bu bağlamda memurlar ($X=59,42$) sırasıyla esnaf ($X=62,64$), ev hanımı ($X=61,26$) ve emeklilere ($X=61,20$) göre kişisel dönüşüm odaklı hac ile ilgili ifadelerde daha olumsuz yanıtlar vermişlerdir. Aynı şekilde çifti ($X=60,56$) ve işçilerin ($X=60,36$) haccın kişisel dönüşüm odaklı tipine eğilimi esnaflara oranla daha azdır. Bu anlamda esnaf ve ev hanımlarının kişisel dönüşüm odaklı hac tipindeki tutum puanları daha yüksektir. Dolayısıyla esnaf ve ev hanımlarının kişisel dönüşüm odaklı tipolojine yönelik tavırları olumlu düzeydedir.

Tablodaki veriler incelendiğinde, araştırmada, sırasıyla esnaf, ev hanımı ve çiftçilerin haccın geleneksel tipine yönelik olarak olumlu bir tutum sergiledikleri görülmektedir. Esnaf ve ev hanımlarına oranla çiftçinin çalışma şartlarının daha zor olduğunu kabul edersek; ibadete ya da dini sohbetler gibi çeşitli faaliyetlere katılım oranı daha az olacağını ifade edebiliriz. Tarikat ve cemaatlerin hem maddi yarar sağlamak hem de daha kolay irtibat kurma açısından ev hanımları ve esnafları bünyesinde toplamaya çalıştıklarını ifade edebiliriz. Tarikat ve cemaatlerin sohbetlerine katılımlarının alakadar olan esnaf ve ev hanımlarında bu durum geleneksel hac eğiliminin artışına neden olabilir.

Toplumsal kabul odaklı hac tipinde ise işçi, çiftçi, memurların eğilimlerinin daha yüksek olduğu görülmektedir. Bunun yanında çiftçilerin, ev hanımlarının ve işlerin popüler odaklı hac tipine yönelik tutumları olumludur. Söz konusu tutum, bu kesimin eğitim seviyesi ile ilişkilendirilebilir. Kadınların genel olarak erkeklere göre ibadette fayda temelli uygulamalara yöneldiği tespit edilmektedir. kişisel dönüşüm odaklı hacda ise sırasıyla esnaf, ev hanımı ve emekliler olumlu tutum sergilemişlerdir. Veriler bu kesimin haccın bireyin hayatında bir başlangıç olması noktasında yararlı olması gerektiği düşüncesine sahip olduklarını göstermektedir.

3.9.Gelir Durumu ve Hac Algısı

Gelir durumu; sosyal imkânlar bakımından insanın avantajlı ya da dezavantajlı konumda yer almasında etkili olan önemli bir faktördür; ancak diğer değişkenlerden de bağımsız değildir. İnanç gelir durumu düşük olan bir kişi için, hayatını sürdürmesinde ona güç de verebilir ya da onun herhangi bir inanç sistemine karşı isyankâr bir tutum sergilemesine de yol açabilir. Aynı şey gelir durumu yüksek

olanlar için geçerli bir durumdur. Bu bakımdan inanç konusundaki ilgisizliğin nedenlerinden biri; ya da bağlılığın bir sonucu olabilir.

3.9.1. Gelir Durumu ve Geleneksel Odaklı Hac

Tablo 80- Geleneksel Odaklı Haccın Gelir Durumuna Göre Betimsel Analizi

Gelir Durumu	N	X	S
1-Çok iyi	12	81,25	6,51
2-İyi	155	77,42	9,22
3-Orta	436	78,02	7,68
4-Düşük	43	76,67	8,57
5-Çok düşük	3	77,66	13,65
Toplam	649	77,84	8,13

Tablo 81- Geleneksel Odaklı Haccın Gelir Durumuna Göre Varyans Analizi (Anova) Sonuçları

Varyansın Kaynağı	Kareler Toplamı	Sd	Kareler Ortalaması	F	Gruplar Arası Anlamlı Fark
Gruplar Arası	238,829	4	59,707	*,901	-
Grup İçi	42683,070	644	66,278		
Toplam	42921,898	648			

*p>.05

Tablo 72 ve 73'deki veriler haccın geleneksel odaklı tipinin gelir durumuna göre farklılık arz etmediğini göstermektedir. [F (4;644) =,901 ,p>.05]

Örneklem grubundan elde edilen verilere göre; gelir durumunu orta (X=78,02) ve iyi (X=77,42) olarak nitelendirenlerin geleneksel hacca yönelik tutumları birbirine yakın puanlara sahiptir. Geleneksel odaklı hac tipinde en yüksek tutum puanına sahip kesim gelir durumunu çok iyi olarak belirtenlerdir. Bu bakımdan genel anlamda orta ve ortanın üstü gelire sahip olduğunu ifade edenlerin geleneksel hac tipine yönelik tutumlarının daha olumlu düzeyde olduğu ifade edilebilir.

3.9.2. Gelir Durumu ve Toplumsal Kabul Odaklı Hac

Tablo 82- Toplumsal Kabul Odaklı Haccın Gelir Durumuna Göre Betimsel İstatistikleri

Gelir Durumu	N	X	S
1-Çok iyi	12	36,58	8,98
2-İyi	155	33,57	7,90
3-Orta	436	32,43	7,29
4-Düşük	43	34,11	8,13
5-Çok düşük	3	36,00	18,52
Toplam	649	32,90	7,61

Tablo 83- Toplumsal Kabul Odaklı Haccın Gelir Durumuna Göre Varyans Analizi (Anova) Sonuçları

Varyansın Kaynağı	Kareler Toplamı	Sd	Kareler Ortalaması	F	Gruplar Arası Anlamlı Fark
Gruplar Arası	421,469	4	105,367	*1,827	-
Grup İçi	37138,168	644	57,668		
Toplam	37559,636	648			

*p>.05

Tablo 74 ve 75'deki veriler toplumsal kabul odaklı hacca ilişkin tutumlarda gelir durumuna göre bir farklılaşmanın olmadığını göstermektedir. [F (4;644) =1,827 ,p>.05]

Gelir durumunu iyi (X=33,57) ve orta (X=32,43) olarak ifade edenlerin tutum puanları birbirine yakın durumdadır. En olumlu tutum puanına sırasıyla gelir durumu çok iyi (X=36,58), çok düşük (X=36,00) ve (X=34,11)düşük olanlar sahiptir. Bu bakımdan seçenekler arasında anlamlı bir farklılaşma yoktur.

3.9.3. Gelir Durumu ve Popüler Odaklı Hac

Tablo 84- Popüler Odaklı Haccın Gelir Durumuna Göre Betimsel İstatistikleri

Gelir Durumu	N	X	S
1-Çok iyi	12	97,33	11,85
2-İyi	155	94,32	13,44
3-Orta	436	95,18	10,53
4-Düşük	43	96,04	11,14
5-Çok düşük	3	103,66	28,72
Toplam	649	95,11	11,44

Tablo 85- Popüler Odaklı Haccın Gelir Durumuna Göre Varyans Analizi (Anova) Sonuçları

Varyansın Kaynağı	Kareler Toplamı	Sd	Kareler Ortalaması	F	Gruplar Arası Anlamlı Fark
Gruplar Arası	413,552	4	103,388	*,788	-
Gruplar İçi	84532,781	644	131,262		
Toplam	84946,333	648			

*p>.05

Tablo 76 ve 77'deki veriler; haccın popüler odaklı tipine yönelik olarak gelir durumuna göre bir farklılaşma olmadığını göstermektedir. [F (4;644) =,788 ,p>.05]

Bulgular en olumlu tutum puanına sırasıyla gelir durumunu çok düşük (X=103,66), çok iyi (X=97,33) ve düşük (X=96,04) olarak ifade edenlerin sahip olduğu görülmektedir. Dolayısıyla popüler odaklı hac tipinde seçenekler arasındaki tutum puanlarının anlamlı bir farklılaşmaya yol açmadığı görülmektedir.

3.9.4. Gelir Durumu ve Kişisel Dönüşüm Odaklı Hac

Tablo 86- Kişisel Dönüşüm Odaklı Haccın Gelir Durumuna Göre Betimsel İstatistikler

Gelir Durumu	N	X	S
1-Çok iyi	12	60,50	3,34
2-İyi	155	59,98	5,32
3-Orta	436	60,96	5,12
4-Düşük	43	61,37	5,17
5-Çok düşük	3	58,00	13,00
Toplam	649	60,73	5,20

Tablo 87- Kişisel Dönüşüm Odaklı Haccın Gelir Durumuna Göre Varyans Analizi (Anova) Sonuçları

Varyansın Kaynağı	Kareler Toplamı	Sd	Kareler Ortalaması	F	Gruplar Arası Anmalı Fark
Gruplar Arası	152,406	4	38,101	1,412	-
Grup İçi	17383,539	644	26,993		
Toplam	17535,945	648			

* $p > .05$

Tablo 78 ve 79’da örneklem grubundan elde edilen veriler, gelir durumunun haccın kişisel odaklı tipi bakımından bir farklılaşmaya yol açmadığını göstermektedir. [$F(4;644) = 1,412, p > .05$]

Bulgular en yüksek tutum puanına gelir durumu düşük olanların sahip olduğunu göstermektedir. Orta ($X=60,96$), ve iyi ($X=59,98$) gelir durumuna sahip olduğunu ifade edenlerin tutum puanları birbirine yakındır. Söz konusu grupların haccın popüler odaklı tipine yönelik eğilimleri aynı düzeydedir. Kişisel dönüşüm odaklı hac tipinde tutum puanları gelir faktörüne göre bir farklılaşmayı ortaya çıkarmadığı görülmektedir.

Her üç hac tipine ait veriler; bu ibadet hususundaki algıların gelir durumuna göre farklılaşmadığını göstermektedir. Buna rağmen gelir durumuna göre farklılaşan grupların, hac tiplerine yönelik küçük da olsa bazı nüanslar vardır. Geleneksel odaklı

hacca yönelik tutumların gelir durumunu sırasıyla çok iyi, orta ve düşük olarak tanımlayanların daha olumlu olduğunu söyleyebiliriz. Diğer taraftan toplumsal kabul odaklı hacda gelir durumunu çok iyi ve çok düşük olarak belirtenlerin eğilimlerin daha yüksek olduğu ifade edilebilir. Popüler odaklı hacda ise sırasıyla gelir durumu çok düşük, çok iyi ve düşük olanların olumlu tutum sergiledikleri görülmektedir. Son olarak haccın kişisel dönüşüm odaklı tipine yönelik eğilimler, düşük ve orta gelir durumuna sahip kişilerde daha fazladır.

3.10.Dindarlık Derecesi ve Hac Algısı

Dindarlık herkese göre farklı tanımı olan bir kavramdır. Bu kavrama yüklenen anlam bireyin yer aldığı toplumsal çevreye bağlı olarak değişmektedir. Türkiye’de dindarlık; muhafazakar kesim içinde iki farklı şekilde değerlendirilebilir. Dindarlık ibadetteki süreklilik ile eşdeğer tutulduğu ibadetin yanında kişiden ahlaki değerlere bağlılık beklenmektedir. Diğer taraftan seküler kesim tarafından daha çok insanın ahlaki yönüne vurgu yapılır; bu özellik bir insanın inançlı olduğunu gösteren en önemli kriterdir.

3.10.1.Dindarlık Derecesi ve Geleneksel Odaklı Hac

Tablo 88- Geleneksel Odaklı Haccın Dindarlık Tanımına Göre Betimsel Analizi

Dindarlık Tanımı	N	X	S
1-Çok dindar	21	82,42	5,31
2-Dindar	559	78,85	6,08
3-Dinle az ilgili	53	69,50	12,11
4-Diğer	16	64,31	20,68
Toplam	649	77,8475	8,13864

Tablo 89- Geleneksel Odaklı Haccın Dindarlık Tanımına Göre Varyans Analizi (Anova) Sonuçları

Varyansın Kaynağı	Kareler Toplamı	Sd	Kareler Toplamı	F	Gruplar Arası Anlamlı Fark
Gruplar Arası	7622,101	3	2540,700	*46,424	**1-2, 1-3,1-4
Grup İçi	35299,797	645	54,728		
Toplam	42921,898	648			

*p<.05

**1.Çok Dindar, 2. Dindar, 3. Dinle az ilgili 4.Dinle az ilgili

Tablo 80 ve 81'deki veriler haccın geleneksel odaklı tipi ile görüşülenlerin dindarlık derecelerini tanımlama şekli arasında anlamlı bir ilişki olduğunu göstermektedir. [F (3;645) =4,370 ,p<.05]

Örneklem grubunda kendini çok dindar (X=82,42) olarak tanımlayanlar en yüksek tutum puanına sahiptir. Kendini dindar olarak tanımlayanların tutum puanı (X=78,85). Dinle az ilgili (X=69,50) olanların tutum puanıyla birlikte değerlendirildiğinde dindarlık arttıkça geleneksel odaklı hac tipine yönelik tutum puan ortalamalarının arttığı görülmektedir. Anket sırasında kendini çok dindar veya dindar olarak tanımlayanların geleneksel odaklı hac algısı için oluşturulan ifadeler katılımlarının yüksek olduğu görülmüştür. Dolayısıyla kendini dindar görme derecesi ile geleneksel odaklı hacca ilişkin olumlu tutum sergileme arasında doğru orantı vardır.

3.10.2.Dindarlık Derecesi ve Toplumsal Kabul Odaklı Hac

Tablo 90- Toplumsal Kabul Odaklı Haccın Dindarlık Tanımına Göre Betimsel İstatistikleri

Dindarlık Tanımı	N	X	S
1-Çok dindar	21	37,95	7,68
2-Dindar	559	32,75	7,56
3-Dinle az ilgili	53	33,54	7,36
4-Diğer	16	29,56	7,45
Toplam	649	32,90	7,61

Tablo 91-Toplumsal Kabul Odaklı Haccın Dindarlık Tanımına Göre Varyans Analizi (Anova) Sonuçları

Varyansın Kaynağı	Kareler Toplamı	Sd	Kareler Ortalaması	F	Gruplar Arası Anlamli Fark
Gruplar Arası	748,190	3	249,397	*4,370	**1-2,1-3
Grup İçi	36811,446	645	57,072		

*p<.05

**1.Çok Dindar, 2. Dindar, 3. Dinle az ilgili

Tablo 82 ve 83'deki veriler toplumsal kabul odaklı hac algısı ile dindarlık arasında anlamlı bir ilişki olduğunu göstermektedir. [F (3;645) =4,370, p<.05]

Örnekleme grubundan elde edilen veriler kendini çok dindar (X=37,95) olarak tanımlayanların toplumsal kabul odaklı hac hususunda dindar (X=32,75) ve dinle az ilgili (X=33,54) olanlara göre daha olumlu tutuma sahip olduğunu ortaya koymaktadır. Ritüelle ilgili ifadelerinde itibara yönelik söylemlerde bulunanların, hacdeki geleneksel anlayışın unsurlarını onayladıkları ileri sürülebilir.Dolayısıyla kendini dindar olarak görme arttıkça toplumsal kabul odaklı hac eğilimine yönelik tutumlar da artmaktadır.

3.10.3.Dindarlık Derecesi ve Popüler Odaklı Hac

Tablo 92- Popüler Odaklı Haccın Dindarlık Tanımına Göre Betimsel İstatistikleri

Dindarlık Tanımı	N	X	S
1-Çok dindar	21	98,57	9,02
2-Dindar	559	95,91	10,22
3-Dinle az ilgili	53	90,39	15,94
4-Diğer	16	78,18	18,93
Toplam	649	95,11	11,44

Tablo 93- Popüler Odaklı Haccın Dindarlık Tanımına Göre Varyans Analizi (Anova) Sonuçları

Varyansın Kaynağı	Kareler Toplamı	Sd	Kareler Ortalaması	F	Gruplar Arası Anlamlı Fark
Gruplar Arası	6375,859	3	2125,286	*17,447	**1-2,1-3
Grup İçi	78570,474	645	121,815		
Toplam	84946,333	648			

*p<.05

**1.Çok Dindar, 2. Dindar, 3. Dinle az ilgili

Tablo 84 ve 85'deki veriler popüler hacca ilişkin eğilimlerin görüşülenlerin kendi dindarlık düzeyi tanımlamalarına göre farklılaştığını göstermektedir. [F (3;645) =17,447 ,p<.05]

Kendini çok dindar olarak tanımlayanların tutum puan ortalaması (X=98,57) dindar olarak tanımlayanların (X=95,91), dinle az ilgili olanların (X=90,39), diğer yanıtını işaretleyenlerin (X=78,18)'dir. Dindarlık tanımı ile popüler odaklı hac tipi arasında ilişkinin doğru orantılı olduğu görülmektedir. Buna göre kendini dindar olarak görme düzeyi arttıkça haccın popüler odaklı tipine yönelik tutum da olumlu yönde artmaktadır. Araştırmada kendini dindar olarak tanımlayanların büyük çoğunluğunun kutsal topraklarda yapılan ibadete ayrı bir önem verdikleri ve buradaki merasimlerin insana bereket ve şifa getireceğine dair birtakım inançlara sahip olduğu ifade edilebilir.

3.10.4.Dindarlık Derecesi ve Kişisel Dönüşüm Odaklı Hac

Tablo 94- Kişisel Dönüşüm Odaklı Haccın Dindarlık Tanımına Göre Betimsel İstatistikler

Dindarlık Tanımı	N	X	S
1-Çok dindar	21	64,52	4,78
2-Dindar	559	61,08	4,46
3-Dinle az ilgili	53	57,83	6,14
4-Diğer	16	53,12	12,18
Toplam	649	60,73	5,20

Tablo 95- Kişisel Dönüşüm Odaklı Haccın Dindarlık Tanımına Göre Varyans Analizi (Anova) Sonuçları

Varyansın Kaynağı	Kareler Toplamı	Sd	Kareler Ortalaması	F	Gruplar Arası Anlamlı Fark
Gruplar Arası	1744,780	3	581,593	*23,756	**1-2,1-3
Grup İçi	15791,165	645	24,482		
Toplam	17535,945	648			

*p<.05

**1.Çok Dindar, 2. Dindar, 3. Dinle az ilgili

Tablo 86 ve 87'deki veriler, kendini dindar olarak görme düzeyi ile kişisel dönüşüm odaklı hac arasında anlamlı bir ilişki olduğunu ortaya koymaktadır. [F (3;645) =23,756,p<.05]

Kendini çok dindar (X=64,52) olarak tanımlayanların, dindar (X=61,08) ve dinle az ilgili (X=57,83) olanlara göre haccın kişisel dönüşüm odaklı tipine karşı daha olumlu tutum sergilediklerini ifade edebiliriz. Dolayısıyla kendini dindar görme düzeyi arttıkça kişisel dönüşüm odaklı hac eğilimi de artmaktadır. Bu anlamda bu kişilerin inancın hem ibadet hem de ahlak boyutunu önemsedikleri ifade ettikleri söylenebilir. Genel bir ifadeyle çok dindar ve dindarların geleneksel odaklı hac tipine uygun tutumlar sergilediği ortaya çıkmıştır. Bu kişiler için hac imkanı olan her Müslüman'ın yapması gereken bir görev ve çoğunlukla da sevabının başka şeylerle karşılık gelemeyeceğine inanılmaktadır. Söz konusu kişilerin söylemlerinde de toplumsal itibarı önem atfeden ifadeleri rastlanmak mümkündür. Çok dindar ve

dindar olanların ise popüler odaklı hac tipindeki oranları diğerlerine göre daha yüksek çıkmıştır. Araştırma sırasında özellikle kadın görüşmecilerin hacdaki bazı uygulamaların fayda ya da şifa getireceğine dair inancı taşımalarına rağmen din görevlilerinin ikazlarını dikkate alarak bunlardan kaçındıklarını belirtmişlerdir. Haccın insanın yaşamının bir dönüm noktası olması gerektiği, örneklem grubunun büyük bir kısmı için geçerli olan bir düşüncedir. Dolayısıyla hac kendini dindar olarak tanımlayanlar için kişisel dönüşümü sağlamaya yönelik olmalıdır.

3.11.Tarikata/Cemaate Mensubiyet ve Hac Algısı

3.11.1.Tarikata/Cemaate Mensubiyet ve Geleneksel Odaklı Hac

Tablo 96- Geleneksel Odaklı Haccın Tarikat/Cemaat Mensubiyetine Göre Betimsel İstatistikleri

Tarikat/Cemaat Mensubiyetliği	N	X	S
1-Var	127	80,74	5,48
2-Yok	506	77,05	8,59
3-Cevapsız	5	77,40	6,73
Toplam	638	77,79	8,18

Tablo 97- Geleneksel Odaklı Haccın Tarikat/Cemaat Mensubiyetine Göre Varyans Analizi (Anova) Sonuçları

Varyansın Kaynağı	Kareler Toplamı	Sd	Kareler Ortalaması	F	Gruplar Arası Anlamlı Fark
Gruplar Arası	1376,255	2	688,128	*10,583	**1-2
Grup İçi	41289,847	635	65,023		
Toplam	42666,102	637			

*p<.05

**1.Var 2.Yok

Tablo 88 ve 89'daki veriler haccın geleneksel odaklı tipi ile tarikat veya cemaat üyeliği arasında bir farklılaşmanın olduğuna işaret etmektedir. [F (2;635) =10,583,p<.05]

Cemaat veya tarikata üye olanların tutum puanı (X=80,74), olmayanların (X=77,05)'dir. Cemaate veya tarikata üye olanların geleneksel odaklı hac hususunda

daha olumlu bir tavra sahip olduğu görülmektedir. Cemaat ve tarikatların inanç, ibadet ve sosyal hayat konusundaki yaklaşımlarının geleneksel unsurlardan etkilendiği bilinmektedir. Dolayısıyla cemaate veya tarikata üye olan kişilerin hacda geleneksel eğiliminin daha fazla olduğunu söylemek mümkündür.

3.11.2.Tarikata/Cemaate Mensubiyet ve Toplumsal Kabul Odaklı Hac

Tablo 98- Toplumsal Kabul Odaklı Haccın Tarikat/Cemaat Mensubiyetine Göre Betimsel İstatistikleri

Tarikat/Cemaat Mensubiyeti	N	X	S
Var	127	33,0000	7,79601
Yok	506	32,8142	7,54977
Diğer	5	30,2000	8,75785
Toplam	638	32,8307	7,59944

Tablo 99 - Toplumsal Kabul Odaklı Haccın Tarikat/Cemaat Mensubiyetine Göre Varyans Analizi (Anova) Sonuçları

Varyansın Kaynağı	Kareler Toplamı	Sd	Kareler Ortalaması	F	Gruplar Arası Anlamlı Fark
Gruplar Arası	38,380	2	19,190	*,332	-
Grup İçi	36749,338	635	57,873		
Toplam	36787,718	637			

*p>.05

Tablo 90 ve 91'deki veriler toplumsal kabul odaklı hac tipine ait tutumların tarikat veya cemaat mensubiyete göre farklılaşmadığını göstermektedir. [F (2;635) =,322,p>.05]

Örneklem grubundan elde edilen verilere göre, cemaat veya tarikata mensup olanların toplumsal kabul odaklı hacca yönelik tutum puanı (X=33,00) olmayanların ise (X=32,81)'dir. Örneklem grubunun genelinin inanç, ibadet hususunda toplumsal kabul odaklı bir anlayıştan uzak olduklarını ifade etmeleri toplumsal kabul odaklı hac hususunda cemaate mensup olan ve olmayanların birbirine yakın tutum puanlarına sahip olmalarına yol açmış olabilmektedir.

3.11.3.Tarikata/Cemaate Mensubiyet ve Popüler Odaklı Hac

Tablo 100- Popüler Odaklı Haccın Tarikat/Cemaat Mensubiyetine Göre Betimsel İstatistikleri

Tarikat/Cemaat Mensubiyeti	N	X	S
Var	127	95,56	9,79
Yok	506	94,77	11,76
Diğer	5	95,40	11,52
Toplam	638	94,93	11,38

Tablo 101- Popüler Odaklı Haccın Tarikat/Cemaat Mensubiyetine Göre Varyans Analizi (Anova) Sonuçları

Varyansın Kaynağı	Kareler Toplamı	Sd	Kareler Ortalaması	F	Gruplar Arası Anlamlı Fark
Gruplar Arası	64,795	2	32,397	*,249	-
Gruplar İçi	82564,697	635	130,023		
Toplam	82629,492	637			

*p>.05

Tablo 92 ve 93'deki veriler cemaat veya tarikata mensubiyet ile popüler odaklı hac eğilimi arasında anlamlı bir farklılaşmanın olmadığını göstermektedir. [F (2;635) =,249,p>.05]

Bu bakımdan örneklem grubunun popüler odaklı hac hususundaki tutum puan ortalaması cemaat veya tarikata mensup olanlarda (X=95,56); olmayanlarda (X=94,77) ve diğer seçeneğini işaretleyenlerde (X=95,40)'dır. Her iki seçeneği tercih edenlerin popüler odaklı hac tipolojisine yönelik tutum düzeylerinin birbirine yakın olduğu görülmektedir. Bununla birlikte cemaate ya da tarikata mensup olanların çok küçük bir farkla da olsa popüler odaklı hac tipine yönelik tutumu daha olumludur.

3.11.4.Tarikata/Cemaate Mensubiyet ve Kişisel Dönüşüm Odaklı Hac

Tablo 102- Kişisel Dönüşüm Odaklı Haccın Tarikat/Cemaat Mensubiyetine Göre Betimsel İstatistikler

Tarikat/Cemaat Mensubiyeti	N	X	S
Var	127	60,9134	4,80083
Yok	506	60,7352	5,28298
Diğer	5	59,0000	7,38241
Toplam	638	60,7571	5,20164

Tablo 103- Kişisel Dönüşüm Odaklı Haccın Tarikat/Cemaat Mensubiyetine Göre Varyans Analizi (Anova) Sonuçları

Varyansın Kaynağı	Kareler Toplamı	Sd	Kareler Ortalaması	F	Gruplar Arası Anlamli Fark
Gruplar Arası	18,782	2	9,391	,346	-
Grup İçi	17216,561	635	27,113		
Toplam	17235,343	637			

* $p > .05$

Tablo 94 ve 95'deki veriler haccın kişisel dönüşüm odaklı tipine ait tutumların cemaat veya tarikata mensubiyete göre farklılaşmadığını göstermektedir. [$F(2;635) = 23,756, p < .05$]

Cemaate üye olanların söz konusu hac tipolojisi ile ilgili tutum puan ortalaması $X=60,91$, olmayanların $X=60,73$, diğer seçeneğini işaretleyenlerin $X=59,00$ 'dır. Cemaat veya tarikata mensup olanlarla, olmayanlar arasında kişisel dönüşümlü hac konusunda anlamlı bir farklılaşma yoktur.

Cemaate veya tarikata mensubiyet durumunun her dört hac tipi için olan verilerine baktığımızda geleneksel algı dışında diğer tipolojilerde anlamlı bir farklılık olmadığı ortaya çıkmaktadır. Buna göre herhangi bir cemaat veya tarikata mensup olanların geleneksel odaklı hac tipine yönelik tutumları daha olumludur. Toplumsal kabul, popüler ve kişisel dönüşüm odaklı hac tiplerinde ise her iki grubun tutum ortalamaları birbirine yakındır. Cemaate ya da tarikata mensubiyet bir kişinin dini

hayatını, ibadetlere yüklediği anlama yön veren bir faktör olmakla birlikte çalışmada Türk toplumun hac anlayışını belirleyen bir unsur olarak karşımıza çıkmamaktadır.

3.12.Umre Ziyareti ve Hac Algısı

İslam’da umre; ihram, tavaf ve say ritüellerinden ibarettir. Hacda olduğu gibi bu ibadeti yapmak için İslam belli bir zaman dilimini şart koymamıştır. Umre; hem maddi hem de fiziksel şartları bakımından daha kolay bir ritüeldir. Bu yüzden kutsal toprakları ziyaret etmek isteyenler için hacca alternatif bir ritüeldir. Kimileri tarafından hacın provası olarak tanımlanmış; maddi imkanı iyi olan kişiler için ise motivasyon aracı olarak görülebilmektedir.

3.12.1.Umre Ziyareti ve Geleneksel Odaklı Hac

Tablo 104- Geleneksel Odaklı Haccın Umre Ziyaretine Göre t-Testi Sonuçları

Umre Ziyaretini Gerçekleştirme	N	X	S	Sd	t
Evet	198	79,7374	6,13898	647	3,96*
Hayır	451	77,0177	8,75339		

*p< .05

Tablo 96’daki veriler, kutsal topraklara umre ziyareti için gidenlerin geleneksel odaklı hac tipine yönelik daha olumlu tutum sergilediklerini göstermektedir. [t (647)= 3,96, p<.05] Bu anlamda umre ziyareti ile geleneksel kabul odaklı hac arasında anlamlı bir ilişki vardır.

Umreye gidenlerin tutum puanlarının ortalamaları (X=79,73), gitmeyenlere göre (X=77,01) daha yüksektir. Toplumumuzda genellikle umre ibadeti yapıldıktan sonra hac ibadeti yapılmalı şeklinde bir kanaatin geleneksel hassasiyeti olan kesimlerin olguya daha olumlu yaklaşımlarına sebebiyet vermektedir.

3.12.2.Umre Ziyareti ve Toplumsal Kabul Odaklı Hac

Tablo 105- Toplumsal Kabul Odaklı Haccın Umre Ziyaretine Göre t-Testi Sonuçları

Umre Ziyaretini Gerçekleştirme	N	X	S	Sd	t
Evet	198	33,0758	7,67019	647	,369*
Hayır	451	32,8359	7,59559		

*p<.05

Tablo 97'deki veriler, toplumsal kabul odaklı hac ile umre ziyareti arasındaki ilişkinin anlamlı olduğunu göstermektedir. [t (647)= ,369 p<.05]

Buna göre umre ziyaretini yapanların tutum puan ortalamaları (X=33,07) iken, gitmeyenlerin tutum puanı X=32,83'dir. Dolayısıyla kutsal topraklara umre için gidenlerin ifadelerinin toplumsal itibar odaklı hac anlayışına daha olumlu baktıkları ifade edilebilir. Umre ibadeti yapanların toplumsal katmanlarda gördüğü itibar, onların hac ibadetini yerine getirdiklerinde daha yüksek bir itibar görme beklentileri ile ilişkili olabilir.

3.12.3.Umre Ziyareti ve Popüler Odaklı Hac

Tablo 106- Popüler Odaklı Haccın Umre Ziyaretine Göre t-Testi Sonuçları

Umre Ziyaretini Gerçekleştirme	N	X	S	Sd	t
Evet	198	95,7980	11,47275	647	1,00*
Hayır	451	94,8160	11,43909		

*p>.05

Tablo 98 veriler; popüler odaklı hac ile umre ziyareti arasında anlamlı bir ilişki olmadığını göstermektedir. [t (647)= 1,00, p>.05]

Umreye gidenlerin popüler odaklı hac tipine yönelik tutum puanları (X=95,79); gitmeyenlerin (X=94,81)'dir. Bu durum umre ziyaretini gerçekleştirenler ile gerçekleştirmeyenlerin kanaatlerinin büyük ölçüde homojenlik gösterdiğine işaret etmektedir. Dolayısıyla popüler odaklı hac anlayışında toplumsal kesimlerde büyük ölçüde hakim olduğu ileri sürülebilir.

3.12.4.Umre Ziyareti ve Kişisel Dönüşüm Odaklı Hac

Tablo 107- Kişisel Dönüşüm Odaklı Haccın Umre Ziyaretine Göre t-Testi Sonuçları

Umre Ziyaretini Gerçekleştirme	N	X	S	Sd	t
Evet	198	60,9242	4,37915	647	,609*
Hayır	451	60,6541	5,52731		

*P>.05

Tablo 99'daki veriler kişisel dönüşüm odaklı hac ile umre ziyareti arasında anlamlı bir farklılaşmanın olmadığını göstermektedir. [t (647)= ,609, p<.05]

Buna göre; kutsal toprakları umre için ziyaret edenlerin tutum puanlarının ortalaması ($X=60,92$), umre ibadetini yapmayanların ($X=60,65$)'dir. Dolayısıyla her iki grup için de hacın kişisel dönüşüm sağlaması gereken bir ritüel olduğu düşüncesi etrafında bir fikir birliğinin olduğundan söz edilebilir. Bu da bize umre ve hac ibadetlerinden insanların kişisel dönüşüm odaklı bir beklentileri olduğu düşüncesine götürmektedir. Tablolardaki veriler, umreye gidenlerde geleneksel odaklı hac eğiliminin daha yüksek olduğunu göstermektedir. Anlamlı bir fark olmasa da toplumsal kabul odaklı hacca yönelik tutumun umreye gidenlerde daha olumlu olduğu söylenebilir. Aynı durum popüler odaklı hac tipinde de mevcuttur. Dolayısıyla geleneksel odaklı hac tipi dışında umre ibadetinin araştırmada geliştirilen tipolojilerle anlamlı bir ilişkisi yoktur.

3.13.Hac İbadeti Yapma ve Hac Algısı

Çalışmanın verileri bu ibadeti yapanlar ve yapmayanlardan elde edilmiştir. Hac, umreye göre daha fazla ritüele sahiptir. Her yıl belirli bir zamanda gerçekleştirilen bu ibadete milyonlarca Müslüman katılmaktadır. Bu nedenle hacda yaşanan duyguların umreninkinden farklı olduğu dile getirilmekte; bu tecrübenin en çok Arafat Vakfesi sırasında yaşandığı belirtilmektedir. Hac deneyimini yaşamış olmak bu ibadeti gerçekleştirmeyenlerle kıyaslandığında, haccı anlamlandırmada farklılığa yol açabilir. Bununla birlikte hacı olmak hacın İslam'daki anlamını, ritüellerin sembolik değerlerini bilmekle eş değer değildir. Araştırma sırasında özellikle hac ya da umreye gitmeyi arzu eden gençlerin ibadetle ilgili bilgi düzeylerinin daha fazla olduğu görülmüştür.

3.13.1.Hac İbadeti Yapma ve Geleneksel Odaklı Hac

Tablo 108- Geleneksel Odaklı Haccın Hac İbadetine Göre t-Testi Sonuçları

Hac İbadetini Gerçekleştirme	N	X	S	Sd	t
Evet	213	80,6244	5,25570	647	6,25*
Hayır	436	76,4908	8,92123		

* $p<.05$

Tablo 100'deki veriler; hac ibadetini gerçekleştirme durumu ile geleneksel odaklı hac tipi arasındaki ilişkinin anlamlı olduğunu göstermektedir. [$t(647) = 6,25$, $p<.05$]

Haccı yapanların tutum puanı ($X=80,62$) iken, yapmayanların ($X=76,49$)'dur. Hacca giden kesimin, kendilerini dindar olarak tanımladıklarından yola çıkılırsa, çalışma sırasında, bu tür bir tanımlamayı tercih edenlerin geleneksel odalı hac tipine yönelik olumlu tutum sergiledikleri verilerle de desteklenmektedir. Buna göre hacca gidenlerin, gitmeyenlere göre geleneksel odaklı hac tipine en üst düzeyde olumlu tutum sergilediği ortaya çıkmaktadır.

3.13.2.Hac İbadeti Yapma ve Toplumsal Kabul Odaklı Hac

Tablo 109- Toplumsal Kabul Odaklı Haccın Hac İbadetine Göre t-Testi Sonuçları

Hac İbadetini Gerçekleştirme	N	X	S	Sd	t
Evet	213	33,4554	7,22836	647	1,27*
Hayır	436	32,6422	7,78861		

* $p>.05$

Tablo 101'deki veriler; toplumsal kabul odaklı hac ile hac ritüeli arasında anlamlı bir ilişki olmadığını göstermektedir. [$t(647)= 1,27, p>.05$]

Hacca gidenlerin tutum puan ortalaması ($X=33,45$)'i gitmeyenlerin ise ($32,64$)'dür. Tutum puanları arasında önemli bir fark olmamakla birlikte kutsal toprakları hac ibadeti için ziyaret edenlerin toplumsal kabul odaklı tutum puanının biraz daha yüksek olduğu görülmektedir. Dolayısıyla hacca gidenlerin toplumsal kabul odaklı hac tipolojisine yönelik tutumlarının daha olumlu olduğu ifade edilebilir.

3.13.3.Hac İbadeti Yapma ve Popüler Odaklı Hac

Tablo 110- Popüler Odaklı Haccın Hac İbadetine Göre t-Testi Sonuçları

Hac İbadetini Gerçekleştirme	N	Mean	S	Sd	t
Evet	213	96,7136	9,21942	647	2,49*
Hayır	436	94,3349	12,32856		

* $p<.05$

Tablo 102'deki veriler görüşülenlerin haccı gerçekleştirme durumu ile popüler odaklı hac tipi arasında anlamlı bir ilişki olduğunu göstermektedir. [$t(647)= 2,49, p<.05$]

Hacca gidenlerin popüler odaklı hac tipine yönelik tutum puanı ($X=96,71$), gitmeyenlerin ($X=94,71$)’dir. Ankete katılanların Türk toplumunda genel kabul gören, ibadet, arınma, hacdan sonra haramdan uzak durma gibi hususlarda fikir birliğine sahip olduğu söylenebilir. Ancak hac ibadeti yapmış olan kişilerin Harem bölgesinin kutsiyetine, orada yapılan ibadetin bereketine ve şifasına daha fazla itibar ettikleri ifade edilebilir. Buna göre hac ibadetini gerçekleştirenlerin popüler odaklı hac tipine yönelik tutumlarının daha üst düzeyde olduğu ileri sürülebilir.

3.12.4.Hac İbadeti Yapma ve Kişisel Dönüşüm Odaklı Hac

Tablo 111- Kişisel Dönüşüm Odaklı Haccın Hac İbadetine Göre t-Testi Sonuçları

Hac İbadetini Gerçekleştirme	N	Mean	S	Sd	t
Evet	213	60,9343	4,44308	647	,609*
Hayır	436	60,6399	5,53743		

* $p>.05$

Tablodaki veriler bu ibadeti yapma durumu ile kişisel dönüşüm odaklı hac tipi arasında anlamlı bir ilişkinin olmadığını göstermektedir. [$t(647)=,609, p>.05$]

Hacca gidenlerin kişisel dönüşüm odaklı hac tipindeki tutum puanı ($X=60,93$), gitmeyenlerin ($X=60,63$)’dür. Veriler iki seçenek arasında tercihte bulunanlarda anlamlı bir farklılaşmanın olmadığını göstermektedir. Daha önceki tablo yorumlarında da ifade edildiği gibi ankete katılanların genelinin haccın ahlaki anlamdaki dönüşümü sağlayıcı bir etkisinin olması gerektiğini ileri sürmektedirler. Yalnız hacca bu anlayışın kısmen kırılmaya başladığı da görülmektedir. Bu da genel anlamda kişisel dönüşüm ile ilgili ifadelere katılım düzeylerinde önemli bir farklılaşmaya yol açmamakla sonuçlanmıştır.

Araştırmada dört tipe ait veriler; kişisel dönüşüm odaklı hac dışında, kişinin bu ibadeti yapma durumuna göre diğer üç tip arasında anlamlı bir ilişkinin olduğunu göstermektedir. örneklem grubunda hacca gidenlerin geleneksel tutum oranları daha yüksek olmakla birlikte aynı durum toplumsal kabul odaklı hac için de geçerlidir. Aslında kutsal toprakları ziyaret edenlerde sosyal itibara yönelik ifadelere daha sık rastlandığı söylenebilir. Kutsal toprakları görmek, arınmışlık hali ve bu arınmışlığı sürdürmek için sarf edilen gayret kişinin itibarını arttıran unsurlar olarak

sıralanabilir. Özellikle kırsal kesimde buna yönelik eğilimin daha fazla olduğunu söyleyebiliriz. Diğer taraftan kutsal toprakları hac amacıyla ziyaret edelerin popüler odaklı hac tipine ait ifadeler katılım düzeylerinin yüksek olduğu görülmektedir.

4.HAC ALGILARININ ÇEŞİTLİ BOYUTLARINA YÖNELİK TUTUMLAR

4.1. Geleneksel Odaklı Hac Algısına Yönelik Tutumlar

Tablo 112- Hac, Müslüman'a mahşeri hatırlatmaktadır.

	N	%
Hiç Katılmıyorum	10	1,5
Katılmıyorum	25	3,9
Kararsızım	23	3,5
Katılıyorum	152	23,4
Tamamen Katılıyorum	439	67,6
Toplam	649	100,0

İslam'da hac yaşarken bir nevi mahşeri prova etmektir. Araştırma sırasında görüşülenlerin %67,6'sı haccın mahşeri anımsattığına yönelik soruya tamamen katılıyorum; %23,4'ü katılıyorum yanıtını vermiştir. %3,5'i kararsız kaldığını, yaklaşık %3,9'u ise katılmadığını belirtmiştir. Dolayısıyla, örneklem grubunun çoğunluğu haccın mahşeri anımsattığı noktasında hemfikirdir. Ankete katılanların bir kısmı için hacdaki ritüeller ölüm sonrasına ilişkin bir tasviri niteliğindedir. *“Ölüm ve ölüm sonrasının ahvali hakkında bilgi veriyor. Haccı yapmazsan provadan ve sevaptan mahrum kalırsın.”(Antalya, Erkek, 41-50, Memur)* Hacca gidenler ve gitmeyenler arasında bir değerlendirme yapılacak olursa; hacca gidenler özellikle Arafat Vakfe'sinin mahşeri yaşattığını ifade etmişlerdir. Gitmeyenlerin bir kısmının gidenlerin anlattıklarından bu bilgiye sahip olduğunu söyleyebiliriz.

Tablo 113- Hac, kişinin gerçek dirilişe daha iyi hazırlanmasına vesile olmaktadır.

	N	%
Hiç Katılmıyorum	9	1,4
Katılmıyorum	25	3,9
Kararsızım	52	8,0
Katılıyorum	271	41,8
Tamamen Katılıyorum	292	45,0
Toplam	649	100,0

Türk toplumunda, Allah'ın rızasını kazanarak yapılan haccın, kişiyi günahlarından arındıracağına yönelik yaygın bir inanç vardır. Bu arınmışlık duygusu, hacdan sonra bireyin sosyal ve ibadet hayatını İslam'a uygun bir şekilde düzenleme konusunda daha dikkatli olması gerektiği yönünde bir algıya yol açmaktadır. İnsanın hacdan sonra mevcut hayatını bağlı olduğu inanç sistemine göre tekrar düzenlediği noktasında farklı görüşler olmakla birlikte örneklem grubunun %45'i kişinin mahşer gününe hazırlanmasında haccı işlevsel kabul etmiş ve tamamen katılıyorum yanıtını vermiştir. %41,8'i ise katılıyorum seçeneğini tercih etmiştir. Kararsız olduğunu belirtenler (%8) daha çok kutsal toprakları ziyaret etmemiş kişilerdir. Bu anlamda söz konusu yargı ile ilgili olarak örneklem grubunun olumlu bir tutum sergilediği söylenebilir.

Tablo 114- Hac, Müslüman'ın hayatında yeni bir sayfa açmaktır.

	N	%
Hiç Katılmıyorum	11	1,7
Katılmıyorum	23	3,5
Kararsızım	36	5,5
Katılıyorum	317	48,8
Tamamen Katılıyorum	262	40,4
Toplam	649	100,0

Örneklem grubunun büyük bir kısmı, hac ritüelinin ardından kişinin hayatında yeni bir başlangıç yaptığına ya da yapması gerektiğine inanmaktadır. Buna göre görüşülenlerin, %40,4'ü söz konusu yargıya “tamamen katılıyorum”, %48,8'i de “katılıyorum” yanıtını vermiştir. %5,5'i ise haccı tecrübe etmediği için böyle bir etkisinin olması gerektiğine yönelik kararsız bir tutum sergilemiştir. Ankete katılanların yaklaşık %5'i bu ifadeye katılmayarak, haccın insanın hayatında bir değişikliğe yol açmadığını dile getirmiştir. Haccın insanda yaşamında olumlu yönde değişime yol açıp açmadığı ile ilgili olarak farklı görüşler sunulmuştur. Değişime inananların bazıları; bunu en çok ibadete devamlılık noktasında yaşayacaklarını düşünmektedir. *“Değişir. Camiden ayrılmak istemem. Oraya varıp geleli daha inançlı oluyorsun. Şu anda anadan doğmuş gibiyim. Bunu devam ettirmeliyim.”* (Burdur, Erkek, 61-70, İlköğretim, Emekli) *“Allah ve peygambere yakın olmak. Burada yapmadığın ibadeti orada dört dörtlük bir Müslüman olarak yapmak.*

Eksikliği, ezikliği bu noktada giderirsin.” (Isparta, Kadın, 51-61, Ev Hanımı, İlköğretim) “Evlenmeden evvel düğünlerde çok oynardım. Türkü de söyledim. Ben değiştim, ama eli bilmem kendi kalbimi bilirim. Andığım zaman gözümün önüne orası gelir. İbadet, sağdan soldan el çektik, günahtan. Hacdan gelince elimi öpmeye çekindiler. Ben de kendimden büyük erkeklerin elini öpmem şimdi. Eskiden öperdim.” (Antalya, Kadın, 51-60, İlköğretim, Ev hanımı) Hacdan sonra günahlarından arınacağına dair duyulan inanç kuvvetlidir. Bu arınma ritüelinden sonra harama bulaşmak, daha çok günahın yazılmasına sebep olacaktır. “Dosyama kara çizgi çektirmemek isterim.” (Antalya, Kadın, 61-70, Tahsili yok, Ev hanımı) Bazıları ise, insanın hacdan sonra tam anlamıyla değişmeyeceğine inanmakla birlikte, haccın kişinin günaha yaklaşmasında engelleyici rolünün olduğunu düşünmektedir. “Tam değilse de değişir. Haram işlemeyen önce düşünürsün.” (Burdur, Kadın, 61-70, İlköğretim, Emekli) İbadet noktasında, en önemli şey namazdaki devamlılıktır. Çünkü namaz Müslüman’ın ahirette hesap vereceği ilk görevidir. Umre seminerinde, din görevlisinin hac ibadeti ile insanın yeni başlangıçlara adım attığına yönelik konuşma yapmıştır. “Maddi anlamda fedakarlıkta bulundunuz. Bundan sonra atılacak her adım ibadet niteliğinde. Kulluk bilinci, namaz, fitre, oruç her zaman sürecektir. Geniş soluklu bir süreç.” “Olgunluk, bu dünyayla temasın azalır.” (Antalya, Kadın, 41-50, İlköğretim, Ev hanımı)

Ankete katılanlardan, bir Müslüman’ın hacdan sonra değişmesi gerektiği ancak etrafındakilerden yola çıkarak böyle bir şeyin olmadığını belirtenler olmuştur. “Değişmesi gerekir. Etrafındakiler değişmiyor ya da sadece adını değiştiriyor.” (Burdur, Kadın, 41-50, Lise, Esnaf) “Değişmediyse, kalbine bir parça bir şey girmediyse; sadece Araplara para yedirmiş olur. Şeytan olur gelir.” (Burdur, Kadın, 61-70, İlköğretim, Emekli) “Gitmeden önce dünya işine dalıyor, gittikten sonra göstermelik camiye gidiyor.” (Isparta, Erkek, 31-40, Lise, Esnaf) “Değişmiyor dünyaya daha çok hırsla bağlanıyor. Paraya tapıyorlar. Ben bilmiyorum değişip değişmeyeceğimi.” (Isparta, Kadın, 41-50, İlköğretim, Ev hanımı) “Bazısı ustura ile gidip bıçak ile geri dönüyor. Değişen ben çok az gördüm.” (Antalya, Kadın, 61-70, Önlisans Emekli) Hac ve umreye yasal ve kaçak yollardan sık sık gittiğini ifade eden bir kişi haccın insanda böyle bir etkisinin, en azından uzun süreli olmadığını ileri sürmüştür. Orada sadece ibadet ile meşgul olan insanın günahattan uzak olmasının

da daha kolay olduğunu düşünerek hac ve umrenin kısa süreli de olsa insanda yenilenmeye yol açtığını ifade etmiştir. Bu anlamda haccın yaptığı etki mezarlık ziyaretine benzetilmektedir. *“Değişir. Ama bir süre sonra yine eski haline dönmeye başlar. Toplumdaki yaşayış biçimi inancı zayıflatmaktadır.” (Isparta, 20-30, Erkek, Lisans, Esnaf)* *“Aküyü sarj etmek gibi bir şey. Buraya gelince ortama yine uyum sağlıyorsun. Orada dünya telaşı yok. Buradaki şartlarda oradaki duygulardan fire veriyorsun. Kişiye göre de değişir. Ticaretle uğraştığında mesela. Teorik söylemde bir sorun yok muamelatta kalıyoruz. Eskiden insanlar gelenek görenek diye adetleri din haline getirmiş, hacdan sonra dünyadan el etek çekmek gerektiğine inanıyordu. Bunun hacla bir ilgisi yok. İfrat ile tefrit arasında bocalıyorlar. İbadet ile adet karışmaya başlıyor.” (Isparta, Erkek, Lisans, Makine Mühendisi)* Benzer düşünceleri Isparta’da görev yapmakta olan bir İmam’da dile getirmektedir. *“İlk zamanlar kendini olgun bir Müslüman gibi hissediyorsun. Sonra toplumsal şartlar haccın getirdiği ruh halinden uzaklaştırıyor. Pişmanlık duygusu çok oluşuyor. Oradan geldiğim gibi temiz kalabilseydim diye düşünüyorsun.” (Isparta, Erkek, 31-40, Lise, İmam)*

Tablo 115- Hac, hesaba çekilmeden önce kulun dünyada kendisiyle olan hesaplaşmasıdır.

	N	%
Hiç Katılmıyorum	3	,5
Katılmıyorum	16	2,5
Kararsızım	31	4,8
Katılıyorum	311	47,9
Tamamen Katılıyorum	288	44,4
Toplam	649	100,0

İslam’da hac, mahşerin yeryüzündeki provası olarak düşünülmektedir. Dolayısıyla bireyin bu provada kendini hesaba çekmesi beklenmektedir. Ankete katılanların büyük bölümü bu yargıyı desteklemiş görüşülenlerin %44,4’ü “tamamen katılıyorum”, %47,9 “katılıyorum” yanıtını vermiştir. Bu ifadede kararsız (%4,8) kalanların ise daha çok hac ibadetini yapmamış olanlardan oluştuğu ileri sürülebilir.

Tablo 116- Hac, Müslümanların Asr-ı Saadet ile bütünleştiği bir ibadettir.

	N	%
Hiç Katılmıyorum	7	1,1
Katılmıyorum	29	4,5
Kararsızım	72	11,1
Katılıyorum	302	46,5
Tamamen Katılıyorum	239	36,8
Toplam	649	100,0

Araştırma sırasında Asr-ı Saadet ile ilgili soru yöneltildiğinde, ilk olarak bu kavram ile ne kast edildiğinin bilinip bilinmediği sorulmuştur. Örneklem grubunun genelinin bu kavramdan haberdar olmadığı söylenebilir. Bununla birlikte; çoğu kişi için haccı yaşamak Hz. Muhammed'in ve ashabının yaşadıklarını tecrübe etmektir. Ankete katılanların %46,5'nin bu yargıya tamamen katıldığı, %36,8'nin de katıldığı görülmektedir. %11,1'i kararsız kalmıştır. Kararsız kalanlar arasında asr-ı saadeti bilmeyenler olduğu gibi, haccı tecrübe etmeden yorum yapmak istemeyenler de olmuştur. Görüşülenlerin %4,5'i ise haccın Asr-ı Saadet'i yaşattığına ya da yaşatacağına inanmadığını katılmıyorum seçeneğini tercih ederek belirtmişlerdir.

Tablo 117- Gelir durumu iyi olan kişinin hac ibadetini yapması gerekmektedir.

	N	%
Hiç Katılmıyorum	6	,9
Katılmıyorum	17	2,6
Kararsızım	20	3,1
Katılıyorum	211	32,5
Tamamen Katılıyorum	395	60,9
Toplam	649	100,0

Hac, İslam'ın beden ve mal ile yapılan ibadetlerinden. Bu yüzden haccı yerine getirecek olanların diğer koşulların yanı sıra yeterli maddi imkana sahip olması gerekmektedir. Hac, gelir durumu iyi olan için şart kabul edildiğine göre; ankete katılanlar için zengin olduğu halde haccı gerçekleştirmemek büyük günahtır. Araştırmaya katılanların %60,9'u bu ifadeye tamamen katılıyorum; %32,5'i katılıyorum yanıtını vermiştir. Bunun dışında kendini dinle az ilgili ya da dinle hiç ilgili yok şeklinde tanımlayanlardan bazılarının, gelir durumu iyi olan bir kişinin mutlaka hacca gitmek gibi bir zorunluluğunun olmadığını belirttiği görülmüştür. Dini

bir görevi yerine getirmekten çok; bu ritüeli tecrübe etmek isteyen bir kişi de aynı yönde fikir ileri sürmüştür. *“O bölgeyi görmek, insanları gözlemlemek isterim. Kendisini telkin yoluyla değiştiriyor. Yaşantısını gözden geçiriyor. Farz da olsa zengin olan kişinin hacca gitmesi gerekmez. Zaman ve maddi imkanın en elverişli olduğu zaman emeklilik.”* (Antalya, Erkek, 51-60, Lisans, Emekli) Sonuç olarak kişilerin kendi dindarlık tanımlarıyla söz konusu ifadeye katılım düzeyleri arasında anlamlı bir farklılaşma olduğu söylenebilir.

Tablo 118- Hac, yeri geldiğinde kişinin sevdiklerini Allah için arkasında bırakmayı sağlamalıdır.

	N	%
Hiç Katılmıyorum	15	2,3
Katılmıyorum	27	4,2
Kararsızım	50	7,7
Katılıyorum	353	54,4
Tamamen Katılıyorum	204	31,4
Toplam	649	100,0

Gerek hac ile ilgili çeşitli kaynaklarda gerekse de din görevlileri tarafından, Hz. İbrahim, Hz. Hacer ve Hz. İsmail’in sergiledikleri teslimiyete vurgu yapılmakta; özellikle sa’y ve kurban ritüellerinde bu ruhun hacılar tarafından da kuvvetli bir şekilde hissedilmesi gerektiği ifade edilmektedir. Buradan yola çıkarak haccın kişi üzerinde böyle bir etkisinin olup olmadığı sorulmuştur. Görüşülenlerin %54,4’ü bu yargıya katıldığını, %31,4’ü tamamen katıldığını söylemiştir. Buna örnek olarak da hac sırasında çocuklarının akıllarına gelmediğini, bir daha memleketlerine dönmek istemediklerini ve hayatlarının geri kalanını orada geçirmek istediklerini belirtmişlerdir. *“Ömrümün geri kalanını orada bitirmek istiyorum. Ben eşime dedim maaşlarımız yatsın, çocuklar da burada ne yaparsa yapsın dedim. Ne güzel günde beş vakit Allah’ın evinde namazını kılıyorsun.”* (Antalya, Kadın, 61-70, Önlisans, Emekli) *“Oğlun, kızın aklına gelmiyor oraya gidince. Allah korkusunu ve sevgisini veriyor.”* (Isparta, Kadın, 41-50, Tahsili yok, Ev Hanımı) *“Orada namaz kılmak farklıdır. Sık sık umre ziyareti yaparım. Beni orası çeker. Burada bizi bağlayan bir şey yok. Burası aklıma gelmez.”* (Antalya, Erkek, 61-70, İlköğretim, Esnaf) Dolayısıyla, ankete katılanlar için, sürekli orada yaşama arzusu, Allah’a yönelmenin ve O’na teslimiyetin bir delili olarak kabul görmektedir.

Tablo 119- Hac, kişinin Allah için, sahip olduğu maddi servetten vazgeçebilme duygusunu vermelidir.

	N	%
Hiç Katılmıyorum	13	2,0
Katılmıyorum	24	3,7
Kararsızım	29	4,5
Katılıyorum	366	56,4
Tamamen Katılıyorum	217	33,4
Toplam	649	100,0

Bir önceki soruya benzer biçimde, görüşülenlere teslimiyet noktasında elde edilen maddi servetten vazgeçebilme duygusunun hacda hissedilip hissedilmediği sorulmuştur. Araştırmaya katılanların %56,4'ü bu ifadeye katılıyorum, %33,4 tamamen katılıyorum şeklinde cevap vermiştir. Bir önceki tablo ile birlikte değerlendirildiğinde iki soruda da katılıyorum cevabının tamamen katılıyorum seçeneğine göre daha çok tercih edilmesi, Hz. İbrahim, Hz. Hacer ve Hz. İsmail'in sergilediği teslimiyetin mümkün olmayacağı düşüncesinden kaynaklanabilir. Konuyla ilgili olarak evli bir çift ile yapılan konuşma şu şekilde gelişmiştir. *“Bunun arabası çok kıymetlidir. Kapının önüne arabayı bıraktı. Bir daha aklına gelmedi. Orada dünya malını, çoluğunu çocuğunu unutuyorsun. Hacdan sonra burada tekrar malınız aklınıza geliyor mu? Gelmez olur mu? 30.000 liralık araba. Mal ayrı, o ayrı. Buraya gelince o malı atamazsın ki. O malı satarsam, ben yine umreye gideceğim.”* Ankete katılanların %4,5'i bu yargıda kararsız olduğunu, %3,7'si ise katılmadığını belirtmiştir. Sonuç olarak kutsal topraklarda zamanın büyük çoğunluğunu ibadetlere göre düzenlemek ve sıradan hayattan uzaklaşmak teslimiyet ile ilişkilendirilmiş ancak peygamberin ve ailesinin gösterdiği teslimiyetin mümkün olamayacağı ifade edilmiştir.

Tablo 120- Gücü yeten her Müslüman'ın ömründe bir defa hacca gitmesi üzerine farzdır.

	N	%
Hiç Katılmıyorum	2	,3
Katılmıyorum	4	,6
Kararsızım	10	1,5
Katılıyorum	72	11,1
Tamamen Katılıyorum	561	86,4
Toplam	649	100,0

Örneklem grubundan elde edilen veriler, ankete katılanların yaklaşık %98'inin gücü yeten her Müslüman'a hacın farz olduğunu kabul etmektedir. Bu bakımdan gelir durumu iyi olan her Müslüman'ın bu ibadeti yapması gerektiği düşünülmektedir. Diğer taraftan İslam bunu zengin olana farz kılrsa da, hacca gitmek kişisel bir tercihtir. Bu anlamda ankete katılanların %1,5'i bu konuda kararsız kalmış, küçük bir kesim ise katılmadığını ya da hiç katılmadığını ifade etmiştir.

Tablo 121- Hac duaların kabul; tüm günahların af olduğu bir ibadettir.

	N	%
Hiç Katılmıyorum	3	,5
Katılmıyorum	30	4,6
Kararsızım	67	10,3
Katılıyorum	206	31,7
Tamamen Katılıyorum	343	52,9
Toplam	649	100,0

Çeşitli inanç sistemlerinde olduğu gibi İslam'da da hac önemli bir arınma ritüelidir. Bir dinde kutsallık derecesi en yüksek olan mabed, inançlı insanın kendini Tanrı'ya en yakın hissettiği yerdir. Dolayısıyla burada duaların kabul edileceğine dair inanç da yüksektir. Bu doğrultuda örneklem grubunun %52,9'u hacda duaların kabul, günahların af olduğuna tamamen katılmakta; %31,7'si katıldığını ifade etmektedir. %10,3'ü kararsız kalarak, bunu sadece Allah'ın bileceğini belirtmektedir. Müslümanlıkta kul hakkı hariç her günahın af edileceğine yönelik yaygın bir inanç vardır. Katılmıyorum şikkını tercih edenlerin bu yönde bir düşüncesi olduğu söylenebilir.

Tablo 122- Kişi hac ibadetinin yükümlülük şartlarını sağladığı takdirde görevini ertelemekten yerine getirmelidir.

	N	%
Hiç Katılmıyorum	5	,8
Katılmıyorum	7	1,1
Kararsızım	42	6,5
Katılıyorum	297	45,8
Tamamen Katılıyorum	298	45,9
Toplam	649	100,0

Görüşülenlerin % 45,9 hacın yükümlülük şartlarını sağladıktan hemen sonra yapılması hususunda tamamen katılıyorum, %45,8 katılıyorum yanıtını vermiştir. Yükümlülük şartları Müslüman olmak, akıl balığ olmak, özgür olmak, maddi imkan ve yol güvenliğidir. Bu şartları sağlayan bir Müslüman'ın hac ibadetini ertelemekten yerine getirmesi tavsiye edilmektedir. Ankete katılanların %6,5'i bu konuda kararsız olduğunu belirtmiştir. Hac ileri yaşlara ertelenmemesi gereken bir ibadet olarak görülmekle birlikte; 35-45 ve 45-55 yaş arası örneklem grubu için hem olgunluk hem de fiziksel açıdan ideal bir zaman dilimi olarak görülmüştür.

Tablo 123- Müslüman hac ibadetini yaparak Allah'a olan borcunu ödemektedir.

	N	%
Hiç Katılmıyorum	11	1,7
Katılmıyorum	26	4,0
Kararsızım	39	6,0
Katılıyorum	183	28,2
Tamamen Katılıyorum	390	60,1
Toplam	649	100,0

Hac, İslam'da bir Müslüman'ın gerekli şartları sağladığı yapmakla yükümlü olduğu ibadettir. Bu doğrultuda ankete katılanların %60'ı bu görüşe tamamen katılmakta, %28,2 katıldığını ifade etmektedir. Örneklem grubunun %6'sı konuyla ilgili kararsızım cevabını vermiş, %4 katılmıyorum, %1,7'si hiç katılmıyorum seçeneğini tercih etmiştir.

Tablo 124- Kadınların mahremi olmaksızın hac yapması uygun değildir.

	N	%
Hiç Katılmıyorum	69	10,6
Katılmıyorum	113	17,4
Kararsızım	121	18,6
Katılıyorum	179	27,6
Tamamen Katılıyorum	167	25,7
Toplam	649	100,0

Kadının mahremi olmadan hacca gitmesi ile ilgili olarak çeşitli görüşler ileri sürülmüştür. Kimisi mahremi olmayan bir kadının bu ibadetten mahrum kalmasının ne kadar doğru olduğunu düşünerek, bu şekilde hac yapılabileceğini, günümüzde artık organizasyonlar sayesinde bunun daha kolay olduğu savunmuştur. *“Ahir zamanda gidilebilecek çünkü kolaylaştı. Orada seni eşin koruyamaz zaten.” (Antalya, Kadın 41-50, İlköğretim, Ev Hanımı)* Bu konuda Hanefilik mezhebi izin vermese de Şafilik örnek alınarak haccın yapılabileceğini söyleyenler de olmuştur. Bir başka kadın 45 yaşını doldurmayanların, eşinin rızasını almadan gidemeyeceğini belirtmiştir. Bir kadının yalnız başına orada rahat edemeyeceğini ve her yere gidemeyeceğini düşünenler de vardır. Mahremi olmayan bir kadının hacda davranışlarına dikkat etmesi gerektiği ise şu şekilde ifade edilmiştir. *“Hacda dul kadın benim eşimin yanında yemek yedi. Harama dikkat etmek lazım.” (Kadın, 41-50 İlköğretim Ev hanımı Isparta)* Buna göre ankete katılanların %25,7’si bu ifadeye tamamen katıldığını, %27,6’si katıldığını, %18,6’sı kararsız kaldığını belirtmiştir. Görüşülenlerin 17,4’ü katılmadığını, 10,6’sı ise hiç katılmıyorum yanıtını vermiştir. Bu anlamda ankete katılanların büyük çoğunluğunun kadınların, kutsal toprakları mahremsiz ziyaret etmesinin uygun görmediği ifade edilebilir.

Tablo 125- Hac, Allah'a sığınma ve arınma duygularının yoğun olarak yaşandığı bir ibadettir.

	N	%
Hiç Katılmıyorum	8	1,2
Katılmıyorum	13	2,0
Kararsızım	13	2,0
Katılıyorum	205	31,6
Tamamen Katılıyorum	410	63,2
Toplam	649	100,0

Görüşülenlere göre hac, Allah'a sığınma ve arınma duygularının yoğun olarak yaşandığı bir ibadettir. Her dinde, mabedler ve diğerlerine göre daha kutsal sayılan mekanlarda ibadet etmenin daha faydalı olduğuna yönelik inanç yaygındır. Bu yüzden Türk toplumunda camilerde toplu halde yapılan ibadetlere katılım ile Mekke ve Medine'de gerçekleştirilen ibadetin önemi büyüktür. Bu inanç insanın kutsal mekânlarda Tanrı'ya yakın olduğuna inanmasına, daha kuvvetli duygularla ibadet etmesine yol açabilmektedir. Verilere göre ankete katılanların %63,2'si ise haccın sığınma ve arınma duygularının yoğun olarak yaşandığı ibadet olduğu noktasında tamamen katılıyorum; %31,6'sı katılıyorum yanıtını vermiştir.

Tablo 126- Çeşitli vasıtalarla borç alarak hacca gitmek doğru değildir.

	N	%
Hiç Katılmıyorum	27	4,2
Katılmıyorum	50	7,7
Kararsızım	73	11,2
Katılıyorum	156	24,0
Tamamen Katılıyorum	343	52,9
Toplam	649	100,0

Tablodaki veriler; örneklem grubunun borç alarak hacca gidilmesine karşı olumlu bir tutum sergilemediklerini göstermektedir. Buna göre ilgili soruya ankete katılanların %52,9'u tamamen katılıyorum, %24'ü katılıyorum yanıtını vermiştir. Kişi borcunu ödeyemeden vefat ettiği takdirde bu dinen doğru değildir. Ankete katılanların %11,2'si bu yargıya kararsızım, %7,7'si katılmıyorum, %4,2'si hiç

katılmıyorum yanıtını vermiştir. Bu yargıya katılmadığını ya da kararsız kaldığını belirtenler; ev, araba ya da tatil gibi çeşitli şeyler için kredi çekilebildiğine göre hac için de böyle bir şey yapılabilir. *“Gidenler borç ile gidiyor. Bir dönüm tarlası var borç ile gidiyor. On beş dönüm tarlası var, hacca gitmemiş. Bence kredi ile gidilebilir. Borç yiğidin kamçısıdır.” (Isparta, Erkek, 31-40, Lise, Esnaf)*

Tablo 127- Haccın makbul olması için ibadetlerin tüm kurallarına riayet etmek gerekir.

	N	%
Hiç Katılmıyorum	3	,5
Katılmıyorum	14	2,2
Kararsızım	33	5,1
Katılıyorum	217	33,4
Tamamen Katılıyorum	382	58,9
Toplam	649	100,0

Tablodaki veriler haccın kabul olması için ibadetin kurallarına uymak gerektiğini göstermektedir. Bu bağlamda araştırmaya katılanların %58,9'u tamamen katılıyorum; %33,4'ü katılıyorum yanıtını vermiştir. %5,1'i ise kararsız kalmıştır. %2,2'si ise katılmadığını belirtmiştir. Bu anlamda diğer tüm ibadetlerde haccın kabul olması için şekilsel anlamda kurallara uymak gerekmektedir.

Tablo 128- Kişi hacda zamanını mümkün olduğunca ibadet ile değerlendirmelidir.

	N	%
Hiç Katılmıyorum	3	,5
Katılmıyorum	9	1,4
Kararsızım	11	1,7
Katılıyorum	167	25,7
Tamamen Katılıyorum	459	70,7
Toplam	649	100,0

Kutsal toprakları ziyaret öncesinde ve sırasında hacılar, din görevlileri tarafından, hacda sadece ibadet ile meşgul olunması hususunda ikaz edilmekte; farzların yanı sıra nafile ibadetler yapılması gerektiği ifade edilmektedir. Hac sırasında alışveriş gibi, kişiyi ibadet etmekten uzaklaştıracak faaliyetlerden mümkün

olduğunca uzak durulmalıdır. Dolayısıyla hacda kişi için en yararlı olan şey, vaktini ibadet ile geçirmektir. Ankete katılanların cevabı da bu doğrultudadır. Görüşülenlerin %70,7'si tamamen katılıyorum, %25,7'si katılıyorum yanıtını vermiştir.

Tablo 129- Hac ibadeti lükse ve israfa kaçılmadan yapılmalıdır.

	N	%
Hiç Katılmıyorum	4	,6
Katılmıyorum	8	1,2
Kararsızım	16	2,5
Katılıyorum	230	35,4
Tamamen Katılıyorum	391	60,2
Toplam	649	100,0

Örneklem grubunun geneli, hac ibadetinin lükse ve israfa kaçılmadan yapılmasına yönelik yanıtlar vermiştir. Araştırmaya katılanların %60,2'si bu ifadeye tamamen katılıyorum, %35,4'ü katılıyorum seçeneğini tercih etmiştir. Günümüzdeki hac organizasyonlarını göz önüne aldığımızda, öncesinde bu ibadet çok daha zor şartlar altında yapılmış; Hz. Muhammed İslam'ı yaymak için birçok güçlük ile karşılaşmıştır. Dolayısıyla bu ibadetin kabul olması için de lüks ve israftan uzak durmak gerekmektedir. *“Öteki tarafta eşyalardan, müsriflikten sual edilecek. Peygamber efendimizin evini gösterdiler. Hurma ağacının altında. Biz eşyalardan sorumluyuz. (Isparta, Kadın, 41-50, İlköğretim Ev hanımı)* Görüşülenler hacda lüks ve israfi tasvip etmemekle birlikte; konaklama şartlarının ibadeti zorlaştırmasını da istememekte; özellikle kaldıkları otellerin ibadet edecekleri noktalara yakın ve temiz olmasını arzu ettiklerini belirtmektedirler.

4.2. Toplumsal Kabul Odaklı Hac Algısına Yönelik Tutumlar

Tablo 130- Hac, toplumsal yaptırımı güçlü bir ibadettir.

	N	%
Hiç Katılmıyorum	95	14,6
Katılmıyorum	146	22,5
Kararsızım	45	6,9
Katılıyorum	176	27,1
Tamamen Katılıyorum	187	28,8
Toplam	649	100,0

Türkiye’de hac, özellikle kırsal ve kırsal olarak nitelendirilebilecek yerleşim alanlarında hala toplumsal yaptırımı kuvvetli bir ibadettir. Ankete katılanların %28,8’i haccın bu yönünün varlığına tamamen katıldığını, %27,1 katıldığını ifade etmiştir. %22,5’i katılmadığını, %14,6’sı hiç katılmadığını belirtmiştir. Haccın toplumsal yaptırımı olmadığını düşünenler (yaklaşık %37) toplumsal baskıdan dolayı değil; farzı gerçekleştirmek, Allah’ın rızasını kazanmak için hacca gittiklerini belirtmişlerdir. Toplumsal yaptırım ile kast edilenin ne olduğunun tam olarak anlamayanların ankette kararsızım seçeneğini tercih etmiş olabileceği ileri sürülebilir.

Tablo 131- Hac ibadeti kişiye itibar kazandırmaktadır.

	N	%
Hiç Katılmıyorum	103	15,9
Katılmıyorum	150	23,1
Kararsızım	84	12,9
Katılıyorum	184	28,4
Tamamen Katılıyorum	128	19,7
Toplam	649	100,0

Hac ibadetinin toplum nezdinde kişiye itibar kazandırmasıyla ilgili olarak, ankete katılanların %28,4’ü katılıyorum, %19,7’si tamamen katılıyorum yanıtını vermiş; %12,9’u kararsız kalmıştır. Soruya “katılıyorum” cevabını verenlerin bir kısmı, itibarın Allah katında kazanıldığını, toplum tarafından kazanılmadığını belirtmişlerdir. Buna göre kul katında itibar görmeyi istemek, Allah rızasını kazanmaktan vazgeçmektir. Özellikle kırsal kökenli ve eğitim durumu daha düşük kişiler, hacdan sonra gösterilen ilgi ve itibardan memnuniyet duymaktadır. *“Elhamdülillah kazandırdı. Şimdi benden büyük adam hacı abi diyor bir saygı gösteriyor.” (Antalya, Erkek, 61-70, Ortaöğretim, Emekli)*

Tablo 132- Hac, dini kazanımlarının yanında sosyal kazanımları olan bir ibadettir.

	N	%
Hiç Katılmıyorum	53	8,2
Katılmıyorum	151	23,3
Kararsızım	64	9,9
Katılıyorum	232	35,7
Tamamen Katılıyorum	149	23,0
Toplam	649	100,0

Toplumsal kabul odaklı hac algısını tespit etmeye yönelik olarak sorulmuş bu soruda görüşülenlerin %35,7'si katılıyorum, %23'ü tamamen katılıyorum yanıtını vermiştir. Ancak ankete katılanların büyük çoğunluğu haccın toplumsal hayatta maddi ya da statüsel anlamda bir kazanç sağlamaktan ziyade, kişinin kendi hayatını inancı noktasında yeniden düzenlemesi anlamında işlevsel olduğunu ifade etmişlerdir. Araştırmada katılmıyorum (%23,3) ve hiç katılmıyorum (%8,2) cevabını verenler, haccın toplum hayatında kişiye bir avantaj sağlamadığını savunmuş; %9,9'u ise kararsız kalmıştır. Bununla birlikte katılmıyorum ve hiç katılmıyorum yanıtını verenler, böyle bir amaçlarının olmadığını ifade etmekle birlikte çevrelerinde toplumsal çıkar sağlamak adına hacca gidenlerin var olduğunu belirtmişlerdir.

Tablo 133- Hac ibadetini yapan kişi sosyal çevresinin güvenini kazanmaktadır.

	N	%
Hiç Katılmıyorum	31	4,8
Katılmıyorum	111	17,1
Kararsızım	160	24,7
Katılıyorum	246	37,9
Tamamen Katılıyorum	101	15,6
Toplam	649	100,0

Araştırmada görüşülenlere haccın sosyal çevrenin güvenini elde etmede etkili olup olmadığı sorulmuştur. Ankete katılanların %37,9'u bu yargıya katıldığını, %15,6'sı tamamen katıldığını belirtmektedir. Kararsız olduğunu söyleyenler (%24,7) güvenin kişiden kişiye değişebileceğini, genelleme yapmanın doğru olmadığını düşünmektedir. Diğer taraftan örneklem grubunun %17,1 ve %4,8'i katılmadığını ve hiç katılmadığını belirtmiştir. Anket katılanlardan, özellikle genç ve orta yaşlılar,

bundan 20-25 yıl önce var olan bu anlayışın artık ortadan kalkmaya başladığı düşünülmektedir.

Tablo 134- Hac ibadetini gerçekleştirmek dindarlığın bir göstergesidir.

	N	%
Hiç Katılmıyorum	33	5,1
Katılmıyorum	115	17,7
Kararsızım	110	16,9
Katılıyorum	257	39,6
Tamamen Katılıyorum	134	20,6
Toplam	649	100,0

Çalışmada örneklem grubuna hacca gitmenin dindarlığın bir göstergesi olup olmadığı sorulmuştur. Tamamen katılıyorum ve katılıyorum seçenekleri birlikte değerlendirildiğinde ankete katılanların yaklaşık %60'ı, hacca gitmeyi dindarlığın bir kanıtı olarak görmektedir. Ankete katılanların %16,9'u bu hususta kararsız kalmış, kimin dindar kimin dindar olmadığını anlaşılmamasının güç olduğu belirtilmiştir. Görüşülenlerin yaklaşık %23'ü hac ile ilgili bu ifadeye katılmadığını belirtmekte; kutsal toprakları ziyaret edenlerin farklı amaçları olabileceğini düşünmektedirler. Nitekim bir umre seminerinde din görevlisinin Hz. Muhammed'in hadisine dayanarak dile getirdiği bu durum görüşmeler sırasında birçok kişi tarafından paylaşılmıştır. *“Orası enteresan bir yer. Musibetler çok sık gelir. Öyle bir zaman gelecek ki ümmetimin zenginleri zevk için, orta hallileri ticaret için fakirleri de dilencilik için hacca gelecekler. Bugün bu grupları göreceksiniz.”* Bu soruda özellikle hacdan dönüşünde de başı açık olanların dindarlığı sorgulanmış ve söz konusu kişilerin ibadeti sosyete hacı olarak adlandırılmıştır.

Tablo 135- Hac toplumsal kabul derecesi yüksek olduğu için yerine getirilen bir ibadettir.

	N	%
Hiç Katılmıyorum	118	18,2
Katılmıyorum	253	39,0
Kararsızım	70	10,8
Katılıyorum	118	18,2
Tamamen Katılıyorum	90	13,9
Toplam	649	100,0

Araştırmada görüşülenlere, haccın toplumsal kabul derecesi yüksek olduğu için yerine getirilen bir ibadet olup olmadığı sorulmuştur. Genel olarak toplumsal kabul ile ne kast edildiği anlaşılmamıştır. Kararsızım (%10,8) yanıtını verenlerde bu durumun geçerli olduğu düşünülmektedir. Kavram ile ilgili açıklamanın ardından çoğunluğun bu yargıya katılmadığı görülmüştür. Bu bağlamda %39'u katılmıyorum, %18,2'si hiç katılmıyorum cevabını vererek söz konusu yargı hususunda olumsuz tutum sergilediğini ifade etmiştir. Ankete katılanların %18,2'si katılıyorum ve %13,9'u tamamen katılıyorum seçeneğini tercih etmiştir. Ancak bu yargıya onay verenlerin arasında, kendisini tenzih ederek Türk toplumunda birçok kişinin bu amaçla hac yaptığını ileri sürenler olmuştur.

Tablo 136- Belli bir yaşa gelen kişinin hac ibadetini gerçekleştirmesinde sosyal çevresinin etkisi büyüktür.

	N	%
Hiç Katılmıyorum	47	7,2
Katılmıyorum	249	38,4
Kararsızım	83	12,8
Katılıyorum	192	29,6
Tamamen Katılıyorum	78	12,0
Toplam	649	100,0

Türk toplumunda özellikle daha küçük yerleşim birimlerinde maddi durumu iyi olan, orta yaş üstü ve yaşlı kişilerin hac ibadetini yapması yönünde toplumsal bir baskının varlığından söz edilebilir. Ankete katılanların yaklaşık %42'si böyle bir baskının varlığını kabul etmekte; %12,8'i kararsız olduğunu belirtmektedir. Buna

karşılık görüşülenlerin yaklaşık %46'sı belli bir yaştan sonra hac ibadetini yapmada sosyal çevrenin etkili olmadığını düşünmektedir.

Tablo 137- Hac ibadeti yapan kişi için hacı tabiri kullanılmalıdır.

	N	%
Hiç Katılmıyorum	86	13,3
Katılmıyorum	93	14,3
Kararsızım	67	10,3
Katılıyorum	192	29,6
Tamamen Katılıyorum	211	32,5
Toplam	649	100,0

Hacı tabirinin kullanılması hususunda örneklem grubu içinde kendisine hacı denilmesini arzu edenler ya da kullanılmasından rahatsız olmayanlar ve hiçbir şekilde adının önüne bu unvanın gelmesini istemeyenler şeklinde bir ayırım yapılabilir. İlkine göre; bu tabiri duymak gurur vericidir ve takdir edildiğinin göstergesidir. Aynı zamanda bazılarına göre hacca gidene hacı demek Allah'ın emridir ve hitap eden kişiye sevap da kazandırmaktadır. *“İnsan, hacı dendiğinde duyuluyor.” (Burdur, Erkek, 71-80, İlköğretim, Emekli)* *“Hacı; Allah nasip ettiği için hürmet.” (Burdur, Kadın, 41-50, İlköğretim, Ev Hanımı)* *“Bana hacı denilince seviniyorum. İyi bir şeydir. Gitmeyince hacı demek doğru mu bilmiyorum.” (Isparta, Kadın, 61-70, Okur-yazar, Ev Hanımı)* *“Ben bunun hayalini hep kurdum. O yüzden bana gitmeden de hacı dediler.” (Antalya, Erkek, 71-80 İlköğretim, Çiftçi)* *“Gittim geldim, o yolu çiğnedim, istemem mi?”* *“Bir Müslüman olarak rahatsız olmam. Allah'ın razı olacağı şeyin bana söylemesinden rahatsızlık duymam. Hacı olan da olmayan da iyi bir Müslüman olmalıdır. Hacdan sonra ahdini yenilemiş olarak Müslümanlık yine aynı Müslümanlık.” (Antalya, Kadın, 31-40, Lisans, Öğretmen)* *Hacı demek sevaptır. (Isparta, Erkek, 51-60, Lise, Emekli)* Diğer taraftan hacı unvanı kişiye, kutsal toprakları ve verdiği sözü hatırlatarak, haramdan uzak durulmasını sağlamaktadır. Burada tabir, gösteriş için değil teşvik için işlevsel kabul edilmektedir. *“Nefis en büyük düşmandır. Hacılık haramdan uzak durmanı sağlıyor. (Antalya, Erkek, 71-80, İlköğretim, Çiftçi)* *“Hacı denilirse belki azıcık daha olgunlaşırız.” (Isparta, Kadın, 51-60, İlköğretim, Ev Hanımı)* *Hacı isen hata yapma şansın yok. Baskı oluşturuyor. Hacı; riya ve gösteriş için değil, haccı özendirmesi*

için kullanılmasında bir sakınca yok. Allah rızası kazanılmalı o yüzden.” (Antalya, Erkek, 41-50, Lise, Memur) Bazıları bu görevi Allah’ın rızasını kazanarak yaptığı takdirde kendisine hacı denilmesini arzu etmektedir. “Hayatını düzene sokmuş bir kişi için gurur verici. Kibir anlamında değil.” (Isparta, Kadın, 51-61, İlköğretim, Ev Hanımı) “Gerçekten hacı olursam. Görevimi yaptığım için isterim.” (Burdur, Kadın, 41-50, Lise, Esnaf) Anket sırasında aynı kafilede bulunan ve görüşmeye devam eden bir hacı grubunun düzenlediği yemeğe katıldığımızda birbirlerine adları yerine hacı diye hitap edildiği görülmüştür. “Hacı dedirtirin diye çok tembihlediler. Aramızda hacı deriz isim kullanmayız. (Burdur, Kadın, 51-60, Okur-yazar, Ev hanımı) Hacca gitmek için kendini hazır hissettiğini belirten bir kadın görüşmecisi hacı unvanını daha ileri yaşlarında duymayı tercih etmektedir. “Hacı denilmesini istemem, ihtiyar gibi olursun herhalde. Yaşlılığında isterim. Anlam olarak bir şey değişmez benim için önemli olan orayı görmek.” (Burdur, Kadın, 31-40, İlköğretim, Ev Hanımı)

Allah ile kul arasında olan bir ibadetin çeşitli şekillerde sergilenmesini doğru bulmayanlar, bu tabirin kullanılmasını da tasvip etmemektedir. Sadece adını değiştirmek için gidenlerin hacılığının da kabul olmayacağına inanılmaktadır. “Namazcı, zekatçı deniliyor mu?” (Burdur, Erkek, 61-70, İlköğretim, Esnaf) Allah huzurunda kabul olsun, kul huzurunda değil. (Burdur, Kadın, 61-70, İlköğretim, Ev Hanımı) “Nefiste gurur ve kibir oluşması, insanın nefisini en çok okşayan şeylerin hitap edilmesiyle olur. O tabir Arafat Vakfesi’ni yapan insan hacı olmuştur hadisinden geliyor. Gurur ve kibir kimin nefsinde zerre miktar kadar var ise cennetin yüzünü görmez hadisi vardır.” (Isparta, Erkek, 41-50, Lise, Memur)

Elde edilen verilere göre, ankete katılanların %32,5’i hacı tabirinin kullanılmasına yönelik tamamen katılıyorum, %29,6’sı katılıyorum yanıtını vermiş; %10,3’ü kararsız kalmıştır. %14,3’ü katılmıyorum, %13,3’ü ise hiç katılmıyorum yanıtını vermiştir. Yaklaşık olarak %28’inin bu hitap şeklini onaylamadıkları, buna karşılık örneklem grubunun yarısından fazlasının kendilerini hacı unvanı ile hitap edilmesini arzuladıkları ifade edilebilir.

Tablo 138 Hac ibadeti yapan kişiye itibar gösterilmelidir.

	N	%
Hiç Katılmıyorum	48	7,4
Katılmıyorum	130	20,0
Kararsızım	172	26,5
Katılıyorum	212	32,7
Tamamen Katılıyorum	87	13,4
Toplam	649	100,0

Hacılara itibar gösterilmesiyle ilgili soruya görüşülenlerin %32,7'si katılıyorum, %13,4'ü tamamen katılıyorum yanıtını vermiştir. Örneklem grubunda kararsız olduğunu belirtenlere göre; itibar hac ibadetini yapmış olmaktan bağımsız, insanın kişiliği ile ilgili bir durumdur. Hiç katılmıyorum(%7,4) ve katılmıyorum(%20) cevabını verenler bu ibadeti yapmanın özel bir muameleyi gerektirmediğini düşünmektedir.

Tablo 139- Hacca gitmek toplum tarafından takdir edilen bir ibadeti gerçekleştirmektir.

	N	%
Hiç Katılmıyorum	58	8,9
Katılmıyorum	120	18,5
Kararsızım	51	7,9
Katılıyorum	229	35,3
Tamamen Katılıyorum	191	29,4
Toplam	649	100,0

Toplumsal kabul odaklı hac algısını ölçümlemek amacıyla sorulan bu soruya; ankete katılanların %35,9'u katılıyorum; %29,4'ü tamamen katılıyorum yanıtını vermiştir. Sosyal itibar kazanmak için hac yapmadığını ifade edenlerin bazılarının bu ve hacı sıfatı kullanılması ile ilgili soruyu onaylayıcı cevap vermeleri örneklem grubunda toplumsal kabul odaklı hac algısının varlığına işaret etmektedir. Araştırmaya katılanların %18,5 ise bu ifadeye katılmadığını; %8,9'u hiç katılmadığını belirterek; haccın toplumda takdir edilmek için yapılan bir ibadet olmaması gerektiğini söylemiştir.

4.3.Popüler Odaklı Hac Algısına Yönelik Tutumlar

Tablo 140- Mescid-i Haram'da ve Mescid-i Nebevi'de kılınan namazlar, diğer mescidlerde kılınan namazlardan daha çok sevap kazandırmaktadır.

	N	%
Hiç Katılmıyorum	12	1,8
Katılmıyorum	28	4,3
Kararsızım	52	8,0
Katılıyorum	136	21,0
Tamamen Katılıyorum	421	64,9
Toplam	649	100,0

Örnekleme grubunun büyük bir kısmı Mescid-i Haram'da ve Mescid-i Nebevi'de kılınan namazların daha çok sevap kazandırdığına inanmaktadır. Buna göre; görüşülenlerin yaklaşık %65'i bu soruya tamamen katıldığını, %21'i ise katıldığını ifade etmektedir. Bazıları için burası Allah'ın yeryüzündeki evidir ve dolayısıyla daha kutsal olduğu için, yapılan ibadetin karşılığı da elbette daha fazla olacaktır. *"Mübarek bir mekanda olduğu için daha farklı bir derecededir."* (Burdur, Kadın, 20-30, İlköğretim, Ev Hanımı). Görüşülenler çeşitli hadislerden ya da rivayetlerden yola çıkarak Mekke ve Medine'de yapılan ibadetin kişiye kazandıracağı sevaba vurgu yapmışlardır. Bunun için Beytullah'da bir kere namaz kılmak, bin namazın sevabını kazanmaktır. *"Ravza'da 2 rekât namaz kıldığında 70.000 seneye denk gelir. Kâbe'de Allah'ın evinde namaz kılıyorsun tabii ki daha fazla."* (Antalya, Erkek, 61-70, Önlisans, Emekli) *"Orada bir günde kıldığını burada bir senede telafi edemiyorsun."* (Isparta, Kadın, 71-80, Tahsili yok, Ev Hanımı) *"100 lira verene mi gidersin, 1000 lira verene mi? Biz 1000 lira verene koştuk."* (Burdur, Erkek, 71-80, İlköğretim, Çiftçi) Mescid-i Haram'da sadece namaz kılmak değil, Kabe'ye bakmak da sevap olarak görülmektedir. Hac ya da umrede özellikle namaz ve tavaf sırasında Kabe'ye yakın olmak çok önemlidir. *"Hacca gelmeden 4 yıl boyunca her gün Kabe'yi televizyondan izledim. Bu bende alışkanlık oldu. Kabe'de namaz kılarken ona yakın olmaya dikkat et. Çekim kuvveti o zaman daha fazla olur."* (Isparta, Erkek, 61-70, Ortaöğretim, Tüccar) Görüşülenlerin bir kısmı kutsal topraklarda kılınan namazın daha çok sevap kazandırmayacağını düşünmektedir. Namaz her yerde geçerlidir ve dinin direğidir. Önemli olan kişinin samimiyetidir. Bunun dışında maddi imkanı hac için yeterli olana farzdır.

Dolayısıyla o toprakları ziyaret edemeyen sözü edilen sevaptan mahrum kalacaktır. *“Namaz her yerde aynıdır bence. Yine de hacca gitmeyince bilemem.” (Burdur, Erkek, 61-70, İlköğretim, Emekli) “Gerçek manada ise her yer mescittir.” (Antalya, Erkek, 51-60, Lise, Esnaf)“Parasız olsa gidemeyecek, haksızlık olur.” (Antalya, Kadın, 51-60, Lise, Emekli)“Kalbin temizse evinde kıldığın namaz da makbul. Camiye giderken erkek görüyor. Mahremden kaçmak değil mi ibadet.” (Isparta, Kadın, 61-70, Tahsili yok, Ev Hanımı)* Anketten elde edilen veriler ve söylemler; Mescid-i Haram ve Mescid-i Nebevi’de kılınan namazların, diğer mescidlerde kılınan namazlardan daha çok sevap kazanılacağına inanıldığını göstermektedir.

Tablo 141- Hz. Muhammed, kendisini Mescid-i Nebevi’de ziyaret edenlere ahiret gününde şefaatecektir.

	N	%
Hiç Katılmıyorum	13	2,0
Katılmıyorum	28	4,3
Kararsızım	111	17,1
Katılıyorum	194	29,9
Tamamen Katılıyorum	303	46,7
Toplam	649	100,0

Örneklem grubunun büyük bir kısmı, Hz. Muhammed’in kendisini mescidinde ziyaret edenlere şefaateceğine inanmaktadır. Buna göre; söz konusu ifadeye görüşülenlerin %46,7’si “tamamen katılıyorum”, %29,9 “katılıyorum” yanıtını vermiş; yaklaşık %6,5’i ise katılmadığını belirtmiştir. Bazı kişiler Hz. Muhammed’in kendisini ziyaret edenlere değil, bütün Müslümanlara şefaateceğini belirtmiştir. Araştırmada kararsız olduğunu belirtenler (%17,1) ise bu konuyla ilgili bir şey bilmediklerini, şefaate etmesini arzu ettiklerini ifade etmişlerdir. Görüşülenlerin %4,3’ü bu ifadeye katılmadığını belirtmiştir. *“Şefaate diye bir şey yoktur, hadislerin çoğu palavra” (Antalya, Erkek, 51-60, Lise Esnaf) “Şefaate etmesini ümit ederim. Çünkü bu bir imkan meselesi.”(Isparta, Erkek, 51-60, Lisans, Memur)*

Tablo 142- Günahların affı ve duaların kabulü noktasında hac, Müslüman için bir fırsat niteliğindedir.

	N	%
Hiç Katılmıyorum	10	1,5
Katılmıyorum	16	2,5
Kararsızım	36	5,5
Katılıyorum	237	36,5
Tamamen Katılıyorum	350	53,9
Toplam	649	100,0

Türk toplumu için hac, diğer ibadetlere kıyasla önemli bir arınma ritüelidir. Buna göre ankete katılanların %53,9'u duaların kabulü ve arınmak için haccı bir fırsat olarak görmektedir. Katılıyorum cevabının verenlerle birlikte bu oran yaklaşık %90'a varmaktadır. Hac, Müslüman için bir fırsattır; ancak ibadet sırasında Allah'ın rızasını kazanmak önemlidir. Ankette kararsız kaldığını (%5,5), katılmadığını (%2,5) ya da hiç katılmadığını (%1,5) belirtenler; kişinin bunu bilemeyeceğini ya da her türlü günahın silinemeyeceğini ifade etmişlerdir. *“Kul kendini bir kıvamda bulur, dualarının kabul olup olmadığını bilemem.” (Isparta Erkek, 51-60, Lisans, Memur)* Bu ifadeye ise duaların kabul olup olmamasından çok kişisel dönüşümüne vurgu yapılmıştır.

Tablo 143- Hacdan sonra kişi anasından yeni doğmuş bir çocuğun saflığını, günahsızlığını kazanmaktadır.

	N	%
Hiç Katılmıyorum	21	3,2
Katılmıyorum	42	6,5
Kararsızım	107	16,5
Katılıyorum	248	38,2
Tamamen Katılıyorum	231	35,6
Toplam	649	100,0

Araştırmada, örneklem grubuna, hacca giden her kişinin günahlarından arınıp tıpkı bir çocuğun saflığına ulaşmasının mümkün olup olmadığı sorulmuştur. Ankete katılanların %35,6'sı tamamen katılıyorum, %38,2'si katılıyorum cevabını vererek bu ifadeyi onaylamaktadır. Görüşülenlerin büyük bir kısmı kul hakkı hariç diğer günahların silineceğine inanmaktadır. Kişinin hacda günahlarının affedileceğine dair

Allah’a güvenmesi gerekmektedir. Bir başka şey, kişinin samimiyeti; niyetidir. “*Gidenlerin ne niyetle gittiği önemli. Herkes Salih düşünceyle dönmüyor. Kadın erkek aynı yerde.*” (Burdur, Erkek, 61-70, Lisans, Emekli) “*İbadet ve niyet halisse afd olur.*” (Burdur, Erkek, 61-70, Lise, Emekli)

Tablo 144- Hac sırasında vefat eden kişi Allah yolunda ölen şehit mertebesindedir.

	N	%
Hiç Katılmıyorum	16	2,5
Katılmıyorum	48	7,4
Kararsızım	222	34,2
Katılıyorum	185	28,5
Tamamen Katılıyorum	178	27,4
Toplam	649	100,0

Herhangi bir inanç tarafından kutsal sayılan mekânda ölmek, orada yatan bir azizin, peygamberin ya da evliyanın şefaatine ya da Allah’ın rahmetine nail olmak fikri ile ilgilidir. “*Benim eşimin babası Medine’de ölmüş. Burada şoförlük yaparmış. Bugünkü tavafını onun için yaptı. Ölenler burada kalıyor. Zaten ben de ölsem bu kutsal topraklarda kalmak isterdim*” (Antalya, Kadın, 31-35, Lisans, Öğretmen) Buna rağmen; yaşadığı yerde ölmeyi isteyenler de vardır. “*Orada ölmek istemem burada sevdiğim başımda Kur’an okusunlar.*” (Isparta, Erkek, 31-40, Lise, Esnaf) Araştırmaya katılanların %28,5’i katılıyorum, %27,4’ü de tamamen katılıyorum yanıtını vererek, orada hayatını kaybeden insanların ahirette farklı ve daha iyi bir mertebede olacağına inanmaktadır. “*Büyük bir görev içinde şehit olabilir. Oradaki namazlar daha çok sevap kazandırıyor.*” (Burdur, Erkek, 61-70, İlköğretim, Emekli) Kutsal topraklarda ölen kişinin şehit olacağına inanan bir kişi, Mekke’de ölenlerin cenazelerinin ülkelerine gönderilmeyip orada kalmasını şehitlik mertebesi ile açıklamaktadır. “*Orada şehit olduğu için cenazeler verilmiyor.*” (Antalya, Erkek, 61-70, Önlisans Emekli) Kararsız olduğunu belirtenler (%34,2) böyle bir şeyin olabileceğini düşünmenin yanında, bunun her kişi için geçerli olmayabileceğini ifade etmiştir. Katılmadığını(%7,4) ve hiç katılmadığını(%2,5) ifade edenler orada ölmenin şehitlikle bir ilgisinin olmadığını düşünmektedir. yönündedir. Türkiye’den farklı olarak cenazeler Suudi Arabistan’da mekruh olarak kabul edilen zaman dışında her zaman kaldırılmakta; cenaze namazına kadın erkek herkes katılmaktadır. Hac sırasında ölen hacıların cenazeleri ülkesine gönderilmemektedir.

Tablo 145- Bir kişi niyet edip hazırlık yaptığı halde; hac yapamadan ölürse bu ibadeti gerçekleştirmiş sayılır.

	N	%
Hiç Katılmıyorum	21	3,2
Katılmıyorum	39	6,0
Kararsızım	239	36,8
Katılıyorum	194	29,9
Tamamen Katılıyorum	156	24,0
Toplam	649	100,0

Görüşülenlere arzu ettiği halde hacca gidemeyen kişilerin bu ibadeti yapmış sayılıp sayılmayacağı sorulmuştur. Bazıları bunun mümkün olmadığını savunmuş; sorunun vekil ile çözüleceğini ileri sürmüştür. *“Vekil yollaması lazım. Sevabı alamaz yoksa. Namazı kılmadan ölürse sevabı alamaz.”* (Burdur, Erkek, 61-70, Lise, Emekli). Bir kısmı ise çok arzu eden ve hazırlığını yapan bir insanın bu şekilde hac sevabı alacağına inanmaktadır. *“Çok isterse sayılıyormuş diye duydum.”* (Burdur, Kadın, 41-50, Lise, Esnaf) Diğer taraftan diyanetle hacca giden bir kişi konuyla ilgili şunları söylemiştir. *“Bunu bize seminerde anlattılar. Bir kişi kura çıktığı ama vefat ettiği için hacca gidemediğinde ona her sene bir hac sevabı yazılmış. Kıyamete kadar bu sevap ona yazılıyor. Kura çıkana ve gidene sadece gittiğinin sevabı yazılmış.”* Görüşülenlerin %36,8 konuyla ilgili kararsız kaldığını belirterek yorum yapmamıştır. Katılıyorum (%29,9), tamamen katılıyorum(%24)cevabını verenler din görevlilerinin anlattıklarından ya da çeşitli hikâyelerden yola çıkarak bunu doğrulamıştır.

Tablo 146- Ne kadar imkanı olursa olsun kişi ancak, Allah'ın onu davet etmesi üzerine hac ibadetini yapmaktadır.

	N	%
Hiç Katılmıyorum	15	2,3
Katılmıyorum	21	3,2
Kararsızım	36	5,5
Katılıyorum	186	28,7
Tamamen Katılıyorum	391	60,2
Toplam	649	100,0

Rivayete göre Allah Kabe'nin inşası sonrasında Müslümanları Beyt'ine davet etmesi için Hz. İbrahim'i görevlendirmiştir. Hz. İbrahim'in sesini tüm insanlara nasıl duyuracağını sorması üzerine, davet etmek senden duyurmak benden demiştir. Türk toplumunda hacca davet edilmek tabirinin de buradan geldiği düşünülmektedir. Konuyla ilgili oranlara baktığımızda, ankete katılanların %60,2'si davet ile ilgili yargıya tamamen katıldığını, %28,7'si ise katıldığını belirtmiştir. Ankete katılanlar arasında hacca sadece davet edilenlerin gidebileceğine yönelik düşünce yaygındır. *“Her insan Kabe'ye gidemez. Çünkü çağrılmamıştır. Hocaların dediğine göre biz o davete icabet edenlerdeniz.”* (Antalya, Kadın, 41-50, İlköğretim, Ev hanımı) *“Zengin gidemiyor, fakir gidebiliyor. Bizim paramız yoktu. Allah nasip etti İneğimizi sattık.”* (Isparta, Kadın, 71-80, Tahsili yok, Ev hanımı) *“Bunun zengin olmakla bir ilgisi yok. Ne zenginler var buraya gelemeyen. Yoktan var eden vardan yok eder.”* *“Allah benim iznim olmadan yaprak dahi kılmıdamaz der. Ancak kişinin şahsi niyeti önemli. Hacı olsun diye mi yoksa Allah'ın emri olduğu için mi gidiyor. Şeytan da davet ediyor oraya insanları. Ben bana tabi olanları çağırıyorum demiş Hz. İbrahim'e.”* (Burdur, Erkek, 61-70, İlköğretim, Esnaf) *“Herhalde sevdiğini davet eder. Gerçi herkesi sever de nasipse olur.”* (Isparta, Kadın, 41-50, İlköğretim Ev hanımı) Bir başkası için hacca sadece arzu edenler çağırılır ve bu onlar için önemli bir fırsattır. *“Gerçekten dindarsa kalbi temizse ya da arınmak istiyorsa çağırılıyor. Bu bir şans değerlendirene. Kokusunu almak isterim yaşanmadan”* (Burdur, Kadın, 51-60, İlköğretim, Ev Hanımı) Çocuklarıyla hacca giden bir kadın, bunu başkasından aldığı duaya bağlamaktadır. *“Kayınvalidemin annesine baktım. Kayınvalidemin annesi bana dua etmişti. Senin altın perçemli çocukların olacak. Onlarla gideceksin hacca. İki oğlumla birlikte geldim buralara ayrı ayrı. Bu dünyada başkalarından aldığın dua boşa gitmez.”* (Isparta, Kadın, 71-80, İlköğretim, Ev Hanımı) Sonuç olarak ankete katılanlar Hz. İbrahim'in daveti ile ilgili rivayeti bilmesede de haccın sadece maddi imkanı iyi olanların gerçekleştirmedeği düşünülmektedir.

Tablo 147- Kişi hacılığının gerekliliklerini yerine getireceğine inandıktan sonra hacca gitmelidir.

	N	%
Hiç Katılmıyorum	24	3,7
Katılmıyorum	62	9,6
Kararsızım	33	5,1
Katılıyorum	274	42,2
Tamamen Katılıyorum	256	39,4
Toplam	649	100,0

Türkiye’de hacca gitme yaş ortalamasının yüksek oluşu maddi imkânın yanı sıra haccın gerekliliklerini yerine getirme noktasında duyulan kaygıdan kaynaklandığı söylenebilir. Buna göre ankete katılanların %42,2’si konuyla ilgili ifadeye katılıyorum, %39,4’ü tamamen katılıyorum yanıtını vermiştir. %9,6’sı hiç katılmadığını ifade ederken %5,1’i kararsız kalmıştır. Söz konusu yargıya katılmayanlar göre İslam’ın şartları insanın ömrü boyunca geçerli olmalıdır. “*Nisap miktarına uyan kimsenin ertelemekten yerine getirmesi gerekir. Şartların da uyması lazım. Yol güvenliği*” (Isparta, Erkek, 51-60, Ortaöğretim, Esnaf) Dolayısıyla İslam’ın öngördüğü şartları sağladıktan sonra hac ertelenmemelidir. Diğer taraftan hacca gitmek için kişinin kendisini hazır hissetmesi gerektiğini söyleyenler bulunmakta; kişinin daha yola çıkmadan hayatına çekidüzen vermesi gerekmektedir. “*Meyhaneden çıkıp hacca gidilmez. Ön hazırlık olmalı.*” (Burdur, Erkek, 31-40, Lisans, Esnaf) Bu anlamda hac için kendini hazır hisseden bir kişinin ifadesi şöyledir; “*Hazır hissediyorum. Ruhen hazırlık, maddi hazırlık, haramı helali bilmek. Kapalı olduğum için de hazır hissediyorum. Küçüklükten beri orasının anıları ile yetiştik. Annem babam anlattıkça daha çok çekiyor, koku ve duygu. Farklı, sadece ibadet yapmak istiyorsun diyorlar.*” (Burdur, Kadın, 33, İlköğretim, Ev Hanımı) Bu ibadet için kendini hazır hissetmeyenlerin kaygısı ise daha çok hac sonrası için kaygı duymaktadır. “*Hac için hazır hissetmiyorum. Arınacağımı ve sıfırdan başlayacağımı düşünüyorum. Yapamam diye korkuyorum. 45-50 civarında gitmeyi düşünüyorum. Mesele gıybetten, en önemlisi de çocuklarımdan dolayı tutamayacağımı düşünüyorum. Onlar daha kendilerini savunamıyor. Okulda bazen annelerle tartışma, dedikodu oluyor. Bir de bizim bir tanıdığımız var. Namazını sürekli kılar.*

Bu kişi umreye gitti. Orada hiçbir şey yapmak istememiş, ne namaz kılmak, ne de tavaf, hiçbir şey. Ki bu insanlar sũrekli oraya giden kişiler. Sadece otelde oturmuş. Tũm ibadetler anlamsız gelmiş. Benim burada ne içim var diyormuş. Orada şeytan fazla musallat olurmuş ya o da ona yormuş daha sonra. O yũzden hazır hissetmeden gitmeyin dedi. Bazen ters etkide yapabiliyor, ibadete yũneleceęine ondan uzaklaştırabiliyor da. şeytan inancı olan insanlarla daha fazla uğraşırmış diyorlar ya. Ben ondan çok korktum mesela, etkilendim.” (Burdur, Kadın, 31-40, Lise, Diğer)

Bu anlamda ankete katılanlar işin kişi hac sonrası yaşamını İşlam’ın kuralları çerçevesinde dũzene sokacağına inandığında hacca niyet etmelidir.

Tablo 148- Hac, belli bir yaş ve olgunluktan sonra yapılmalıdır.

	N	%
Hiç Katılmıyorum	102	15,7
Katılmıyorum	361	55,6
Kararsızım	48	7,4
Katılıyorum	90	13,9
Tamamen Katılıyorum	48	7,4
Toplam	649	100,0

Araştırmada ȳrnekleme grubunun geneli haccın genē yaşta yapılmasının daha uygun olduğunu, bunun yanında olgunluğun da ȳnemli olduğunu belirtmiştir. Bazıları işin olgunluktan ziyade, ibadetleri daha kolay yapabilmek işin fiziksel anlamda gũclũ olmak yeterlidir. Bu yũzden emeklilik hac işin uygun bir dȳnem değildir. İşlam’da kişi gerekli koşulları sağladığı takdirde haccı ertelememelidir. “Bir yıllık aslı ihtiyaçından fazla birikimi varsa hemen gitmelidir.” (Burdur, Erkek, 61-70, İlkȳretim, Esnaf) “Çoluk çocuk olmadan gitmek lazım orası koşturma yeridir.” (Antalya, Kadın, 41-50, İlkȳretim, Ev hanımı) “Okumak gibi, zamanında gitmek gerekir.” (Antalya, Erkek, 31-40, İlkȳretim, Çiftçi) “Gençlikte daha iyi, yaşlanınca ibadeti yapamıyorsun. Beş tane çocuk yetiştirdik, nasip olmadı. şimdi hazırız, paramız yok.” (Isparta, Kadın, 61-70, Okur-yazar, Ev Hanımı) Gençken kişinin hac dȳnüşũ gũnah işlememesi imkȳnsız olsa da, bu yaşlarda yapılan hac ileri yaşlarda yapmaktan daha çok sevap kazandıracaktır. Ayrıca bazıları işin haramdan uzak olmak her zaman işin gũçtür.

Hacca genç yaşta gidilmesi gerektiğini söyleyenlere bu yaşın hangi aralıklarda olduğu sorulmuştur. Yanıtlar genelde 35-45, 45-50 civarındadır. Bu bakımdan ankete katılanların genç olarak kast ettiği yaşlar daha çok orta ve ortanın üstüdür. “Gençken gidilmeli. İhtiyarlık İslamiyet’i yaşamak için kısa bir süre olacak. Çocukların güvencede olması gerekir.” (Burdur, Kadın, 31-40, İlköğretim, Ev Hanımı) Erken yaşta gidildiği takdirde haramdan uzak durmak zor olabilir, bu nedenle haccın belirli bir yaş ve olgunluktan sonra yapılması daha uygun olabilir. “35-45 arası gidilmeli. Haramdan uzak durmak zor. Kapalılık konusunda zorlanırım.” (Burdur, Kadın, 41-50, Lise, Esnaf) “Bizler harama meyilli insanlarız o yüzden geç gideriz.” (Burdur, Erkek, 31-40, Lisans, Esnaf) “50’den sonra. Hayatın başı stresli. Kafasını dinleyecek vakit.” (Antalya, Kadın, İlköğretim, 51-60 Ev hanımı) “Buradaki işleri tamamlamak lazım. Muhtaç olmama. Aynı şekilde çocukların.” (Burdur, Erkek, 61-70, Lisans, Emekli) “Maddi durumdan dolayı hazır değiliz. 50 yaşında. İnsan o zaman daha çok olgunlaşıyor.” (Isparta, Kadın, 41-50, İlköğretim, Ev hanımı)

Tablo 149- Kutsal topraklarda çeşitli yerlere kabul olunması istenen dilekleri yapmak gerekir.

	N	%
Hiç Katılmıyorum	268	41,3
Katılmıyorum	238	36,7
Kararsızım	68	10,5
Katılıyorum	35	5,4
Tamamen Katılıyorum	40	6,2
Toplam	649	100,0

Örneklem grubunun geneli kutsal topraklara çeşitli nedenlerden ötürü dilek yazmanın batıl olduğu kanaatindedir. Bu anlamda %41,3 hiç katılmıyorum, %36,7’si katılmıyorum yanıtını vermiş, %10,5’i kararsız kaldığını belirtmiştir. Ankete katılan kadın görüşmecilerden bir kısmı din görevlilerinin bu tür uygulamaları batıl olarak nitelendirmesinden dolayı söz konusu davranışları yapmadıklarını ifade etmişlerdir. Bu tür inançların daha çok kadınlarda arasında yaygın olduğu söylenebilir. Bu bağlamda bir kadın görüşmeci hacca gitmek isteyen yakınlarının isimlerini, kutsal topraklara yazdıklarını ifade etmiştir.

Tablo 150- Hacdan dönen kişi dünya işlerinden elini eteğini çekmelidir.

	N	%
Hiç Katılmıyorum	262	40,4
Katılmıyorum	280	43,1
Kararsızım	27	4,2
Katılıyorum	48	7,4
Tamamen Katılıyorum	32	4,9
Toplam	649	100,0

Türk toplumunda hac, kısmen da olsa sadece ileri yaştaki bireylerin yaptığı bir ibadet olmaktan çıkmaya başlamıştır. Haccın, mümkün olduğunca erken yapılması gerektiği noktasında ankete katılanlar hemfikirdir. Bu anlayış beraberinde hacdan sonra dünya işlerinden el etek çekmenin imkansız olacağı fikrinin de kabul görmesini sağlamıştır. Bu bağlamda veriler, ankete katılanların %40,4'ü söz konusu yargıya hiç katılmadığını, %43,1'i katılmadığını belirtmiştir. “Çekse ne yiyecek. (Antalya, Kadın, 1961, 51-60, İlköğretim, Ev Hanımı) ifadesi ile anket sırasında birçok kere karşılaşılmıştır. Bu konuda “Rızkını onurlu bir şekilde temin etme. Dünyadan el etek çekmek yok, daha samimi bir şekilde mümin olmak var.” (Isparta, Erkek, 51-60, Lisans, Memur) şeklinde açıklama getiren görüşmeciye göre ise İslam’da böyle bir anlayış yoktur.

Tablo 151- Hac ibadetini gerçekleştiren bir kişinin daha dindar bir hayat yaşaması gerekmektedir.

	N	%
Hiç Katılmıyorum	8	1,2
Katılmıyorum	35	5,4
Kararsızım	28	4,3
Katılıyorum	313	48,2
Tamamen Katılıyorum	265	40,8
Toplam	649	100,0

Kişinin hacdan sonra daha dindar bir hayat yaşamsı gerektiği ile ilgili olarak örneklem grubunun görüşleri genel olarak iki açıdan değerlendirilebilir. Bu görüşü destekleyenler arasında İslam’ın emir ve yasaklarının hac ibadeti sonrasında bağımsız her zaman geçerli olduğunu ileri sürenler vardır. Ankete katılanların bir

kısmı ise kişinin hacdan sonra hem ibadet hem de sosyal hayatında eskisinden farklı olması gerektiği düşünülmektedir. Buna göre hacdan sonra daha dindar bir hayat yaşanması konusunda ankete katılanların %40,8'i tamamen katılıyorum; %48,2'si katılıyorum yanıtını vermiştir.

Tablo 152- Ramazan ayında yapılan umre ziyaretinin sevabı daha çoktur.

	N	%
Hiç Katılmıyorum	16	2,5
Katılmıyorum	37	5,7
Kararsızım	86	13,3
Katılıyorum	268	41,3
Tamamen Katılıyorum	242	37,3
Toplam	649	100,0

Veriler Ramazan ayında yapılan umre ziyaretinin diğer aylarda yapılanlara göre daha çok sevap kazandırdığına inanıldığını göstermektedir. Ramazanda oruçlu iken yapılan her vazifenin daha çok sevap kazandırdığından yola çıkılarak, bu süre içinde yapılan umrenin hac kadar sevabı vardır. Bu anlamda ankete katılanların %41,3'ü Ramazan umresinin daha çok sevap kazandırdığına katılıyorum, %37,3 tamamen katılıyorum cevabını vermiştir.

Tablo 153- Bir umre diğer umreye kadar işlenen günahlar için kefarettir.

	N	%
Hiç Katılmıyorum	46	7,1
Katılmıyorum	79	12,2
Kararsızım	268	41,3
Katılıyorum	142	21,9
Tamamen Katılıyorum	114	17,6
Toplam	649	100,0

Hiz. Muhammed'in hadisinden yola çıkılarak yöneltilen bu soruya görüşülenlerin %21,9'u katılıyorum, %17,6'sı tamamen katılıyorum cevabını vermiştir. Söz konusu hadisi bilenler, bu yargıyı onaylayan yanıtlar vermiştir. Örneklem grubunun büyük bir kısmı bu ifade kararsızım cevabını vermiş; %12,2'si katılmadığını ifade etmiştir.

Tablo 154- Hacdan dönen kişinin kazancı daha bereketli olmaktadır.

	N	%
Hiç Katılmıyorum	28	4,3
Katılmıyorum	116	17,9
Kararsızım	198	30,5
Katılıyorum	215	33,1
Tamamen Katılıyorum	92	14,2
Toplam	649	100,0

Tablodaki veriler değerlendirildiğinde ankete katılanların yaklaşık yarısının bereket ile hac bir ilişki kurduğu görülmektedir. Tamamen katılıyorum (%14,2) ve katılıyorum(%33,1) yanıtları birlikte ele alındığında görüşülenlerin yaklaşık %47'si haccın bereketi arttırdığına inanmaktadır. *“Babam hacca gideli evin bereketi arttı.” (Antalya, Kadın, 51-60, İlköğretim, Ev hanımı)* *“Üç tane inek beş tane dana oldu. Harcadığım tekrar elime geldi.” (Burdur, Kadın, 71-80, İlköğretim, Ev hanımı)* *“Bodrum katında oturuyordum. Toplam dört dükkân oldu bir de dört katlı ev yaptım. Oğlum ve kızımı evlendirdim. Genişleme oldu ticarete. İbadetten zevk aldım.” (Isparta, Erkek, 31-40, Lise, Esnaf)* Buna karşılık kutsal toprakları ziyaret etmeyenlerin daha çok kararsızım cevabını verdikleri görülmüştür. % 17,9 katılmıyorum, %4,3' hiç katılmıyorum yanıtı ile yargıya katılmadıklarını belirtmiştir. Bereket kimi için haccın değil helal kazancın bir sonucudur. *“Helal kazanıyorsan, elindekiyle yetiniyorsan her zaman bereketli olur. Hac'a bir ilgisi yok. Bakın bu arabamız bizim çalındı. Sonra tekrar bulundu. Çünkü onu aldığımız parada haram yoktu. (Antalya, Erkek, 61-70, Ortaöğretim, Emekli)* *“Her şekilde Allah kullarından desteğini çekmez. Bunun hacca giden ya da gitmeyen şeklinde ayrılacağını düşünmüyorum.” (Burdur, Kadın, 31-40, Lise, Diğer)*

Tablo 155- Genç yaşta hacca gidilirse hacılığı tutmak zordur.

	N	%
Hiç Katılmıyorum	116	17,9
Katılmıyorum	203	31,3
Kararsızım	71	10,9
Katılıyorum	131	20,2
Tamamen Katılıyorum	128	19,7
Toplam	649	100,0

Araştırmada erken yaşta hacca gidenlerin, günahıtan uzak durmada zorluk çekip çekmeyeceği sorulmuştur. Veriler zor olmadığını düşünenlerin (yaklaşık %49) daha fazla olduğunu göstermektedir. Böyle düşünenlerin yaş aralıklarının daha yukarıda olduğunu ifade edebiliriz. Gençken haramdan uzak durmanın zor olduğunu söyleyenlerin oranı yaklaşık %40'dır. Bu ifadeye katılanların bazısına göre haramdan uzak durmak her yaş için zordur. *“Gençlik, giyim kuşam arkadaşlık özeni oluyor. Daha sonra o kadar özenmiyorsun.” (Isparta, Kadın, 41-50, İlköğretim, Ev Hanımı)* *“Haccın mesuliyeti fazla. Ticaretle uğraşıyorum. Hatalarım yüzünden İslam'ın kirlenmesini istemem. Günümüzde zor. Gâvurlara benzedik. Ahir zamanda iman elde kor ateş gibidir.” (Isparta, Erkek, 31-40, Lise, Esnaf)* Kadınların özellikle kaygı duydukları şey hacdan sonra kapanmak ya da işi gereği erkeklerle muhatap olmanın vereceği rahatsızlıktır. *“Haramdan uzak durmak zor. Kapalılık konusunda zorlanırım.” (Burdur, Kadın, 41-50, Lise, Esnaf)* *“Erkeklerle olmamız gerekenden fazla muhatap oluyoruz. Kapalıyım ama yine de daha rahat şeyler giyiyoruz çalışırken.” (Isparta, Kadın, 31-40, İlköğretim, Esnaf)* Gençken haramdan uzak durmanın zor olmadığını düşünenler, bunun yaşla değil imanla ilgili olduğunu savunmuşlardır. Ayrıca gencin hacda kazanacağı sevap ileri yaşta gidenlerden daha fazla olacaktır.

Tablo 156- Bir kişi ekonomik imkanları kısıtlı olsa bile hacca gitmelidir.

	N	%
Tamamen Katılıyorum	30	4,6
Katılıyorum	76	11,7
Kararsızım	113	17,4
Katılmıyorum	307	47,3
Hiç Katılmıyorum	123	19,0
Toplam	649	100,0

Ankete katılanların ekonomik imkanı kısıtlı olanların hacca gitmesiyle ilgili olarak %47,3'ü katılmıyorum, %19'u hiç katılmıyorum yanıtını vermiştir. Her Müslüman için kutsal toprakların ziyaret edilmesinin önemli olduğunu ifade edenler bu soruda kararsız(%17,4) olduklarını belirtmiş; ya da katılıyorum(%11,7) ve tamamen katılıyorum(%4,6) yanıtını vermişlerdir. Aynı zamanda varlıklı olsun ya da olmasın oraya gitmeye niyet eden kişiye gerekli imkanların sunulacağına inanılmaktadır. Bu soruya olumsuz cevap verenler bu ibadetin sadece maddi imkanı yerinde olanlara farz kılındığını belirtmiştir.

Tablo 157- Mescid-i Nebevi'de mutlaka 40 vakit namaz kılmak gerekmektedir.

	N	%
Hiç Katılmıyorum	27	4,2
Katılmıyorum	78	12,0
Kararsızım	207	31,9
Katılıyorum	201	31,0
Tamamen Katılıyorum	136	21,0
Toplam	649	100,0

Mescid-i Nebevi'yi yani Medine'de Hz Muhammed'in kabrinin bulunduğu mescidi ziyaret etmenin hac ibadeti ile bir ilgisi yoktur. Ancak hacı olmak için kutsal topraklara gidenler aynı zamanda Hz. Mescid-i Nebevi'yi ziyaret etmektedir. Bu mescidde kırk vakit namaz kılabilmek için, ziyaret edenin Medine'de en az sekiz gün kalması gerekmektedir. Bir din görevlisi burada sekiz günden fazla kalanlar için kırk

vakit namazı teşvik ettiklerini ancak tersi durumda böyle bir gerekliliğin olmadığı konusunda hacıları ikna ettiklerini belirtmiştir. Buna göre ankete katılanların %21'i tamamen katılıyorum ve %31'i katılıyorum cevabını vererek mescidde kırk vakit namazı tamamlamak gerektiğini düşünmektedir. Bu konuda bilgisi olmayanlar kararsız(%31,6) olduğunu belirtmiş %12'si katılmıyorum, %4,2'si hiç katılmıyorum yanıtını vermiştir.

Tablo 158- Ravza-i Mutahhara'da namaz kılmadan hac ibadeti tamamlanamamaktadır.

	N	%
Hiç Katılmıyorum	62	9,6
Katılmıyorum	71	10,9
Kararsızım	254	39,1
Katılıyorum	168	25,9
Tamamen Katılıyorum	94	14,5
Toplam	649	100,0

Mescid-i Nebevi'de Hz. Muhammed'in, evi ile minberi arasında ziyaretçilerin namaz kıldığı alan yeşil bir halı ile kaplıdır. Burası Ravza-i Mutahhara olarak bilinmektedir. Bir hadis'e göre Peygamber'in evi ve mescidi arasında kalan bu yer, cennet bahçelerinden bir bahçedir. Bu yüzden ziyaretçilerin Medine'yi ziyaretleri sırasında namaz kılmayı en çok arzu yer burasıdır. Ancak burada namaz kılmanın bir Müslüman'ın hac ibadetini tamamlamasıyla ilgisi yoktur. Örneklem grubunun (%39) bu konuda kararsız kaldıklarını belirtmiş; % 25,9'u tamamen katılıyorum, %14,5'i katılıyorum yanıtını vermiştir. Ankete katılanların geneli için burada ibadet etmenin önemi büyüktür. Burayı ziyaret edenler Hz. Muhammed'den şefaet beklemektedir.

Tablo 159- Dileklerin gerçekleşmesi için Hacerülesved'e ve Kabe'ye sürülen eşyalar şifa niteliğindedir.

	N	%
Hiç Katılmıyorum	213	32,8
Katılmıyorum	154	23,7
Kararsızım	142	21,9
Katılıyorum	89	13,7
Tamamen Katılıyorum	51	7,9
Toplam	649	100,0

Kutsallık atfedilen herhangi bir şeye temas etmenin sonucunda, onun kutsallığının insana ya da temas ettiği eşyaya sirayet edeceğine dair inancın neredeyse bütün dinlerde mevcut olduğu görülmektedir. Örneklem grubuna Hacerülesved'e ya da Kabe'ye dokunmanın dileklerin gerçekleşmesinde etkili olup olmayacağı sorulmuştur. Ankete katılanların yaklaşık %57'si bu tür davranışların batıl olduğunu düşünmektedir. Örneklem grubunun %21,9'u kararsız kalmış; yaklaşık %27'si ise bu tür ritüellerin şifalı olduğunu düşünmüştür. *"Peygamberden kalan bir eşya şifalı olabilir. Herkes erişemiyor oraya."* (Antalya, Kadın, 31-40, İlköğretim, Ev hanımı) Çeşitli dileklerin kabul olması için atlet ya da tülbent gibi eşyalarla tavaf yaptıklarını ya da yapıldığına tanık olduğunu ifade edenler olmuştur. *"Biz götürdük hikmetini gördük. Damat çok içiyordu, içkiden vazgeçti."* (Isparta, Kadın, 61-70, İlköğretim Ev hanımı) Araştırma sırasında söz konusu yargıya daha çok kadınların katıldığı söylenebilir.

Tablo 160- Kadınların önceden kapalı olmasa bile hacdan sonra kapanması gerekmektedir.

	N	%
Hiç Katılmıyorum	26	4,0
Katılmıyorum	54	8,3
Kararsızım	87	13,4
Katılıyorum	235	36,2
Tamamen Katılıyorum	247	38,1
Toplam	649	100,0

Araştırmada örneklem grubunun büyük çoğunluğu kadınların hac görevini yerine getirdikten sonra kapanmaları gerektiğini düşünmektedir. Kapalı olmadığı halde haccı daha ileri yaşlara erteleyen kadınların en önemli kaygılarından bir tanesi de budur. Tablodaki veriler görüşülenlerin %38,1'i hacdan sonra kadının kapalı olması gerektiğine tamamen katılıyorum; %36,2'si de katılıyorum cevabını vermiştir. Kararsız (%13,4) olduklarını belirtenler; bunun kişinin tercihiyle bağlı olduğunu belirtmiştir. *"Zahide Yetiş'te hocaya sordular bu soruyu. Kendine kalmış dedi. Örtünse iyi olur."* (Burdur, Erkek, 71-80, İlköğretim, Emekli) Hacdan sonra kadının tesettürüne dikkat etmesini düşünenler ve tercihten dolayı kamu ya da özel sektörde sorun yaşayanlar hacca gitmeyi de ertelemektedir. Bu durumu yaşayan ve hacı olan bir kadının ifadeleri şöyledir; *"Önceden de elimdeki ile yetinmeyi bilirdim,*

dedikodu yapmamaya gayret ederim. Emekli olmayı bekledim, çocukları evlendirdim. Bir de o zaman yasaktı resmi dairede kapalı olmak. Emekli olmadan gitseydim, geldiğimde yine başımı açmak zorunda kalacaktım.” (Antalya, Kadın, 61-70, Önlisans, Emekli) Bu anlamda ankete katılanlar için kapanma hac ibadeti öncesinde önemli olmakla birlikte, hac sonrasında da gerekli görülmekte ve kadınların hac ibadetini ertelemesinin de gerekçesi olabilmektedir.

Tablo 161- Mekke ve Medine'de bulunulan süre içerisinde vakit namazları otelde kılınabilir.

	N	%
Hiç Katılmıyorum	42	6,5
Katılmıyorum	95	14,6
Kararsızım	131	20,2
Katılıyorum	329	50,7
Tamamen Katılıyorum	52	8,0
Toplam	649	100,0

Hac ve umre sırasında ibadetlerin Mescid-i Haram ve Mescid-i Nebi’de yapılmasına dikkat edilmekte; hacılar bu hususta din görevlileri tarafından uyarılmaktadır. Bu anlamda ankete katılanların %50,7’si vakit namazlarının hastalık gibi çeşitli sebeplerle otelde kılınmasında bir sakınca görmemektedir. Bunun dışında namazın mümkün olduğunca mescidlerde kılınması gerektiği düşünülmektedir. Görüşülenlerin %20,2’si bu konuda kararsız kalmış; %14,6’sı katılmadığını belirtmiştir. Anket sırasında bir görüşmeci Kâbe manzarası olan otellerinde Mescid-i Haram sınırları içinde olduğunu, dolayısıyla burada kılınan namazında Kâbe’de kılınan namazla eşit olduğunu ifade etmiştir.

Tablo 162- Hac sırasında lüks otellerde kalınması ibadetin içeriğine uygun değildir.

	N	%
Hiç Katılmıyorum	61	9,4
Katılmıyorum	256	39,4
Kararsızım	129	19,9
Katılıyorum	144	22,2
Tamamen Katılıyorum	59	9,1
Toplam	649	100,0

Hac sırasında lüks otellerde konaklamanın uygunluğu ile ilgili olarak sorulan soruya, görüşülenlerin %39,4'ü katılmıyorum; %9,4'ü hiç katılmıyorum yanıtını vermiştir. %22,2'si katılıyorum seçeneğini tercih ederken %9,1'i tamamen katıldığını ifade etmektedir. Ankete katılanların %19,9'u ise kararsız kalmıştır. Buna göre örneklem grubunun hac sırasında lüks konaklamaya karşı olumsuz bir tutum sergilemediğini söyleyebiliriz. Hac sırasındaki yoğunluk Kabe'ye ulaşımı güçleştirmektedir. Bu yüzden ankete katılanlar kaldıkları otellerin ibadet yerlerine yakın olmasını tercih etmektedir. Görüşülenlere göre parası olanın orada kalmayı tercih etmesinde de bir sakınca olmamakla birlikte; ibadette israfa da kaçmamak gerekmektedir. *“Çok lüks olmasına gerek yok ihtiyacı karşılarsın yeter. İsrafa kaçır. İbadetin ruhuna ters olur. Otelin ihtişamından Kabe'nin ruhunu göremezsin belki. Otel daha çekici gelip, dışarıda olmak istemeyebilirsin.”* (Burdur, Kadın, 31-40, İlköğretim, Ev Hanımı) *“Mütevazi olmalı. Hacda zahmet çekersen eskinin kıymetini daha çok bilirsin. Ama zenginsen paranın oraya aktarılmasında bir sakınca yok. Veren el alan elden üstündür.* (Antalya, Erkek, 41-50, Lise, Memur) Son olarak da hacda lüks konaklamaya karşı olanlar; bunu ibadetin amacına aykırı bulmaktadır. Haccın ticarileştiğini düşünen ve bir kadının görüşleri bu yöndedir. *“Ben gideceksem lüks yerde kalırım. Çünkü gezmeye gidiyorum. Ama eğer amaç farklıysa, herkesle aynı koşullarda olmak gerekir. Eşitlikse bu. Allah'a yakarılsa zengin olanda farklı olmayacak. Ama artık bu bir ibadet değil, turizme dönüşmüş. Nasıl turizmde seçenekler varsa; hac ve umre organizasyonunda da gelire göre seçenek sunulacak. Eşitliği kavrayacaksan, diğer insanın farkına varacaksan, böyle bir ortamda olmaz ki. Sen beş yıldızlı otelde fakiri göremezsin ki.”* (Antalya, Kadın, 41-50, Lisans, Emekli) *“Ben hepsinde kaldım. Yeşil sermeye benim konumum burada kalmaya uygun diyor. Farklı muamele istiyor. Sen nereye geldin.”* (Isparta, Erkek, 51-60, Lisans, Makine Mühendisi) Geçmişle kıyaslandığında haccın günümüzde çok kolay olduğundan bahsedenler; ibadet sırasında gösterilen mütevaziliğin ve çekilen sıkıntının daha çok sevap kazandıracağına inanılmaktadır. *“Rahatlık iyi ama rezillik daha çok sevap kazandırır.”* (Isparta, Kadın, 61-70, Okur-yazar, Ev Hanımı) *“Ecdadımız develerle gitmiş. Ben de lüks istemedim. Kalabalık odalarda kaldım.* (Antalya, Erkek, 61-70 İlköğretim, Emekli) Lüks ibadetin, özellikle de Kabe'den daha yüksekte kalanların ibadetinin kusurlu olduğuna inananlar da

bulunmaktadır. *“Zengin üç günlüğüne parası ile hac yapmaya gelmiş. Allah bilmem onunkini kabul eder mi? Öylelerine çok üzüldüm. Biz 38 gün kaldık. (Antalya, Kadın, 61-70, İlköğretim, Ev hanımı)*

Tablo 163- Hacdan sonra kişi haramlardan uzak durmak zorundadır.

	N	%
Hiç Katılmıyorum	6	,9
Katılmıyorum	7	1,1
Kararsızım	9	1,4
Katılıyorum	211	32,5
Tamamen Katılıyorum	416	64,1
Toplam	649	100,0

Örneklem grubunun büyük çoğunluğu hacdan sonra insanın hayatını inancına göre yeniden düzene koyması gerektiğine inanmaktadır. Buna göre ankete katılanların %64,1'i tamamen katılıyorum; %32,5'i katılıyorum yanıtını vermiştir. Araştırma sırasında bazı görüşmecilere haram ile ne kast edildiği de sorulmuştur. Kul hakkı, gıybet, kahveye gitmek, sigara içmek, namaz kılmamak, karşı cinsle olan ilişkiler başta gelmektedir. *“Hacdan gelince eşim şoförlüğü bıraktı, vaktinde namaz kılmak ve kadın görmemek için.” (Isparta Kadın, 51-60, Evli, İlköğretim, Ev Hanımı)* Günahlarından arınan Müslüman'ın, tekrar harama yönelmesi durumunda bunun cezasının daha çok olacağına; bire on yazılacağına inanılmaktadır. *“Gitmeden önce şaka yapardım. Artık yapmıyorum birini kırarsan Kabe'yi kırmış gibi olursun.” (Antalya, 20-30, Kadın, Ortaöğretim, Ev hanımı)* *“Hakim bile önceden suçluysan ikinci de ekleyerek ceza verir.” (Antalya, Erkek, 61-70, İlkokul, Emekli)* *“27 senedir harama el sürmedim. Birinin elmasını izinsiz alsan da haram. Haramdan uzak durmak zor. Yemesi iyi onu bir de sindirmesi var. Öteki dünyada sindirmesi, sorgusu var.” (Antalya, Kadın, 61-70, İlköğretim, Ev hanımı)* Bu ifadeye katılımla ilgili olarak hac ya da umre ziyaretini yapan orta ve ortanın altı yaş grupları ve eğitim düzeyi yüksek kişilere göre günden uzak durmak mümkün değildir. Buna rağmen bu ibadet mümkün olduğunca genç yaşta yapılmalıdır.

Tablo 164- Kâbe'ye dokunmak haccın önemli unsurlarından birisidir.

	N	%
Hiç Katılmıyorum	59	9,1
Katılmıyorum	152	23,4
Kararsızım	129	19,9
Katılıyorum	223	34,4
Tamamen Katılıyorum	86	13,3
Toplam	649	100,0

Tablodaki verilere göre; Kabe'ye dokunmanın önemi ile ilgili olarak görüşülenlerin %34,4'ü tamamen katılıyorum, %13,3'ü katılıyorum yanıtını vermiştir. %19,9'u kararsız kalırken; %23,4'ü katılmıyorum; %9,1'i hiç katılmıyorum demiştir. Umre ya da hac ziyareti için gidenlerin Kabe'ye dokunmayı arzu ettikleri ifade edilebilir. Ancak özellikle hac döneminde yoğunluğu bağlı olarak bu çoğu zaman mümkün değildir.

Tablo 165- Hacı olmak kolay hacı kalmak zordur.

	N	%
Hiç Katılmıyorum	7	1,1
Katılmıyorum	28	4,3
Kararsızım	29	4,5
Katılıyorum	243	37,4
Tamamen Katılıyorum	342	52,7
Toplam	649	100,0

Araştırmaya katılanlar, hacdan sonraki yaşantının Müslümanlar için daha zor olduğunu belirtmiştir. Şeytanın özellikle dindarlara daha çok musallat olduğunu düşünülmektedir. Bu doğrultuda görüşülenlerin %52,7'si tamamen katılıyorum; %37,4'ü katılıyorum diyerek ibadetten sonraki sürecin daha zor olacağını ifade etmiştir.

Tablo 166- Birden çok nafile tavaf ve umre hac sevabı kazandırmaktadır.

	N	%
Hiç Katılmıyorum	63	9,7
Katılmıyorum	115	17,7
Kararsızım	270	41,6
Katılıyorum	126	19,4
Tamamen Katılıyorum	75	11,6
Toplam	649	100,0

Tablodaki veriler; birden çok nafile tavaf ve umre ziyaretinin hac sevabı kazandıracağı ihtimalini göz ardı etmemekle birlikte; örneklem grubunun büyük bir kısmının bu konuda kararsız kaldığını göstermektedir. Bun göre ankete katılanların 41,6'sı kararsız olduğunu belirtmiştir. %19,4'ü katıldığını, %11,6'sı tamamen katıldığını ifade etmekte; katılmayanların oranı ise yaklaşık %27'dir.

4.3.Kişisel Dönüşüm Odaklı Hac

Tablo 167- Hac, kulluğun sadece Allah'a olması gerektiğini özetleyen bir ibadettir.

	N	%
Hiç Katılmıyorum	3	,5
Katılmıyorum	9	1,4
Kararsızım	25	3,9
Katılıyorum	313	48,2
Tamamen Katılıyorum	299	46,1
Toplam	649	100,0

Hac, kulluğun sadece Allah'a olması gerektiğinin çeşitli sembol ve ritüellerle temsil edildiği ibadettir. Buradan yola çıkılarak sorulan soruya görüşülenlerin %48,2'si tamamen katılıyorum, %46,1'i katılıyorum yanıtını vermiştir. % 3,9'u kararsız kalmıştır. Bazıları bunun İslam'daki her ibadet ya da davranış için geçerli olduğunu ifade etmiştir. *“Çok uzaklardan Allah'a yalvarıyoruz. Ben size şah damarınız kadar yakınım der. Hac son olay. İlk önce giriş yapmak gerekiyor. Hac işin en sonu, kulluk en başı. Hz. Muhammed bir sefer gitmiştir. O bizim numunemiz. Kulluk ile ibadet farklı. Orası bana hiçbir şey sağlamadı. Kulluk görevimi yapmadan gitmişim. En çok okunan en az tatbik edilen Kur'an. Cuma suresi 5. Ayet, bilip de yapmayanların tarif edilmesi. 2005'te uyduruk bir hac yaptım. Gerçek hacci şimdi*

yaşıyorum. Hac kulluğun içindedir, yaşam demek hacdır. Zulme dur demek kulluk görevidir. İslam özgürleşmektir. Her ev Kâbe’dir. Allah’ın emirlerinin uygulandığı her ev. Kulluk zordur. Allah zora kolaylık nasip eder. Kur’an’ı asmışız oraya inmiyor. Müslüman’ın emekliliği mezardadır. Kulluk görevi devam eder.” Bu anlamda kulluk bilincinin hacdan evvel kazanılması gerektiğini ifade edenler olmuştur.

Tablo 168- Hac, insanın Allah'ın huzurunda olduğunu kuvvetli şekilde hissettiği ibadetlerden biridir.

	N	%
Hiç Katılmıyorum	3	,5
Katılmıyorum	8	1,2
Kararsızım	16	2,5
Katılıyorum	256	39,4
Tamamen Katılıyorum	366	56,4
Toplam	649	100,0

Bütün dinlerde kutsal mabedler, Tanrı’nın yeryüzündeki evi ya da yeryüzünün gökyüzü ile iletişim sağladığı mekankardır. Araştırmada ilahi gücü hacda tecelli ettiğine ve bunun tecrübe edildiğine yönelik ifadeler kullanılmıştır. Buna göre görüşülenlerin %56,4 bu soruya “tamamen katılıyorum”, %39,4’ü “katılıyorum” yanıtını vermiştir. Hacca gitmeyenler çoğunlukla kararsız kaldıklarını belirtmiştir. Çalışmada, kişilerin kendilerini Allah’a en yakın hissettikleri ibadet tavaf ve Arafat Vakfesi’dir.

Tablo 169- Toplumsal itibar kazanmak için yapılan hac, Allah katında makbul değildir.

	N	%
Hiç Katılmıyorum	28	4,3
Katılmıyorum	30	4,6
Kararsızım	29	4,5
Katılıyorum	151	23,3
Tamamen Katılıyorum	411	63,3
Toplam	649	100,0

Araştırma alanından elde edilen veriler genel olarak, toplumsal itibar kazanmak için yapılan hacca karşı olumsuz bir tutum sergilendiğini göstermektedir.

Görüşülenlerin %63,3'ü söz konusu ifadeye tamamen katılıyorum, %23,3'ü katılıyorum yanıtını vermiştir. %4,5'i kararsızım, %4,6'sı katılmıyorum, %4,3'ü hiç katılmıyorum şeklinde cevaplandırmıştır. Ancak araştırma sırasında gözlemlerden yola çıkarak hac ibadetinin toplumsal kabul amaçlı olduğu ifade edilebilir.

Tablo 170- Hac ibadeti, kişiyi günaha sürükleyecek davranışlardan uzaklaştırmaktadır.

	N	%
Hiç Katılmıyorum	6	,9
Katılmıyorum	18	2,8
Kararsızım	37	5,7
Katılıyorum	321	49,5
Tamamen Katılıyorum	267	41,1
Toplam	649	100,0

Ankete katılanlar, hac ibadetinin insanı günaha sürükleyecek davranışlardan uzak tuttuğuna inanmaktadır. Bu anlamda görüşülenlerin %41,1'i tamamen katılıyorum, %49,5'i katılıyorum yanıtını vermiştir. Hac ibadetindeki ihram yasakları, tıpkı oruç gibi insanı günahattan uzaklaştırmaktadır. Ancak insanın ufak tefek şeylerde sınındığına, şeytanın insanla uğraştığına inanılmaktadır. Bazıları hacdaki şeytanı, "küçük şeytan" olarak nitelendirmiş; asıl şeytanın hacdan sonra insanın karşısına çıktığını düşünmektedir. Hacdan sonra işlenen her hatanın iki kat günah yazılmasına sebep olacağına inanılmaktadır. Umre semineri sırasında bir din görevlisi bu durum hakkında şunları kaydetmiştir; *"Buradan çıkınca kronometre başlayacak. Bu yüzden oradaki ufak tefek şeylere takılmayın. Bunlara takılıp da ibadetin asıl gayesinden uzaklaşmayın. İlk önce sabır ve bütün kaygılar burada bırakılarak yola çıkılacak. Orası enteresan bir yer. Musibetler çok sık gelir."* Hacılar seminerlerde ve ibadet sırasında sabırlı davranışları konusunda görevliler tarafından uyarılmaktadır. Ancak bu organizasyonun mümkün olduğunca sorunsuz yürümesi içindir.

Tablo 171- Hac, kişinin Allah'a sığınarak kendini güvende ve huzurlu hissettiği ibadetlerden biridir.

	N	%
Hiç Katılmıyorum	2	,3
Katılmıyorum	5	,8
Kararsızım	17	2,6
Katılıyorum	301	46,4
Tamamen Katılıyorum	324	49,9
Toplam	649	100,0

Örneklem grubunun geneli, hacı Allah'a sığındığı, güven ve huzuru daha kuvvetli hissettiği bir ibadet olarak tanımlamıştır. Araştırmada eğitim durumu daha yüksek ve yaş aralığı daha düşük olan kesimin hac ve umreyi bir motivasyon ve yaşamında inancın desteğini hissettiği bir süreç olarak tanımladığı görülmüştür. Bu anlamda ankete katılanların %49,9'u ilgili soruya tamamen katılıyorum, %46,4'ü katılıyorum yanıtını vermiş, %2,6'sı kararsız kalmıştır.

Tablo 172- Hac, bireyin hayatında bir dönüm noktasıdır.

	N	%
Hiç Katılmıyorum	10	1,5
Katılmıyorum	21	3,2
Kararsızım	47	7,2
Katılıyorum	377	58,1
Tamamen Katılıyorum	194	29,9
Toplam	649	100,0

Örneklem grubunun geneli, hac ibadetinin kişinin hayatında yeni bir başlangıç olduğu yönündeki düşünciyi kabul etmektedir. Ankete katılanlar söz konusu yargıya %58,1'i katılıyorum, %29,9'u tamamen katılıyorum yanıtını vererek olumlu tutum sergilemiştir. Ancak burada demografik ve sosyo ekonomik değişkenlere göre haccın hangi anlamda dönüm noktası olduğunun farklılaştığını belirtmek gerekir. Orta ve orta yaşın altı için erken yaşta yapılmalı ve hacdan sonra kişi yaşamını inancına göre şekillendirmelidir. Ancak bunun günümüzde mümkün olması zordur. Bu yaş grubunda hacca gitmiş olan kişiler haccın üzerindeki etkisinin

belli bir süre sonra geçtiğini ve sosyal koşullara tekrar ayak uydurulduğunu ifade etmişlerdir. Bu yüzden imkanı olanlar, sık sık yapılan umre ziyaretlerinin bu yenilenmeyi sağladığını düşünmektedir. Bazısı için hac sadece farzı yerine getirmektir ve orasının insanının karakterinde bir değişikliğe yol açacağına inanılmamaktadır. “*Oraya gidip gelince bir şey değişmeyecek, farz olandan başkasına gerek yok.*” (Kadın, 31-40, Ortaöğretim, Ev hanımı, Antalya) Araştırmada kararsızım(%7,2), katılmıyorum(%3,2), hiç katılmıyorum(%1,5) şeklinde cevap verenleri bu doğrultuda değerlendirmek mümkündür. Diğer taraftan, yaş aralığı daha yüksek, eğitim durumu düşük olanlar için dönüm noktası erkekler için kahveye gitmemek, daha sabırlı olmak, ibadette devamlılıktır. Kadınlarda ise ibadet, sabrın, gıybet etmemektir.

Tablo 173- Hacda yapılan her ibadetin İslam'daki anlamını bilmek ve kavramak gerekir.

	N	%
Hiç Katılmıyorum	2	,3
Katılmıyorum	9	1,4
Kararsızım	18	2,8
Katılıyorum	285	43,9
Tamamen Katılıyorum	335	51,6
Toplam	649	100,0

Hacdaki her ritüelin sembolik bir anlamı vardır. Ankete katılanlara ibadetlerin anlamını bilmenin önemi sorulmuştur. Bu bağlamda görüşülenlerin %51,3'ü tamamen katıldığını, %43,9'u katıldığını ifade etmiştir. Eğitim durumu düşük ve yaş aralığı büyük olanların hacdaki ritüellere ait rivayetleri ya da rivayetleri bilse de sembolik anlamlarını bilmediği söylenebilir. Ancak eğitim durumu yükseldikçe haccın sembolik anlamlarına yönelik bilgi ve merakın arttığı görülmektedir.

Tablo 174- Bugün hac ibadeti, Müslümanlar arasında eşitlik, hoşgörü, birlik ve beraberlik ruhunun oluşmasına katkı sağlamamaktadır.

	N	%
Tamamen Katılıyorum	132	20,3
Katılıyorum	145	22,3
Kararsızım	79	12,2
Katılmıyorum	216	33,3
Hiç Katılmıyorum	77	11,9
Toplam	649	100,0

Haccın, insanlar arasında eşitlik, hoşgörü, birlik ve beraberlik ruhunu sağlaması gerektiği düşünülmektedir. Ritüel sırasında iki parça bezden oluşan ve kefeni anımsatan ihramda bu eşitliğe işaret etmektedir. Bu anlamda “Bugün hac ibadeti, Müslümanlar arasında eşitlik, hoşgörü, birlik ve beraberlik ruhunun oluşmasına katkı sağlamamaktadır.” şeklindeki olumsuz yargıya görüşülenlerin %33,3’ü katılmıyorum, %11,9’u hiç katılmıyorum yanıtını vermiş, hacıların tek amaç için orada toplandığını ifade etmektedirler. *“İlk gidişim hazırlıksız, ticari amaçlı bir gidiş. Kendi imkânımla. İbadet ve ticaret. İlk önce ticaret geliyordu. Paraya ulaşmak vardı. Okuyarak gitmeli hacca. İbadetin esas güzelliği orada. İki kere devlet görevlisi olarak gittim. Okuyarak gittim. İlkinde heyecan var, ikinci de heyecan yok şuurlu yapıyorsun. Sağladığı katkı kültürlerin birleşmesi. İslam alemindeki kültürel bütünlük. Havaalanında bütün milleten insan gördüm. Kafilelerle sohbet ettim. Ortak nokta ibadet maksadıyla hareket ettiği için kardeşlik vardı. İkincisinde kültürden ziyade ibadete yöneliyorsun.”*(Isparta, Erkek, 41-50, Lise, İmam) Hac ibadetini yapmayanlar daha çok kararsızım (%12,2) yanıtını vermiştir. Görüşülenlerin %22,3’ü katılmıyorum, %20,3’ü tamamen katılıyorum cevabını vererek haccın Müslümanlar arasında birlik ve bütünlüğe yol açmadığını ileri sürmektedirler. *“Hac fiziksel olarak gerçekleştirilen maraton, Müslümanlar arasında sosyo-ekonomik anlamda istenileni yerine getirmiyor. Müslümanların kendi arasındaki eksiklikler. Lisan birliği yok. Diğer ülkelerdeki ekonomik zayıflığı ve samimiyeti görmek çok önemli. Ravzanın dışına çıkıyorduk. İki metrelik zenci bir adam geldi sarıldı, dua etti mesela. Enteresan hatıralarım oldu. Mescid’de bir zenci Kur’an’ı ters tutmuş okuyordu. Türk vatandaş düzeltti, o da gülümsedi. Yüksek sesle*

okumaya devam etti. İnsanların şekli değil de içlerinde farlı bir zenginlik var. Oradaki olay, maddeleşmiş oteller; saat kulesi. Parası olanlara hitap eden bir mantık. Pakistan ve Afrika'dan gelenler sokakta. Onların şartlarını iyileştirecek bir mantık yok. Gayrimüslim yok, ama markaları var. Seccade Çin malı; ama Çinliler Müslüman kardeşlerimizi katlediyor. Cırtlı ihram yapmış. İhtiyaca göre ne varsa hepsini yapmış. Müslümanlarla tanışman. Bu insanlara sadece duygusal noktadan yaklaşıyorsun. Bunun fiili bir duruma geçmesi için ortam müsait değil. Gül yağı götürülmeli mesela, ticaret sünnettir. Dünya üzerindeki Müslümanlar huzurlu değil. İçindeki manevi sırra ermek kişisel gayrete kalıyor. Psikolojik, ferdi boyutta bir şey olmayabilir. Sosyolojik boyutta sorun var. Birlik beraberlik yok. Ümmetin menfaati ile ilgili bir şey geliştirilmiyor.” (Isparta, Erkek, 51-60, Lisans, Makine Mühendisi)

Tablo 175- Hac, belirli bir mekân ve zamanda başlayıp biten bir ibadet değildir.

	N	%
Tamamen Katılıyorum	135	20,8
Katılıyorum	245	37,8
Kararsızım	62	9,6
Katılmıyorum	137	21,1
Hiç Katılmıyorum	70	10,8
Toplam	649	100,0

Örneklem grubunun yaklaşık %57'si haccın, belirli bir zaman ve mekanda başlayıp biten bir ibadet olmadığını düşünmekte; kişi bu arınma ritüelinin ardından gerek ibadet gerekse de sosyal hayatında İslam'ın emir ve yasaklarını hayatında uygulamak zorundadır. Ankete katılanların yaklaşık %32'si ise bu ifadeye katılmamaktadır. %9,6'si ise kararsız olduğunu belirtmiştir. Isparta'da görüşülen bir din görevlisinin hacdan sonra verilen yemekle ilgili söyledikleri bu konuda anlamlıdır. “Abdesti bozan şeyleri biliyorsunuz, bunlardan bir tanesini yaparsanız o ibadet biter. Hac ibadeti de orada bitir. Buraya döndüğünde o ibadeti kullanırsan oradan aldığın sevabı kaybedersin. Hayır yapacaksan önceden yap. Hem helalleş, gururunu kibrini yen. Şükür adın yemek veriyor da o şükür değil, gösteriş.” (Isparta, Erkek, 41-50, Lise, Memur)

Tablo 176- Birden fazla hac ve umre yapmak yerine, o parayı muhtaç insanlara harcamak daha hayırlıdır.

	N	%
Hiç Katılmıyorum	51	7,9
Katılmıyorum	99	15,3
Kararsızım	78	12,0
Katılıyorum	206	31,7
Tamamen Katılıyorum	215	33,1
Toplam	649	100,0

Ankete katılanların geneli birden fazla hac ve umre yapmak yerine o paranın daha faydalı işlerde harcanmasını daha uygun bulmaktadır. Bu anlamda görüşülenlerin %33,1'i bu yargıya tamamen katılmakta; %31,7'si katılıyorum yanıtını tercih etmektedir. Bu soruya katılıyorum yanıtını verenlerin bir kısmı, bunun sadece hac için geçerli olduğunu, umre yapmak üzere kutsal toprakların birden fazla ziyaret edilebileceğini, böylece gitmeyenlerin şansının da artacağı düşünülmektedir. Ancak kutsal toprakları sık sık umre için ziyaret edenleri, umrenin turistik geziye dönüştürülmesi eleştirilmiştir. *“Başkasının duasının kabulüne engel olmamalı.” (Burdur, Kadın, 20-30, İlköğretim, Ev Hanımı) Ben gördükten sonra başkasının da görmesini isterim. (Isparta, Kadın, 31-40, Lise, Esnaf) “Umre benim için turistik yer. Hac için geçerli” Katılmıyorum (%15,3), hiç katılmıyorum (%7,9) ve kararsızım (%12) cevabını verenler; oraya gidenin bir kez daha gitmek istediğini belirtmektedirler. İnsan sevdiğini sürekli görmek ister. (Isparta, Kadın, 31-40, İlköğretim, Esnaf) Kutsal toprakları sık ziyaret etmek hayır için engel teşkil etmemektedir. “Gerekir, inancı zayıfladığı zaman (Isparta, Erkek, 20-30, Lisans, Esnaf) “Hem hayır yapar, hem de tekrar gidebilirsin. Tatmin olma şansın yok.” Son olarak araştırmada ilk hac ya da umrede duyulan heyecanın daha sonrakilerde olmadığını ifade edenler olmuştur.*

Tablo 177- Hac asıl anlamından uzaklaştırılarak gösteriş için yapılan bir ibadet halin dönüştürülmüştür.

	N	%
Hiç Katılmıyorum	78	12,0
Katılmıyorum	184	28,4
Kararsızım	203	31,3
Katılıyorum	123	19,0
Tamamen Katılıyorum	61	9,4
Toplam	649	100,0

Tabladaki verilerden hareketle ankete katılanların genelinin haccın gösteriş adına bir araç olarak kullanıldığı fikrine katılmadıklarını göstermektedir. Buna göre görüşülenlerin; %31,3’ü insanların hangi niyetle hac yaptıklarını bilemeyeceklerini ifade ederek kararsız kalmışlardır. %28,4’ü katılmıyorum, %12’si hiç katılmıyorum yanıtını vermiştir.

Haccın çeşitli yollarla gösteriş malzemesi yapıldığını düşünenler yaklaşık %29’dur. Hacı unvanı, hac sonrasında verilen yemekler, Twitter ya da Facebook hesabından fotoğraf paylaşımı bu ibadetin itibar için yapıldığının göstergesidir. Özellikle sanatçıların ibadetlerini “*Biz sanatçıyız açık seçik geziyoruz ama aynı zamanda dindarız da. İnansa zaten gizli kalır. Belli bir gruba girmeye başlayınca birbirini tutmaya başlıyor insanlar. Kendi aralarında alışveriş etme. Maddi anlamda sana geri dönüyor.*” (Antalya, Kadın, 41-50, Lisans, Emekli)

Tablo 178- Haccın genç yaşta yapılması daha uygundur.

	N	%
Hiç Katılmıyorum	11	1,7
Katılmıyorum	27	4,2
Kararsızım	44	6,8
Katılıyorum	212	32,7
Tamamen Katılıyorum	355	54,7
Toplam	649	100,0

Tablodaki veriler örneklem grubunun genelinin haccın genç yaşta yapılmasını uygun gördüğünü göstermektedir. Buna göre ankete katılanların %54,7’si söz konusu

yargıya tamamen katılmakta; %32,7'si katıldığını ifade etmektedir. Genç olarak kabul gören yaş aralığı 35-55 arasındadır. Bu yaşlarda insanın fiziksel açıdan da hala güçlü olduğu düşünülmektedir. Bu anlamda hac aynı zamanda maddi kazancın yanında olgunluk da gerektirmektedir. Haramdan uzak durmak zor olsa da, her ibadette olduğu gibi genç yaşta hacca gitmek kişiye daha çok sevap kazandıracaktır. İlk haccını genç yaşta yapan bir kişi, erken yaşta sorumluluğu yerine getirmekten dolayı huzurlu olduğunu belirtmektedir. “88’de evlendim, 89’da bir arkadaş davet etti. Hiçbir hazırlık yapmadım. Özel firma ile gittik. Farzı yerine getirmekten dolayı üzerinden bir yük kalkıyor. Ondan sonraki dönemde 180 derece değişmedim. O kültürle ilgili bir bağ kurdum. Genç yaşta hacca gitme yoktu o zaman. Gıpta edildi. Şimdi sosyo ekonomik seviye yükseldiği için sıradanlaştı vasatlaştı. O zaman daha ulaşılmazdı.” (Isparta, Erkek, 51-60, Lisans, Makine Mühendisi) Bir din görevlisi hacca erken yaşta gidildiği takdirde kişisel gelişim konusunda daha faydalı olacağına, hayatın başında insana inancına uygun olarak yaşama noktasında kuvvet vereceğine inanmaktadır “Gençken gidildiğinde % 80 bir ruh gelişimi sağlanır. Yaşlı iken çoğu şey oturmuş olur. Beden gitmiş ruh gitmiş. Yaşlıyken sadece isim kazandırıyor. Dezavantajı günahlardan kendini geri çekme noktasına ama ister istemez bu duyguyu taşıyorsun. Yapacağı daha çok şey var, bu düşüncelerini hacdaki ruh ile başka bir gömlek giydiriyor. Hac insana bir kuvvet veriyor.” (Isparta, Erkek, 41-50, Lise, Memur)

Tablo 179- Bir kişi hacca gitmese de dar gelirli insanlara yardım ederek hac sevabı kazanabilir.

	N	%
Hiç Katılmıyorum	159	24,5
Katılmıyorum	143	22,0
Kararsızım	149	23,0
Katılıyorum	95	14,6
Tamamen Katılıyorum	103	15,9
Toplam	649	100,0

Tablodaki veriler, gelir durumu iyi olan bir kişinin hacca gitmeden, başkalarına yardım ederek hac sevabı kazanacağına genel olarak inanılmadığını göstermektedir. Buna göre; araştırmaya katılanların %24,5'i hiç katılmıyorum, %22'isi katılmıyorum yanıtını vermiş; %23'ü ise kararsız kalmıştır. Bu yargıya

katılmayanlara göre; hayır her zaman yapılabilir; ancak hac farzdır. İfadeye tamamen katılanların oranı %15,9, katılıyorum cevabını verenlerin %14,6'dır. Bu kişiler; bir insanın hayırlı evlat yetiştirerek ya da herhangi birisine yardım ederek hac sevabı kazanabileceğini düşünmektedir. Bu soruda hacca gitmediği halde, birisine yardım ettiği için kutsal topraklarda görülen kişilerle ilgili hikâyeler anlatanlar olmuştur. Genel olarak hacca gidenler haccın sevabının ayrı olduğunu düşünmektedirler.

Tablo 180- Hacdan sonra ahlaki açıdan bir dönüşüm yaşanmayacaksa hacci gerçekleştirmenin bir önemi yoktur.

	N	%
Hiç Katılmıyorum	76	11,7
Katılmıyorum	114	17,6
Kararsızım	92	14,2
Katılıyorum	167	25,7
Tamamen Katılıyorum	200	30,8
Toplam	649	100,0

Yapılan her ibadetin, insanın hayatına tesir etmesi gerektiğini düşünenlere göre; ahlaki anlamda bir dönüşüm olmayacaksa kişinin hacca gitmesinin bir anlamı yoktur. Bu düşünceye sahip olanların oranı %30,8'i tamamen katılıyorum, %25,7'i katılıyorum yanıtını vermiştir. Hiç katılmadığını (%11,7), katılmadığını(%17,6) ifade edenler, haccın beklenen tutum değişikliğine yol açmasa da bu görevin yerine getirilmesi gerektiğine inanmaktadır. Bazılarının değişmek gibi bir amacı olmasa da orasının feyzini aldıktan sonra değişebilir. *“Rüyasında gördü, umreye gitti. Kimse uğurlamaya gitmemişti. Ama oraya gidince değişti.” (Burdur, Kadın, 20-30, İlköğretim, Ev Hanımı)*

Tablo 181- Müslümanlar çoğu zaman hac ibadetini gerçekleştirirken bencilce ve saygısızca hareket etmektedir.

	N	%
Tamamen Katılıyorum	53	8,2
Katılıyorum	171	26,3
Kararsızım	201	31,0
Katılmıyorum	196	30,2
Hiç Katılmıyorum	28	4,3
Toplam	649	100,0

Müslümanların hac sırasındaki tavırlarının nasıl değerlendirildiğini tespit etmek amacıyla yöneltilen bu ifadeye görüşülenlerin %30,2'si katılmadığını belirtmiştir. %31'i ise oraya gitmediği için kararsız kalmıştır. Ankete katılanların %26,3'ü katılıyorum seçeneği ile hac sırasında ibadet etmek için başkasının hakkına geçenlerin olduğunu ifade etmişlerdir.

Tablo 182- Hac, insana Allah karşısındaki acizliğini hatırlatmaktadır.

	N	%
Hiç Katılmıyorum	6	,9
Katılmıyorum	9	1,4
Kararsızım	22	3,4
Katılıyorum	177	27,3
Tamamen Katılıyorum	435	67,0
Toplam	649	100,0

Ankete katılanlar için hac; insanın acizliğini hissettiği ibadetlerdendir. Görüşülenlerin %67'si tamamen katılıyorum; %27,3'ü katılıyorum diyerek bu yargıyı desteklemiştir. Genellikle kutsal toprakları ziyaret etmeyenler bu konuda kararsız (%3,4) kalmıştır. Kabe ile ilk defa karşılaşma bu duygunun en çok hissedildiği andır.

5.HACLA İLGİLİ KAVRAM VE RİTÜELLERE YÜKLENEN ANLAMLAR

Örneklem grubuna uygulanan anketin son kısmında hacdaki ritüellerin kendilerine ne anlam ifade ettiği sorulmuştur. Eğitim durumu düşük ve yaş aralığı büyük ve daha çok kırsal kökenden gelenlerin tavaf Kabe'nin etrafında dönmektir gibi ibadetin şekilsel yönünden bahsettiğini söyleyebiliriz. Bu kişilerin hac algısının vasıtalarla dayalı, arınma temelli, sosyal itibar kazanma amaçlı ve faydacı hususları barındıran geleneksel, toplumsal kabul ve popüler odaklı eğilimlerin özelliklerinin bir karışımı olduğu ifade edilebilir. Buna karşı örneklem grubunda eğitim durumu yüksek, daha genç ve kent kültüründen etkilenmiş, hacca ilgi duyan ve ritüelle ilgili çeşitli kaynaklara ulaşmış kişilerin sembolik anlama ve anlamın içselleştirilmesine daha fazla önem verdiği görülmektedir. Aşağıda ankete katılanların ritüellerle ilgili ifadeleri aktarılmaya çalışılacaktır.

5.1.İhram

Türk toplumunda ihram, kadın ve erkekler arasında yaygın olarak erkeklerin giydiği, iki parçadan oluşan ve kefeni andıran kıyafet olarak bilinmektedir. Erkeklerden farklı olarak kadınların ihram için zorunlu bir kıyafet bulunmamakta, kişisel kıyafetler ihram için kullanılmaktadır. Bununla birlikte çoğu kişi için ihram demek erkeklerin kullandığı beyaz dikişsiz elbisedir. Kullanılan kıyafetin kefen görünümünde olmasına bağlı olarak, toplum zihninde ihram ikincil olarak ölümü ve mahşer anını ifade etmektedir. Bir diğer şey, ihram yasaklarını yani hacda herhangi bir canlıya zarar vermemek, tartışmamak ya da vücudundan tüy koparmamak şeklinde birçok kuralı hatırlatmaktadır. Ancak, örneklem grubu içerisinde ihrama yüklenen anlam yaş, eğitim gibi daha pek çok değişkene bağlı olarak değişmektedir. Örneğin, ihram için kullanılan ifadelerden bir tanesi de niyettir. Burada bir kişinin niyet ile kastettiği pek çok farklı şey olabilir. Kişi için niyet, İslam'daki her ibadetin başında olduğu gibi, hacca niyet edildiğini ifade eden bir kalıp cümlenin ikrar ibaret olabilir. *“Mahşeri yaşamak, bütün makam ve mevkilerden uzaklaşmak, ölümü yaşamak. Çünkü her şey yasak.” (Antalya, Erkek, 41-50, Lisans, Memur) “Dünyada hiçbir şeyinin olmadığına, kabre böyle konulacağını ispatı.” (Isparta, Erkek, 31-40, Lisans, Diğer)* şeklindeki ifadelerde olduğu gibi bütün dünyevi makam ve mevkilerden uzaklaşarak O'na yöneldiğinin sembolik anlamına da işaret

edebilmektedir. Kısacası insanın dünyalık elbiselerinden sıyrılarak mahşerin provasını yapmaktır. Burada, diğer dinlerde dünyalık kıyafetlerle ilgili bir alıntı var, onu ekle.

Bir başka bakış açısına göre Allah’a olan muhtaçlığını ya da ölümlü olduğunu hatırlatmaktır; *“Kendimizi ölmüş kabul ederek, sanki kefenimiz giymiş haleti ruhiyesini, kendimize bu gözle bakmayı, ölü biri kimseyi incitmez, kötü söz söyleyemezi, günah işleyemez duygusunu hücrelerimize kadar işleten bez parçası.”* (Burdur, Erkek 31-40, Lisans Memur) *“Acizlik. Anasından doğduğunda nasıl olursa o şekilde. Muhtaçlığını, güçsüzlüğünü hatırlatır.”* (Antalya, Erkek, 51-60, Lise, Esnaf) İhram, oruç gibi insanı haramdan uzak tutan ve Allah’a yakınlaştıran bir ibadet olarak görülmüştür. Bir nevi sabır eğitimi, kişinin kendini disipline etme süreci olarak görülmüştür. *“Fiziksel ve ruhsal anlamda kendimi en temiz ve özenli hissettiğim zaman.”* (Isparta, Kadın, 31-40, Önlisans Memur) *“Hac konsantrasyon giysisi. Canlılara zarar vermenin haram olduğunun işareti.”* (Antalya, Erkek, 51-60, Lisans, Memur)

Hac yaş ortalaması ya da eğitim durumu düşük olan bazı kişiler için çoğunlukla Hz. Muhammed’i hatırlatmaktadır. Çünkü Kabe, onun mezarıdır. Hac denilince Kabe’de Hz. Muhammed’i ziyaret etmek anlaşılmaktadır. Söz konusu algı, o bölgeyi ziyaret edenler ve etmeyenler için de söz konusudur. Bu bağlamda bir kişi ihramı şu şekilde ifade etmiştir; *“Peygamberin huzuruna çıkmak için giyilir.”* (Antalya, Kadın, 20-30 İlköğretim, Ev Hanımı) Dolayısıyla ihram algısı, yaşa, eğitim durumuna, mesleği, hacca ya da İslam’a ilişkin bilgi düzeyi gibi pek çok şey göre değişiklik gösterebilmektedir.

5.2.Kâbe

Müslümanlar için önemli bir yere sahip olan Kâbe, aynı zamanda İslam’ın en önemli sembollerinden biridir. Antalya, Isparta ve Burdur’da yapılan görüşmelerde en çok Kâbe’nin Allah’ın evi olduğu dile getirilmiştir. Burası yeryüzündeki ilk evdir ve İslam’ın en kutsal mabedidir. Müslümanların beş vakit namazlarında döndükleri kıbledir; yöndür. Genel olarak ankete katılanlar Kâbe’nin Hz. İbrahim tarafından inşa edildiğini bilmektedir. *“En son Hz. İbrahim tarafından yapılmıştır. Daha önce birçok kere yıkılmış.”* (Isparta, Kadın, 71-80, Tahsili yok, Ev hanımı) Hz. Muhammed’in inşa ettiğine inanlar da bulunmaktadır. Bunun dışında bazıları

burasının Hz. Muhammed'den dolayı kutsal sayıldığını, Kâbe'de ibadet ettiği için bugün burasının ziyaret edildiğini düşünmektedir. Bir başka iki şey Kâbe'nin Hz. Muhammed'in evi ya da mezarı olarak bilinmesidir. *"Peygamberimizin evi"* (Isparta, Kadın, 61-70, Okur-yazar Ev Hanımı) *Peygamber namaz kıldığı için kutsal sayılmıştır.* (Antalya, Kadın, 31-40, İlköğretim, Evli, Ev hanımı) *Hz. Muhammed'e yakın olmak için saygı ile dönmek.* (Antalya, Erkek, 51-60, Lisansüstü, Emekli)

Kabe rahmetin kaynağı, Allah'ın gücü ve kudreti, herkesin denk olduğu, eşitlik bilincinin var olduğu İbadet ve duaların arz edildiği yerdir. Kabe ilk görüldüğünde edilecek duanın kabul olacağına inanılmaktadır. En önemlisi insanların Allah'a kendilerini yakın hissettikleri mekândır. Bir kadın Kabe'nin etrafındaki Mescid-i Haram'ın hac zamanında genişlediğine inanmaktadır. *"Dışarıdan bakınca sadece taş parçası olan, gördüğünde, dokunduğunda bütün günahlarının gözünün önünden geçtiği, tövbe ile Rabbine seni en çok yaklaştıran nur parçası."* (Antalya, Kadın 20-30 Lise Bekar Diğer) *Alemlerin ruhunu taşıyan anne gibidir.* (Antalya, Erkek, 61-70, İlköğretim, Çiftçi). *Huzur. her şeyden uzak. Allah'ın evinde misafirsin. O'nun himayesinde.* (Isparta, Kadın, 31-40, İlköğretim, Esnaf)

Bir diğer şey Kabe'nin yeryüzünün merkezi olarak kabul edilmesidir. Mircea Eliade'nin de ifade ettiği gibi kutsal mekan dünyanın merkezinde yer alır ve burası yeryüzünün tanrılarla iletişime geçtiği yerdir. Eliade'nin bütün çeşitli inanç sistemlerinde işaret ettiği bu kabule İslam'da da rastlanılmaktadır. Burası aynı zamanda Tanrı'nın orada hazır bulunduğu yerdir. *"Allah'ın dünyadaki evi. Dünya çarkının merkezi"* (Antalya, Erkek, 41-50, Lisans, Memur) *"Kabe'yi kendine ev seçmiştir. Ara mescittir. Her şey oradan yayılır, Adem'den beri"* (Antalya Erkek, 51-60 Lise Esnaf) *"Allah onun içinde"* (Isparta, Kadın, 61-70, İlköğretim, Ev hanımı) *"Allah'ı görmediğimiz için O'nun belirlediği bir işaret yapısı. Alalede taş yapı, tapınılacak bir nesne değil, işarettir."* (Antalya, Erkek, 51-60, Lisans Memur) *"Yukarının aşağıdaki şubesidir."* (Antalya, Erkek, 31-40, İlköğretim, Çiftçi) *"Bütün yönlerin birleştiği yer. Yeryüzü ile ahretin kapısı. melekler oradan inip yayılmış"* (Isparta, 41-50, Erkek, Ortaöğretim, Esnaf) *"Dünyanın merkezi Allah'ın evi, yeryüzündeki ilk mabed, bütün Müslümanların tek bir yöne yöneldiği ve bu yönde isteseler de istemeseler de birlik ve beraberlik içinde oldukları kutsal mekan"* (Burdur, Erkek, 31-40 Lisans Memur) Kabe'nin yedi kat üzerinden kuş

uçamadığına inanılmaktadır. Kutsal mekanların sadece gökyüzüne değil yeraltına kadar uzanan kolları vardır. *“Kabe’nin altında başka şeyler varmış” (Antalya, Kadın, 71-80, Tahsili Yok Ev Hanımı)*

5.3.Tavaf

Ankete katılanlar, tavafa en çok Kabe’nin etrafında dönmek yanıtını vermişlerdir. Genel olarak tavaf, şartlarındandır. Bu ritüel sırasında dua ve zikir yapılmaktadır. Arafat Vakfesi gibi tavaf da hac ibadetinde arınma ve sevap kazandırma bakımından önem atfedilen ritüellerdendir. *“Namazdan daha fazla sevabı olan ibadet” (Burdur, Erkek, 51-60, Lisans, Memur) Kabe’ye her gün melekler tarafından indirilen 120 rahmet vardır. Bunlardan 60’ı tavaf edenlere, 40’ı namaz kılanlara , 20’si de Kabe’yi izleyenlere verilmektedir.*

Tavaf, bir insanın sevdiğinin etrafında dönmesiyle de özdeşleştirilmiş; kişinin yalvarma, acizliğini ve arındığını hissetme anıdır. *“Allah ile buluşma, onun kapısında yalvarma, pervane olma, acizliğini hissetme.” (Antalya, Erkek, 41-50, Lisans, Memur) “Günahların farkındalığında pişmanlık turu.” (Isparta, Erkek , 41-50, Lisans, İmam) “Allah huzurunda bütün geçmiş günahların için ve geleceğine dua imkânı sunan ibadet.” (Antalya, Kadın, 20-30, Lise Bekar Diğer) Tavaf, birlik ve beraberlik etrafında kulluğun Allah’a arz edildiği ibadettir. “Değerler etrafında birlik ve beraberliği barındıran ve arındıran bir ibadet.” (Antalya, Erkek, 41-51, Lise, Çiftçi)*

Tavaf, evrendeki tüm maddelerin döngüsünü temsil etmektedir. Bu döngü, Allah’ın yarattığı canlı ve cansız her türlü varlığın zikir halinde olduğunu göstermektedir. Ritüelin sembolik anlamını bilenler, tavafı da bu doğrultuda yorumlamışlardır. *“Gezegenlerin bir yörüngede dönüşü.” (Isparta Kadın, 31-40, Lisans, Memur) “Evren” (Isparta, Erkek, 51-60 Lisanüstü, Emekli) “Canlı, cansız bütün varlıkların itaati. Her şeyin bir düzen içinde döndüğünü ifade etmektedir.” (Antalya, Kadın, 20-30 Lisans, Ev hanımı) “Yaradılışın özeti, sembolize etmek, her şey dönüyor.” (Isparta, Erkek, Lisans, Tüccar) Kabe’nin dünyanın merkezi, ve Allah’a en yakın olunan, onunla iletişime geçilen bir kutsal mekan olduğu daha önce ifade edilmişti. Bu bağlamda ankete katılan bir kadın tavafı “Allahın arşının altında olduğunu bilmek. Melekler gökte, yer altında cinler Kabe’yi tavaf edermiş.” (Burdur, Kadın, 41-50, Lise, Ev hanımı)*

Bunlardan başka, nadir de olsa bazı kişilerin çeşitli kaynaklardan bağımsız olarak ritüelleri yorumladığı görülmektedir. Kişisel dönüşüm odaklı hac bağlamında bir görüşmecinin tavafi “iç aleminde dönmek” şeklinde tanımlaması anlamlıdır.

5.4.Hacerülesved

Hacerülesved, Türk halkının genel olarak cennetten geldiğine inandığı, insanların günahlarıyla kararmış siyah taştır. Her tavafin başlangıcında selamlanan taş olarak bilinmektedir. Bu taşın cennetten Hz. Adem tarafından getirildiğini söyleyenler olmuştur. “Hz. Âdem’in cenneten getirdiği taş. Kabe’yi korusun diye” (Antalya, Erkek, 71-80, İlköğretim, Çiftçi) Kimisi için Hacerülesved, Hz. İbrahim’den ve Muhammed’den bir hatıradır, onları hatırlatır. Ona dokunmak, Hz. Muhammed’in ellediği taş dokunmaktır. Görüşülenler arasında, taşın Kâbe’ye konulmasında Hz. Muhammed’in hakem seçilmesini anlatanlar da olmuştur.

Ankete katılanlar bu taş dokunmayı çok arzu ettiklerini dile getirmiş, bazıları izdihamdan ötürü dokunamamış, bazıları ise ona dokunma anına mucizevi bir anlam yüklemiştir. “Beyaz elbiseli sakalı bir oğlan çıktı. Beni götürdü çocuk yok oldu. Çocuğa dua ettim gitti. Ellemeden gelsem ölecektim. (Burdur, Kadın, 41-50, İlköğretim, Ev hanımı) Taş ile temas etmenin arınmaya yol açacağına dair de güçlü bir inanç mevcuttur ve taşın parlaklığından çok söz edilmiştir. “Sürecek sin dediler, günahların af olacak dediler biz de sürdük. Gördüm elimi sürdüm. Parıl parıldı. (Isparta, Kadın, 61-70, İlköğretim, Ev Hanımı) “El sürmek, bakmak sevap. Elimizi süremedik, onun yerine daha fazla tavaf yaptık.” (Antalya Kadın, 61-70, İlköğretim, Ev Hanımı) “Taş içine girdiğinde günahların af olunur. Sabah namazın parlamıştı bana.” (Antalya, Kadın, 41-50, İlköğretim Ev Hanımı) “El sürmek istediğim taş. Cennetten gelen. İnsanlar elini sürdüğünden günahlardan dolayı kararıyor. (Burdur, Kadın, 31-40, İlköğretim, Ev hanımı) Milletin yapışabilmek için birbirini yediği yer. (Antalya, Kadın, 61-70, Tahsili Yok Ev hanımı)

Hacerülesved, Kâbe’yi ziyaret edenlerin samimiyetini ve imanını kayda alan bir cihaz gibi düşünülmektedir. “Kayda alıyor. Öbür dünyada sana şahitlik yapacak, dokunduğunda çok fazla maneviyat veren huzurdur.” (Antalya, Kadın, 20-30, Lise, Bekar, Diğer) “Microchip kayda alan cihaz.” (Antalya, Erkek, 41-50, Lisans, Memur) “Cennetten gelen taş, kıyamette Kabe’den kalkıp cennete gidecek.” (Antalya, Erkek, 61-70, Önlisans, Emekli) “Orada olduğunun delili” (Isparta, Kadın,

31-40, İlköğretim, Esnaf) “İnsanın kendi imanının bir şubesi, orada ona her selam verdiğimizde kendimize format atıyoruz.” (Burdur, Erkek, 31-40 Lisans, Esnaf) Bir kadın Kalu Bela’da verilen söz ile Hacerülesved arasında ilişki kurmuştur. Bu taşın Kalu Bela’da verilen sözü içinde muhafaza ettiğine dair bir inanç vardır. “Allah ruhları yarattıktan sonra ben siz yaratmadım mı diye sorar onlar da Kalu Bela dediler. (Isparta, Kadın, 31-40 İlköğretim, Ev Hanımı)

Bir görüşmeci, Hacerülesved’i “Her gün, hayatın yeniden başlaması” (Isparta, Erkek, 51-60, Lisans, Memur) olarak tanımlamıştır. Kabe’de yapılan tavaf sayısı toplamda yedidir ve yedi sonsuzluğu temsil etmektedir. Tıpkı haftanın yedi günün olması ve bunun sonsuza kadar devam etmesi gibidir. Her tavafin başlangıcında Hacerülesved’e selam verilir. Dolayısıyla yedi kere selam verilmiş olur.

5.5.Makam-ı İbrahim

Makam-ı İbrahim, Mescid-i Haram’ın içersinde (Kabe’ye göre konumunu yaz) yer alan ve her tavaf bitiminde yanında veya izdihama yol açmamaktan ötürü yakınında 2 rekat namaz kılınan yerdir. Burada üzerinde Hz. İbrahim’in ayak izinin olduğuna inanılan bir taş bulunmaktadır. Türk toplumunda bu taşın, Hz. İbrahim tarafından Kabe’nin inşası sırasında iskele olarak kullanıldığı bilinmektedir. Bu kutsal taşın bir diğer özelliği, günümüzdeki asansörler gibi işlev görmesi, yani ilahi bir kudretle yükselebilmesi ya da alçalabilmesidir. Makam-ı İbrahim Kabe’yi inşa ederken Hz. İbrahim’e yapılan bir yardım olarak görülmüştür; “Kabe’ye hizmetin bir işareti.” (Antalya, Erkek, 41-50, Lisans, Memur Antalya)

Hac ve umre sırasında Makam-ı İbrahim’e ulaşmak ve yakından görmek çoğu zaman güçtür. Hz. İbrahim ve Kabe’nin inşası ile ilgili rivayetlere ilişkin bilgisi olmayanlar burayı Hz. İbrahim’in mezarı ya makamı olarak tanımlamıştır. Bazı kişiler tarafından İbrahim’in insanları hacca davet ettiği yer olarak bilinmektedir. “Kullara seslendiği yer, Allah’ın güzide kulları vardır.” (Antalya, Erkek, 51-60 Lise Esnaf) Ancak bu ifadeye sıklıkla rastlanmamıştır.

Kutsala dokunmak ya da yaklaşmak, onunla iletişime geçmek, arınmak ve şefaate nail olmak noktasında inançlı insanların sıklıkla yaptığı, yapmayı arzuladığı eylemlerdendir. Aynı şekilde Makam-ı İbrahim’e temas ederek veya yaklaşıp kişi dualarının kabul olmasını beklemektedir. “Ayak izi. Elimizi sürdük dualar kabul

olsun diye.”(Antalya, Kadın, 41-50, İlköğretim, Ev hanımı). “Duanın en çok kabul olduğu yer. Kabe kapısı ile arası. O yüzden tavaf sırasında oraya vardığımda duayı arttırdığım yer.” (Burdur, Kadın, 31-40, Önlisans, Hemşire)

5.6.Zemzem

Zemzem, Hz. Hacer’in Safa ile Merve tepeleri arasında oğluna su arayışı sırasında Allah tarafından lütfedilen, Müslümanlar tarafından kutsal kabul edilen sudur. Zemzeme verilen cevaplar, diğer ritüellerde olduğu gibi, eğitim durumu, yaş ve inancın bilgi boyutu ile doğrudan ilişkilidir. Bu bakımdan ankete katılan kişilerin bir kısmı, Zemzem suyunun nasıl çıktığını ya da hikayenin kimlerin arasında geçtiğinin bilgisine sahip değildir. Bu suyun Hz. Muhammed tarafından çıkarıldığına, bir kadının çocuğu için bağırdığında çıktığına inanmaktadırlar. Aynı zamanda zemzem ile ilgili hiçbir bilgisi olmayanlar da vardır. Bilmiyorum, doldurup geldik. (Kadın 71-80 İlköğretim Ev hanımı Isparta hacı). Kendini dindar görmeyen ve hacca da çok fazla önem vermeyen kesim ise zemzemi tükenmemek gibi bir özelliği olmayan sıradan bir su olarak görmektedir. Başka kaynaklardan toplanan suların zemzem adı altında hacılara satıldığına inanılmaktadır. Vücuttan atılmamasıyla ilgili olarak da inancın bu durumu motive edebileceğini ifade etmişlerdir.

Bunun dışında zemzem Hz. İbrahim’in topuğunun altından çıkan su olarak da bilinmektedir. Zemzem tıpkı Kevser gibi kaynağını cennetten alan sudur. “*Kevser suyu içmek gibi*” (Isparta, Kadın 31-40, İlköğretim, Esnaf) Bazılarına göre ise Kevser’den daha üstündür. “*Kevser’den daha üstün. Dur demeseymiş akıp gidecekmış*” (Antalya, Kadın, 51-60, İlköğretim, Ev Hanımı) Bir kadın bu su ile Hz. Muhammed’in kalbi melekler tarafından dört defa çıkarılıp yıkandığını bununla ilgili bir hadis olduğunu söylemiştir.

Allah’ın kullarına ikramı ve Hz. Hacer’in hatırası olarak düşünülen zemzem hikayesi ile birlikte ele alındığında kulun çaresizliğini, ancak gayreti ve inancı sayesinde alacağı mükafatı sembolize etmektedir. “*Her dem Allah’a muhtaçlığı hatırlatan gıda.*” (Isparta, Erkek, 60 Lisans, Memur) Zemzem’in yol açtığı bir başka şey de şehirleşmedir. Rivayete göre, Hz. Hacer sürekli akan bu suyun etrafını çevirmiş, Mekke şehri doğmuştur. Çölün ortasında kurumayan bu su, Allah’ın mucizesidir. “*Allah buraya su değil, zemzem vermiş. Bütün dağlardan Kâbe’nin*

altına toplanır. Orada mayalanıyor ya. Bu kadar insan içiyor, bitmiyor. Çölün ortasındaki hayat” (Isparta, Erkek, 41-50, Lisans, Tüccar) “Alimler bile onun etrafını çevirmeseydi dünyayı su kaplayacaktı diyor. Su hac zamanında çoğalmış.” (Antalya, Erkek, 61-70, İlköğretim, Çiftçi)

Zemzem, insan vücudunda farklı tesirleri olan ve aynı zamanda hiçbir zaman tükenmeyen mucizevi bir özelliğe sahip, eşi benzeri olmayan bir sudur. Zemzem kuyusunu ya da kuyunun içinde bulunan su seviyesini görmek mümkün değildir. Yine de bu suyun seviyesinin hiçbir şekilde aşağı ya da yukarıya çıkmadığına inanılmaktadır. Zemzem içim *“tüm gıdaları içinde barındıran, doyurucu su”, “şifalı”* gibi yorumlar yapılmış, farklılığının bilimsel olarak tespit edildiği belirtilmiştir. *“Mikropsuz, kesilmeyen, farklı ve özel bir su. İçerik farklı. Ne niyetle içilirse o faydayı sağlar. Teknik olarak farklı olduğu bilimsel olarak kanıtlanmış”* (Isparta, Erkek, 55, Tüccar, Lisans)

Zemzem sadece, insan vücudunda fiziksel bir etki yaratmakla kalmamakta, aynı zamanda insanın ruhunu ve arınmasını sağlamaktadır. *“Ruhunu yıkayan su”* (Antalya, Erkek, 41-50, Lisans Memur) Ki Hz. Muhammed’in ne niyetle içilirse o faydayı sağlayacağına yönelik hadisi referans gösterilerek zemzemin insanın beden ve ruh sağlığı açısından önemi vurgulanmaktadır. Bu bakımdan Türk toplumunda ağır hastalara şifa olsun diye zemzem içirmektedirler. Bir hemşire hastaları için hususi zemzem suyu bulundurduğunu, hasta iyileşecekse suyun bunu hızlandırdığını, ölecekse de hastanın çok çekmeden hayatının sonlandığını ifade etmiştir. Ölüm esnasında kişinin ağzına damlatmak bir gelenek haline gelmiştir. Bunun için bir şişe zemzem temin edilmektedir. Bir başka uygulama kefenin yıkanmasıdır ve bunun gibi pek çok ritüel vardır. *“Kefen aldılar zemzem ile yıkadılar öteki tarafta günahları af olsun diye.”* (Antalya, Erkek, 61-70, İlköğretim, Esnaf) *“Eşarbi zemzem suyuna batırıp çantaya koydu. Sonra Kabe’yi onunla birlikte tavaf etti.”* (Antalya, Kadın, 41-50, İlköğretim, Ev Hanımı)

5.7.Sa’y

Sa’y; Hz. Hacer’in oğlu ile, Hz. İbrahim tarafından bırakıldığı oğlu ile bırakıldığı yerde, bugünkü Safa ve Merve tepeleri arasında, İsmail’e su arayışının simgelendiği ritüeldir. Anket sırasında örneklem grubu; say ibadetini çoğunlukla Safa ve Merve tepeleri arasında gelmek olarak tanımlamış; bunun ne için yaptıkları

sorusuna da “*Hacer annemiz öyle yapmış, çocuğuna su bulmak için. Biz de onun için yapıyoruz*” şeklinde yanıtlar alınmıştır. Hikaye, bazı görüşmeciler tarafından ayrıntılı bir şekilde anlatılmış. Bazıları ise bir kim olduğunu bilmediğini belirterek bu tepede çocuğu için koşturduğunu anlatmış ve bazen de Hz. Hacer Meryem ile karıştırılmıştır. “*Meryem anamızın su için 7 sefer döndüğü yer.*” (Antalya, Kadın, 61-70, İlköğretim, Ev Hanımı)

Bunun dışında sa’y ibadetine daha farklı yorumlar getirenler de bulunmaktadır. Sa’y, bu hikayeyi ve hikayenin sembolik anlamını bilenler için insanın dünyada kimi zaman karşılaştığı çaresizlik ve acizliğe rağmen, Allah’a olan inancı ile birlikte gösterdiği gayret sayesinde elde edeceği mükafatı temsil etmektedir. “*Kulluğun çalışmadan, çabalamadan olmayacağını gösteren muhteşem eğitim.*” (Isparta, Erkek, 60, Lisans Memur)

5.8.Arafat Vakfesi

Hacda Arafat Vakfesi; Hz. Muhammed’in Veda Hutbesini okuduğu Arafat dağında gerçekleştirilmektedir. Aynı zamanda burasının Hz. Adem ve Hz. Havva’nın yeryüzünde tekrar bir araya geldiği ve günahlarından af dilediği yer olduğuna inanılmaktadır. Buradan hareketle bir kişi bu ibadeti “*Ana yurda geri dönüş*” (Antalya, Erkek, 31-40, İlköğretim, Çiftçi) olarak tanımlamaktadır. Arafat, Allah’a en yakın olunan yerdir. “*Allah ile buluşmak.*” (Antalya, Erkek, 51-60, Lise Esnaf) “*Burada aracısız Allah’la münasebet var.*” (Antalya, Erkek, 31-40, Lise, Esnaf) Bu yüzden burada yapılan duaların tıpkı Adem ve Havva’da olduğu gibi kabul olacağına dair yaygın bir inanç mevcuttur. Arafat Dağı’nın Müslümanlar için öneminin nereden geldiği genel olarak örneklem grubu tarafından bilinmemektedir. Görüşülenler daha çok burada vakfe yapmanın önemine vurgu yapmıştır ki, Arafat Vakfesi, bir kişinin hacı olması için yerine getirmesi gereken en önemli ritüeldir. Çünkü bu ibadeti yapmamak hacı sıfatını elde etmemekle eşdeğerdir. Genellikle eğitim durumu düşük olan, yaş ortalaması yüksek kişiler ve cinsiyet açısından daha çok kadınların bu ritüelle ilgili bilgileri zayıftır. Söz konusu kişilerin “*Bilmiyorum, orada dur dediler. Tepeye çıkılıyor.*” (Isparta, Kadın, 61-70, İlköğretim, Ev Hanımı) gibi benzer ifadeler kullandığı görülmüştür.

Bir başka bakış açına göre ; “*Hac Arafat’tır*” hadisine de vurgu yapılarak, haccın asıl anlamının bu ibadette tecrübe edildiğine vurgu yapılmıştır. Vakfe ölümü,

maḥşer yerindeki sorgu ve sual halini anımsatmaktadır. “*Haccın ruhu. Hac, Arafat’tır. Bilinçlenme.*” (Antalya, Erkek, 41-50, Lisans, Memur) Isparta’da bir din görevlisinin Arafat Vakfesi ile ilgili yaşadıkları da, bu bakımdan anlamlıdır.

“*Arafat’ta maḥşeri yaşıyorsun ya, o maḥşer halinde insan tamamen kendi ile yüzleşiyor. İlk gittiğimde 29 yaşındaydım. O yaşımda bile vakfe sırasında bu insanlar buraya niye gelmiş. O düşünceler sana ilahi nizamın nasıl olduğunu anlamanda yardımcı oluyor. Yaşlıların, çocukların, gençlerin birbirini ezercesine toplanmaları. Felaketi, sevinci hepsini bir anda görüyorsun. O da insanın ruh halinin olgunlaşmasını sağlıyor. Haccın esas ruhu Arafat’ta oluşuyor, sınıf farkı kalkıyor. Herkes Arafat’ta düzleşiyor. Ama onun haricinde Kâbe’de tavaf ederken bile çoğu kişi nefsi ile yüzleşemiyor. Çünkü Arafat’ta bütün her şey birbirine giriyor. Öğlen yemek vakti olmuş ki vakfe de öğlen, yiyecek bir tarafta, ibadet bir tarafta. İnsanlar gece gelmiş vakfe için, yorgunluk bir taraftan. Kimin ne olduğu belli olmadan herkes birbirine girmiş vaziyette. Oysa Kâbe’de zengin ile fakiri ayırt edersin. Ama Arafat’ta üzerindeki ihram giysisi olmazsa erkek ve kadını ayırt edemezsin. Ben tavafi niçin yapıyorum? Makamı İbrahim’de neden namaz kılıyorum? Zemzem niçin içiyorum? Bunları bilerek yaptığında onların manevi güzelliğini daha çok yaşarsın. Ama hiçbir şey bilmeden Arafat Vakfesi’ni yapsan haccın güzelliğini yine yaşarsın. (Isparta, Erkek, 46, İmam, Lisans)*

5.9.Müzdelif Vakfesi

Müzdelif Vakfesi, Şeytan Taşlama ritüelinden önce, hacılar tarafından cemrelere atılacak taşların toplandığı ibadettir. Bu bilgi, örneklem grubunda hacca gitmeyen kesimden ziyade hac ibadetini yapanlar tarafından bilinmektedir. Bu ritüelde de yine, ibadete yüklenen anlam eğitim durumu, yaş ve dolayısıyla ibadete ilişkin bilgiye sahip olma durumu gibi değişkenlerden etkilenmektedir. Buradan hareketle vakfe, daha bilinçli olarak nitelendirebileceğimiz kesim tarafından şeytan ile olan mücadeleye hazırlık, insanın kendi nefesine yönelik bir şuurlaşma olarak görülmektedir. Bu algıda şu ifadeler karşılık gelmektedir. “*Şuurlanma. Bilmekten daha kapsamlı. Anlam ve önem.*” (Antalya, Erkek, 41-50, Lisans, Memur) Şuurlanmak (Antalya, 31-40, Kadın, Lisans, Memur) “*Şeytanın duygularından arınmanın alt yapısı*” (Antalya, Erkek, 51-60, Lisans, Memur)

Diğer taraftan bu ibadetle ilgili bilinen bir başka şey akşam ile yatsı namazlarının burada birlikte kılınmasıdır. Müzdelife Vakfesi, bayram gecesini, gece yarısından itibaren güneşin doğuşuna kadarki süre içinde yapılmaktadır. Çok yaygın olmamakla birlikte bazı kişiler sabah namazıyla kalkan Müslümanların vaziyetini; ölümden sonraki diriliş anına, Yaradan’a yürümeye benzetmektedir.

5.10.Şeytan Taşlama

Şeytan taşlama, her biri Hz. İbrahim, Hz. İsmail ve Hz. Hacer’in şeytanını temsil ettiği söylenen Büyük, Orta ve Küçük Cemre’nin taşlanması ritüelidir. Bu kavrama karşılık olarak en sık verilen cevap şeytanın taşlanmasıdır ve insanın nefsi ile hesaplaşmasıdır. Çünkü hayatta insan sürekli şeytanla meşguldür ve gerçekte de Mina’daki mücadelesini vermesi gerekmektedir. Çok az da olsa bu ibadete anlam yükleyemeyen kişiler olmuştur. *“Allah günah yazmasın, bana çok saçma gelen bir ibadet.”* (Antalya, Kadın, 31-40, Ortaöğretim, Ev hanımı) Kendini dindarlık bakımından dinle az ilgili olarak tanımlayan bir kişi ise *“İnsanın kendini tatmin etmesinden başka bir şey değil”* (Antalya, Erkek, 31-40, Lisans, İşçi) şeklinde ifade etmektedir.

5.11.Kurban

İslam’da kurban Hz. İbrahim ve Hz. İsmail arasında geçen hikayenin günümüzde devam ettirilmesidir. Görüşülenler Kurban’ı çoğunlukla hac ibadetinden bağımsız olarak Allah için kesilen hayvan olarak tanımlamışlardır. Hacda kesilen kurban da, ibadetin kabul olması ve hacı olmanın şükrü adına sunulmaktadır. Bütün dinlerde kurbanın bir işlevi de Allah’a yakınlık kurmaktır. Alan araştırmasında kurbanın ibadetinin Allah’la yakınlık kurmanın yolu olarak tanımlayanlar da olmuştur. Diğer taraftan, özellikle Hz. İbrahim, Hz. İsmail ve Hz. Hacer ile ilgili rivayetlerde, bu üç kişinin Allah teslimiyet hususunda gösterdikleri cesarete vurgu yapmaktadır. Görüşülenlerin bir kısmı için kurban hikayesinde bu üç kişi Allah’a teslimiyetlerinde kulluk sınavını geçmişlerdir. Buradan yola çıkarak insanda kötü alışkanlıklarını kurban etmelidir. *“Dayanışma anlamında benim İslam’da en çok sevdiğim ibadet.”* (Antalya, Erkek, 41-50, Lisans, Emekli) *“Et yemek için bahane”* (Antalya, Erkek, 31-40, Lisans, İşçi) Yine kendini dinle az ilgili olarak tanımlayan ve seküler zihniyete sahip olduğunu ileri sürebileceğimiz kişilerin kurban ile ilgili fikirlerine örnektir.

5.12.Tıraş

Genel olarak tıraş, görüşmeciler göre ihramdan çıkmak için saçın bir kısmının ya da hepsinin kesilmesidir. Böylece ihram yasakları sona ermiş olmaktadır. Buna rağmen eğitim durumu arttıkça ve yaş ortalaması daha aşağıda olanların tıraş ilgili farklı değerlendirmeleri bulunmaktadır. Örneğin; saçın tıraş olmasıyla günahlardan sıyrılma arasında bağ kuranlar vardır. *“Günahların tel tel dökülme anı.” (Isparta, Erkek, 41-50, Lisans, İmam)*. Borcu yerine getirmiş olmanın verdiği rahatlık ve ferahlık olduğu gibi, kibri yok etmenin temsili olarak görülmüştür. *“Görüntünün önemli olmadığını anlatmak.” (Antalya, Erkek, 41-50, Lisans, Memur)*, *“Dünyaya bağlayan şeylerden kurtulmak, kibri yok etmek.” (Isparta Erkek, 31-40 Lisans, Diğer)* Bir başka görüşmeci ise hacda günahlarından arınan ve kendine çeki düzen veren kişilerin tıraş ritüeli ile ilgili değerlendirmesini *“Kuaför salonu, insani bakım.” (Antalya, Erkek, 20-30, Lisansüstü, Tüccar)* şeklinde yapmıştır.

5.13.Mekke

Mekke görüşülenlere öncelikli olarak Kâbe’yi çağrıştırmaktadır. Eğitim durumu düşük olan kişilerde Kâbe’nin ve Mescid-i Nebevi’nin nerede olduğuna yönelik net cevap alınmayan kişiler olmuştur. Bu kişilerin eğitim durumunun düşük olduğunu ifade edebiliriz. Allah tarafından vahiy ile bina edilen bu şehir, hacıların sürekli yaşamayı ve orada ölmeyi arzu ettikleri yerdir. Diğer önemli bir noktada kutsal mekânın dünyanın merkezi olma özelliğine yapılan vurgudur. Bu durum pek çok inanışta görülmektedir. Bu anlamda görüşülenler için Mekke, yeryüzünün kalbi, şehirlerin anasıdır. Son olarak da Hz. Muhammed’in doğduğu ve çile çektiği şehirdir.

5.14.Medine

Hz. Muhammed’in kabrinin yer aldığı Medine şehri Müslümanlar için en az Mekke kadar önemli bir yere sahiptir. Medine Hz. Muhammed’in hicret ettiği, yaşadı ve kabrinin olduğu yer olarak bilinmektedir. Şehir çoğunlukla Mekke ile karşılaştırılır ve burada yaşayanların Mekkelilere göre daha uysal karakterde olduğu iddia edilir, Medine’de Hz. Muhammed’in ashabı ile yaşadığı İslam örnek gösterilir. *“İslam’ın en güzel yaşandığı yer. İslam’a ve peygamberine kucak açan en güzel insanların vatanı.” (Antalya, Erkek, 41-50, Lisans, Memur)* *“Medeniyet ve huzur,*

cennet bahçesi” (Antalya, Kadın, 20-30, Lise, Diğer)“Efendimizin insanlığa seslenişi, insanlık hakikatinin deklare edildiği yer.” (Isparta, Erkek, 60, Lisans Memur) Burayı ziyaret etmek, Hz. Muhammed’i sağken ziyaret etmekle eşdeğer tutulur. Burada, sekiz gün ve üzeri kalınacaksa, din görevlileri tarafından kırk vakit namaz kılmak teşvik edilir. “Bir cami var. 40 vakit namaz kılmak gerek. Kimin mezarı var bilmiyorum.” (Antalya, Kadın, 51-60, İlköğretim, Ev hanımı). Son olarak Mekke ve Medine’nin çeşitli yerlerinde olduğu gibi buranın da kendine has bir kokusunun olduğuna vurgu yapılmaktadır. Koku peygamberin kokusudur ve çoğunlukla da gül kokusu ile özdeşleştirilir.

5.15.Hz. İbrahim; Hz. Hacer, Hz. İsmail

Son olarak hacdaki birçok ritüel ile alakalı olan Hz. İbrahim, Hz. Hacer ve Hz. İsmail’in örneklem grubu için ne anlam ifade ettiğine değinilmeye çalışılacaktır. Hz. İbrahim özellikle eğitim durumu daha yüksek kişiler tarafından insanlığın atası, Hz. Muhammed’in büyük dedelerinden olarak bilinmektedir. Hz. Hacer, İbrahim’in ikinci eşidir. Hz. İsmail ise Hz. İbrahim’in Hacer’den olan oğludur. Bir görüşmeci Hz. Muhammed’in, İbrahim ile olan ilişkisini anlatmaktadır. *“Hz. İbrahim’in sevgili oğlu, Allah’a kurban olmanın en güzel ifadesi ve insanlığın örnek şahsiyeti hakiki kulluğun ifadesidir. Peygamberler İsmail ve İshak nesliyle iki kısımdır. İshak soyundan olanlara İsraili ve Yahudi denir. İsmail soyundan olanlara Kureyşi ve Hanifi denir. Efendimiz Hz. Muhammed İsmaili yoldan olup nebi ve resullerin sonuncusudur.” (Antalya, Kadın, 31-40, Ortaöğretim, Ev hanımı)* Genel olarak örneklem grubu bu üç kişinin ismine yabancı değildir. Ancak, İslam tarihindeki yerleri ve hac ile olan ilişkilerini bilmeyenler çoğunluktadır. Kurban ve zenzemin hikayesini ayrıntılı biçimde anlatanlar olmakla birlikte, söz konusu hikayeleri bilmeyen, bir kısmını hatırlayan ya da kimler arasında geçtiğini bilmeyenler mevcuttur. Bu kişilerin, görüşülenler için ifade ettikleri diğer anlamlara bakılacak olursa Hz. İbrahim, Allah’a olan teslimiyeti takdir edilen ve Kabe’yi İsmail ile birlikte inşa eden peygamberdir. Bunlardan başka, İbrahim ile ilgili *“Ateşin yakmadığı peygamber”(Kadın -41-50 İlköğretim Ev Hanımı Antalya) “Cömertlik”, “Cömertliği, Konuksuz sofraya oturmazmış”* gibi ifadeler kullanılmıştır. İnsanları hacca davet etmesiyle ilgili rivayet de değinenler olmuştur. Hz. Hacer ise zenzemin çıkmasına sebep olarak Mekke şehrinin kurulmasına yol açmıştır. Evlat sevgisi,

fedakarlık ve azim onu tanımlamada en çok kullanılan kavramlardır. Özellikle erkekler ve din görevlileri tarafından eşine olan teslimiyeti takdir edilmiştir. Hz. İsmail, kurban edilecek olan ve Allah tarafından yerine koç gönderilen şanslı çocuktur. Çocuk yaştaki cesareti takdir edilmektedir. Bu üç kişi, kulluklarıyla fedakarlığın ve teslimiyetin simgesi olarak kabul edilmektedirler.

SONUÇ, GENELLEME VE DEĞERLENDİRME

1.SONUÇLAR

Araştırmada ulaşılan sonuçları değişik faktörlere göre bireylerin hac algısına yönelik tutumlarında ortaya çıkan farklılaşma ve bireylerin hac algısına yönelik tutumlarının betimsel istatistikleri olmak üzere iki başlık altında incelemek mümkündür.

Değişik Faktörlere Göre Bireylerin Hac Algısına Yönelik Tutumları

Türk Dindarlığında Hac Algısı (Batı Akdeniz Bölgesi Örneği) adlı tez çalışmasında toplam 649 kişi ile görüşülmüştür. Bu örneklem grubunun Antalya %53,8'ini, Isparta %30,8'ini, Burdur ise %15,4'ünü oluşturmaktadır. Ankete katılanların %49,8'i erkek, %50,2'si kadındır. Örneklem grubunun yaş aralıklarının oranlarına baktığımızda birbirine yakın olduğu görülmektedir. Ancak anket sırasında 71-80 ve 81 üzeri yaş aralıklarında ifadelere benzer yanıtlar vermesi üzerine anket çalışmasının ilerleyen aşamasında bu yaş gruplarıyla daha az görüşme yapılmış; farklı demografik özelliklere sahip bireylerle görüşme yapılmaya çalışılmıştır. Eğitim durumu bakımından ise ilk sırayı ilköğretim mezunları (%34,5) almakta; onları lise, lisans ve önlisans izlemektedir. Araştırmada evlilerin oranı, bekarlara göre daha fazladır. Örneklem grubunun % 35,4'ü il, %29,4'ü ilçe, %25,6'si köy doğumlu; geriye kalanlar büyükşehir ve kasabadır. Anketler daha çok, il ve ilçe merkezlerinde yapıldığı için büyük bir oranı bu yerleşim birimlerinde ikamet etmektedir. Araştırmaya katılanların meslek bakımından dağılımı dikkate alındığında sıralama ev hanımı, memur, esnaf, emekli ve çiftçi şeklindedir. Ankete katılanların büyük bölümü orta gelire sahip olduğunu ifade etmiştir. Örneklem grubunun büyük çoğunluğu herhangi bir tarikat ya da cemaate mensup olmadığını belirtmiştir. Genelinin kendini dindar olarak tanımladığı görülmektedir. Araştırma hacca giden ve gitmeyenler üzerinde uygulanmıştır. Hacca gidenlerin oranı %32,8'dir. Hacca gitmeyenlerin içinde umre amacıyla kutsal toprakları ziyaret edenler bulunmaktadır. (bkz. Tablo 6, 7, 8, 9, 10, 11, 12, 13, 14, 15, 16, 17, 18)

Araştırmanın bağımsız değişkenlerine göre bireylerin hac algısına yönelik tutumlarının farklılaşıp farklılaşmadığı incelenecek olunursa; ilk olarak geleneksel odaklı hac tipolojisine yönelik tutum puanlarının cinsiyet faktörüne göre

farklılaşmadığı görülür. Aynı durum popüler odaklı hac ve kişisel dönüşüm odaklı hac tipolojisi içinde geçerlidir. Ancak toplumsal kabul odaklı hac tipolojisine yönelik tutum puanlarının cinsiyete göre farklılaştığı görülmektedir. Bu anlamda erkekler toplumsal kabul odaklı hacca yönelik tutum puanları kadınlara göre daha yüksektir. (bkz. Tablo 28, 29, 30, 31)

Araştırmada elde edilen bulgular; geleneksel odaklı hac tipolojisine yönelik tutum puanlarının yaşa göre farklılaştığını ortaya çıkarmıştır. Buna göre 71-80 ve 80 ve üzeri yaş grubu arasındaki kişilerin geleneksel odaklı hac tipinde tutum puanları 20-30 yaş grubu arasındakilere göre daha yüksektir. Buna rağmen toplumsal kabul odaklı hac tipolojisindeki tutum puanları karşılaştırıldığında tablodaki veriler yaşa göre bir farklılaşmanın olmadığını göstermektedir. Araştırmadan elde edilen veriler; popüler odaklı hac ve kişisel dönüşüm odaklı hac tipolojinde yönelik tutum puanlarının yaş faktörüne göre değiştiğini sergilemektedir. Dolayısıyla geleneksel odaklı, popüler odaklı ve kişisel dönüşüm odaklı hac tiplerinde yaş değişkenine ait bulgular farklılaşmakta, yaş arttıkça bireylerde söz konusu hac tiplerinin tutum puanları artmaktadır. (bkz. Tablo 32, 33, 34, 35, 36, 37, 38, 39)

Ankete katılanların hac algılarının eğitim faktörüne göre değişiklik gösterip göstermediği incelenmiştir. Buna göre geleneksel odaklı, popüler odaklı ve kişisel dönüşüm odaklı hac tutumlarının eğitim durumuna göre farklılaştığı ortaya çıkmıştır. Her üç hac tipolojisinde ankete katılanlar arasında eğitim durumu arttıkça tutum puanlarının azaldığı görülmektedir. Toplumsal kabul odaklı hac tipolojisine yönelik olarak ise deneklerin tutum puanlarının eğitim durumuna göre değişmediği tespit edilmiştir. (bkz. Tablo 40, 41, 42, 43, 44, 45, 46, 47)

Örneklem grubundan elde edilen veriler, geleneksel odaklı hac tipine yönelik tutumların medeni duruma göre farklılaştığını ortaya koymaktadır. Buna göre sırayla eşi ölmüş, boşanmış ve evli kişilere göre; medeni durumu bekar olanların geleneksel odaklı hac tutum puanları daha düşüktür. Toplumsal kabul odaklı hac tipindeki tutum puanlarının medeni hale göre farklılaşmadığı görülmektedir. Aynı şekilde popüler odaklı hac tipolojisinin verilerinin medeni durum faktörüne göre farklılaşmadığı ortaya çıkmıştır. Kişisel dönüşüm odaklı hac tipinde ise en düşük tutum puanına bekârlar sahiptir. Eşi ölmüş, boşanmış ve evli olanların ise kişisel dönüşüm odaklı

hacca yönelik tutum puanları daha yüksektir. Dolayısıyla kişisel dönüşüm odaklı hac algısına yönelik eğilimlerin medeni duruma göre farklılaştığı görülmektedir. (bkz. Tablo 48, 49, 50, 51, 52, 53, 54, 55)

Ankete katılanların çalışmada geliştirilen hac algısı tipolojilerine yönelik tutumlarının doğum yerine göre farklılaşıp farklılaşmadığı anlaşılmaya çalışılmıştır. Buna göre geleneksel odaklı, popüler odaklı ve kişisel dönüşüm odaklı hac tipolojilerine yönelik tutum puanlarında doğum yeri faktörüne göre bir farklılaşma mevcut değildir. Toplumsal kabul odaklı hac tipolojisinde ise deneklerin tutum puanlarının doğum yeri faktörüne göre farklılaştığı görülmektedir. Buna göre toplumsal kabul odaklı hac algısına yönelik tutum puanları büyükşehir, kasaba ve köyde yaşayanlarda daha yüksektir. (bkz. Tablo 56, 57, 58, 59, 60, 61, 62, 63)

Örneklem grubunun hac algısına yönelik tutumlarının incelenmesinde yararlanılan bir diğer bağımsız değişken yerleşim birimidir. Verilere göre geleneksel ve kişisel dönüşüm odaklı hac algısına yönelik tutum puanlarında bir farklılaşma yoktur. Toplumsal kabul odaklı ve popüler odaklı hac tipindeki tutum puanları ise yerleşim birimine göre farklılaşmaktadır. Buna göre, toplumsal kabul odaklı hac tipine yönelik en olumlu tutumu yerleşim birimi kasaba olanlar, en olumsuz tutumu ise il merkezinde ikamet edenler sergilemektedir. Yerleşim birimi kasaba olanları, birbirine yakın tutum puanları ile köy ve ilçede oturanlar izlemektedir. Dolayısıyla kent merkezinden kırsal yerleşim birimlerine doğru toplumsal kabul odaklı hac algısına yönelik eğilimlerin arttığı ifade edilebilir. Aynı durum popüler odaklı hac tipolojine yönelik tutum puanlarında da gözlemlenmektedir. Buna göre kasaba, köy ve ilçede yaşayanlar popüler odaklı hacca ilişkin tutumları şehir merkezinde ikamet edenlere göre daha olumludur. (bkz. Tablo 64, 65, 66, 67, 68, 69, 70, 71)

Mesleğe göre örneklem grubunun hac algısının tutum sonuçlarına baktığımızda; esnaf ve ev hanımlarının, çiftçi, emekli ve memurlara göre geleneksel odaklı hac tipinde daha olumlu tutum sergiledikleri görülmektedir. Toplumsal kabul odaklı hac algısında ise işçi, çiftçi ve memurların tutum düzeyi emeklilere ve esnaflara göre daha yüksektir. Mesleğini çiftçi ve ev hanımı olarak belirtenlerin popüler odaklı hac hususunda üst düzeyde olumlu tutum sergilediği görülmekte; esnaf, emekli ve memurlar ise daha düşük tutum puanlarına sahip olmaktadır. Esnaf,

ev hanımı ve emekliler, memurlara göre kişisel dönüşüm odaklı hac hususunda daha olumlu tutum göstermektedir. Bu anlamda her dört hac tipolojisinde mesleğe göre tutum düzeylerinin farklılaştığı görülmektedir. (bkz. Tablo 72, 73, 74, 75, 76, 77, 78, 79)

Alan araştırmasından elde edilen veriler her dört tipolojiye ait tutumların gelir durumuna göre farklılaşmadığını göstermektedir. Geleneksel, toplumsal kabul, popüler ve kişisel dönüşüm odaklı hac tiplerindeki tutum puanları birbirine yakındır. (bkz. Tablo 80, 81, 82, 83, 84, 85, 86, 87)

Örneklem grubundan elde edilen veriler çalışmada geliştirilen dört tipolojinin tutum puanlarının bireylerin kendi dindarlık tanımına göre farklılaştığını ortaya koymaktadır. Geleneksel ve toplumsal kabul odaklı hac tipinde kendini çok dindar olarak tanımlayanların tutum puanları en üst düzeydedir. Popüler odaklı hac tipolojisine yönelik tutum puanlarının kendini “dindar” olarak tanımlayanlarda; kişisel dönüşüm odaklı hacda ise “çok dindar” olarak tanımlayanlarda yüksek olduğu tespit edilmiştir. (bkz. Tablo 88, 89, 90, 91, 92, 93, 94, 95)

Anket çalışmasından elde edilen veriler geleneksel ve kişisel dönüşüm odaklı hac tipinde tarikat veya cemaate üye olanların tutum puanlarının daha yüksek olduğunu göstermektedir. Toplumsal kabul odaklı ve popüler odaklı hac tipolojilerine yönelik tutumlarda ise, cemaat ya da tarikat üyeliğine göre bir farklılaşma yoktur. (bkz. Tablo 96, 97, 98, 99, 100, 101, 102, 103)

Araştırmadaki bulgular, kutsal toprakları umre ibadeti için ziyaret edenlerin geleneksel ve toplumsal kabul odaklı tutum puanlarının yüksek olduğunu göstermektedir. Dolayısıyla bu iki tipolojide umre ziyaretini gerçekleştirme durumuna göre bir farklılaşma olduğu ortaya çıkmıştır. Popüler ve kişisel dönüşüm odaklı hac tipolojilerinde ise umre ziyaretini yapanlar ve yapmayanlar arasındaki tutum puanlarının birbirine yakın olduğu görülmektedir. Her iki tipte umre ziyareti yapma durumuna göre bir farklılaşma yoktur. (bkz. Tablo 104, 105, 106, 107)

Tablolardaki veriler hacca gidenler ile gitmeyenler arasında hem geleneksel hem de popüler odaklı hac tipolojisinde tutum puanlarının farklılaştığını, gidenlerin her iki hac tipinde olumlu tutum düzeyine sahip olduklarını göstermektedir. Buna rağmen toplumsal kabul ve kişisel dönüşüm odaklı hacda ankete katılanların hac

ibadeti yapma durumuna göre tutumlarında bir farklılaşmanın olmadığı ortaya çıkmıştır. (bkz. Tablo 108, 109, 110, 111)

Bireylerin Hac Algısına Yönelik Tutumlarının Betimsel İstatistiklerinden Elde Edilen Sonuçlar

Araştırmada geleneksel odaklı, toplumsal kabul odaklı, popüler odaklı ve kişisel dönüşüm odaklı olmak üzere dört tipten meydana gelen bir tipoloji geliştirilmiştir. Geleneksel odaklı hac tipini oluşturan ifadelerin frekans dağılımlarını değerlendirdiğimizde öncelikle, hac insanın inancının gereklerine yerine getirme noktasında kendini sorguladığı bir ibadet olarak görülmektedir. bu yüzden kişiden hacdan sonraki yaşamını İslam'ın emir ve yasaklarına göre tekrar düzene sokması beklenmektedir. Veriler, gelir durumu iyi olan bir Müslüman'ın, gerekli şartları da sağladığı takdirde haccı mutlaka yapması gerektiği yönündedir. Kutsal topraklarda edilen duanın ve tövbenin kabul olacağına inanılmaktadır. Bu noktada hac, Müslüman'ın iyi değerlendirmesi gereken bir fırsattır. Dolayısıyla vaktini mümkün olduğunca ibadet ile geçirmelidir. Mekke ve Medine, bir Müslüman için inancının, atalarının köklerine gittiği kutsal mekanlardır. Diğer taraftan hac israfa kaçılmadan yapılan bir ibadet değildir. Kadınların kutsal toprakları mahremi ile birlikte ziyaret etmesi hususunda ise farklı görüşler ileri sürülmüş; örneklem grubunun yaklaşık %50'si bu ifadeyi destekleyici cevaplar vermiştir. Konuyla ilgili kararsız kalanların yanında, kadınların mahremi olmadan da hac yapabileceğini savunanlar olmuştur.

Toplumsal kabul odaklı hac tipindeki ifadelere katılma oranlarına baktığımızda, ankete katılanların geneli günümüzde gösteriş adına bu ibadeti yapanların olduğunu ya da olabileceğini; ancak kendilerinin itibar ya da statü için hac yapmadıklarını ifade etmişlerdir. Haccın sosyal çevrenin güvenini kazanma ya da dindarlığın bir göstergesi olması hususunda çoğunlukla kararsız kalmışlar ya da katılmadıkları belirtmişlerdir. Buna karşılık görüşülenler hacdan sonra hacı unvanını kullanmayı tercih etmekte ve haccın toplum tarafından takdir edilen bir ibadeti gerçekleştirmek olduğu fikrine katılmaktadırlar.

Popüler odaklı hac tipine ait ifadelerin verilerini değerlendirdiğimizde, öncelikle Mescid-i Haram ve Mescid-i Nebevi'de kılınan namazların, diğer mescidlerde kılınanlardan daha çok sevap kazandıracağına inanılmakta ve

günahlarının affı, duaların kabulünde Hz. Muhammed'den şefa'at beklenilmektedir. Genel olarak bu ibadeti yapan kişinin kul hakkı hariç diğer günahlarının af olacağına inanılmaktadır. Ayrıca bu topraklarda vefat eden kişilerin ahiret hayatında farklı ve daha iyi bir mertebede olacağı düşünülmektedir. Kutsal topraklar mümkün olduğunca erken yaşlarda ziyaret edilmelidir. Her insan için hacdan sonra haramdan uzak durmak zor ama gereklidir. Bununla birlikte hac dünyadan el etek çekmeyi de gerektirmemektedir. Kutsal topraklara dilek yazma veya Hacerülesved taşına sürülen eşyaları şifalı bulma batıl olarak kabul edilse de bu tür uygulamaların daha çok kadınlar arasında yaygın olduğu söylenebilir.

Araştırmadaki son hac tipi kişisel dönüşüm odaklı hac'dır. Bu hac tipinin frekans dağılımındaki verilere göre, hac öncelikle kişide ahlaki dönüşümü sağlamalıdır. Bu yüzden hac belirli bir zaman ve mekanda son bulan bir ibadet değildir. Kişinin hacdan sonraki hayatına tesir etmelidir. Ancak burada kişisel dönüşüm ile kast edilen şeyin eğitim durumu, yaşa ve yerleşim birimine göre farklılaştığı ifade edilebilir. Bu kısımda hac ibadetini yapmadan dar gelirli insanlara yardım ederek, aynı sevabı kazanmanın mümkün olup olmadığı sorulmuştur. Genel anlamda ankete katılanlar, hacın İslam'ın bir şartı olmasından dolayı da sevabının ayrı olduğunu ileri sürmüşlerdir. Bu anlamda imkanı olan bir kişinin hacı yapmadığı takdirde insanlara yardım ederek de olsa, bu ibadetin sevabını kazanamayacağına inandıkları belirtilebilir.

2.GENELLEMELER

Araştırmanın bulgularından elde edilen genellemeleri şu şekilde sıralamak mümkündür:

Öncelikle bireylerin hac algıları, kutsal toprakları ziyaret amacı ve ibadetten beklentileri çeşitli faktörlere bağlı olarak farklılaşmaktadır. Nitekim hacca yüklenen anlam, cinsiyet, yaş, eğitim durumu, doğum yeri yerleşim birimi, meslek, gelir durumu ve dindarlık tanımına göre değişmektedir. Buna göre; "Bireylerin sahip oldukları demografik özellikleri doğrultusunda hac algıları, kutsal toprakları ziyaret amacı ve beklentileri farklılaşmaktadır." temel hipotezinin doğrulandığı ifade edilebilir.

Kadın ve erkeklerin hac algısına yönelik tutumlarının toplumsal kabul odaklı hac tipinde farklılaştığı görülmektedir. Buna göre erkeklerin hac anlayışlarının kadınlara oranla daha fazla sosyal kabul merkezli olduğu ileri sürülebilir. Geleneksel, popüler odaklı ve kişisel dönüşüm odaklı hac algılarında ise cinsiyete göre bir farklılaşma söz konusu değildir. Buna göre; “Cinsiyete göre hac anlayışı değişmekte; kadın ve erkeklerin hac algısına yönelik tutumları birbirinden farklılaşmaktadır” hipotezi kısmen doğrulanmıştır.

Bireylerin hac algısına yönelik tutumları, yaş dönemine göre farklılaşmaktadır. Bulgular, yaş arttıkça geleneksel, popüler, toplumsal kabul ve kişisel dönüşüm odaklı hac tiplerinde yaş arttıkça kişilerin olumlu düzeyde tutum sergilediklerini göstermektedir. Dolayısıyla hac algısına yönelik tutumlar, bireylerin bulundukları yaş dönemine göre farklılık göstermektedir” hipotezi bu anlamda doğrulanmıştır.

Ankete katılanlardan elde edilen bilgiler, bireylerin hacca yönelik tutumlarının eğitim faktörüne göre değiştiğini göstermektedir. Toplumsal kabul odaklı hac, geleneksel, popüler ve kişisel dönüşüm odaklı hac tiplerinde eğitim durumu arttıkça, tutum puanlarının azaldığı ortaya çıkmıştır. Buna göre “Bireylerin eğitim durumu hac algısına yönelik tutumlarında farklılaşmaya neden olmaktadır.” hipotezinin doğrulandığı ifade edilebilir.

Bireylerin toplumsal kabul odaklı hac tipindeki tutumlarının doğum yerine göre farklılaştığı ortaya çıkmıştır. Buna göre; il merkezlerine göre kasaba ve köylerde toplumsal kabul odaklı bir hac anlayışının daha hakim olduğundan söz edilebilir. Geleneksel, popüler ve kişisel odaklı hac tiplerinde doğum yeri faktörüne göre bir farklılaşma yoktur. Şu halde; “Hac algısına yönelik tutumlar, bireylerin doğum yerine göre farklılık göstermektedir” hipotezinin kısmen doğrulandığı söylenebilir.

Toplumsal kabul ve popüler odaklı hac tiplerinde yerleşim birimine göre hac algılarının farklılaştığı görülmektedir. Bu anlamda kırsal kesimde ikamet edenlerin, toplumsal kabul ve popüler odaklı hac eğilimlerinin şehir merkezlerine göre daha fazla olduğu ifade edilebilir. Geleneksel ve kişisel dönüşüm odaklı hac tiplerinde ise yerleşim birimi faktörüne göre farklılaşma yoktur. Dolayısıyla “Bireylerin

hayatlarının büyük bölümünü geçirdiği yerleşim birimine göre hac algılarına yönelik tutumlar farklılaşmaktadır” hipotezinin kısmen doğrulandığı görülmektedir.

Çalışmada geliştirilen her dört tipolojide hac algısına yönelik tutumların mesleğe göre farklılaştığı ortaya çıkmıştır. Bu anlamda esnaf ve ev hanımlarının tutumlarının daha geleneksel; işçi, çiftçi ve memurların toplumsal kabul, çifti ve ev hanımlarının popüler, son olarak da esnaf ve ev hanımlarının kişisel dönüşüm odaklı eğilimler sergilediği ifade edilebilir. Dolayısıyla “Hac algısına yönelik tutumlar, bireylerin mesleğine göre farklılık göstermektedir” hipotezi doğrulanmıştır.

Araştırmada, ankete katılanların hac algısına yönelik tutumlarının gelir durumuna göre farklılık göstermediği ortaya çıkmıştır. Buna göre; “Hac algısına yönelik tutumlar, bireylerin gelir durumuna göre farklılaşmaktadır.” hipotezi doğrulanmamıştır.

Görüşülenlerin hac algısına yönelik tutumlarında belirleyici olan bir diğer faktör kendi dindarlık tanımlarıdır. Buna göre geliştirilen dört tipolojide kendi söylemlerinde dindarlık derecesi arttıkça geleneksel, toplumsal kabul, popüler ve kişisel dönüşüm odaklı hac algılarının tutum puanlarında artış olmaktadır. Veriler “Bireylerin kendi dindarlık tanımları, hac algısına yönelik tutumlarda farklılaşmaya yol açmaktadır” hipotezinin doğrulandığını göstermektedir.

3.DEĞERLENDİRME

Türk toplumunun hac algısı, çeşitli sosyal faktörlerle birlikte değerlendirildiğinde, farklı sosyal kesimlerdeki anlam ve işlevinin değiştiği görülmektedir. Cinsiyet, yaş, eğitim durumu gibi birçok faktör bunda etkili olabildiği gibi, mevcut sosyal çevre, hac ritüelinin bireyin hayatındaki yerini belirlemede önem teşkil etmektedir. Bununla birlikte genel anlamda Türk toplumundaki hac algısının değişime uğradığı gözlenmektedir. Öncelikle, hacca gitme yaşının kısmen de olsa düştüğü ifade edilebilir. Hac fiziksel açıdan güçlü olmayı gerektiren bir ibadettir. Bu yüzden ibadetin genç yaşta yapılması gerektiği fikri kabul görmeye başlamıştır. Ayrıca genç ve orta yaş aralıklarında ankete katılanlar, her ibadette olduğu gibi haccın kişisel dönüşüme katkı sağlaması gerektiğine katılmakla birlikte; ahlaki anlamda büyük bir değişime yol açacağına inanmamaktadır. Ayrıca yaşamı inanca göre şekillendirmek her zaman için geçerlidir. Dolayısıyla haccı ileri yaşlara

ertelemek doğru değildir. Ayrıca genç yaşta hacca gidenler; bu ibadetin insana inancı noktasında yaşamını düzenlemede güç verdiğini kaydetmekte; ancak bu etkinin zaman içinde kaybolduğunu düşünmektedirler. Hac ve umre günün sadece ibadete göre düzenlendiği, sosyal yaşamın yarattığı gerginliklerden uzak bir arınma ve motivasyon programı gibi düşünülmektedir. Diğer taraftan Türk toplumunda bu ibadeti yapmayan, genç ve daha eğitilmiş kesimin hacın amacını, sembolik anlamını kavramaya yönelik daha ilgili olduğu ifade edebilir. Ancak araştırma sırasında bu ibadet için en uygun görülen yaş kırk elli civarındadır. Burada hacdan sonra tekrar günah işleme kaygısı var olmakla birlikte; hac Türkiye’de özellikle alt ve orta gelir grupları için pahalı bir ibadettir.

Anketlerden elde edilen veriler, Türk toplumundaki hac anlayışının, çalışmada geliştirilen her bir tipolojiye ait özellikleri barındırdığını göstermektedir. Örneğin, hacın toplumsal kabul odaklı yönünün, Türk toplumunda özellikle hayatını ya da hayatının önemli bir kısmını kırsal kesimde geçirenler için var olduğunu söylemek mümkündür. Mevcut sosyal çevresinden çok fazla uzaklaşamayanlar için hac; kişinin kendini özel hissettiği, bunu çevresiyle paylaşmak istediği önemli bir ibadettir. Ayrıca “muhafazakar” olarak ifade edilebilecek toplumsal çevrelerde hala takdirle karşılanmaktadır. Bu kesim için hac, insanın hayatında yeni bir başlangıca vesile olmalıdır. Bu yeni başlangıç kadınlarda kapalılık, hem kadın hem de erkek için karşı cinsle fazla muhatap olmama, kahveye gitmeme, gıybetten uzak durma ve en önemlisi ibadette devamlılık şeklinde ifade edilmiştir.

Çalışmada ele alınması gereken diğer şey; Türkiye’de hac organizasyonlarının yürütülmesinde önemli bir yere sahip olan Diyanet İşleri Başkanlığı’dır. DİB, Türk halkının daha sorunsuz ibadet için güvendiği ve tercih ettiği bir kurumdur. Ancak bu kurum, hac ritüelinin İslam’daki anlam ve önemini aktarma hususunda hem din görevlileri hem de verdiği hac ve umre seminerleri bakımından yetersizdir. Diğer taraftan DİB, özel turizm şirketleri ve hac ile ilgili diğer sektörler açısından da bu ibadet önemli bir gelir kaynağıdır.

Araştırmada elde edilen veriler birlikte değerlendirildiğinde Türk toplumunun hac algısını çalışmada geliştirilen geleneksel, toplumsal kabul, popüler ve kişisel dönüşüm odaklı hac tiplerinin varsayılan özelliklerinin bir karışımı olarak görmek

mümkündür. Bu anlamda dini olan hac ibadetinin aynı zamanda toplumsal koşullar ve kültürel unsurlarla şekillendiği ortaya çıkmaktadır. Çalışmanın bulguları Batı Akdeniz Bölgesi ile sınırlıdır. Araştırmada kullanılan veri toplama araçlarının Türkiye’de farklı toplumsal kesimlere uygulanmasıyla ya da bu konuda geliştirilecek yaklaşımlarla, yeni bulguların ortaya konacağına ve din sosyolojisi alanına önemli katkılar sağlanacağına inanılmaktadır.

KAYNAKÇA

Kitaplar

- Akkaya, Veysel, **Sufi Gözüyle Hac ve Umre**, Erkam Yayınları, İstanbul, 2006.
- Akşit, Bahattin, Şentürk, Recep, Küçükural, Önder, Cengiz, Kurtuluş, **Türkiye’de Dindarlık Sosyal Gerilimler Ekseninde İnanç ve Yaşam Biçimleri**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2012.
- Alkan, Ahmet Turan, **Hac Günlüğü**, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 2010.
- Arslan, Mustafa, **Türk Popüler Dindarlığı**, Dem Yayınları, İstanbul, 2004.
- Aydın, Mahmut, **Anahatlarıyla Dinler Tarihi, Tarih İnanç ve İbadet**, Ensar Yayınları, Samsun, 2013.
- Bayrakdar, Mehmet, **İslam İbadet Fenomenolojisi**, Akçağ Yayınları, Ankara, 1987.
- Bayyigit, Mehmet, **Sosyo-Kültürel Yönleriyle Türkiye’de Hac Olayı**, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 1998.
- Besalel, Yusuf, **Yahudilik Ansiklopedisi**, Cilt 2, Gözlem Yayınları, İstanbul, 2001.
- Bey, Abdülaziz, **Osmanlı Adet Merasim ve Tabirleri**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2000.
- Bilgin, Vejdi, **İbadet Şekilsel Sembolik Toplumsal**, Emin Yayınları, Bursa, 2011.
- Caplan, Anita Lee Harison, **Pilgrims and Priests as Links Between A Sacred Center and the Hindu Culture Region: Prayag’s Magh Mela, Pilgrimage**, The University of Michigan, Ann Arbor, 1982.
- Challaye, Felicien, **Dinler Tarihi**, çev. Samih Tiryakioğlu, Varlık Yayınları, İstanbul, 1998.
- Cipriani, Robert, **Din Sosyolojisi Tarih ve Teoriler**, Çev. Ali Çoşkun, Rağbet Yayınları, İstanbul, 2011.
- Cox, James L., **Kutsalı İfade Etmek**, Çev. Fuat Aydın, İz Yayıncılık, İstanbul, 2004.
- Çağatay, Neşet, **Başlangıçtan Abbasilere Kadar İslam Tarihi**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1993.
- Çelik, Celalettin, **Şehirleşme ve Din**, Çizgi Kitabevi, Konya, 2002.
- Eliade, Mircea, **Dinler Tarihi**, Çev. Mustafa Ünal, Serhat Kitabevi, Konya, 2005.
- Eliade, Mircea, **Dinsel İnançlar ve Düşünceler Tarihi Muhammed’den Reform Çağına**, Çev. Ali Berktaş, Üçüncü Basım, Kabalcı Yayınevi, İstanbul, 2013.
- Eliade, Mircea, **Dinsel İnançlar ve Düşünceler Tarihi Taş Devrinden Eleusis Mysterialarına**, Çev. Ali Berktaş, Kabalcı Yayınevi, İstanbul, 2013.

- Eller, Jack David, **Introducing Anthropology**, Routledge, New York, 2007.
- Erul, Bünyamin, Keleş, Ekrem, **Haccı Anlamak**, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2007.
- Faroqhi, Suraiya, **Hacılar ve Sultanlar**, Çev. Gül Çağalı Güven, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1995.
- Greetz, Clifford, **Kültürlerin Yorumlanması**, Çev. Hakan Gür, Dost Yayınları, Ankara, 2010.
- Güç, Ahmet, **Çeşitli Dinlerde ve İslam'da Kurban**, Düşünce Kitabevi, İstanbul, 2003.
- Günay, Ünver, **Din Sosyolojisi**, İnsan Yayınları, İstanbul, 2003.
- Günay, Ünver, **Erzurum ve Çevre Köylerinde Dini Hayat**, Erzurum Kitaplığı, İstanbul, 1999.
- Gürkan, Salime Leyla, **Yahudilik**, İSAM Yayınları, İstanbul, 2008.
- Hamidullah, Muhammed, **İslam Müesseselerine Giriş**, Çev. İhsan Süreyya Sırma, Beyan Yayınları, İstanbul, 1992.
- Hassan, Riaz, **Müslüman Zihinler**, Çev. Ergin Çenebaşı, Doğan Kitap, İstanbul, 2010.
- İslamoğlu, Mustafa, **Hac ve Umre Yazıları**, Düşün Yayıncılık, İstanbul, 2011.
- Kısakürek, Necip Fazıl, **Hac'dan Çizgiler, Renkler ve Sesler**, Büyük Doğu Yayınları, İstanbul, 2012.
- Kottak, Conrad Philip, **Antropoloji İnsan Çeşitliliğine Bir Bakış**, Çev. Serpil Altuntek ve Diğerleri, Ütopya Yayınları, Ankara, 2002.
- Köktaş, Emin, **Türkiye'de Dini Hayat**, İşaret Yayınları, İstanbul, 1993.
- Köse, Ali, Ayten, Ali, **Türebeler Popüler Dindarlığın Durakları**, Timaş Yayınları, İstanbul, 2010.
- Kurucan, Ahmet, **Haccı Yaşamak**, Işık Yayınları, İzmir, 2009.
- Küçük, Abdurrahman, Tümer, Günay, Küçük, Mehmet Alparslan, **Dinler Tarihi**, Berikan Yayınevi, Ankara, 2014.
- Meyerovitch, Eva De Vitray, **Mekke İslam'ın Kutsal Şehri**, Çev. Cemal Aydın, Şule Yayınları, İstanbul, 2011.
- Morris, Brian, **Din Üzerine Antropolojik İncelemeler**, Çev. Tayfun Atay, İmge Kitabevi, Ankara, 2004.

- Olgun, Tahir, **Müslümanlıkta İbadet Tarihi**, Akçağ Yayınları, Ankara, 1998.
- Onay, Ahmet, **Dindarlık Etkileşim ve Değişim**, Dem Yayınları, İstanbul, 2004.
- Onay, Ahmet, **Türkiye'nin Hac Organizasyonu**, Dem Yayınları, İstanbul, 2008.
- Özel, Ahmet, **Hicaz Albümü Fotoğraflarla Kutsal Topraklar**, TDV Yayınları, Ankara, 2007.
- Özen, Adem, **Yahudilikte İbadet**, Ayışığı Kitapları, İstanbul, 2001.
- Paden, William E., **Kutsalın Yorumu**, Çev. Abdurrahman Kurt, Sentez Yayıncılık, Bursa, 2008.
- Sayın, Esmâ, **Haccın Kalbine Yolculuk**, Nesil Yayınları, İstanbul, 2012.
- Sezen, Yümni, **İslam'ın Sosyolojik Yorumu**, İz Yayıncılık, İstanbul, 2004.
- Sıddiki, Muhammed Ali, **Rollerin ve Sembollerin Kazandırdığı İbrahimi Şuur Hac**, Çıra Yayınları, İstanbul, 2010.
- Subaşı, Necdet, **Gündelik Hayat ve Dinsellik**, İz Yayıncılık, İstanbul, 2004.
- Şeriati, Ali, **Dinler Tarihi**, Çev. Erdoğan Vatansever, Seçkin Kitaplar Yayıncılık, Ankara, 1990.
- Taş, Kemaleddin, **Üniversite Gençliğinin Dindarlık Kriterleri**, Alter Yayıncılık, Ankara, 2005.
- Tokat, Latif, **Dinde Sembolizm**, Ankara Okulu, Ankara, 2012.
- Tuğrul, Saime, **Ebedi Kutsal Ezeli Kurban**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2010.
- Wach, Joachim, **Din Sosyolojisi**, Çev. Ünver Günay, İFAV, İstanbul, 1995.
- Weber, Max, **Din Sosyolojisi**, Çev. Latif Boyacı, Yarı Yayınları, İstanbul, 2012.
- Yel, Ali Murat, **Fatima**, Kaknüs Yayınları, İstanbul, 2006.
- Yıldırım, Suat, **Mevcut Kaynaklara Göre Hristiyanlık**, DİB Yayınları, Ankara, 1998.
- Yücel, İrfan, **Hac ve Umre, İlmihal I İman ve İbadetler**, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 2011.

Makaleler

- Ağca, “Sevgi, Surre-i Hümayun Geleneği”, **Surre-i Hümayun**, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür A.Ş. Yayınları, İstanbul, 2008. (29-39)
- Aktay, Yasin, “Bir Varoluş Düzeyi Olarak Kurban”, **Uluslararası Kurban Sempozyumu**, Diyanet İşleri Başkanlığı, 2007, İstanbul.

- Alisal, Maria Rodriguez Del “ New Forms of Pilgrimage in Japanese Society”, **Pilgrimages and Spiritual Quests in Japan**, Ed. Maria Rodriguez Del Alisal, Peter Ackermann, Dolares P. Martinez, Routledge, New York, 2007.
- Arslantürk, Zeki, “Dindarlığın Bağımsız Değişkenleri”, **Dindarlık Olgusu Sempozyum Tebliğ ve Müzakereleri**, Kurav Yayınları, İstanbul, 2004.
- Atalar, Münir, “Hac Yolu Güzergahı ve Masrafı (Kara Yolu, 1253/1837)”, **OTAM**, Sayı 4, Ankara, 1993.
- Atalar, Münir, “Türklerin Kabe’ye Yaptığı Ekonomik Yardımlar”, **Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Cilt 11, Ankara, 1989. (261-270)
- Bajc, Vida, Coleman, Simon, Eade, John, “Mobility and Centering in Pilgrimage”, **Mobilities**, Cilt 2, Sayı 3, Routledge, New York, 2007.
- Bakkal, Ali, “Bin’i Bir Yapan Hareket ve Amaç Birliği Hac”, **Hac**, Diyanet Aylık Dergi, Sayı 251, İstanbul, 2011.
- Collins, Peter, “Din ve Ritüel: Çok Yönlü Bir Yaklaşım”, **Din Sosyolojisi Çağdaş Gelişmeler**, Peter B. Clake Ed. İhsan Çapcıoğlu, Çev. Ali İsra Güngör, İmge Kitabevi, Ankara, 2012.
- Çakır, Merve, “Hac Menzilleri El-Hac İbrahim Efendi’nin Menzilnamesi”, **Surre-i Hümayun**, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür A.Ş. Yayınları, İstanbul, 2008.(79-87)
- Çınar, Aliye, “Din Dili: Dini Sembol ve Ritüel”, **Dindarlık Olgusu Sempozyum Tebliğ ve Müzakereleri**, Kurav Yayınları, İstanbul, 2004.
- Erbaş, Ali, “İslam Dışı Dinlerde Hac”, **Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Sayı 5, Sakarya, 2002.
- Eren, Şenay, Surre Emmini’nin Seyahatnamesi, Surre-i Hümayun, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür A.Ş. Yayınları, İstanbul, 2008. (89-95)
- Glock, Charles Y., “Dindarlığın Boyutları Üzerine”, **Din Sosyolojisi**, Der. Yasin Aktay, M. Köktaş, Emin, Vadi Yayınları, Ankara, 1998.
- Güç, Ahmet, “İslam Öncesi Dinlerde Kurban”, **Din ve Hayat**, TDV Yayınları, Sayı 11, İstanbul, 2010.
- Günay, Ünver, “Dindarlığın Sosyolojisi”, **Dindarlığın Sosyo-Psikolojisi**, Ed. Ünver Günay, Çelik, Celaledin, Karahan Kitabevi, Adana, 2006.

- Gündüz, Şinasi, “Dinlerde Tanrıya Yakınlaşma Aracı Olarak Kurban”, **Uluslar arası Kurban Sempozyumu**, Diyanet İşleri Başkanlığı, 8-9 Aralık 2007, İstanbul.
- Gündüz, Şinasi, “Kutsal Hakkında Konuşmak: Dinsel Söylemde Mitos”, **Milel ve Nihal**, Cilt 6, s. 1, 2009, s. 10, ss. 9-26.
- Harman, Ömer Faruk, “İslam’dan Önceki Dinlerde Hac”, **İslam Ansiklopedisi**, C 14, TDV Yayınları, İstanbul, 1996.
- Karaman, Seyit Ali, “Surre-i Hümayun”, **Surre-i Hümayun**, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür A.Ş. Yayınları, İstanbul, 2008. (15-27)
- Kenny, Erin, “Gitting Mecca: Importing Spiritual Capital to West Africa”, **Mobilities**, Cilt 2, Sayı 3, Routledge, New York, 2007.
- Kıyak, Abdülkadir, “Halk Dindarlığı Bağlamında Kutsal Mekan Anlayışı”, **Gümüşhane İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Gümüşhane, 2012, Cilt. 1, Sayı. 2, s. 161, ss. 159-181.
- Köroğlu, Cemile Zehra, “Türkiye’de Dini Hayatın İncelenmesi”, **Gümüşhane İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Gümüşhane, 2012, Cilt 1, Sayı.2, s. 92-93.
- Mehmedoğlu, Ali Ulvi, “Klasik Kuramlar ve Modern Araştırmalar Bağlamında Dindarlık ve Kişilik”, **Dindarlığın Sosyo-Psikolojisi**, Ed. Ünver Günay, Celaleddin Çelik, Karahan Kitabevi, Adana, 2006.
- Ries, Julien, “Dinler Tarihi Fenomenoloji ve Hermenötik Mircea Eliade’nin Yapıtına Bir Bakış”, **Din ve Fenomenoloji Mircea Eliade’nin Eserlerine Toplu Bakış**, Constantin Tacou, Çev. Havva Köser, İz Yayıncılık, İstanbul, 2000.
- Salman, Yüksel, “Diyanet İşleri Başkan Yardımcısı Prof. Dr. Mehmet Emin Özafşar ile İslam ve Semboller Üzerine Söyleşi”, **İslam ve Semboller**, Sayı 252, DİB Yayınları, Ankara, 2011.
- Segal, Robert A., “Myth and Ritual”, **The Routledge Companion Study of Religion**, Ed. John Hinnels, Routledge, New York, 2010.
- Subaşı, Necdet, “Türkiye Dindarlığı Yeni Tipolojiler”, **İslamiyat**, Cilt 5, Sayı 4, Ankara, 2002, ss. 17-40.
- Şimşek, Said, “Kur’an’da Kurban ve Çeşitleri”, **Uluslar arası Kurban Sempozyumu**, Bayrampaşa Belediye Başkanlığı, Diyanet İşleri Başkanlığı, 8-9 Aralık 2007, İstanbul.

Ünal, Sadettin, “Kabe”, **İslam Ansiklopedisi**, TDV Yayınları, Cilt 24, İstanbul, 2001.

Varenne, Jean, “Hinduizm”, **Din Fenomeni**, Çev Mehmet Aydın, Literatürk Yayınları, Konya, 2011.

Wach, Joachim, “Dini Tecrübenin Topluluktaki Tezahürü”, **Odaktaki Sosyoloji**, Ian Thompson, Çev Bekir Zakir Çoban, Birey Yayınları, İstanbul, 2004.

Yaşaroğlu, Kamil, “Kabe”, **İslam Ansiklopedisi**, TDV Yayınları, Cilt 24, İstanbul, 2001.

İnternet Kaynakları

<http://diyanet.gov.tr>

<http://www.dorduncukuvvetmedya.com.tr>

<http://www.genchacilar.org.tr>

<http://milliyet.com.tr>

<http://www.ulusalkanal.com.tr>

<http://zaman.com.tr>

<http://yenisafak.com.tr>

EK

EK:1

Bu Anket, Süleyman Demirel Üniversitesi Bilimsel Araştırma ve Projeler Birimi Tarafından Desteklenmekte olan 2647-D-11 Nolu “Türk Dindarlığında Hac Algısı: Batı Akdeniz Bölgesi Örneği” adlı doktora tezinin proje kapsamında, sadece bilimsel amaçlarla gerçekleştirilmektedir. Bu bakımdan sorulara vereceğiniz samimi cevaplar, araştırmanın daha sağlıklı sonuçlara ulaşmasını sağlayacaktır. Lütfen anket formuna isminizi yazmayınız. Katkılarınız için teşekkür ederiz.

S.D.Ü. Arş.Gör. Z. Nuran OĞUZ KELEŞ (TEL:05335171699 oguz.nuran@gmail.com)

A.

1- Cinsiyet ☐ 1-Erkek ☐ 2-Kadın	2- Yaş ☐ 1. 20-30 ☐ 2. 31-40 ☐ 3. 41-50 ☐ 4. 51-60 ☐ 5. 61-70 ☐ 6. 71-80 ☐ 7. 80 üzeri
3- Eğitim Durumu ☐ 1-Tahsili yok ☐ 2-Okur yazar ☐ 3-İlköğretim ☐ 4-Ortaöğretim ☐ 5-Lise ☐ 6-Önlisans ☐ 7-Lisans ☐ 8-Lisansüstü	4- Medeni Durumu ☐ 1-Bekar ☐ 2-Evli ☐ 3-Eşi Ölmüş ☐ 4-Boşanmış
5- Doğum Yeri ☐ 1-Büyükşehir ☐ 2-İl ☐ 3-İlçe ☐ 4-Kasaba ☐ 5-Köy	6- Yerleşim Birimi ☐ 1- İl ☐ 2- İlçe ☐ 3- Kasaba ☐ 4-Köy
7-Meslek ☐ 1-Ev Hanımı ☐ 2-Memur ☐ 3-İşçi ☐ 4-Esnaf ☐ 5-Zanaatkar ☐ 6-Tüccar-Sanayici-İşletmeci ☐ 7- Çiftçi ☐ 8- Emekli ☐ 9-Serbest Meslek ☐ 10-İşsiz ☐ 11- Diğer....	
8-Gelir Durumu ☐ 1-Çok iyi ☐ 2-İyi ☐ 3-Orta ☐ 4-Düşük ☐ 5-Çok düşük	
9- Kendinizi Dindarlık Bakımından Nasıl Tanımlarsınız? ☐ 1-Çok Dindar ☐ 2 Dindar ☐ 3-Dinle Az İlgili ☐ 4-Diğer...	
10-Tarikat veya cemaate mensubiyetiniz var mı? ☐ 1-Var (Belirtiniz).... ☐ 2- Yok ☐ 3-Diğer....	
Umre'ye gittiniz mi? 1- Evet ☐ 2- Hayır ☐	
Hacca gittiniz mi? 1- Evet ☐ 2- Hayır ☐	
Hangi hacca niyet ettiniz? 1-Temettu ☐ 2- İfrad ☐ 3- Kıran ☐ 4- Bilmiyorum ☐	

B. Aşağıdaki ifadelere katılma sıklığınızı belirtiniz.

	Tamamen Katılıyorum	Katılıyorum	Kararsızım	Katılmıyorum	Hiç Katılmıyorum
	5	4	3	2	1
1- Hac, Müslüman'a mahşeri hatırlatmaktadır.					
2- Hac, toplumsal yaptırımı güçlü bir ibadettir.					
3- Mescid-i Haram'da ve Mescid-i Nebevi'de kılınan namazlar; diğer mescitlerde kılınan namazlardan daha çok sevap kazandırmaktadır.					
4- Hac, kulluğun sadece Allah'a olması gerektiğini özetleyen bir ibadettir.					
5- Hac, kişinin gerçek dirilişe daha iyi hazırlanmasına vesile olmaktadır.					
6- Hac ibadeti kişiye itibar kazandırmaktadır.					
7- Hz. Muhammed, kendisini Mescid-i Nebevi'de ziyaret edenlere ahiret gününde şefaatecektir.					
8- Hac, Müslüman'ın hayatında yeni bir sayfa açmaktır.					
9- Hac, dini kazanımlarının yanında sosyal kazanımları olan bir ibadettir.					
10- Günahların affı ve duaların kabulü noktasında hac Müslüman için bir fırsat niteliğindedir.					
11- Hac, insanın Allah'ın huzurunda olduğunu kuvvetli şekilde hissettiği ibadetlerden biridir.					
12- Hac, hesaba çekilmeden önce kulun dünyada kendisiyle olan hesaplaşmasıdır.					
13- Toplumsal itibar kazanmak için yapılan hac Allah katında makbul değildir.					
14- Hacdan sonra kişi anasından yeni doğmuş bir çocuğun saflığını, günahsızlığını kazanmaktadır.					
15- Hac ibadeti kişiyi günaha sürükleyecek davranışlardan uzaklaştırmaktadır.					
16- Hac ibadeti yapan kişi sosyal çevrenin güvenini kazanmaktadır.					
17- Hac ibadetini gerçekleştirmek dindarlığın bir göstergesidir.					
18- Hac sırasında vefat eden kişi Allah yolunda ölen şehit mertebesindedir.					
19- Hac, kişinin Allah'a sığınarak kendini güvende ve huzurlu hissettiği ibadetlerden biridir.					
20- Hac Müslümanların Asr-ı saadet ile bütünleştiği bir ibadettir.					
21- Hac toplumsal kabul derecesi yüksek olduğu için yerine getirilen bir ibadettir.					
22- Bir kişi niyet edip hazırlık yaptığı halde; hac yapamadan ölürse bu ibadeti gerçekleştirmiş sayılır.					
23- Hac, bireyin hayatında bir dönüm noktasıdır.					
24- Ne kadar imkanı olursa olsun kişi ancak Allah'ın onu davet etmesi üzerine hac ibadetini yapmaktadır.					
25- Gelir durumu iyi olan kişinin hac ibadetini yapması gerekmektedir.					
26- Hac, yeri geldiğinde kişinin sevdiklerini Allah için arkasında bırakmayı sağlamalıdır.					
27- Hac, kişinin Allah için sahip olduğu maddi servetten vazgeçebilme duygusunu vermedir.					
28- Hacda yapılan her ibadetin İslam'daki anlamını bilmek ve kavramak gerekir.					
29- Kişi hacılığının gerekliliklerini yerine getireceğine inandıktan sonra hacca gitmelidir.					
30- Belli bir yaşa gelen kişinin hac ibadetini gerçekleştirmesinde sosyal çevresinin etkisi büyüktür.					
31- Bugün hac ibadeti, Müslümanlar arasında eşitlik, hoşgörü, birlik ve beraberlik ruhunun oluşmasına katkı sağlamamaktadır.					

	Tamamen Katlıyorum	Katlıyorum	Kararsızım	Katılmıyorum	Hiç Katılmıyorum
	5	4	3	2	1
32- Gücü yeten her Müslüman'ın ömründe bir defa hacca gitmesi üzerine farzdır.					
33- Hac duaların kabul; tüm günahların af olduğu bir ibadettir.					
34- Hac ibadeti yapan kişi için hacı tabiri kullanılmalıdır.					
35- Hac, belli bir yaş ve olgunluktan sonra yapılmalıdır.					
36- Hac belirli bir zaman ve mekânda başlayıp biten bir ibadet değildir.					
37- Kutsal topraklarda çeşitli yerlere kabul olunması istenen dilekleri yazmak gerekmektedir.					
38- Birden fazla hac ve umre yapmak yerine; o parayı muhtaç insanlara harcamak daha hayırlıdır.					
39- Hacdan dönen kişi dünya işlerinden elini eteğini çekmelidir.					
40- Kişi hac ibadetinin yükümlülük şartlarını sağladığı takdirde; görevini ertelemeyen yerine getirmelidir.					
41- Hac ibadetini gerçekleştiren bir kişinin daha dindar bir hayat yaşaması gerekmektedir.					
42- Ramazan ayında yapılan umre ziyaretinin sevabı daha çoktur.					
43- Bir umre diğer umreye kadar işlenen günahlar için kefarettir.					
44- Hacdan dönen kişinin kazancı daha bereketli olmaktadır.					
45- Genç yaşta hacca gidilirse hacılığı tutmak zordur.					
46- Müslüman, hac ibadetini yaparak Allah'a olan borcunu ödemektedir.					
47- Kadınların mahremi olmaksızın hac yapması uygun değildir.					
48- Hac, Allah'a sığınma ve arınma duygularının yoğun olarak yaşandığı bir ibadettir.					
49- Bir kişi ekonomik imkânları kısıtlı olsa bile hacca gitmelidir.					
50- Mescid-i Nebevi'de mutlaka 40 vakit namaz kılmak gerekmektedir.					
51- Ravza-i Mutahhara'da namaz kılmadan hac ibadeti tamamlanamamaktadır.					
52- Hac asıl anlamından uzaklaştırılarak gösteriş için yapılan bir ibadet haline dönüştürülmüştür.					
53- Çeşitli vasıtalarla borç olarak hacca gitmek doğru değildir.					
54- Dileklerin gerçekleşmesi için Hacerülsved'e ve Kabe'ye sürülen eşyalar şifa niteliğindedir.					
55- Haccın genç yaşta yapılması daha uygundur.					
56- Kadınların önceden kapalı olmasa bile hacdan sonra kapanması gerekmektedir.					
57- Mekke ve Medine'de bulunulan süre içerisinde vakit namazları otelde kılınabilir.					
58- Hac sırasında lüks otellerde kalınması ibadetin içeriğine uygun değildir.					
59- Hacdan sonra kişi haramlardan uzak durmalıdır.					
60- Kabe'ye dokunmak haccın önemli unsurlarından birisidir.					
61- Bir kişi hacca gitmese de dar gelirli insanlara yardım ederek hac sevabını kazanabilir.					
62- Haccın makbul olması için ibadetlerin tüm kurallarına riayet etmek gerekir.					
63- Hacı olmak kolay hacı kalmak zordur.					
64- Birden çok nafil tavaf ve umre hac sevabı kazandırmaktadır.					
65- Hacdan sonra ahlaki açıdan bir dönüşüm yaşanmayacaksa haccı gerçekleştirmenin bir önemi yoktur.					
66- Kişi hacda zamanını mümkün olduğunca ibadet ile değerlendirmelidir.					
67- Hac ibadeti yapan kişiye itibar gösterilmelidir.					
68- Müslümanlar çoğu zaman hac ibadetini gerçekleştirirken bencilce ve saygısızca hareket etmektedir.					

69- Hac ibadeti lükse ve israfa kaçılmadan yapılmalıdır.					
70- Hacca gitmek toplum tarafından takdir edilen bir ibadeti gerçekleştirmektir.					
71- Hac, insana Allah karşısındaki acizliğini hatırlatmaktadır.					

C. Aşağıdaki kavramların size ifade ettiği anlamı yazınız.

1.İhram	
2.Kâbe	
3.Tavaf	
4.Hacerülesved	
5.Makam-ı İbrahim	
6.Zemzem	
7.Sa'y	
8.Arafat Vakfesi	
9.Müzdelif	
10.Şeytan Taşlama	
11.Kurban	
12.Tıraş	
13.Mekke	
14.Medine	
15.Hz. İbrahim	
16.Hz. Hacer	
17.Hz. İsmail	

ÖZGEÇMİŞ

Adı Soyadı: Zekavet Nuran OĞUZ KELEŞ

Doğum Tarihi: 07.05.1982

Unvanı: Arş. Gör.

Öğrenim Durumu

Derece	Alan	Üniversite	Yıl
Lisans	Sosyoloji	Süleyman Demirel Üniversitesi	2005
Y. Lisans	Sosyoloji	Süleyman Demirel Üniversitesi	2008

Bilimsel Çalışmalar

Yüksek Lisans Tezi

Tüketim Kültürünün Üniversite Gençliği Üzerine Etkisi (S.D.Ü Örneği)

SCI,SSCI ve AHCI dışındaki indeks ve özlere tarafından taranan dergilerde yayımlanan teknik not, editöre mektup, tartışma, vaka takdimi ve özet türünden yayınlar dışındaki makale

1. Bal, Hüseyin, Oğuz, Zekâvet Nuran ve Diğerleri, “Göçle Gelenlerin Toplumsal Sorunları” (Isparta Örneği), Süleyman Demirel Üniversitesi FEF Sosyal Bilimler Dergisi, S.27, 2012, ss. 191-210.
2. Bal, Hüseyin, Oğuz, Zekâvet Nuran ve Diğerleri, “Muhtarların Sosyo-Ekonomik Özellikleri ve Mahalle-Kentsel Sorunlara Yaklaşımları” (Isparta Örneği), Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, C.17, S.2, 2012, ss. 17-40.
3. Kaya, Kamil, Oğuz, Zekâvet Nuran, “Üniversite Gençliğinin Alışveriş Tercihlerinde Tüketim Kültürünün Rolü”, Süleyman Demirel Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi, Sayı 22, 2010, s. 147-164.
4. Kolukırcı, Suat, Oğuz, Zekâvet Nuran, “Formel ve Enformel Emek Biçimi Olarak Hamallık ve Hamallar: Isparta Örneği, Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, C.7, S.2, 2008, s. 297-312.

Uluslar arası Toplantıda Poster Sözlü Sunum Gösterimi

Tuna, Meyrem, OĞUZ, Zekavet Nuran, Kolukırık Suat, Menemen Çingenelerinin Sosyo-Kültürel Özellikleri (Kazımpaşa Mahallesi Örneği), II. Uluslar arası Roman Sempozyumu, (6-7 Mayıs), İstanbul, 2006.

Ulusal Kuruluşlarca Desteklenen Projelerde Görev Alma

1. Kamil KAYA (P. Yöneticisi), Zekâvet Nuran OĞUZ KELEŞ (Araştırmacı), Tüketim Kültürünün Üniversite Gençliği Üzerine Etkisi (S.D.Ü Örneği) ,Süleyman Demirel Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Yönetim Birimi, (SDÜBAP), Proje No: 1597-YL-08, Isparta, 2008.
2. Kemaleddin TAŞ (P. Yöneticisi), Zekâvet Nuran OĞUZ KELEŞ (Araştırmacı) ve Diğerleri, *Isparta ve Çevresindeki Türbe ve Ziyaret Yerlerinin Sosyolojik Analizi*, Süleyman Demirel Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Yönetim Birimi, (SDÜBAP), Proje No: 2541-M-10, Isparta, 2012.
3. Hüseyin BAL (P. Yöneticisi), Zekâvet Nuran OĞUZ KELEŞ (Araştırmacı) ve Diğerleri, *İçgöçle Gelen Grupların Kentlileşme Sürecindeki Toplumsal Sorunları ve Çözüm Önerileri (Isparta Örneği)*, Süleyman Demirel Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Yönetim Birimi, (SDÜBAP), Proje No: 2578-M-10, Isparta, 2012.